

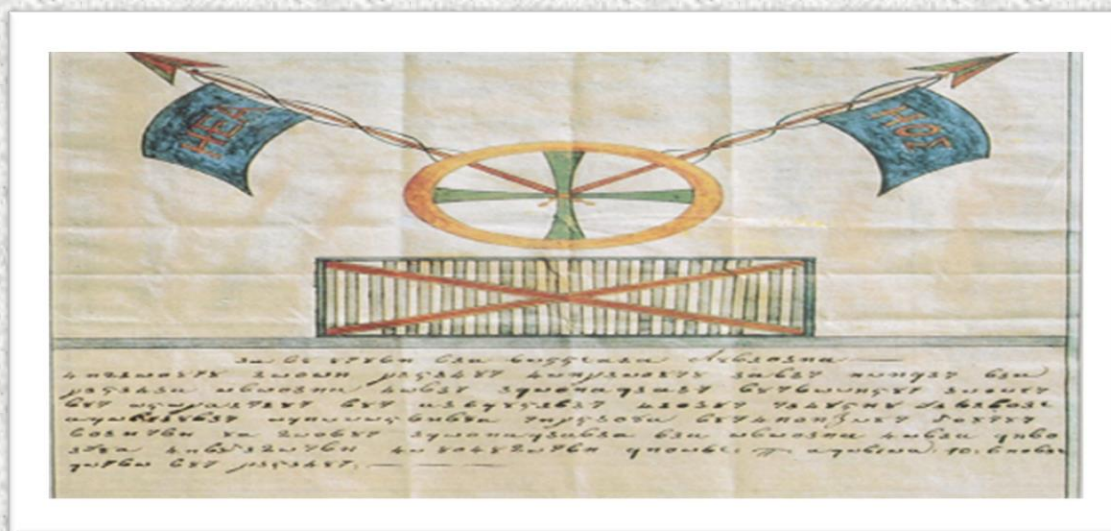

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 7ΟΥ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΕΔΜ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ

ΚΟΖΑΝΗ 14-16 ΜΑΪΟΥ 2021

Ο επαναπροσδιορισμός του Ελληνικού Έθνους σε σχέση με τα Βαλκάνια και τον υπόλοιπο Ευρωπαϊκό χώρο μετά τον 19ο αιώνα. Ρήξεις και συνέχειες.

Επιστημονική Επιμέλεια

Όλγα Χ. Κούρτογλου

Οίκος Βελτιώσεως	2021
ΚΟΒΕΝΤΑΡΕΙΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΖΑΝΗΣ	27

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΟΒΕΝΤΑΡΕΙΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ [27]

*Ο επαναπροσδιορισμός του Ελληνικού Έθνους σε σχέση με τα Βαλκάνια
και τον υπόλοιπο Ευρωπαϊκό χώρο μετά τον 19ο αιώνα. Ρήξεις και συνέχειες.*

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 7^{ΟΥ} ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΕΔΜ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ

ΚΟΖΑΝΗ 14-16 ΜΑΪΟΥ 2021

Επιστημονική Επιμέλεια

Όλγα Χ. Κούρτογλου

ΚΟΖΑΝΗ 2021

ΚΟΒΕΝΤΑΡΕΙΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΖΑΝΗΣ

Διοικητικό Συμβούλιο ΚΔΒΚ

Τακτικά Μέλη

Μυροφορίδης Ιωάννης, Τσότσου-Τσάγια Δήμητρα, Φλώρος Μάρκος, Χατζόγλου Νικόλαος, Μηδικάνη Βενετία, Ματάνας Κωνσταντίνος, Κούρτογλου Όλγα, Ιωαννίδης Ελευθέριος, Παπαποστόλου Βασίλειος, Κουτσουνάνου Στέλλα, Μυλωνάς Δημήτριος.

Αναπληρωματικά μέλη

Τσιομπάνος Ιωάννης, Δεμερτζίδου Ζαχαρούλα, Βασιλακόπουλος Βασίλειος, Πλόσκας Λεωνίδας, Τσαγγαδούρα Βάια, Παπακάλας Κωνσταντίνος, Παπαδημητρίου Φωτεινή, Κουρού Κωνσταντίνος, Μπαντής Αθανάσιος, Χατζηαναστασίου Αρσινόη.

Copyright 2021

ΚΟΒΕΝΤΑΡΕΙΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΖΑΝΗΣ

Κ. ΔΑΒΑΚΗ 9 | Τ.Κ. 50132 | ΚΟΖΑΝΗ | Τ 246104931

www.kozlib.gr

ISBN 978-618-83558-8-0

Σημεία της Ελληνικής Επανάστασης, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Περιεχόμενα

Χαιρετισμοί	9
Ιδεολογικές Προεκτάσεις	
Σωτηρία Τριαντάρη, Η προαγωγή του πνεύματος στην Επανάσταση του 1821	14
Θωμάς Μπάκας, Το δημοτικό τραγούδι και η αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων.....	27
Θεοφάνης Μαλκίδης, Η οντολογία της Επανάστασης του 1821: Ρήξεις και συνέχειες στην κοινωνία, την πολιτική και την παιδεία του Ελληνικού έθνους	42
Θωμάς Αλεξιάδης, Ο Φιλικός και αγωνιστής του 1821 Γιάννης Φαρμάκης	59
Εκπαίδευση	
Γιώργος Καδιγιαννόπουλος, Η συμβολή του Ιωάννη Καποδίστρια στην ελληνική εκπαίδευση.....	68
Μαρία Μαλούτα, Διδακτικές και Παιδαγωγικές μέθοδοι στην ελληνικά δημόσια εκπαιδευτήρια αλλά και σε αυτά της κοινότητας της Κοζάνης κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο.....	77
Μαρία Μαλούτα, Η διδασκαλία της γαλλικής και τουρκικής γλώσσας και το μάθημα της Φυσικής αγωγής στα εκπαιδευτήρια της Κοζάνης την ύστερη οθωμανική περίοδο.....	84

Μαργαρίτα Παπασυννεφάκη, Ο ρόλος του ορθόδοξου χριστιανικού κλήρου στην εκπαίδευση τα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα στην Δυτική Μακεδονία..... 89

Μαρία Καραδήμα, Διδάσκαλοι του γένους. Η περίπτωση του Κοσμά του Αιτωλού..... 100

Στον απόηχο του Διαφωτισμού

Γεώργιος Καδιγιαννόπουλος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός: Η διαπολιτισμική οπτική στην εθνική, κοινωνική και εκπαιδευτική του συμβολή..... 112

Αρχοντή Βασιλική, Νικολάου Βασίλειος, Σιώκας Θωμάς-Χρήστος, Η εξέλιξη της Παιδείας και της Εκπαίδευσης στις Βαλκανικές Χώρες και οι πιθανές επιρροές από τον υπόλοιπο Ευρωπαϊκό χώρο..... 122

Ιωάννης Λαζαρίδης, Οι πηγές για το κρυφό Σχολειό 132

Μαρία Καραβίδα, Προσεγγίζοντας τη Χάρτα του Ρήγα: παρουσίαση οργανωμένου διδακτικού σχεδιασμού με μαθητές νηπιαγωγείου 147

Φωτεινή Καγιόγλου, Οι επαναστάσεις μέσα από την ματιά του E.J. Hobsbawm με έμφαση στην Ελληνική Επανάσταση του 1821 158

Γεώργιος Καδιγιαννόπουλος - Χρήστος Μήτσος, Η συμβολή των Ιωαννιτών Αγίων - Νεομαρτύρων στη διατήρηση της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των υπόδουλων Ελλήνων..... 164

Μαρία Καραβίδα, Η εκπαίδευση στην Κοζάνη στο ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο του 18ου και 19ου αιώνα175

Κοινωνία- Πολιτισμός

Κουτσουπιά Μαρία – Ωραιοζήλη, Νικολοπούλου Αναστασία, Μαρκόπουλος Χ. Θωμάς, Αγωνίστριες μέχρι τέλους. Ο ρόλος και η παρουσία της Ελληνίδας την περίοδο της Επανάστασης.....187

Ευπραξία Φαρμάκη, Η μελοποίηση του Ύμνου εις την Ελευθερία και η καθιέρωσή του ως εθνικού ύμνου της Ελλάδας: Ευρωπαϊκές επιρροές και η συμβολή του στην πολιτισμική άνθιση της αναπτυσσόμενης Ελλάδας198

**Βασιλική Κορδώση, Γυναίκες στον αγώνα της προετοιμασίας για την κήρυξη της Επανάστασης. Μητιώ Σακελλάριου, Ελισάβετ Μουντζά-Μαρτινέγκου...
.....211**

Πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις

Μαρία Μαλούτα, Η Εκπαίδευση των σχολείων της Κοζάνης και οι τοπικοί φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι κατά την διάρκεια της ύστερης οθωμανικής περιόδου (1860-1912)..... 226

Παπαδοπούλου Χρυσή – Ουρανία, Μαρκόπουλος Χ. Θωμάς, Η πολιτική, οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα της Ελλάδος την 1η περίοδο της Μεγάλης Ιδέας 232

Αριστείδης Γκαλέτσης, Οι βουλγαρικές διεκδικήσεις στην Μακεδονία τον 19ο και 20ο αιώνα σε σύγκρουση με τον ελληνισμό και το ελληνικό κράτος. Η πρόταση για καθιέρωση της 24ης Φεβρουαρίου 1870 ως Ημέρας Μνήμης Γενοκτονίας των Μακεδόνων..... 242

**Κωνσταντίνος Μπατσιόλας, Η Χαλάστρα (Κουλιακιά) κατά τον 19ο αιώνα
..... 252**

<i>Όλγα Κούρτογλου, Ο θεσμός της χορηγίας ως παράγοντας ανάπτυξης φιλελευθέρων ιδεών και η συνδρομή του στην Ελληνική Επανάσταση</i>	264
<i>Νικόλαος Τρικαλίτης, Ο εκ Σιάτιστας "Απόστολος" της Φιλικής Εταιρείας στην Αττικοβοιωτία Αθανάσιος Ζαρίφης</i>	274
<i>Τριανταφυλλιά Μαγειρούδη, Η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων έναντι της Ελληνικής Επανάστασης</i>	281
<i>Στέλλα Κουτσουνάνου - Κουτσιμάνη, Δίκτυα χερσαίων μεταφορών από την Κοζάνη προς την Ευρώπη και την Βαλκανική χερσόνησο κατά τον 19ο αιώνα (συντελεστές, τρόποι και μέσα ανάπτυξης)</i>	290
<i>Στέλλα Κουτσουνάνου - Κουτσιμάνη, Ο τύπος στην Μακεδονία. 19ος-20ος αιώνας.....</i>	307
<i>Όλγα Κούρτογλου, Αθανάσιος Πουπνάρας, Το καλλιτεχνικό ρεύμα του ακαδημαϊσμού ως έκφραση της νέας κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος.....</i>	334

Τριλογία

Αναζητώντας την ελληνοχριστιανική μας ταυτότητα,σε έναν αναγεννώμενο, από τις στάχτες του, κόσμο...

<i>Λίγα λόγια από τον Συντονιστή της Ομάδας Εργασίας μας Κωνσταντίνο Β. Δημουλά</i>	345
---	------------

Κωνσταντίνος Β. Δημουλάς, Ευριπίδης Κ. Δημουλάς, Έλλη Κ. Βέλλιου, Θεοδώρα Ευ. Παπαδημητρίου, **Όλγα Χ. Κούρτογλου**, Χριστίνα – Χρυσάνθη Φ. Βαμβούρη – Δημάκη, Ανθή Ευ. Βαξεβάνου, Δημήτριος Γ. Λιόβας, Χρήστος Ν. Πολύζος, Ιωάννης Μ. Κάτσης

(ανοιχτή διεπιστημονική υπο-Ομάδα Εργασίας Ψυχοβιοαναλυτικής Έρευνας του Οργανισμού Ψυχοβιοαναλυτικής Μόρφωσης «ἐκτῶν ὑστέρων»)

Η αυτοκεφάλιση της Εκκλησίας της Ελλάδος συμβολικό προϊόν λανθάνουσας επιζητούμενης πατροκτονίας του Θεόκλητου Φαρμακίδη..... **348**

Κωνσταντίνος Β. Δημουλάς, Ευριπίδης Κ. Δημουλάς, Έλλη Κ. Βέλλιου, Θεοδώρα Ευ. Παπαδημητρίου, **Χριστίνα - Χρυσάνθη Φ. Βαμβούρη - Δημάκη**, Όλγα Χ. Κούρτογλου, Ανθή Ευ. Βαχτσεβάνου, Δημήτριος Γ. Λιόβας, Χρήστος Ν. Πολύζος, Ιωάννης Μ. Κάτσης

(ανοιχτή διεπιστημονική υπο-Ομάδα Εργασίας Ψυχοβιοαναλυτικής Έρευνας του Οργανισμού Ψυχοβιοαναλυτικής Μόρφωσης «ἐκτῶν ὑστέρων»)

Ο πόλεμος του Φαρμακίδη, με το Πατριαρχείο, για τον Καϊρη (ψυχολογική αναζήτηση αιτιών και αιτίων εκκλησιαστικής αποστασίας)..... **360**

Κωνσταντίνος Β. Δημουλάς, Ευριπίδης Κ. Δημουλάς, Έλλη Κ. Βέλλιου, Θεοδώρα Ευ. Παπαδημητρίου, **Ανθή Ευ. Βαχτσεβάνου**, Όλγα Χ. Κούρτογλου, Χριστίνα - Χρυσάνθη Φ. Βαμβούρη - Δημάκη, Δημήτριος Γ. Λιόβας, Χρήστος Ν. Πολύζος, Ιωάννης Μ. Κάτσης.

(ανοιχτή διεπιστημονική υπο-Ομάδα Εργασίας Ψυχοβιοαναλυτικής Έρευνας του Οργανισμού Ψυχοβιοαναλυτικής Μόρφωσης «ἐκ τῶ νύστέρων»)

Ο ψυχικός ταλανισμός του Φαρμακίδη, ανάμεσα σε Πατριαρχείο και Εκκλησία Ελλάδος, για τον αχριστιανικό ψυχισμό του Καϊρη**372**

Επίλογος**393**

Απολογισμός συνεδρίου..... **402**

Επιτροπές**405**

Χαιρετισμός του Προέδρου της ΚΔΒΚ

Κυρίες και κύριοι καλησπέρα σας.

Χαιρετίζω με ενθουσιασμό την έναρξη του 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου, το οποίο πραγματοποιείται με την συνδιοργάνωση της Ένωσης Επιστημόνων Δυτικής Μακεδονίας Νικόλαος Κασομούλης και της Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Το συνέδριο έχει τίτλο: «Ο επαναπροσδιορισμός του Ελληνικού Έθνους σε σχέση με τα Βαλκάνια και τον υπόλοιπο Ευρωπαϊκό χώρο μετά τον 19ο αιώνα. Ρήξεις και συνέχειες». Ο ενθουσιασμός μου αφορά σε δύο λόγους: αφενός γιατί το συνέδριο είναι ενσωματωμένο στις δράσεις της ΚΔΒΚ για τον εορτασμό της συμπλήρωσης διακοσίων ετών από την έγερση της Ελληνικής Επανάστασης και αφετέρου γιατί αποδεικνύει για ακόμη μία φορά πως η ΚΔΒΚ είναι ανοιχτή στην κοινωνία και επιθυμεί να συμμετάσχει σε συνδιοργανώσεις πολιτισμού με πολιτισμικούς φορείς.

Είναι πολύ σημαντική η υπόμνηση του εθνικού μας παρελθόντος, προκειμένου να έχουμε πάντα στον νου τους αγώνες του έθνους μας και την δύσκολη, αλλά συνάμα και επιτυχημένη πορεία του, προς την ελευθερία και την εξέλιξη. Οι Εισηγητές μας με τις ανακοινώσεις τους θα μας βοηθήσουν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Στο συνέδριο αυτό λοιπόν η ΚΔΒΚ είναι συνδιοργανωτής και παρέχει την πλατφόρμα για την διεξαγωγή του. Επιπλέον δεσμεύεται ότι θα αναλάβει την έκδοση των πρακτικών η οποία θα δώσει την δυνατότητα στο ευρύ κοινό να πληροφορηθεί τις εργασίες του Συνεδρίου. Θα ήθελα να συγχαρώ την Ένωση Επιστημόνων Δυτικής Μακεδονίας Νικόλαος Κασομούλης, δια της Πρόεδρου του

κυρίας Όλγας Κούρτογλου, για αυτή τους την πρωτοβουλία, να ευχηθώ καλή επιτυχία στις εργασίες του συνεδρίου και άλλες συνδιοργανώσεις.

Ο Πρόεδρος της ΚΔΒΚ

Βασίλης Παπαποστόλου

Έναρξη Συνεδρίου

Κυρίες και κύριοι καλησπέρα σας

Σας καλωσορίζω στο 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΔΜ Νικόλαος Κασομούλης που έχει θέμα:

Ο επαναπροσδιορισμός του Ελληνικού Έθνους σε σχέση με τα Βαλκάνια και τον υπόλοιπο Ευρωπαϊκό χώρο μετά τον 19ο αιώνα. Ρήξεις και συνέχειες.

Το Συνέδριο αυτό δεν είναι όπως το είχαμε σχεδιάσει αλλά όπως οι υγειονομικές συνθήκες επιβάλλουν. Έτσι θα διεξαχθεί ολόκληρο διαδικτυακά. Αυτό σημαίνει ότι δε θα υπάρξουν τα υπέροχα εκείνα πηγαδάκια κατά τα διαλείμματα, ένα θεωρώ από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία διεξαγωγής ενός συνεδρίου, στο οποίο θίγονται καιρία ζητήματα. Ούτε θα υπάρξει κοινό ώστε να μπορεί ο ομιλητής να διακρίνει την συναίνεση, την αμφιβολία, την επιδοκιμασία στο πρόσωπο των συνέδρων. Έχει ωστόσο κάτι το πολύ θετικό. Θα συμμετάσχουν Εισηγητές από πολλά μέρη της Ελλάδας που ίσως να μην συμμετείχαν αν απαιτούνταν η φυσική τους παρουσία. Έτσι θα ανταμώσουμε πολλοί φίλοι νέοι και παλιοί, έστω και μέσω διαδικτύου.

Ωστόσο, το συγκεκριμένο συνέδριο έχει έτσι κι αλλιώς έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα. Αποτελεί έναν ελάχιστο φόρο τιμής στην συμπλήρωση διακοσίων ετών από την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης. Διακόσια χρόνια αγώνα στην διάρκεια του οποίου η Ελλάδα έκανε μεγάλα άλματα προκειμένου να ξεπεράσει τους τέσσερις αιώνες δυσπραγίας υπό τον Οθωμανικό ζυγό και να συμπορευτεί ισότιμα με τα ανεπτυγμένα κράτη. Την βάση για αυτό το επίτευγμα αποτέλεσε η παιδεία η οποία βοήθησε τους Έλληνες να επαναπροσδιορίσουν την εθνική τους

συνείδηση, να συνειδητοποιήσουν τι έχασαν, τι έχουν και τι τους πρέπει ώστε να χαράξουν μια νέα πολιτική και πολιτισμική πορεία.

Μέσα από τις πολύ ενδιαφέρουσες, όπως θα διαπιστώσετε, ανακοινώσεις θα παρακολουθήσετε να ξετυλίγονται πτυχές της μακράς πορείας των Ελλήνων προς την διεκδίκηση της Εθνικής Ανεξαρτησίας: τα πρώτα βήματα της Εθνικής Συγκρότησης, προσωπικότητες του Αγώνα, στιγμές της Τοπικής Ιστορίας, την διακοπή από την Οθωμανική κυριαρχία και το πέρασμα σε μια άλλη εποχή. Δεν του πρέπει λήθη του λαού μας. Όλα αυτά θα αποτυπωθούν και στα Πρακτικά του Συνεδρίου που θα κυκλοφορήσουν.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη για την άψογη συνεργασία, τον Δήμο Κοζάνης και την Επιτροπή Πολιτισμού του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας οι οποίοι έθεσαν το συνέδριο υπό την αιγίδα τους. Θα ήθελα επίσης να απευθύνω θερμές ευχαριστίες στους Εισηγητές και στις Εισηγήτριες που μας τίμησαν με την συμμετοχή τους και έδειξαν την απαιτούμενη υπομονή και πειθαρχία στις ιδιαίτερες αυτές συνθήκες και βέβαια την Οργανωτική, την Επιστημονική και την Κριτική Επιτροπή για την άψογη συνεργασία.

Σας ευχαριστώ πολύ! Καλή Επιτυχία στο Συνέδριο μας!

Όλγα Κούρτογλου

Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

στην σχολή Οικονομικών Επιστημών

Πρόεδρος της Ένωσης Επιστημόνων Δυτικής Μακεδονίας

Νικόλαος Κασομούλης

1^η συνεδρία

Ιδεολογικές Προεκτάσεις

Η προαγωγή του πνεύματος στην Επανάσταση του 1821

Σωτηρία Τριαντάρη, Καθηγήτρια

Τμήμα Διοικητικής Επιστήμης & Τεχνολογίας

Σχολή Οικονομικών Επιστημών

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση του 1821 φέρνει πρώτα στη σκέψη μας τα πολεμικά γεγονότα και μετέπειτα τα πολιτικά και τα κοινωνικά.

Σε αυτό το πλέγμα εντάσσεται η πνευματική διάσταση, που σχετίζεται με τις πνευματικές συντεταγμένες μέσα στις οποίες έλαβε χώρα η Επανάσταση.

Στη διάσταση αυτή εμπεριέχονται οι παρακάτω άξονες:

A. Η ιδεολογία του Ελληνικού λαού πριν από την Επανάσταση και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, με επίκεντρο την Ορθοδοξία, δηλαδή τα πάθη και η Ανάσταση του Χριστού.

B. Λίγο διάστημα πριν από την Επανάσταση αναδύθηκε η ελληνική αστική τάξη, που επηρεάστηκε από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης. Πρόκειται για μια νέα ιδεολογία που στους κόλπους της ελλόχευαν η αμφισβήτηση και ο φιλελευθερισμός.

Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η φιλοσοφία κυρίως για τους Έλληνες από το 17ο αιώνα και μετά (17ο-19ο αι.) θεωρείται ουσιαστικά η παιδεία. Συγκεκριμένα, μια ανώτερη παιδεία και ταυτόχρονα αυτοδύναμη κριτική πνευματική καλλιέργεια. Την περίοδο αυτή, σύμφωνα με τους

νεοέλληνες στοχαστές, η παιδεία θα πρέπει να έχει ένα υψηλό στόχο, ώστε να αντιλαμβάνονται την επιστημονική γνώση συνδεδεμένη άρρηκτα με το φιλοσοφικό στοχασμό. Η στενή σχέση επιστήμης και φιλοσοφίας αναφαίνεται και από το γεγονός ότι αφότου παραγκωνίστηκε ο αριστοτελισμός οι διανοητές που ενασχολήθηκαν με τη φιλοσοφία εισήγαγαν ή ακόμη και επεξεργάστηκαν δικά τους φιλοσοφικά συστήματα. Έτσι, ανέδειξαν τη συμβολή τους στην πνευματική αναγέννηση των Ελλήνων.

Ο 17ος αιώνας αποτέλεσε την αποφασιστική στροφή στην εξέλιξη του ελληνικού έθνους. Από την κατάληψη της Πελοποννήσου το 1715 και μετά ολοκληρώνεται η πολιτική ενότητα του Ελληνισμού υπό το ζυγό των Τούρκων. Την περίοδο αυτή αναπτύχθηκε και μετείχε στη διοίκηση του έθνους η φαναριώτικη αριστοκρατία. Οι φαναριώτες υπήρξαν οι καθοδηγητές της πνευματικής και πολιτικής ζωής των Ελλήνων. Το 17ο αιώνα κυριαρχεί το φιλοσοφικό πνεύμα του Θεόφιλου Κορυδαλέα, ο οποίος εισήγαγε επιτυχώς τη συστηματική διδασκαλία της φιλοσοφίας στην Ελλάδα, δίνοντας έμφαση στην αυθεντική ερμηνεία των αριστοτελικών έργων από το πρωτότυπο, και όχιαπό εσφαλμένες μεταφράσεις και αραβικά σχόλια, τα οποία συχνά αλλοίωσαν το νόημα και την ερμηνεία των χωρίων του Αριστοτέλη.

Από το 1600 έως το 1855 παρατηρείται στον ελλαδικό χώρο αλλά και στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού η άνθηση της φιλοσοφικής σκέψης και κυρίως στο πεδίο της ηθικής φιλοσοφίας. Στο επίκεντρο του φιλοσοφικού στοχασμού είναι το άτομο σε συνάφεια και με το ευρύτερο κοινωνικό σώμα. Κύρια ενασχόληση είναι στη φάση αυτή η πρακτική καθηκοντολογία και συγκεκριμένα το ενδιαφέρον στρέφεται στις αρετές εκείνες, οι οποίες νοσηματοδοτούν και καθίστανται αποτελεσματικές για τον εγκόσμιο προσανατολισμό. Βεβαίως, θεωρείται φυσικό να αναπτυχθεί ο ηθικο

φιλοσοφικός στοχασμός σ' ένα αλύτρωτο εθνικό και κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο απαντά πολλά εμπόδια για να διατυπώσει ένα αυστηρά αυτόνομο λόγο. Με το πρίσμα αυτό επιχειρείται ένας επαναπροσδιορισμός των παραδοσιακών ηθικο φιλοσοφικών εννοιών, με απώτερο στόχο να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των νέων στη θεωρητική και πρακτική σημασία των αρετών. Η ανάπτυξη της νεοελληνικής αρετολογίας συνοδεύτηκε ταυτόχρονα και από το ενδιαφέρον σε θέματα όχι μόνο ηθικής αλλά και πολιτικής φιλοσοφίας, λογικής και ρητορικής, ώστε οι νέοι να γίνουν αξιόλογοι στο λόγο και στην καθημερινή συμπεριφορά τους απέναντι σε ζητήματα πρακτικής φύσης. Συχνά στα κείμενα των νεοελλήνων διανοητών αυτής της περιόδου απαντώνται τα βασικά χαρακτηριστικά της νεοελληνικής αρετολογίας, όπως η απουσία της ασκητικής αντίληψης για τη ζωή, η ορθολογική επεξεργασία των ηθικών αξιών και η αυστηρότατη κριτική ενάντια στη δεισιδαιμονία, η προβολή του αυτεξούσιου και της ελευθερίας της βούλησης και η σύνδεση της ηθικής δραστηριότητας με τις σωματικές λειτουργίες και την ατομική αυτοσυντήρηση.

Όλοι οι ανωτέρω παράγοντες συνέδραμαν στην προαγωγή του πνεύματος διαμέσου του φιλοσοφικού στοχασμού και στη διαμόρφωση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού σε μια άρρηκτη σχέση και με τις επιδράσεις του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Ποιες είναι όμως οι επιδράσεις του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και πως συνέβαλαν στη διαμόρφωση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού;

Αρχές 18ου αι. έως τις αρχές του 1821: Το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού αναπτύχθηκε μέσα στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στα Επτάνησα και στις ελληνικές παροικίες της Δύσης. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός συνδέθηκε με τον Ευρωπαϊκό μέσα από τον κοινό

προβληματισμό για τον άνθρωπο, τη νόηση, τη γνώση, τη φύση, γεγονός στο οποίο συνέβαλε και η Επιστημονική Επανάσταση (16ος-17ος αι.). Η Επιστημονική Επανάσταση έδωσε υψηλό στόχο στην παιδεία, η οποία αντιλήφθηκε την επιστημονική γνώση συνυφασμένη με το φιλοσοφικό στοχασμό. Με το πνεύμα αυτό ο άνθρωπος της Νεοελληνικής Αναγέννησης πιστεύει πλέον στις ανεξάντλητες δυνάμεις και στην ενότητα των δυνάμεων της φύσης. Την περίοδο αυτή οι λόγιοι αναζητούν τη γνώση των όντων στη φύση και φιλοσοφούν πάνω στη φύση. Η επιστήμη στρέφεται σταδιακά στη διερεύνηση της φύσης και η μελέτη της φύσης τροφοδοτεί τους διαφόρους τομείς της γνώσης. Το πρόβλημα της φύσης γίνεται τώρα πρόβλημα γνώσης της φύσης με βάση τους νόμους και τους κανόνες της φύσης, καθώς και την κατανόηση των φυσικών φαινομένων. Αναφορικά με τη μελέτη της φύσης ο άνθρωπος της περιόδου αυτής δεν ανατρέχει πλέον στον Αριστοτέλη, αλλά βασίζεται στο σύγχρονο επιστημονικό βιβλίο και στις δικές του προσπάθειες να μελετήσει το μεγάλο βιβλίο της φύσης. Από τη θέση αυτή επιχείρησε να κατανοήσει τα φυσικά φαινόμενα, τις αιτίες που τα προκαλούν και τους νόμους που τα διέπουν, αξιοποιώντας έτσι τη φύση προς όφελός του, αλλά και επιτυγχάνοντας παράλληλα και την ηθική αυτοτέλεια της φύσης.

Η περίοδος από το 1821 έως το 1855 χρωματίστηκε από την εθνική και απελευθερωτική επανάσταση του 1821, με βασικό αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός νέου μοναρχικού κράτους, του οποίου την κυβέρνηση ανέλαβε ο βασιλιάς Όθωνας και μια κατ'ουσία ξένη κυβέρνηση. Την περίοδο αυτή παρατηρείται μια κάμψη στη φιλοσοφική σκέψη και υπερισχύουν κυρίως οι αναχρονιστικές τάσεις. Εντούτοις, φαίνεται να διατηρείται η διάθεση που τοποθετείται χρονικά στις αρχές του αιώνα, μόνο που τώρα περιορίζεται στα δύσκολα έργα και πρόκειται για την αποδελτίωση των γνώσεων, τη συγγραφή

διδασκτικών εγχειριδίων, τις μεταφράσεις και τους σχολιασμούς αρχαίων και ξένων βιβλίων. Από το 1850 και μετά αναζωπυρώθηκε το ενδιαφέρον για τα φιλοσοφικά έργα και πλέον η σπουδή σε αυτή γίνεται πιο μεθοδικά. Την εποχή αυτή αν και υπάρχουν συγγραφείς με πολλές αρετές, απουσιάζει ο μεγάλος φιλοσοφικός νους, το ρωμαλέο και δημιουργικό πνεύμα, το οποίο ανακαλύπτει τις νέες αλήθειες και παρέχει σύνθετες απόψεις σχετικά με τη γενικότερη θεώρηση του κόσμου και της ζωής. Τα φιλοσοφικά έργα αναδεικνύονται κυρίως για τη διδακτική χρήση τους, με κύριο στόχο να ελέγχουν και να συντάσσουν τα πορίσματα που συγκέντρωσε η έρευνα στ' άλλα κέντρα, έξω από τον ελληνικό πνευματικό χώρο και κυρίως σε όσους εκδήλωναν την επιθυμία να σπουδάσουν φιλοσοφία. Την περίοδο αυτή ο Ελληνισμός διδάσκεται από τη Δύση, ώστε να περιορίσει την απόσταση που τον χωρίζει από τους προπορευόμενους Ευρωπαίους στοχαστές.

Η απαρχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού συνδέθηκε με την απαρχή της Νεοελληνικής Φιλοσοφίας, που τοποθετείται χρονικά το 17ο αι.

Συγκεκριμένα από το 1670 έως τη συνθήκη του Κιουρσούκ Καϊναρτζή 1774:

-Μεταβολή στον τρόπο ζωής του υπόδουλου Ελληνισμού

-Είναι ο αιώνας των φαναριωτών με βασικό γνώρισμα τη δίψα για μάθηση, την περισυλλογή, την ανάγκη της παιδείας να τεθούν οι κανόνες της ζωής

-Είναι η εποχή της γνωριμίας των Ελλήνων με τη δυτική σκέψη

-Λαμβάνει χώρα η στροφή στη Δύση με το συγκεκριισμό του δυτικού στοχασμού με την παραδοσιακή αριστοτελική φιλοσοφία.

1775-1821:

-Αποκορύφωση της πνευματικής ιστορίας μας με τις έξοχες προσωπικότητες και τα επιτεύγματα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού

-Αφομοίωση του ευρωπαϊκού πνεύματος από τη φιλοσοφική παιδεία, που συγχρονίζεται με την ευρωπαϊκή

-Στόχος της ελληνικής παιδείας ο φωτισμός του γένους, με βασικούς άξονες τον ορθό λόγο και τις θετικές επιστήμες.

1885 έως τη σύγχρονη εποχή:

-Οι πρώτες δεκάδες του αιώνα της ελευθερίας

-Ύψωση και κάμψη σε όλους τους τομείς της εθνικής ζωής

-Η φιλοσοφία εμφανίζεται ως ένα πνεύμα επιγονισμού, με επίκεντρο προγενέστερες προσπάθειες

-Στένεμα του στοχασμού και περιορισμός στη διδακτική δραστηριότητα, με απώτερο στόχο τη συγγραφή διδακτικών εγχειριδίων .

Καθοδηγητές της πνευματικής ζωής των Ελλήνων και μεταδότες των νέων ιδεών αποτέλεσαν:

© Οι Φαναριώτες - Κληρικοί-Εμποροι: Επέβαλαν την ιδεολογία τους σε συνεργασία με δραστήριους Πατριάρχες, όπως ο Δοσίθεος Ιεροσολύμων (1641-1707) και ο Χρύσανθος (1707-1731), δημιούργησαν σχολεία, τυπογραφεία και συνεισέφεραν στην έκδοση βιβλίων.

Η φαναριώτικη ιδεολογία βασιζόνταν σε δύο αρχές:

- ⊙ Διαμόρφωση μιας ευλύγιστης και συμβατικής ηθικής, που θα τους βοηθούσε στην περιορισμένη πρωτοβουλία τους εξαιτίας της τουρκικής κατάκτησης
- ⊙ Απόκτηση επιστημονικών γνώσεων, κυρίως τεχνικών, ώστε να διευκολυνθεί η είσοδός τους στα αξιώματα του Πατριαρχείου και της Υψηλής Πύλης.

Οι φορείς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού επικεντρώθηκαν στην αρχαιογνωσία, για να καλλιεργήσουν μέσω αυτής την ιστορική συνείδηση του ελληνικού λαού.

Βασικά χαρακτηριστικά του Νεοελληνικού Διαφωτισμού:

- ⊙ Η συνειδητοποίηση του δεσμού με την αρχαιότητα (μελέτη της ιστορίας Ιστορισμός)
- ⊙ Στροφή προς τη χρήση αρχαίων ελληνικών ονομάτων ως βαφτιστικών, σε αντικατάσταση των χριστιανικών
- ⊙ Ενδιαφέρον για το λαϊκό πολιτισμό. Προσανατολισμός στις ανώνυμες λαϊκές δημιουργίες και τη σημασία τους ως τεκμήρια της ιστορικής παράδοσης.

Στροφή στο παρελθόν - Αναβίωση του Ανθρωπισμού και σύνδεση με τη Δύση:

- Επιβίωση του θρύλου του Μ. Αλεξάνδρου
- Εμφάνιση του Ομήρου & των ομηρικών επών
- Μελέτη των φυσικών επιστημών, και κυρίως της Ιατρικής
- Μίμηση του γαλλικού τρόπου ζωής
- Υιοθέτηση του ηθικοπλαστικού κλασικισμού στη λογοτεχνία

•Μεταφύτευση της νέας θεώρησης της αριστοτελικής φιλοσοφίας, την οποία μετέφερε ο Κορυδαλέας από το πανεπιστήμιο της Πάδοβα

17ος αιώνας:

⊙ Παραγωγή ερμηνευτικών υπομνημάτων σε αριστοτελικά έργα που εκτείνονται ακόμη στη Φυσική και στη Μεταφυσική

⊙ Η φιλοσοφία του Κορυδαλέα ως σταθμός στην πνευματική αναγέννηση της νεότερης Ελλάδας

⊙ Η αυθεντία του κυριάρχησε σε όλα τα φιλοσοφικά ζητήματα.

18ος αι.:

⊙ Οι ρωσοτουρκικοί πόλεμοι έθεσαν το Ανατολικό ζήτημα & διαμέλισαν την οθωμανική αυτοκρατορία, που παρήκμαζε εξαιτίας της εσωτερικής αναρχίας της.

⊙ Η δράση του πασά του Βιδινίου, Πασβάνογλου και του Αλή Πασά Τεπελενλή συνδέεται στενά με το εθνικό ελληνικό κίνημα

⊙ Το εθνικό κίνημα προκλήθηκε από το δεύτερο ρωσοτουρκικό πόλεμο, στον οποίο η αστική τάξη έπαιξε σημαντικό ρόλο & προμήνυσε το ενδιαφέρον στις φιλελεύθερες ιδέες της δυτικής αστικής τάξης

⊙ Οι Έλληνες δέχθηκαν με ενθουσιασμό το κήρυγμα για την ελευθερία των εθνικοτήτων της γαλλικής επανάστασης

⊙ Το εθνικό κίνημα στην Ελλάδα, όπως & στην Ευρώπη συνδέθηκε με τις ιδέες της γαλλικής επανάστασης

© Οι Έλληνες διανοούμενοι, όπως ο Αδαμάντιος Κοραής, ζούσαν στη Γαλλία και μετείχαν στην επανάσταση. Από το 1792 οι γαλλοελληνικοί δεσμοί συσφίγονται.

Ο Αδαμάντιος Κοραής εκφραστής του πνεύματος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού

Ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1835) γεννήθηκε στη Σμύρνη από ευκατάστατους γονείς και πέθανε στο Παρίσι. Ο πατέρας του Ιωάννης Κοραής ήταν Χίος στην καταγωγή, έμπορος στο επάγγελμα και έλαβε πολλά αξιώματα από τους συμπολίτες του σμυρναίους, λόγω της βαθιάς εκτίμησης που έτρεφαν γι' αυτόν. Υπήρξε ο επιφανέστερος εκπρόσωπος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Την πρώτη εγκύκλια μόρφωση την έλαβε στη Σμύρνη, στην εκμάθηση ξένων γλωσσών βοηθήθηκε από τον ολλανδό ιερέα του προξενείου της Σμύρνης, στον οποίο όφειλε μεγάλη ευγνωμοσύνη. Από το 1782 ως το 1787 σπούδασε Ιατρική στο πανεπιστήμιο του Montpellier. Η σπουδή της Ιατρικής δεν αποτέλεσε βασική αιτία απομάκρυνσης του Κοραή από την ενασχόλησή του με τη γλώσσα και την αρχαία ελληνική φιλολογία. Υπήρξε βαθύς γνώστης της αρχαίας ελληνικής και ασχολήθηκε επιτυχώς με την έκδοση των αρχαίων ελλήνων συγγραφέων· γι' αυτό και θεωρήθηκε ως ένας από τους μεγαλύτερους νεοέλληνες φιλολόγους. Γενικότερα οι απόψεις του για την παιδεία και τη γλώσσα, αν και περιέχουν πολλά νέα στοιχεία, ακολουθούν κυρίως τις γραμμές στοχασμού, που χαραχθήκαν ήδη το 18ο αιώνα από τους Έλληνες θεωρητικούς της παιδείας. Αυτό που κυρίως καταπολεμούσε ήταν η έλλειψη ζωντάνιας κατά τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ενώ η επιδίωξή του ήταν να δοθεί στην αρχαία γλώσσα η δυνατότητα να ξαναζήσει και να υπηρετήσει και πάλι τη ζωή. Ο Κοραής είχε ζωηρό ενδιαφέρον για τη μεταλαμπάδευση των πνευματικών αγαθών της Ευρώπης

στην υπόδουλη Ελλάδα. Αναδείχθηκε μέγας δάσκαλος του γένους αφιερώνοντας τη ζωή του στη παιδεία και στο φωτισμό του έθνους. Αγωνίστηκε σε πολλά επίπεδα, όπως αυτό της μετακένωσης των πνευματικών αγαθών της φωτισμένης Ευρώπης, μεταφράζοντας το έργο του Cesare Beccaria Περί αμαρτημάτων και ποινών (Παρίσι 1802 και 1823). Αγωνίστηκε στο επίπεδο της γνωριμίας του γένους με την αρχαίαελληνική παράδοση και εξέδωσε πολλούς αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Αναφορικά με τη διαμόρφωση του γλωσσικού οργάνου τοποθετήθηκε μακριά του αρχαϊσμού και του άκρατου δημοτικισμού, προτείνοντας τη “μέση οδό”. Στο επίπεδο της αγωγής των νέων είχε συχνή αλληλογραφία με προκρίτους, εμπόρους και δασκάλους. Παράλληλα μεριμνούσε για το συντονισμό της ίδρυσης σχολείων και την επάνδρωσή τους με το κατάλληλο εκπαιδευτικό προσωπικό. Αγωνίστηκε για την αποκατάσταση του ονόματος των Ελλήνων στο εξωτερικό, εκδίδοντας επιμελώς και μεταφράζοντας αρχαία κείμενα. Ο Κοραής ασχολήθηκε με τον πολιτικό και ηθικό στοχασμό του Αριστοτέλη σε χρόνια που οι καταστάσεις ήταν αρκετά κρίσιμες για τα πολιτικά πράγματα. Όσον αφορά στις απόψεις του αναφορικά με τη σχέση της πολιτικής με την ηθική απηχούν το γενικότερο πνεύμα του Διαφωτισμού τόσο στη Δύση όσο και στο νεοελληνικό χώρο.

Ο πολιτικός και ηθικόςστοχασμός του Κοραή θεμελιώνεται πάνω σε τέσσερις βασικές έννοιες-σκοπούς: την ευδαιμονία, την αρετή, το νόμο και την ελευθερία. Η πραγματική επιδίωξη είναι οι ανωτέρω σκοποί να συνδέονται στενά μεταξύ τους, όπως συμβαίνει και στην κοινωνική ζωή. Εξέδωσε τα Πολιτικά και Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλη, συντέλεσε στην επιβίωση και διατήρηση της εγκυρότητας της πολιτικής και της ηθικής θεωρίας του Σταγειρίτη φιλοσόφου.

Ο Κοραΐς επηρεάστηκε από τις απόψεις των Διαφωτιστών και δέχτηκε τις αντιλήψεις του Condorcet αναφορικά με τον Αριστοτέλη. Σχετικά με την αξία της αγωγής για την αρχή των κοινωνικών ανισοτήτων, υποστήριξε την ελευθερία του ανθρώπου. Αναφέρθηκε με ζήλο στην κοινωνική ισότητα και το κοινωνικόπνεύμα. Αντιλήφθηκε την εκπαίδευση στο πρώτοστάδιο ως στοιχειώδης και προέτρεψε να εισαχθεί σε κοινήχρηση η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, που την τοποθετεί στην ανώτερη βαθμίδα. Προέτρεψε όλες τις κοινωνικές τάξεις να υπηρετήσουν το έθνος, καλλιεργώντας τις πολιτικές αρετές. Τόνισε την αναγκαιότητα της εκπαίδευσης, ισχυριζόμενος ότι ο άνθρωπος δίχως μόρφωση δεν διαφέρει από τα θηρία. Ανέδειξε την αντίληψη ότι ο μορφωμένος πρέπει να γελά την κατάλληλη χρονική στιγμή και να δράττει τους καρπούς της μόρφωσης. Αναφέρθηκε στο φωτισμό του ανθρώπου από τη μόρφωση, που τον ελευθερώνει. Συνέδεσε την παιδεία με την ευημερία των λαών. Ανέδειξε την ευδαιμονία ως το αποτέλεσμα της παιδείας, και της απαιδευσίας την κακοδαιμονία. Ο Κοραΐς θεώρησε διττό το στόχο της παιδείας: α. να εξημερώσει τα ήθη, ώστε να καταστούν χρηστοί οι πολίτες, β. να αναπτύξει τη νοητική ικανότητα του ατόμου. Σύμφωνα με τον νεοέλληνα στοχαστή αναγκαία προϋπόθεση για την εκπαίδευση είναι η καλή μέθοδος. Πεπαιδευμένος αποκαλείται αυτός που έχει υποστεί ορθή και μεθοδική αγωγή.

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς, όπως και άλλοι νεοέλληνες στοχαστές, συνέβαλε συστηματικά στην προαγωγή του πνεύματος στην Επανάσταση του 1821, θέτοντας τα θεμέλια για τη διαμόρφωση ενός αναγεννημένου πνευματικού κόσμου, στον οποίο ο άνθρωπος αυτοπροσδιορίστηκε ως άτομο και συνείδηση, προσεγγίζοντας τη γνώση και έχοντας εμπιστοσύνη στην αυθεντία της λογικής. Όλα αυτά τα στοιχεία σε συνάφεια και με την ενασχόληση με τη

φύση παρείχαν στους ανθρώπους εκείνα τα πνευματικά εφόδια, ενίσχυσαν την ηθική τους συνείδηση και ψυχικό τους σθένος, προκειμένου να αφυπνιστούν και να δώσουν στην Επανάσταση του 21 τα εχέγγυα όχι απλά ενός πολεμικού αλλά και ενός πνευματικού αγώνα, ο οποίος μετέφερε διάχυτα μηνύματα τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.

Βιβλιογραφία

Καραφύλλης, Γρ. *Η φιλοσοφική προβληματική του Δημητρίου-Δανιήλ Φιλιππίδη. Στην ευρυχωρία του Νεοελληνικού και Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.* Θεσσαλονίκη, 1993: 91-107. Αργυροπούλου, Π. "Les conceptions pédagogiques de Daniel Philippides». *Ελληνικές ανακοινώσεις στο Ε Συνέδριο σπουδών νοτιοανατολικής Ευρώπης (Βελιγράδι 11-17 Σεπ. 1984)".* Αθήνα, 1985:97-98.

Νούτσος, Π. Χρ. *Νεοελληνική Φιλοσοφία. Οι ιδεολογικές διαστάσεις των ευρωπαϊκών της προσεγγίσεων.* Αθήνα, Κέδρος, 1981:20-22.

Οι Έλληνες στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Αθήνα, Ακρίτας, 2000:51 κ.ε. Βλάχος, Ν. "Η σχέση των υπόδουλων Ελλήνων προς το κυρίαρχόν οθωμανικόν κράτος". *L' Hellenisme Contemporain (1453-1953).* Η πεντηκοστή επέτειος από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως. Αθήνα, 1953:135-151.

Τριαντάρη-Μαρά, Σ. *Ιστορία της Φιλοσοφίας. Τ. Β. Από το Μεσαίωνα στον 21ο αιώνα.* Θεσσαλονίκη, 2005:400-402.

Τσαμπής, Γ. Ξ. *Η παιδεία στο χριστιανικό Βυζάντιο.* Αθήνα, Γρηγόρης, *Ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης* 5, 1999:346.

Σβορώνος, Ν. Γ. *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας. Βιογραφικός οδηγός* Σπ. Ι. Ασδραχά. Μτφρ. Αικ. Ασδραχά. Αθήνα, Θεμέλιο, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 1986:51-55. Πβ. Μεταλληνός, π. Γ. Δ. *Τουρκοκρατία.*

Ψημμένος, Ν. Κ. *Η Ελληνική Φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821. Ανθολογία κειμένων με εισαγωγή και σχόλια Ν. Κ. Ψημμένου. Τ. Α΄ Η κυριαρχία του Αριστοτελισμού. Προκορυδαλική και κορυδαλική περίοδος. Αθήνα, 1988:183-184. ΠΒ. Τριαντάρη-Μαρά, Σ. 2005:691-695.*

Το δημοτικό τραγούδι και η αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων

Θωμάς Μπάκας

τ. Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Εισαγωγή

Στην παρούσα εισήγηση θα παρουσιαστεί ο ρόλος της δημοτικής μας ποίησης και ειδικότερα η συμβολή των κλέφτικων τραγουδιών στην προετοιμασία του ξεσηκωμού του 1821 και η δημιουργία σιγά-σιγά της συνείδησης τη λευτεριάς του ατόμου.

Αρχικά θα γίνει αναφορά στην ελπίδα του σκλαβωμένου γένους για την απόκτηση της λευτεριάς του, την οποία δε έχασε μετά το πάρσιμο της Πόλης, αλλά και στα προεπαναστατικά άσματα που προθέρμαναν την κρυφή ελπίδα για αποτίναξη του ζυγού και στη συνέχεια θα επισημανθούν οι αναφορές μέσα από τα κλέφτικα τραγούδια για το όραμα της ελευθερίας που γεννιέται.

Η ανάλυση θα εστιαστεί στην επιθυμία του κατατρεγμένου ραγιά να ζήσει ελεύθερος, στον εγκωμιασμό των ηρωικών πράξεων και κατορθωμάτων των μεγάλων καπεταναίων και στην περηφάνια και απροσκύνητη λεβεντιά των κλεφτών.

Η παρουσίαση θα ολοκληρωθεί με τις επισημάνσεις για τη συμβολή του δημοτικού τραγουδιού στον ψυχικό εξοπλισμό του σκλαβωμένου γένους και την εμπύχωση της αυτοπεποίθησης στο ραγιά, πως μπορεί να ελευθερωθεί.

Από την άλωση της Πόλης ως το 1821

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης ο σκλαβωμένος λαός δεν έχασε την ελπίδα του για την απόκτηση ξανά της λευτεριάς. Η εθνική του συνείδηση προφητικά θέριευε αυτήν την ελπίδα για να ανακτήσει τα όσα έχασε αναζητώντας έτσι τη λύτρωσή του σε οράματα υπερκόσμια.

Με το τραγούδι ξεκίνησε και εξαπλώθηκε η προφητεία σε κάθε γωνιά της ελληνικής γης, γέννησε ιδέες και οράματα, ελπίδες και όνειρα και γέμιζε τις καρδιές των υποδούλων για την ανάρσταση του γένους, με άσματα προφητικά όπως το παρακάτω:

«Σώπασε κυρά Δέσποινα και μη πολυδακρύζεις

Πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικά μας θα' ναι..» (Ζαμπέλιος, 1852:529).

Σε όλη τη μακραίωνη δουλεία των 400 χρόνων αποτολμήθηκαν άπειρες τοπικές επαναστάσεις, οι οποίες όμως έσβησαν αμέσως από τον κατακτητή.

Πλησιάζοντας προς το ξεκίνημα της επανάστασης του 1821 και λαμβάνοντας υπόψη τις μικροεξεγέρσεις που προηγήθηκαν έστω και αν ήταν ατυχείς, άρχισε να γίνεται συνείδηση στους σκλαβωμένους ραγιάδες η ιδέα της ελευθερίας.

Αν και έζησαν κάτω από τον αβάσταχτο ζυγό δουλείας για μια μεγάλη περίοδο 400 χρόνων, δεν έχασαν την πίστη τους στην ηθική και πνευματική αξία του ανθρώπου, γιατί θεωρούσαν ως τον πιο βασικό όρο της ύπαρξής τους την ελευθερία.

Η φωνή της Ελλάδας, η εθνική συνείδηση καλεί κάθε καταπιεζόμενο σε γενικό προσκλητήριο για τη αποτίναξη του ζυγού της δουλείας, για μια ζωή

ελεύθερη και καταξιωμένη από τις αρχές της αξιοπρέπειας και του σεβασμού για τα αναφαίρετα δικαιώματα της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Το γεγονός ότι η μικρή και εξουθενωμένη από τα δεινά της δουλείας Ελλάδα της εποχής εκείνης κατόρθωσε να αντιπαρατεθεί και στο τέλος να νικήσει τη μεγάλη Οθωμανική Αυτοκρατορία, επιβεβαιώνει το αξίωμα ότι στον πόλεμο τη νίκη δεν τη φέρνει η μεγάλη αριθμητική δύναμη και πανοπλία του εχθρού, αλλά η δύναμη της ψυχής και η απόφαση του αγωνιζόμενου για θυσία.

Αυτό τονίζει και ο εθνικός μας ποιητής Κωστής Παλαμάς σε ένα ποίημά του όταν γράφει:

«Η μεγαλοσύνη στα έθνη δε μετριέται με το στρέμμα

Με της καρδιάς το πύρωμα μετριέται και το αίμα»

Λίγο πριν και μετά την επανάσταση του 1821 στην κατεύθυνση της πνευματικής ανάστασης του καταδυναστευόμενου υπόδουλου γένους η λόγια ποίηση των φωτισμένων Ελλήνων παράλληλα με τη δημοτική ποίηση φλογίζει τις καρδιές τους για την αποτίναξη του ζυγού της δουλείας.

Στα τραγούδια του Ρήγα, «Θούριος» και «Ύμνος πατριωτικός» υπάρχουν έντονα τα στοιχεία του μίσους για τους Τούρκους, αλλά και της ελπίδας για απελευθέρωση.

Με το «Θούριο» του Ρήγα, που είναι μια έμμετρη επαναστατική προκήρυξη η οποία φλέγεται από ενθουσιασμό για την εθνική ελευθερία, φλογίζεται η ψυχή του ραγιά όταν ακούει να τον καλεί σε ξεσηκωμό γράφοντας:

«Ως τότε παληκάρια, θα ζώμεν στα στενά

Μονάχοι σαν λιοντάρια, στις ράχες στα βουνά

Κάλλιο 'ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή

Παρά σαράντα χρόνια, σκλαβιά και φυλακή», (Ζαμπέλιος, 1852:624-627, 36).

Κι όταν άναψε η επανάσταση και υψώθηκαν τα σπαθιά της εκδίκησης για το σπάσιμο των αλυσίδων, τα τραγούδια της ελευθερίας, τα κλέφτικα τραγούδια, αφύπνισαν τους σκλάβους, όταν άκουγαν:

«Ξύπνα καημένε μου ραγιά, ξύπνα να δεις ελευθεριά

ραγιά, καημένε μου ραγιά, για σήκωσ' το κεφάλι

τη δόξα που' χες μια φορά, απόκτησέ την πάλι».

Αυτά τα τραγούδια τους όπλισαν τα χέρια και πύρωσαν την καρδιά τους για να διαλαλήσουν:

«Τούρκος μη μείνει στο Μωριά,

μηδέ στον κόσμο όλο....»

Επειδή μόνοι τους δεν μπορούσαν να απελευθερωθούν, είχαν την κρυφή ελπίδα ότι κάποιο χέρι βοήθειας, είτε από τους δυτικούς, είτε από τους ανατολικούς ομόθρησκους λαούς, θα έρχονταν για να τους απελευθερώσει.

Αυτή η ελπίδα έγινε τραγούδι, έγινε μοιρολόγι, που έβγαινε από τα χείλη τους και στο οποίο φαίνεται πόσο λυπητερά και πόσο τεχνικά είναι βαλμένος ο πόνος της απώλειας του Βασιλείου τους, όταν περίμεναν τους Φράγκους να βοηθήσουν στην απελευθέρωση του γένους.

«Και σεις χελιδονάκια μου στα μαύρα να ντυθείτε

για δώστε λόγο στις Φραγκιές, να πεταχτούν οι Φράγκοι,

για να σκοτώσουν την Τουρκιά κι αυτούς τους γιανιτσάρους».

Με αυτή την ελπίδα κάθε μέρα, που ξημέρωνε, θεωρούνταν από το ραγιά μέρα σύντομης, προσωρινής σκλαβιάς γιατί στη σκέψη του κυριαρχούσε ο πόθος για την ελευθερία όταν τραγουδούσε:

«Γλυκοχαράζει η χαραυγή και λάμπει ο ουρανός κι η γη

Φέρνει την ελευθεριά μας και το τέλος της σκλαβιάς μας»

Όταν κατά την περίοδο 1710-1711 ο Μέγας Πέτρος, ο Τσάρος της Ρωσίας κήρυξε τον πόλεμο κατά της Τουρκίας και έστειλε προκηρύξεις σε μια προσπάθεια να ξεσηκώσει τους λαούς της Βαλκανικής, κατά της Τουρκίας οι προκηρύξεις αυτές επηρέασαν τους υπόδουλους Έλληνες και δημιούργησαν πολλές προσδοκίες για βοήθεια από την ορθόδοξη Ρωσία.

Από τότε άρχισαν να συνειδητοποιούν την ιδέα ότι δεν απέχει πολύ η εποχή από την οποία όταν οι ίδιοι θα οργανωθούν και βοηθηθούν στη συνέχεια από τη χριστιανική Ρωσία θα πετύχουν με τη βοήθειά της κάποια μέρα την απελευθέρωση της πατρίδας.

Έτσι χρόνο με το χρόνο, η ελπίδα της λευτεριάς, αντί να σβήσει και να ξεριζωθεί από τις καρδιές τους, διατηρούνταν και τους δυνάμωνε, όταν σιγοτραγουδούσαν θούρια ανυποταξίας και προσδοκίας βοήθειας από το ξανθό γένος των Μόσκοβων, των Ρώσων.

«Ακόμη τούτη η Άνοιξη ραγιάδες, ραγιάδες

Τούτο το Καλοκαίρι, ώσπου να ρθει ο Μόσκοβος

Να φέρει το σεφέρι, Μωριά και Ρούμελη», (Ιωάννου: 95)

Αναμένοντας όμως τη βοήθεια από τους μεγάλους ομόθρησκους λαούς απογοητεύθηκαν, γιατί η βοήθεια και η πολυπόθητη ελευθερία, όλο κινούσε για να' ρθει κι' όλο έχανε το δρόμο.

Αυτή την απογοήτευση την εξέφρασε ποιητικά με τους παρακάτω στίχους ο εθνικός μας ποιητής Διον. Σολωμός ο οποίος επηρεάστηκε σημαντικά από το δημοτικό τραγούδι.

«κι ακαρτέρει κι' ακαρτέρει, φιλελεύθερη λαλιά

Τονα χτύπαε τα' άλλο χέρι, από την απελπισιά.

Οι αρματολοί, οι κλέφτες και τα κλέφτικα δημοτικά τραγούδια

Η σκληρή συμπεριφορά των κατακτητών με τη βαριά φορολογία, τις αυθαιρεσίες, τις αρπαγές των περιουσιών και τις αδικίες που έκαναν, οδηγούσαν τους ραγιάδες στην ένοπλη οργάνωση και αντίσταση για την αποτίναξη του ζυγού της δουλείας.

Οι αντιστάσεις των ραγιάδων σε αυτές τις συμπεριφορές των κατακτητών ήταν τα πρώτα σπέρματα της ετοιμαζόμενης επανάστασης γιατί στη συνέχεια οι καταδυναστευόμενοι Έλληνες άρχισαν σιγά-σιγά να καταφεύγουν στα βουνά και εκεί στην ελεύθερη περιοχή να σφυρηλατούνται τα όνειρα και οι ελπίδες του υπόδουλου γένους.

Οι κλέφτες που επιβίωναν στους ορεινούς όγκους της χώρας ήταν εκείνοι που αρνούσαν τις ταπεινώσεις των Τούρκων κατακτητών, ήταν οι διάφοροι νέοι, που δεν μπορούσαν να ανεχθούν το ζυγό της τυραννίας και πήραν μόνοι τους την ανεξαρτησία πάνω στα βουνά της πατρίδας μας και έγιναν οι ήρωες που τόσο τραγούδησε ο λαός μας και μετατράπηκαν σε θρυλικούς αγωνιστές της ελευθερίας.

Τα κλέφτικα τραγούδια ξεκίνησαν γύρω στον 16ο αιώνα όταν οι πρώτοι κλέφτες άρχισαν να καταφεύγουν στα βουνά, με σκοπό να ξεφύγουν από την οικονομική και κοινωνική καταπίεση των Τούρκων και των κοτζαμπάσηδων,

αποτέλεσαν δε το σπόρο που φύτεψε στα μυαλά του λαού την ιδέα της ελευθερίας.

Με τα κλέφτικα δημοτικά τραγούδια ο ανώνυμος λαός υμνεί τα κατορθώματα, τους αγώνες, τη λεβεντιά και τις θυσίες των κλεφτών κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας, (Στασινόπουλος, 2ος, 1979: 412).

Οι φιλελεύθεροι αυτοί άνδρες της κλεφτουριάς και των αρματολικιών αισθανόταν τον εαυτό τους υπερήφανο και το τραγούδι έφερνε δόξα στον ήρωα της ελευθερίας και στους αγώνες κατά του κατακτητή.

Τόση ήταν η αίγλη τους στον απλό λαό ώστε για αυτό και η καλύτερη ευχή, που έδιναν οι γυναίκες στις μητέρες που γεννούσαν αγόρια ήταν αυτή.

«Να σου ζήσει το παιδί και να γίνει αρματολός και καπετάνιος και να του βγάλουν και τραγούδι», (Ιωάννου:33).

Οι μανάδες επίσης ήταν υπερήφανες για την απόφαση των γιών τους να γίνουν κλέφτες και συνήθως οι ίδιες τους έδιναν τα όπλα που μπορεί να ήταν του πατέρα τους.

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις κατά τις οποίες οι μανάδες αντιδρούσαν στην απόφαση αυτή και προέτρεπαν τα παιδιά τους να ζήσουν ειρηνικά, για να αποκτήσουν οικογένεια και περιουσία, όπως μας λέει το παρακάτω τραγούδι.

«Βασίλη κάτσε φρόνιμα να γίνεις νοικοκύρης

Για ν' αποκτήσεις πρόβατα, ζευγάρια κι' αγελάδες

Χωριά κι αμπελοχώραφα, κοπέλια να δουλεύουν», (Ζαμπέλιος, 1852:601, 4).

Αλλά η απάντηση του νέου έρχεται ξεκάθαρη στο επόμενο τραγούδι με τη διατύπωση των συναισθημάτων τα οποία τον παρακινούσαν να προτιμήσει την ελεύθερη ζωή του κλέφτη στα βουνά.

«Μάνα μου σου λέω δεν μπορώ τους Τούρκους να δουλεύω»

Δεν ημπορώ δε δύναμαι, εμάλλιασε η καρδιά μου

Θα πάρω το ντουφέκι μου, να πάω να γίνω κλέφτης

Να κατοικήσω στα βουνά και στις ψηλές ραχούλες

Νάχω τους λόγγους συντροφιά με τα θεριά κουβέντα

Ναχω τα χιόνια για σκεπή, τους βράχους για κρεβάτι

Νάχω και τα κλεφτόπουλα καθημερινό λημέρι

Θα φύγω μάνα και μην κλαις μον' δωσ' μου την ευχή σου

Κι ευχήσου με μανούλα μου Τούρκους πολλούς να σφάξω», (Passow, 1860:118).

«Μάννα μου εγώ δεν κάθομαι να γίνω νοικοκύρης

Και να'μαι σκλάβος των Τουρκών, κοπέλι στους γερόντους»

Η γενναία μάνα του κλέφτη είναι περήφανη γι' αυτόν και νοερά φαντάζεται να της λένε ότι μέσα από τη μορφή της πετροπέρδικας θα τον βλέπει να πολεμά.

«Να ήσουν πετροπέρδικα στα πλάγια του Πετρίλου

ν' αγνάντενες πως πολεμούν οι κλέφτες με τους Τούρκους

ν' αγνάντενες το γιόκα σου μπροστά απ' τα παληκάρια

ομπρός ξεστρώνει την Τουρκιά με το σπαθί στο χέρι

κι' απ' τη φωνή του την ψιλή αχολογεί ο τόπος», (Αραβαντινός, 1880:36).

Οι Τούρκοι για να περιορίσουν το φαινόμενο της αντίστασης και των τοπικών εξεγέρσεων έκαναν συνέχεια προσκλήσεις στον κλέφτες για να παραδοθούν και να σταματήσουν τα πολεμικά επεισόδια και τις επιθέσεις εναντίον τους.

Η γνωστή αντιπροσφορά των Τούρκων προς τους κλέφτες για τη σωτηρία από την αιχμαλωσία ή το θάνατο ήταν η αμνηστία, η αλλαξοπιστία και η παραχώρηση τοπικής εξουσίας με τα αρματολίκια.

«κι όλος ο κόσμος το λεγαν, και Τούρκοι και Ρωμαίοι

Δήμο μου κάτσε φρόνιμα, να' χεις τα' αρματολίκι», (Μελαχρινός, 1946: 24).

*_*_*

«Γίνεσαι Τούρκος Διάκο μου την πίστη σου ν' αλλάξεις, (Ζαμπέλιος, 1852:632-633, 44).

*_*_*

«Χρήστο σε θέλει ο βασιλιάς, σε θέλουν κι οι αγάδες», (Ιωάννου: 102)

*_*_*

*«αυτού που πας μαύρο πουλί, μαύρο μου χελιδόνι,
να χαιρετάς την κλεφτουριά, κι αυτόν τον Κατσαντώνη.*

Πες του να κάτσει φρόνιμα, κι όλο ταπεινωμένα»

*_*_*

Οι θαρραλέες απαντήσεις που έδιναν όμως οι κλέφτες σε παρόμοιες προσκλήσεις περιγράφονται σε πολλά κλέφτικα τραγούδια και είναι περίπου στο ίδιο ύφος.

«Όσο ναι ο Χρήστος ζωντανός Τούρκους δεν προσκυνάει».

*

Εγώ γραιοός γεννήθηκα, Γραιοός θε΄ να πεθάνω», (Ζαμπέλιος, 1852:632-633, 44).

*

«Κι αν τα ντερβένια τούρκειψαν, τα πήραν Αρβανίτες

Ο Στέργιος είναι ζωντανός, πασάδες δεν ψηφάει»,

*

«Όσο χιονίζουα τα βουνά, Τούρκους μην προσκυνούνε»

*

«Εγώ ραγιάς δε γίνομαι, Τούρκους δεν προσκυνάω

Δεν προσκυνώ τους άρχοντες και τους κοτζαμπασήδες», (Passow, 1860:48).

*

Οι αδάμαστοι κλέφτες προτιμούσαν να ζουα στα βουνά με τα άγρια θεριά παρά με τους Τούρκους και δεν υποτάσσονταν, δεν προσκυνούσαν, δεν παραδίνονταν.

«Πάμε να λημεριάσουαε, όπου φωλιάζουα λύκοι

παρά με Τούρκους, με θεριά καλύτερα να ζούαε»

Ο ραγιάς όταν έπαιρνε την απόφαση να βγει στο κλαρί, να γίαει κλέφτης, να πολεμήσει τον κατακτητή, ήξερε πως θα΄ χανε τους δικούς του. Ο Βεζύρης θα τους χάλαε, θα τους τυραννούσε, θα τους σκότωνε. Τότε δεν του απόμεναα άλλοι συγγενείς παρά τα βράχια και τα βουνά.

«Θα' χω τα βράχια αδέρφια μου

τα δένδρα συγγενείς μου

και στην κορφή της Λιάκουρας

θα έχω το λημέρι».

Μέσα στο κλέφτικο δημοτικό τραγούδι ο λαός μας τραγούδησε την απροσκύνητη λεβεντιά και παρομοιάζει τον αδάμαστο κλέφτη, που ζει στις κορυφές των βουνών, με το δυνατό πουλί, το βασιλιά του φτερωτού κόσμου, το περήφανο και αντρειωμένο πουλί τον αητό.

Το παρακάτω τραγούδι κράτησε αδάμαστο και ακμαίο ηθικά και πνευματικά τον Έλληνα στους αιώνες της μεγάλης δοκιμασίας και που όσο τίποτε άλλο τον ενέπνευσε και τον οδήγησε στο μεγάλο του ξεσηκωμό.

«Ένας αϊτός περήφανος, ένας αϊτός λεβέντης

Από την περηφάνεια του κι από τη λεβεντιά του

Δεν πάει στα κατώμερα, να καλοξεχειμάσει,

Μον' μένει απάνω στα βουνά, ψηλά στα κορφοβούνια», (Πολίτου, 1914: 35)

Σε όλα αυτά τα τραγούδια βλέπουμε ξεκάθαρα το διαφορετικό περιεχόμενο της ψυχής του αγωνιστή.

Διακρίνουμε πως αρχίζει να διαμορφώνεται μια καινούργια συνείδηση, η οποία προχώρησε από την αρνητική της στάση και κατάσταση στη θετική στάση, από το μίσος, το θυμό και την οργή προς τον τύραννο προχωρεί στην υπερήφανη συνείδηση της λευτεριάς του ατόμου.

Αυτή την καινούργια υπερήφανη συνείδηση, αυτό το πνεύμα που ετοιμάζει τον ξεσηκωμό του 1821, τη συναντούμε σε πολλά από τα πιο καλά κλέφτικα τραγούδια.

Το όραμα της λευτεριάς που είχε αστράψει στα μάτια των κλεφτών και αρματολών με τη δυνατή λάμψη του φώτισε και τη γυναίκα, τη Ελληνίδα της σκλαβιάς, που παραστέκει στον αγώνα των ανδρών.

Μέσα της αναδύει πια εκείνο το διαφορετικό περιεχόμενο της ψυχής της, η υπερήφανη συνείδηση της λευτεριάς του ατόμου.

Αυτή την περήφανη συνείδηση της ελευθερίας του ατόμου, την αντρικεία συνείδηση, που άρχισε να απλώνεται σιγά-σιγά στις ψυχές των ραγιάδων, τη συναντούμε και στο τραγούδι της Δέσπως.

Ένα τραγούδι με δραματική μορφή, κλέφτικο πνεύμα και με υπερήφανη συνείδηση ατομικής ελευθερίας, όταν στην πρόσκληση των Τούρκων «Γιώργαινα ρίξε τα' άρματα, δεν είναι εδώ το Σούλι, Εδώ είσαι σκλάβα του πασά, σκλάβα των Αρβανίτων», η ίδια όχι μόνο δεν παραδίνεται και δε ρίχνει τ' άρματα αλλά απαντάει θαρρετά: (Ζαμπέλιος, 1852:686-687, 114).

«Το Σούλι κι αν προσκύνησε, κι αν τούρκεψεν η Κιάφα

Η Δέσπω αφέντες Λιάπηδες δεν έκανε δεν κάνει

Σκλάβες Τουρκών μη ζήσουμε, παιδιά μαζί μου ελάτε», (Μανούσος, φ. Α':129).

Στο τραγούδι αυτό που το ζωογονεί η αντρικεία λεβεντιά της Δέσπως κυριαρχεί ένα υψηλό πνεύμα αδούλωντων ψυχών, μια υπερήφανη συνείδηση, ατομικού λυτρωμού, ατομικής ελευθερίας.

Την ίδια στάση κράτησε και η Λένω Μπότσαρη όταν κινδύνεψε να πέσει στα χέρια των Τούρκων όταν αυτοί πολιορκήσαν και κατέλαβαν τη Μονή Σέλτσου,

στην οποία είχε καταφύγει μια ομάδα Σουλιωτών μετά την καταστροφή του Σουλίου.

Στην πρόσκληση των Αρβανιτών να παραδοθεί, να ρίξει, να πετάξει τα άρματα και να σώσει τη ζωή της εκείνη με θάρρος και γενναιότητα απάντησε:

«Τούρκοι για μην παιδεύεστε, μην έρχεστε σιμά μου

σέρνω φυσέκια στην ποδιά και βόλια στις παλάσκες

«Τι λέτε μωρ' παλιότουρκοι και σεις παλιοζαγάρια

Εγώ ειμ' η Λένω Μπότσαρη η αδελφή του Γιάννη

και ζωντανή δεν πιάνουμε εις των Τουρκών τα χέρια», (Μελαχρινός, 1946: 61).

Με την ίδια γενναιότητα απαντά και η Τζαβέλαινα όταν υπερασπίζεται την πατρίδα της το Σούλι.

«Τζαβέλαινα σαν τα' άκουσε, βαρειά της κακοφάνει

Πιάνει και ζώνει το σπαθί και βάνει το ντουφέκι

Που είστε παιδιά Σουλιώτικα και σεις οι Μποτσαραίοι

Αρβανιτιά μας πλάκωσε, θέλει να μας σκλαβώσει

«Ας έρθουν οι παλιότουρκοι τίποτε δε μας κάνουν

Ας έρθουν πόλεμο να ιδούν και Σουλιωτών ντουφέκια

Να μάθουν Λάμπρου το σπαθί, Μπότσαρη το ντουφέκι,

Τα' άρματα των Σουλιωτισσών, της ξακουσμένης Χαΐδως», (Passow, 1860:152).

Η συμβολή των κλεφτών και του κλέφτικου τραγουδιού

Η προσφορά των κλεφτών στην ανάσταση του γένους ήταν πολλαπλή, διότι αποτέλεσαν το πρώτο έμπειρο ετοιμοπόλεμο τμήμα των Ελλήνων, κράτησαν άσβεστη τη φλόγα της εθνικής συνείδησης και με τη δράση τους περιορίζαν τις αυθαιρεσίες του Τούρκου δυνάστη.

Στη λαϊκή παράδοση οι κλέφτες και οι αρματολοί καταξιώθηκαν με τον ίδιο τρόπο και υμνήθηκαν από τη λαϊκή ποίηση με τα κλέφτικα τραγούδια για τη ζωή και την παληκαριά τους.

Η συμβολή του δημοτικού τραγουδιού στην ανάσταση του γένους υπήρξε βαθιά και μεγάλη διότι αυτό προετοίμασε τον αγώνα, ωραιοποίησε και ηρωοποίησε τον ξεσηκωμό, την επανάσταση.

Το κλέφτικο δημοτικό τραγούδι ήταν αυτό δροσολογούσε με το αεράκι της λευτεριάς και της λεβεντιάς τις ψυχές των σκλάβων, που τους εμφυσούσε εμπιστοσύνη, αυτοπεποίθηση και περήφανη αυτοσυνείδηση.

Ήταν αυτό συνέβαλε στον ψυχικό εξοπλισμό του έθνους και στην ευόδωση του ιερού αγώνα του 1821, που πότιζε και ζωντάνευε την εθνική ιδέα στην εποχή της τουρκοκρατίας.

Τέλος ήταν αυτό έσπερνε στις ψυχές των σκλάβων τον πόθο για την ατομική τους λύτρωση και αυτό κυμάτιζε γοητευτικά τη δάφνη της ελευθερίας.

Βιβλιογραφία

Arnoldus Passow, (1860), *Τραγούδια Ρωμαίικα, Lipsiae*

Αραβαντινός Π. (1880), *Συλλογή δημοτικών ασμάτων της Ηπείρου*, εκδ. Τυπ. Πέτρου Πιερί, Εν Αθήναις.

Ζαμπέλιος Σ, (1852), *Άσματα δημοτικά της Ελλάδος*, τυπ. Ερμής, Α. Τερζάκη & Θ. Ρωμαίου, Εν Αθήναις.

Ιωάννου Γ., (χ.χ.), *Τα δημοτικά μας τραγούδια*, (Εκλογή, Εισαγωγή, Σχόλια Γεώργιος Ιωάννου), εκδ. Ερμής, Αθήνα.

Μελαχρινός Α., (1946), *Δημοτικά Τραγούδια*, εκδ. Βιβλιοπωλείου Πέτρου Καραβάκου, Αθήνα.

Πολίτου Ν., (1914), *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*, τυπ. Εστία, Εν Αθήναις.

Στασινόπουλος Χ., (1979), *Λεξικό της Ελληνικής επανάστασεως του 1821*, τόμος 2ος, εκδ. Δεδεμάδη, Αθήνα.

Η οντολογία της Επανάστασης του 1821: Ρήξεις και συνέχειες στην κοινωνία, την πολιτική και την παιδεία του Ελληνικού έθνους.

Θεοφάνης Μαλκίδης

Δρ. Παντείου Πανεπιστημίου

Εισαγωγή: το «ποθούμενο» του αυτεξούσιου

Ο Ιωάννης Καποδίστριας ερχόμενος στην Ελλάδα και ενώ η Επανάσταση δεν είχε ακόμη τελειώσει περιγράφει με συγκλονιστικό τρόπο την κατάσταση που αντίκρισε: *«Είναι καιροί πού πρέπει να φορούμε όλοι ζώνη δερματένια και να τρώμε ακρίδες και μέλι άγριο. Είδα πολλά εις την ζωή μου, αλλά σαν το θέαμα όταν έφθασα εδώ εις την Αίγινα δεν είδα τί παρόμοιο ποτέ, και άλλος να μην το ιδή... «Ζήτω ο κυβερνήτης ο σωτήρας μας, ο ελευθερωτής μας!» εφώναζαν γυναίκες αναμαλλiάρες, άνδρες με λαβωματιές πολέμου, ορφανά κατεβασμένα από τις σπηλιές. Μαυροφορεμένες γυναίκες, γέροντες μου εζητούσαν να αναστήσω τους πεθαμένους τους, μανάδες μου έδειχναν εις το βυζί τα παιδιά τους και μου έλεγαν να τα ζήσω και ότι δεν τους απέμειναν παρά εκείνα κι εγώ και με δίκαιο μου εζητούσαν όλα αυτά, διότι εγώ ήλθα και σεις με προσκαλέσατε να οικοδομήσω, να θεμελιώσω κυβέρνησιν και κυβέρνησις και ως πρέπει ζει, ευτυχεί τους ζωντανούς, ανασταίνει και αποθαμένους διατί διορθώνει την ζημία του θανάτου και της αδικίας. Δεν ζει ο άνθρωπος, ζει το έργο του, καρποφορεί, αν ο διοικητής είναι δίκαιος, αν το κράτος έχη συνείδησι, ευσπλαχνία, μέτρα σοφίας».*

Ο πρωταγωνιστής της Επανάστασης του 1821 Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, υπαγορεύοντας τα απομνημονεύματά του στον Γεώργιο Τερτσέτη και περιγράφοντας την άλωση της Τρίπολης και την απαρχή του έπους Ελευθερίας, συμπυκνώνει μέσα σε λίγες λέξεις τη δουλεία και τα δεινά των

σκλάβων Ελλήνων, αλλά και το φως που διέλυσε το σκοτάδι της Οθωμανικής – Τουρκικής σκλαβιάς: «Όταν έμβηκα εις την Τριπολιτσά, με έδειξαν τον Πλάτανο εις το παζάρι όπου εκρέμαγαν τους Έλληνας. Αναστέναξα και είπα: «Αιντε, πόσοι από το σόγι μου και από το έθνος μου εκρεμάσθηκαν εκεί», διέταξα και το έκοψαν».

Διακόσια χρόνια μετά την εθνικοαπελευθερωτική Επανάσταση έχει γίνει κατανοητό, ότι ο ένοπλος Αγώνας του Ελληνικού λαού αποτελεί το πρωταγωνιστικό γεγονός. Ο Κολοκοτρώνης, μιλώντας για την Ελληνική ετερότητα, την Ελληνική ιδιοπροσωπεία ανέφερε τα εξής: «Η επανάστασις η εδική μας δεν ομοιάζει με καμιάν απ' όσες γίνονται την σήμερον εις την Ευρώπην. Της Ευρώπης αι επαναστάσεις εναντίον των διοικήσεών των είναι εμφύλιος πόλεμος. Ο εδικός μας πόλεμος ήτο ο πλέον δίκαιος, ήτον έθνος με άλλο έθνος, ήτο με ένα λαόν, όπου ποτέ δεν ηθέλησε να αναγνωριστεί ως τοιούτος, ούτε να ορκισθεί, παρά μόνο ό,τι έκαμνε η βία. Ούτε ο Σουλτάνος ηθέλησε ποτέ να θεωρήσει τον ελληνικόν λαόν ως λαόν, αλλ' ως σκλάβους».

Την παραπάνω παραδοχή για το επαναστατικό αίτημα, αλλά και την μετέπειτα εξέλιξή του με την αλλοίωσή του, τη συμπλήρωσε ο Μακρυγιάννης με την ιδιαίτερη γλώσσα και προσέγγισή του: «Και λευτερωθήκαμεν από τους Τούρκους και σκλαβωθήκαμεν εις ανθρώπους κακορίζικους, όπου ήταν η ακαθαρσία της Ευρώπης».

Η Επανάσταση λοιπόν παρ' όλες τις προσπάθειες αποδόμησης, οι οποίες όλωςτυχαίως κορυφώνονται όσο η Ελευθερία του Ελληνισμού βάλλεται από παλιούς και νέους καθώς και επίδοξους κατακτητές, καταλαμβάνει τον κεντρικό ρόλο, την κυρίαρχη θέση στην πορεία του Ελληνικού λαού, αλλά και όχι μόνο. Η Επανάσταση πέραν του ευνόητου εθνικού χαρακτήρα αποτέλεσε απελευθερωτικό μήνυμα, πρότυπο και παράδειγμα και για άλλα

καταπιεσμένα έθνη, τα οποία συμπαραστάθηκαν στις Ελληνίδες και τους Έλληνες, αλλά και εμπνεύστηκαν από τον αγώνα τους. «Λαός του Χαϊτίου αναπέμπει υπέρ της ελευθερώσεως» έγραφε ο πρόεδρος της Αιτής Ζαν Πιερ Μπουαγέ Μπόγερ. Ήταν οι πρώην δούλοι που αναγνώρισαν το 1822, πρώτοι από όλους, τους πρώην ραγιάδες και έστειλαν σαρανταπέντε τόνους καφέ για να πουληθούν και να αγοραστούν όπλα, καθώς και εκατό εθελοντές για να πολεμήσουν μαζί με τους Έλληνες...

Το μήνυμα του Ρήγα Βελεστινλή «καλλιώ 'ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή, παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά, και φυλακή», για την Ελληνική Ελευθερία, για τη Βαλκανική συνεννόηση, οι ανιδιοτελείς Φιλέλληνες, η ονομασία πόλεων προς τιμών των επαναστατών όπως οι πόλεις Ύψηλάντη, Μαραθώνας, Αθήνα, Αρκαδία στις ΗΠΑ, είναι μερικά από τα πιο γνωστά παραδείγματα, αλλά και πρότυπα διαρκούς και συνεχούς αγώνα για την αποτίναξη της σκλαβιάς, για την απόκτηση και για τη διατήρηση του πολυτιμότερου αγαθού για τον άνθρωπο: την Ελευθερία.

Η απόφαση δηλαδή να σπάσουν τις αλυσίδες του καταπιεστή και κατακτητή, να αντισταθούν στην πείνα και τις σφαγές, στο παιδομάζωμα και την εκμετάλλευση, να ξεπεράσουν τις ανθρώπινες αναστολές και τις φοβίες, την πίκρα και το άδικο, την προδοσία, τις κατασκευασμένες κατηγορίες και τις καταδικαστικές αποφάσεις, την αγνωμοσύνη, τις διώξεις, ακόμη και την απειλή θανάτου ή ακόμη και τον ίδιο το θάνατο, είναι συγκλονιστική. Αμέτρητα είναι τα περιστατικά ανδρείας, θάρρους, αποφασιστικότητας των Ελληνίδων και των Ελλήνων που ωθήθηκαν από τις πανανθρώπινες αξίες και αρχές, την ελληνική κληρονομιά, ιστορία και παράδοση, την πίστη, για να κατορθώσουν το «ποθούμενο», να αποκτήσουν το αυτεξούσιο, την Ελευθερία.

Ρήξεις και συνέχειες στην κοινωνία, την πολιτική και την παιδεία του Ελληνικού έθνους

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, λίγα χρόνια μετά το έπος των Ελληνίδων και Ελλήνων που δεν άκουσαν τις φωνές της «λογικής» και του «ρεαλισμού», που δεν υπάκουσαν σε διαταγές και φιομάνια της Ιεράς Συμμαχίας και της Πύλης, που δε φοβήθηκαν απέναντι σε υπέροτους στρατούς και όπλα, αλλά αποφάσισαν να αγωνιστούν, μιλά εξ ονόματος όλων : «Όσον ήμπόρεσα έκαμα τὸ χρέος μου εἰς τὴν πατρίδα καὶ ἐγὼ καὶ ὅλη ἡ φαμελιά μου. Εἶδα τὴν πατρίδα μου ἐλεύθερη, εἶδα ἐκεῖνο ὅπου ποθοῦσα καὶ ἐγὼ καὶ ὁ πατέρας μου καὶ ὁ πάππος μου καὶ ὅλη ἡ γενιά μου, καθὼς καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες».

Η Επανάσταση αποτελεί το πρωταγωνιστικό γεγονός της ιστορικής πορείας του Έθνους, του Ελληνισμού, της Ρωμιοσύνης, του Γένους, του δρόμου που ήταν γεμάτος με αγκάθια, εμπόδια και δυσκολίες, αλλά υπήρξε η μοναδική επιλογή για το αυτεξούσιο: «Στενή ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν».

Γεγονός αντίστοιχο με την Ελληνική αντιστασιακή πορεία, η οποία συνδέεται με «συμφωνίες» για την Ελευθερία με τον Θεό, με την Παναγία και με τους αγίους, πράττοντας το αδιανόητο: «ὁ Θεὸς ἔδωκε τὴν ὑπογραφή του διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, δὲν τὴν παίρνει ὀπίσω».

Είναι η Επανάσταση, η ενσάρκωση του αντιστασιακού προσώπου του ελληνικού έθνους, του «ποθούμενου» που ανέφερε στα κηρύγματά του ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός , της αρετής και της τόλμης που θέλει η Ελευθερία του Κάλβου και της πανταχού παρούσας ελληνικής «τρέλας», η οποία, εν τέλει, ήταν αποτελεσματική: «Οἱ Ἕλληνες εἶναι τρελλοί», γράφει στα απομνημονεύματά του ο Κολοκοτρώνης «ἀλλὰ ἔχουν Θεὸν φρόνιμον».

Είναι οι «αγράμματοι» αλλά αποφασισμένοι Έλληνες και οι υπερπολύτεκνες Ελληνίδες των βουνών και των θαλασσών, που συμπύκνωσαν τη λαϊκή, συλλογική απαίτηση για τιμωρία των εκμεταλλευτών τους και των προδοτών και έπραξαν το χρέος τους για την απελευθέρωση από τον αφέντη, τον δερβέναγα, τον αγά, μπέη και τον πασά που καταπίεζε και ανασκολόπιζε τους ραγιάδες, έκλεβε και κατέστρεφε το βίος, άρπαζε τα παιδιά και βίαζε τις γυναίκες.

Όπως έγραψε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος «ήτανε βέβαια από το Θεό γραμμένο να δράξωμε το άρματα μια ήμερα και να χυθούμε κατεπάνω στους τυράννους μας πού τόσα χρόνια ανελεήμονα μας τυραγνεύουν. Τί την θέλουμε, βρε αδέλφια, τούτη την πολυπικραμμένη ζωή, να ζούμε από κάτω στη σκλαβιά, και το σπαθί των Τούρκων ν' άκονιέται εις τα κεφάλια μας; Δεν τηράτε πού τίποτε δεν μας απέμεινε; Οι εκκλησίες μας γενήκανε τζαμιά και αχούρια των Τούρκων...»

Έτσι ακούστηκε όπου υπήρχε Ελληνισμός το συγκλονιστικό «Ελευθερία ή Θάνατος», ενώθηκε η τρέλα και η λογική, εμφανίστηκε το «συναμφοτέρον» του Ομήρου, του Μεγαλέξανδρου και του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και χώρεσε τους πάντες: τον Ελληνικό, Ρωμαϊκό και Γραικικό κόσμο των στρατιωτικών, των λογίων, των εμπόρων, των δασκάλων και των μοναχών, των καπεταναίων και των δημογερόντων, των αγροτών και των κτηνοτρόφων, των κλεφτών και των αρματολών, των φτωχών και των πλουσίων, των γυναικών και των ανδρών. Μιλώντας ο Κολοκοτρώνης στους νέους στον ιστορικό χώρο της Πνύκας συμπύκνωσε μέσα σε μία παράγραφο το αυτονόητο αίτημα των Ελληνίδων και των Ελλήνων: «Όταν αποφασίσαμε να κάμωμε τήν Έπανάσταση, δέν έσυλλογισθήκαμε οϋτε πόσοι είμεθα, οϋτε πώς δέν έχομε άρματα, οϋτε οτι οί Τοϋρκοι έβαστοϋσαν τὰ κάστρα και τὰς πόλεις οϋτε κανένας φρόνιμος μᾶς είπε «ποϋ πᾶτε έδῶ να πολεμήσετε με σιταροκάραβα βατσέλα»,

ἀλλὰ ὡς μία βροχὴ ἔπεσε εἰς ὅλους μας ἢ ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας μας, καὶ ὅλοι, καὶ ὁ κληῖρος μας καὶ οἱ προεστοὶ καὶ οἱ καπεταναῖοι καὶ οἱ πεπαιδευμένοι καὶ οἱ ἔμποροι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὅλοι ἐσυμφωνήσαμε εἰς αὐτὸ τὸ σκοπὸ καὶ ἐκάμαμε τὴν Ἐπανάσταση».

Αυτὴ ἡ Ἐπανάσταση εἶναι ἡ «αγιασμένη», ὅπως ονόμασε ὁ Φώτης Κόντογλου τὴν Ἐθνανάσταση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπειτα ἀπὸ αἰῶνες βαρβαρότητας, καταπίεσης, σκότους καὶ δουλείας. Εἶναι ὁ δρόμος τοῦ λαοῦ που δεν γνωρίζει ἀπὸ τυπικότητες καὶ πολιτικές ορθότητες, που χορεύει ὅταν ετοιμάζεται γιὰ τὴ μάχη, λέγοντας «καλὴ ἀντάμωση στὸν ἄλλο κόσμος», που ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν Θεό νὰ τὸν βοηθήσει νὰ γίνῃ ἐλεύθερος γιατί δεν μπορεῖ ἄλλο νὰ ζήσει ὡς σκλάβος, που θέλει τὰ παιδιὰ του καὶ τὰ παιδιὰ τῶν παιδιῶν του νὰ ζήσουν ἐλεύθερα. Εἶναι ὁ δρόμος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸν ὁποῖο ἡ ποίηση καὶ εἰδικότερα ὁ Νίκος Γκάτσος τὸν περιγράφει με μοναδικὸ τρόπο:

«Δες πῶς χορεύει ὁ Νικηταρὰς κι ἀηδόνι γίνεται ὁ ταμπουράς. Ἀπὸ τὴν Ἡπειρο στὸν Μοριά κι ἀπ' τὸ σκοτάδι στὴ λευτεριά τὸ πανηγύρι κρατᾷ χρόνια στα μαρμαρένια τοῦ χάρου ἀλώνια. Κριτῆς κι ἀφέντης εἶν' ὁ Θεός καὶ δραγουμάνος τοῦ ὁ λαός».

Οἱ κοινότητες σε ὅλον τὸν Ἑλληνικὸ κόσμος, ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς διασποράς, τὰ μοναστήρια, τὰ κρυφὰ σχολεῖα οἱ ἐκκλησιές, οἱ ἀγνωστοὶ, ἀμέτρητοι καὶ ἀναρίθμητοι Νεομάρτυρες, οἱ Κωνσταντινουπολίτες, οἱ Κρητικοί, οἱ Ἡπειρώτες, οἱ Ρουμελιώτες καὶ οἱ Μοραῖτες, ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν Βλάχων καὶ τῶν Ἀρβανιτῶν, οἱ Νησιώτες καὶ οἱ Μανιάτες, οἱ Αἰγυπτιώτες, οἱ Πόντιοι, οἱ Μακεδόνες, οἱ Θράκες, οἱ Κύπριοι καὶ οἱ Μικρασιάτες, οἱ Ἕλληνες τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν, τῆς Ρωσίας, οἱ φοιτητὲς τῆς Βιέννης, τῆς Βουδαπέστης, τῆς Ἰταλίας, τὰ πνευματικὰ ἀναστήματα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ο Αλέξανδρος και ο Δημήτριος Υψηλάντης, ο Ιερός Λόχος, ο Θεόδωρος, ο (δολοφονημένος από Έλληνες) Πάνος και ο Γενναίος (Ιωάννης) Κολοκοτρώνης, ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, ο Ιωάννης Μακρυγιάννης, ο Νικήτας Σταματελόπουλος (Νικηταράς ο Τουρκοφάγος), και η Ιωνική Φάλαγγα, ο Φώτιος Χρυσανθόπουλος (Φωτάκος) και ο Πλαπούτας, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, ο Νότης και ο Μάρκος Μπότσαρης, ο Εμμανουήλ Παππάς και ο ΚαπετάΧάψας, ο Γρηγόριος Δικαίος (Παπαφλέσσας), ο Αθανάσιος Διάκος, ο Γρηγόριος ο Ε', ο Κύριλλος ο Στ', οι ιερείς, οι μοναχοί και το Άγιο Όρος, οι εξεγερμένοι και οι γυναίκες της Νάουσας, ο Φώτος, ο Κίτσος και ο Λάμπρος Τζαβέλας, το Ζάλογγο, οι Σουλιώτισσες και οι Σουλιώτες, ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός και οι απαγχονισμένοι, δολοφονημένοι της Κύπρου.

Ο Χατζηπέτρος, ο Γρίβας, ο Κριτζώτης, ο Καρατάσιος, ο Βάσιος, ο Δυοβουνιώτης, ο Τόλιας, ο Χατζηχρήστος, ο Ομορφόπουλος, ο Χορμόβας και ο Γαρδικιώτης, ο Μιαούλης, ο Σαχτούρης, ο Πιπίνος, ο Ματρόζος και ο Κανάρης, ο Χατζηαντώνης Βισβίζης και ο Μαργαρίτης Κουταβός, η Μαντώ Μαυρογένους, η Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα και η Δόμνα Βισβίζη, οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι του Μεσολογγίου, οι αγωνιστές και οι εθνοϊερομάρτυρες της Κάσου, της Σαμοθράκης, της Χίου, των Ψαρών και των άλλων ολοκαυτωμάτων, οι Φιλέλληνες που πέθαναν και τάφηκαν στη γη του Περικλή, του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα, του Σωκράτη, του Θεμιστοκλή και του Λεωνίδα, ο (δολοφονημένος) Ιωάννης Καποδίστριας, αποτέλεσαν τους ηγέτες, τους πρωταγωνιστές, τις προσωπικότητες, τις συλλογικές εκφράσεις της επαναστατικής και απελευθερωτικής πορείας. Είναι «ο εθνισμός μας, θεμελιωμένος εις τα αίματα οκτακοσίων χιλιάδων Ελλήνων φονευθέντων εις

τον αγώνα», όπως είπε ο τίμιος δικαστής Γεώργιος Τερτσέτης, ο οποίος μαζί με τον Αναστάσιο Πολυζωΐδη δεν καταδίκασαν τον Κολοκοτρώνη.

Ελληνίδες και Έλληνες από κάθε άκρη της Γης, που επέλεξαν την αντίσταση βάζοντάς τα με την ανίκητη Οθωμανική αυτοκρατορία, την Ιερά Συμμαχία, έχοντας στον νου και στην καρδιά τους τα λόγια του Κολοκοτρώνη : «μία φορά έβαπτισθήκαμεν με τὸ λάδι, βαπτιζόμεθα καὶ μίαν με τὸ αἷμα καὶ ἄλλη μίαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας».

Η Κοινωνία

Από τα μέσα του 17ου αιώνα αρχίζει να παρατηρείται βελτίωση στις συνθήκες διαβίωσης του υπόδουλου Ελληνισμού. Ήδη από την εποχή του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή (1520 – 1566) είχε πραγματοποιηθεί η πρώτη απαλλαγή των ραγιάδων από διάφορους φόρους, η οποία και ανανεώθηκε και από μεταγενέστερους Σουλτάνους. Αυτοί μάλιστα έδωσαν και προνόμια σε διάφορες επαγγελματικές τάξεις των Ελλήνων για ν' αυξηθεί η γεωργική παραγωγή και τα βιοτεχνικά προϊόντα, αφού οι Οθωμανοί δεν απασχολούνταν με τη γεωργία και τις τέχνες και για να είναι απερίσπαστοι στα πολεμικά τους έργα και στη διοίκηση του κράτους. Ταυτόχρονα αφέθηκε στους Έλληνες η ευθύνη της αυτοκυβέρνησης και της συλλογής των φόρων. Το σύστημα αυτό, το κοινοτικό, προϋπήρχε στους Έλληνες από το Βυζάντιο, ενώ ίχνη και από την αρχαιότητα ακόμα.

Οι Οθωμανοί βρήκαν ότι ο θεσμός αυτός τους εξυπηρετούσε . Μέσα σ' αυτό το σύστημα άρχισε να οργανώνεται ο νέος Ελληνισμός με τη δημιουργία του θεσμού των Δημογερόντων, οι οποίοι μαζί με τους Εφόρους των Σχολείων, που εκλέγονταν από τους ενοριακούς αντιπροσώπους αποτελούσαν την Εφοροδημογεροντία, την τοπική κυβέρνηση των Ελλήνων.

Τα μέλη της Κοινότητας φρόντιζαν για τα γενικά προβλήματα του τόπου. Εισέπραταν τους φόρους, τους επιβάλλοντας πρόσθετο τέλος και έτσι κατασκεύαζαν μικρά κοινωφελή έργα. Μεριμνούσαν για την εκπαίδευση, την πληρωμή των δασκάλων και ανέγερση σχολείων, ενώ ασκούνταν από τα μέλη της Δημογεροντίας.

Η δραστηριότητα των οργάνων της αυτοδιοίκησης των υπόδουλων Ελλήνων άρχισε να έχει ευνοϊκή επίδραση στη βελτίωση του επιπέδου της ζωής τους, δεδομένο που ενισχύθηκε και τη δημιουργία των συντεχνιών (εσνάφια ή ρουφέτια).

Οι οργανώσεις αυτές, ήταν, μαζί με τις κοινότητες, η πρώτη οργανωμένη δύναμη του Ελληνισμού. Φροντίζουν να δώσουν μόρφωση στα Ελληνόπουλα, ιδρύοντας και συντηρώντας σχολεία, προάγοντας την εκπαίδευση. Επιπλέον η αύξηση της παραγωγής σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου ενόησε τη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης στους υπόδουλους. Άρχισαν έτσι να συνειδητοποιούν το χάσμα που υπήρχε ανάμεσα στην οικονομική τους δύναμη και στη στέρηση δικαιωμάτων από τον κατακτητή. Το επόμενο βήμα θα ήταν η Επανάσταση....

Παιδεία

Με την υποδούλωση του Ελληνισμού οι μορφωμένοι, οι δάσκαλοι έσπευσαν να βρουν σωτηρία στη Δύση, και τα σχολεία σταμάτησαν να λειτουργούν.

Μερικοί που είχαν κάποια σχετική μόρφωση, συνήθως άνθρωποι της εκκλησίας, διδάσκουν τα πρώτα γράμματα σε ολιγάριθμες ομάδες, ή αντίθετα, ορισμένοι από όσους είχαν οικονομική δυνατότητα, προσλάμβαναν ως οικοδιδάσκαλους για τα παιδιά τους, τους μορφωμένους της εποχής, κυρίως κληρικούς.

Η εκκλησία είναι μόνη οργανωμένη δύναμη του υπόδουλου Ελληνισμού και μέσα στους δικούς της κόλπους, γίνονται οι πρώτες προσπάθειες για την ίδρυση και λειτουργία των σχολείων.

Αργότερα η οικονομική άνοδος του Ελληνισμού συμπίπτει με την πολιτιστική του αφύπνιση, ενώ πολλοί από τους απόφοιτους των σχολείων, φοιτούν στα ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια, όπου δημιουργούνται σχετικές ενώσεις των Ελλήνων για την προαγωγή της μόρφωσης των υπόδουλων και την προετοιμασία της Επανάστασης. Η «Πολιτική Εφημερίς του Μπρυν» στο φύλλο της 16ης Μαρτίου 1816 σημειώνει ενδεικτικά για τους Έλληνες στη Βαυβαρία: «*Εν Μονάχω ιδρύεται προς μόρφωσιν Ελλήνων νέων ένα αυτοδιοίκητον ίδρυμα «Αθηναίον», του οποίου θα ηγείται ο διάσημος καθηγητής Τιρς (Θείρισιος) μέλος της Βασιλικής Βαυαρικής Ακαδημίας των Επιστημών. Ήδη κατέφθασαν εις Μόναχον ως τρόφιμοι πολλοί Έλληνες εκ Μακεδονίας, Θράκης και εξ Ασίας ακόμη*» .

Φυσικά όλα τα σχολεία του υπόδουλου Γένους δεν ήταν δυνατό να λειτουργήσουν χωρίς να υπάρχουν εκείνοι που θα μπορούσαν να δώσουν τα φώτα τους στους χιλιάδες μαθητές τους. Πολλοί είναι οι Έλληνες που αναδείχτηκαν μεγάλες πνευματικές μορφές και δάσκαλοι του Γένους διαθέτοντας κυριολεκτικά τον εαυτό τους στο φωτισμό των συμπατριωτών τους.

Η πνευματική κίνηση αυξήθηκε τον τελευταίο αιώνα πριν από την Επανάσταση, με αποτέλεσμα να συνειδητοποιήσουν οι Έλληνες το ιστορικό τους παρελθόν και να το συγκρίνουν με το παρόν που ζούσαν και με την ελεύθερη ζωή και τα επιτεύγματα των ελεύθερων λαών της Ευρώπης. Η γνώση αυτή ενίσχυσε ακόμα περισσότερο τη θέλησή τους ν' αγωνιστούν για

την αποτίναξη του ζυγού της σκλαβιάς και τους έκανε να συστηματοποιήσουν τις προσπάθειες τους για την επίτευξη αυτού του μεγάλου σκοπού.

Πολιτική

Η κατεξοχήν έκφραση της πολιτικής στην οντολογία της Επανάστασης είναι οι Φαναριώτες, οι απόγονοι επιφανών στην πλειονότητά τους γενών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας οι οποίοι αποτέλεσαν μια ομάδα του Ελληνικού έθνους που κατάφερε να αναδειχθεί στον διοικητικό μηχανισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας την περίοδο από το 1661 έως το 1821.

Η ανάδειξή τους ως πολιτικών και κοινωνικών παραγόντων του ελληνικού έθνους και της Οθωμανικής κρατικής μηχανής ανάγεται στα μέσα του 17ου αιώνα, το 1661, όταν για πρώτη φορά ένας Έλληνας, ο Παναγιώτης Νικούσιος ή Νικούσης, κατέλαβε τη θέση του Μεγάλου Διερμηνέα (Δραγουμάνου) της Υψηλής Πύλης και διακρίθηκε στις διαπραγματεύσεις μεταξύ Τούρκων και Βενετών στη διάρκεια του Κρητικού πολέμου (1645-1669). Μάλιστα με την πολιτική του στις διενέξεις μεταξύ καθολικών και ορθοδόξων για την κατοχή των Αγίων Τόπων, ενίσχυσε ακόμη περισσότερο το κύρος του έναντι των Οθωμανών.

Τον διαδέχθηκε ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1641-1709), ο οποίος τιμήθηκε από το Σουλτάνο Μεχμέτ Δ' για τις υπηρεσίες του μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Κάρλοβιτς και η θητεία του ως Δραγουμάνου διήρκεσε σαράντα χρόνια.

Οι Φαναριώτες, οι πλέον καλλιεργημένοι και πολύγλωσσοι ανώτατοι υπάλληλοι, καταλάμβαναν το αξίωμα αυτό, δηλαδή του ιδιαίτερου γραμματέα του Μεγάλου Βεζύρη -αντίστοιχο του Υπουργού Εξωτερικών για τις ευρωπαϊκές υποθέσεις- καθώς και το αξίωμα του Δραγουμάνου του

Στόλου, δηλαδή του γραμματέα του Καπουδάν πασά -Μεγάλου Ναυάρχου, με αρμοδιότητες να διοικεί τα νησιά και να επανδρώνει τα πλοία του στόλου . Το αξίωμα του Δραγουμάνου του Στόλου άνοιξε για τους Φαναριώτες, όταν μετά τα πρώτα κρούσματα χριστιανικής ανταρσίας κρίθηκε επιτακτική η ύπαρξη ορθοδόξων μεσολαβητών .

Στα παραπάνω αξιώματα προστέθηκαν εκείνα των Ηγεμόνων (Οσποδάρων) των παραδουνάβιων ηγεμονιών της Βλαχίας και της Μολδαβίας .Οι γηγενείς ηγεμόνες της Μολδοβλαχίας ενθάρρυναν την διείσδυση των Ελλήνων με σκοπό να ελαττώσουν την πολιτιστική επιρροή των Σέρβων, Κροατών, Βουλγάρων. Μέχρι το 1821 στη θέση των Οσποδάρων εναλλάσσονταν εκπρόσωποι των μεγάλων οικογενειών της Κωνσταντινούπολης ενισχύοντας τις ελληνικές παροικίες.

Έτσι οι Φαναριώτες τροφοδοτώντας το Οθωμανικό κράτος με ηγετικά στελέχη σχηματίζουν μαζί με άλλες κοινωνικές ομάδες (πρόκριτοι, ανώτερος κλήρος, οπλαρχηγοί) στη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα την ιθύνουσα τάξη του ελληνικού έθνους που αναλαμβάνει να το εκπροσωπήσει έναντι των Οθωμανών και αργότερα να αποτελέσει τους πρωταγωνιστές στην ένοπλη σύγκρουση.

Τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης οι Φαναριώτες μεσολαβούσαν προς το οθωμανικό κράτος για την ικανοποίηση των αιτημάτων των Ελλήνων και φρόντιζαν για θέματα που αφορούσαν είτε ιδιώτες είτε περιοχές αλλά και ολόκληρο το έθνος. Σε πνευματικό επίπεδο, η προσφορά των Φαναριωτών συνίστατο στην ενίσχυση της εκπαίδευσης με την ίδρυση και συντήρηση διδακτηρίων, στη στήριξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες πραγματοποίησαν έργα υποδομής, κοινωνικά έργα, προώθησαν μεταρρυθμίσεις στον αγροτικό

τομέα, ίδρυσαν σχολεία, ενώ εν τέλει η συμβολή τους στη ανάδειξη του αιτήματος Ελευθερίας καθοριστική. Πολλοί βεβαίως Φαναριώτες ως Ηγεμόνες, όπως ο Ιωάννης Καλλιμάχης, ο Νικόλαος Σούτσος, ο Κωνσταντίνος Μουρούζης κ.ά., δεν γλύτωσαν από τη μανία των Οθωμανών και πριν αλλά και μετά την έναρξη της Επανάστασης, πληρώνοντας με τη ζωή τους τη στάση τους έναντι των συμπατριωτών τους.

Όταν ξέσπασε η Επανάσταση οι Φαναριώτες λαμβάνουν ενεργά ή κρυφά στη σύγκρουση (Μαυροκορδάτος, Νέγρης, Καντακουζηνός, Καρατζάς και Υψηλάντης).

Λόγος Ελληνικός, Λόγος Επαναστατικός διακόσια χρόνια μετά

Ο Μακρυγιάννης καταγράφει με ρεαλισμό και συναισθηματισμό ένα μέρος της οντολογίας της Επανάστασης: *«Κι αν είμαστε ολίγοι εις το πλήθος του Μπραϊμή, παρηγοριόμαστε μ' ένα τρόπον, ότι η τύχη μας έχει τους Έλληνες πάντοτε ολίγους. Ότι αρχή και τέλος, παλαιόθεν και ως τώρα, όλα τα θεριά πολεμούν να μας φάνε και δεν μπορούνε. Τρώνε από μας και μένει και μαγιά»*

Μετά την προδοσία στο Δραγατσάνι τον Ιούνιο του 1821 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης γράφει με ομολογουμένως για το χαρακτήρα του τρόπο: *«Τρέξετε εις τούς Τούρκους, τούς μόνους αξίους φίλους τῶν φρονημάτων σας. Ἐξέλθετε ἀπὸ τὰ δάση, καταβῆτε ἀπὸ τὰ βουνά, τὰ ἄσυλα τῆς ἀνανδρίας σας. Τρέξατε εἰς τούς Τούρκους καὶ καταφιλήσατε τὰς χεῖρας των, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀκόμη στάζει τὸ ἱερὸν αἷμα τῶν κατασφαγέντων ἀπανθρώπως κορυφαίων τῆς θρησκείας Πατριαρχῶν, ἀρχιερέων καὶ μυρίων ἄλλων ἀθῶων ἀδελφῶν σας. Ναί! Τρέξετε, ἀγοράσετε τὴν σκλαβίαν σας μὲ τὴν ζωὴν σας καὶ μὲ τὴν τιμὴν τῶν γυναικῶν καὶ παιδίων σας».*

Και όπως συμπλήρωσε ο αδελφός του Δημήτριος Υψηλάντης την περίοδο που οι πολιτικοί έθεσαν την Επανάσταση υπό τη κηδεμονία των Μεγάλων Δυνάμεων «ο λαός, Κύριοι, του οποίου παρρησιάζετε το πρόσωπον, δεν σας έδωκε πληρεξουσιότητα να καταργήσετε την εθνικήν και πολιτικήν ανεξαρτησίαν του, αλλά να την στερεώσετε, να την διαιωνίσετε. Η ιστορία θέλει κρίνει μίαν ημέραν αδεκάστως αυτήν την πράξιν σας.

Έχει όμως απάντηση η Επανάσταση των φτωχών, γυμνών, ρακένδυτων Ελληνίδων και Ελλήνων για την υπεράσπιση του τόπου τους, αυτόν που περιέγραψε ο Σεφέρης ως το «πέτρινο ακρωτήριο στη Μεσόγειο, που δεν έχει άλλο αγαθό παρά τον αγώνα του λαού του, τη θάλασσα, και το φως του ήλιου». Την επιστολή του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στην πρόταση του Ιμπραήμ για να προσκυνήσει: «Μόνον ένας Έλληνας να μείνει, πάντα θα πολεμούμε και μην ελπίζεις πώς την γην μας θα την κάμεις δική σου, βγάλτο από το νοῦ σου». Διακόσια χρόνια μετά η (ανολοκλήρωτη) Επανάσταση του 1821, η Εθνεγερσία του «Ελευθερία ή Θάνατος» συνεχίζεται !

Βιβλιογραφία

Απομνημονεύματα Στρατηγού Μακρυγιάννη, κείμενον, εισαγωγή, σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη. Αθήναι: Βαγιονάκης 1947.

Δασκαλάκη, Α. Ο Ελληνικός λαός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, Εκκλησία και Γένος, κοινοτικός βίος κ.τ.λ. (Πανεπιστημιακαί παραδόσεις), Αθήνα 1962,

Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από τα 1770 έως τα 1836, υπαγόρευσε ο Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης (στον Γ. Τερτσέτη), Αθήνησιν: Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφους 1846.

Βακαλόπουλου, Α. Ιστορία του νέου Ελληνισμού, τ. Β'

Βακαλόπουλου, Α. οπ.π. σ. 279, 301 και Παπαρηγόπουλου, Κ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Αθήνα: Εκδ. Ελευθερουδάκη, τ. Ε', Β' Μέρος.

Βακαλόπουλος, Α. «Οι Φαναριώτες ως φορείς διοικητικής και πολιτικής εξουσίας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, τομ. ΙΑ', 1975*

Γκάτσος Ν. *Όλα τα τραγούδια*. Αθήνα: Πατάκης 2018.

Ενεπεκίδη, Π. *Ρήγας – Υψηλάντης – Καποδίστριας*, Αθήνα 1963.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977, τ. Γ'.

Καββαδίας, Γ. *Επανάσταση και κοινωνική δυναμική 1821*, Αθήνα: Σάκκουλας, 1996.

Κορνιλάκης, Ι. *Ιωάννης Α. Καποδίστριας, ο άγιος της πολιτικής*. Αθήνα: Ελαία 2011.

Φίλιας, Β. *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, Αθήνα: Gutenberg, 1991

Κάλβος Α. *Ωδαί*, Αθήνα: Ίκαρος 1992.

Κατά Ματθαίον Εὐαγγέλιον.

Κιτρομηλίδης, Π. *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 1999.

Κόντογλου, Φ. *Ελληνορθόδοξη παράδοση, Ρίζωμα και προοπτική*. Αθήνα 2003.

Μαλκίδης Θ. *Για το 1821*. Λευκωσία: Αιγαίον 2021.

Μαλκίδης Θ. *Όταν αποφασίσαμεν ακάμωμε την Επανάσταση*. Λευκωσία: Αιγαίον 2010.

Μαλκίδης Θ. *Ιωάννης Μακρυγιάννης. Τρώνε από εμάς και μένει και μαγιά.*
Λευκωσία: Αιγαίον 2010.

Μαλκίδης Θ. *Αλέξανδρος Υψηλάντης. Μάχου Υπέρ Πίστεως και Πατρίδος.*
Λευκωσία: Αιγαίον 2010

Μενούνος Ι. *Αγίου Κοσμά του Αιτωλού. Διδαχές και βιογραφία .* Αθήνα: Τήνος
1992.

Παπαδόπουλου, Κ. *Οδυσσεύς Ανδρούτσος και Γ.Βαρνακιώτης, Αθήνα:*
«Πρωτοψάλτης», 1983.

Πιζάνιας, Π. «Από ραγιάς Έλληνας πολίτης. Διαφωτισμός και Επανάσταση
1750-1832», στο *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα Ευρωπαϊκό γεγονός,*
Αθήνα: εκδ. Ιόνιο Πανεπιστήμιο/ Κέδρος, 2009,

Ρήγας Βελεστινλής. *Θούριος.* Λευκωσία: Αιγαίον 2010.

Σβορώνος, Ν. *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας,* Αθήνα: Θεμέλιο, 1985

Σεφέρης Γ. *Ομιλία στην απονομή των βραβείων Νόμπελ.* Δεκέμβριος 1963.

Σφυρόερας, Β. «Οι Φαναριώτες. Θεσμικοί ρόλοι μιας χριστιανικής ηγετικής
ομάδας», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Η Οθωμανική κυριαρχία,*
1770-1821: Διαφωτισμός - Ιστορία της παιδείας - Θεσμοί και δίκαιο. Αθήνα:
Ελληνικά Γράμματα, 2003.

Σφυρόερας Β., *Οι δραγουμάνοι του στόλου, ο θεσμός και οι φορείς,* Αθήναι, 1965.

Τερτσέτης. Γ. *Απαντα .* Αθήνα 1953.

Τοντόροφ, Ν. *Η Βαλκανική Πόλη, 15ος – 19ος αιώνας,* τ. Β.

Ionescu-Niscov, T. «*L' époque Phanariote dans l' historiographie Roumaine et étrangère*»,
Συμπόσιον: Η Εποχή των Φαναριωτών, 21-25 Οκτωβρίου 1970.

Soutzo, D.S., «*Les famillesprincieres grecques de Valachie et de Moldavie*» Τ, Συμπόσιον:
Η ΕποχήτωνΦαναριωτών, 21-25 Οκτωβρίου 1970.

Ο Φιλικός και αγωνιστής του 1821 Γιάννης Φαρμάκης

Δρ. Θωμάς Αλεξιάδης

Ο Γιάννης Φαρμάκης γεννήθηκε στη Βλάστη της Δυτικής Μακεδονίας. Ήταν γιος του Γεώργιου χατζη-Φαρμάκη, ισχυρότατου παράγοντα της περιφέρειας.

Το 1795, μετά από επιθέσεις του Αλί πασά, ο πατέρας Γεώργιος Φαρμάκης με όλους τους συγγενείς κατέφυγε στις Σέρρες, ενώ ο Γιάννης Φαρμάκης με τους άνδρες του κατέφυγε στην περιοχή του Ολύμπου, όπου ανδρώθηκε πολεμικά κοντά στους Λαζαίους, και συνεργάστηκε στενά με το διάσημο Θεσσαλό αρματολό παπα-Θύμιο Βλαχάβα.

Το 1799 και το 1806 ο Φαρμάκης συνεργάστηκε με τους Ρώσους που είχαν εκστρατεύσει στα Επτάνησα για να εκδιώξουν τους Γάλλους. Διακρίθηκε επανειλημμένα επί ανδραγαθία, και απέκτησε το βαθμό του χιλίαρχου.

Ο Φαρμάκης, λόγω της συνεχούς καταδίωξης του Αλή πασά, προτίμησε να συνεργαστεί με τον εχθρό του και βαλή των Σερρών Ισμαήλ μπέη. Ο γιος του Γιουσούφπασα, βαλής της Θεσσαλονίκης, διόρισε τους οπλαρχηγούς φρουρά στο φρούριο της Θεσσαλονίκης και ο Φαρμάκης διορίστηκε αρχηγός στο αρματολίκι της Καλαμαριάς, το οποίο εκτεινόταν ανατολικά σε ολόκληρη σχεδόν τη Χαλκιδική.

Το 1816 μετέβη στην Πετρούπολη, για να φροντίσει για την είσπραξη των καθυστερούμενων μισθών του, για τις στρατιωτικές υπηρεσίες που είχε προσφέρει στα Επτάνησα.

Ο Ιωάννης Φαρμάκης μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία στη Μόσχα, σε ηλικία 45 ετών. Η μύησή του θεωρήθηκε μεγάλη επιτυχία, γιατί επρόκειτο για άριστο πολεμιστή και στρατιωτικό στέλεχος από τα καλύτερα.

Ο Φαρμάκης ανέλαβε με μεγάλη προθυμία να διαδώσει το έργο της Φιλικής Εταιρείας. Μετέβη στην Οδησό, στη Βεσσαραβία, και το Μάρτιο του 1818 έφτασε στην Κωνσταντινούπολη. Στις 31 Ιουλίου 1818, ο Φαρμάκης εχρίσθη από τη Φιλική Εταιρεία Αρχηγός των Αφιερωμένων της Φιλικής Εταιρείας και με την οικονομική στήριξη του μεγάλου πατριώτη Παναγιώτη Σέκερη, μετέβη στις Σέρρες, όπου κατήχησε το μητροπολίτη Χρूसανθο. Κατόπιν μετέβη στο Άγιο Όρος, όπου κατήχησε τον επίσκοπο Αρδαμερίου Ιγνάτιο και άλλους μοναχούς. Αυτήν την εποχή, ο εθνομάρτυς Πατριάρχης Γρηγόριος Ε', που μόναζε στο Όρος, άκουσε το Φαρμάκη με καταφανή συγκίνηση και ευλόγησε από ψυχής και καρδιάς την αναληφθείσα μεγάλη πατριωτική προσπάθεια. Ο Φαρμάκης κατευθύνθηκε στη Θεσσαλονίκη, και αμέσως μετά επέστρεψε στις Σέρρες με το ψευδώνυμο Ιωάννης Πικρός, γιατί τον παρακολουθούσαν οι Οθωμανοί. Από τις Σέρρες, στα τέλη Ιουλίου του 1819, μετέβη στο Βουκουρέστι, όπου συναντήθηκε με το Γεωργάκη Ολύμπιο, το Χριστόφορο Περραιβό και τον Παπαφλέσσα.

Εν τω μεταξύ, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης ανέλαβε την αρχηγία της Φιλικής Εταιρείας στις 12 Απριλίου 1820. Σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε, δόθηκε εντολή στον πολεμικό αρχηγό Γιάννη Φαρμάκη, αφού συνεννοηθεί με τον Ολύμπιο και το Λεβέντη, να μεταβεί, μέσω Κωνσταντινουπόλεως, στη Μακεδονία και την Ήπειρο. Τελικά, το ταξίδι δεν πραγματοποιήθηκε, γιατί η έναρξη του αγώνα επέκειτο κατά το Νοέμβριο του 1820, αλλά και γιατί ο Γεωργάκης Ολύμπιος, που υπεραγαπούσε το Φαρμάκη, έγραψε στην Ανώτατη Αρχή: *με τον καπετάν Ιωάννην Φαρμάκην παρακαλούμεν να μη μας χωρίσεις, διότι κάθε πρώτη αρχή είναι δύσκολη. Όταν αποθάνη ο είς, να είναι ο άλλος...*

Στις 22 Φεβρουαρίου 1821, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης διέβη τον ποταμό Προύθο. Την επόμενη ημέρα της εισβολής συναντήθηκε με το σώμα των

Ολυμπίου-Φαρμάκη, των οποίων η δύναμη ανερχόταν σε 1500 άνδρες. Ο Υψηλάντης με τον Ολύμπιο κατευθύνθηκαν προς το Βουκουρέστι, ενώ ο Φαρμάκης, με ένα μέρος των ανδρών, παρέμεινε στο Ιάσιο της Μολδαβίας.

Στις 24 Φεβρουαρίου 1821, ο Υψηλάντης κήρυξε την Ελληνική Επανάσταση και κυκλοφόρησε την επαναστατική προκήρυξή του: *ΜΑΧΟΥ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ*.

Στις 17 Μαρτίου 1821, στο Ιάσιο, στο αρχοντικό του Βλατσιώτη Κωνσταντίνου Βέλλιου, όπου διέμενε ο Φαρμάκης, υψώθηκε η επαναστατική σημαία στη Μολδαβία. Παρουσία του Υψηλάντη, του Ολυμπίου, του Φαρμάκη και άλλων οπλαρχηγών, ο αρχιμανδρίτης παπα-Βασίλειος ετέλεσε δοξολογία, και οι πολεμιστές του Φαρμάκη, ανασπάσαντες τα ξίφη, έψαλαν το Θούριο του Ρήγα.

Κατά τη διάρκεια της μάχης στο Δραγατσάνι, ο Φαρμάκης ήλεγχε την ορεινή και στρατηγικής σημασίας θέση Κούρτεα ντε Άρτζες, που κάλυπτε και εξασφάλιζε τα πλευρά της ελληνικής στρατιωτικής δύναμης. Μετά την πανωλεθρία, ο Ολύμπιος αποχωρίστηκε από τον Υψηλάντη και μετέβη στο Κούρτεα ντε Άρτζες, για να συναντήσει το Φαρμάκη, όπου είχαν μεταβή και αρκετοί πολεμιστές, που είχαν διασωθεί από τη μάχη στο Δραγατσάνι. Όταν βεβαιώθηκαν ότι ο Υψηλάντης είχε περάσει τα σύνορα, και είχε εισέλθει στην Αυστρία, αποφάσισαν να καταφύγουν στα βουνά της Μολδαβίας, ώστε εν καιρώ να εισέλθουν στο ρωσικό έδαφος και να σωθούν.

Οι δύο αρχηγοί παρέμειναν μόνο με 350-400 πολεμιστές και κλείστηκαν στο μοναστήρι της Σλάτινας. Ο Φιλικός Χρήστος Αναστασίου, που κατάφερε να διασωθεί με μυθιστορηματικό τρόπο από τη Μονή Σέκου, αναφέρει: Μαθαίνοντας ο ηγούμενος του Μοναστηριού Σέκου, ονόματι Βενέδικτος, για

την παρουσία μας στη Σλάτινα και φοβούμενος επίθεση κατά του μοναστηριού του, όπου είχε τοποθετήσει σε υπόγειες κρυψώνες πολλές περιουσίες, έστειλε επείγοντως να παρακαλέσει τον καπετάνιο... Για να διασώσουμε το ιερό Μοναστήρι Σέκου από τις λεηλασίες μιας συμμορίας Τούρκων, περίπου 200 ανδρών...σηκωθήκαμε, αμέσως, και φύγαμε από εκείνο το βουνό... Οι καπετάνιοι μετακινήθηκαν για τη διάσωση τού μοναστηριού, αλλά εκεί βρήκαν λαϊκούς, γυναικόπαιδα, αρκετά εφόδια για τη διεξαγωγή του πολέμου, καθώς και αρκετή ποσότητα από κρασί και ρακί.

Ο Φαρμάκης με τους περισσότερους πολεμιστές ανέλαβε τη φύλαξη της εισόδου της κοιλάδας, στην οποία βρισκόταν η Μονή, ενώ ο Ολύμπιος με τους υπόλοιπους παρέμεινε στο χώρο της Μονής. Ο Σαλήχπασα κινήθηκε εναντίον τους από το Ιάσιο με 6000 Οθωμανούς στρατιώτες.

Στις 5 Σεπτεμβρίου 1821 ένα απόσπασμα 300 Οθωμανών ενεργούσε αναγνώριση στην περιοχή. Το απόσπασμα αυτό έπεσε σε ενέδρα, που του είχαν στήσει 50 άνδρες του Φαρμάκη και ετράπη σε φυγή, αφού άφησε στο πεδίο της μάχης 200 νεκρούς και 3 αιχμαλώτους. Ο Ολύμπιος και ο Φαρμάκης πληροφορήθηκαν από τους αιχμαλώτους αυτούς ότι ισχυρή δύναμη των Οθωμανών είχε φθάσει σε απόσταση 6 ωρών, και ότι ετοιμαζόταν να τους επιτεθεί. Σκέφθηκαν τότε ότι έπρεπε να εγκαταλείψουν τη Μονή. Ο Ολύμπιος ήθελε να διασχίσουν τη Μολδαβία, για να φθάσουν στη Βεσσαραβία. Ο Φαρμάκης υποστήριξε ότι ήταν αδύνατο να διασχίσουν τη Μολδαβία, όπου υπήρχε πολυάριθμος οθωμανικός στρατός, και ότι έπρεπε να διαφύγουν στην Αυστρία, που βρισκόταν σε μικρή απόσταση. Εκεί όμως ο Ολύμπιος κινδύνευε να συλληφθεί, γιατί είχε αναμιχθεί στα επαναστατικά κινήματα της Σερβίας. Στη γενόμενη συζήτηση, ανέφερε δακρυσμένος: προτιμώ να πεθάνω εδώ, με το όπλο στα χέρια, παρά να πάγω στην Αυστρία. Παρά το ότι ήταν λάθος

στρατηγικής τακτικής, από αλληλεγγύη, ο πιστός φίλος του Φαρμάκης και οι άλλοι, αποφάσισαν να μείνουν μαζί του στη Μονή.

Στις 6 Σεπτεμβρίου 1821 ο Μποσνάκ Μεχμέτ με 600 στρατιώτες συγκρούστηκε στην είσοδο της κοιλάδας, μισή ώρα από το μοναστήρι, με τους άνδρες του Φαρμάκη. Στη δίωρη μάχη που επακολούθησε, δε σημειώθηκε αξιόλογο αποτέλεσμα. Εν τω μεταξύ, άρχισε να καταφθάνει για ενίσχυση των Οθωμανών μια δύναμη γενιτσάρων, τους οποίους συνόδευε ο Αυστριακός διπλωματικός υπάλληλος Βολφ.

Στις 8 Σεπτεμβρίου, οι Οθωμανοί ξαναεπιτέθηκαν. Ο Φαρμάκης υπερφαλαγγίστηκε από τους πολλαπλάσιους Οθωμανούς και άρχισε να υποχωρεί πολεμώντας. Τελικά, κατόρθωσε να φτάσει στη Μονή και να ενωθεί με το τμήμα του Γεωργάκη Ολύμπιου. Στη σύσκεψη που μεσολάβησε, αποφασίστηκε ο Φαρμάκης να υπερασπιστεί το κυρίως μοναστήρι και ο Ολύμπιος με επτά παλαιούς και πιστούς συντρόφους του να οχυρωθεί στο ξύλινο κωδωνοστάσιο, που δέσποζε στην περιοχή.

Στις 9 Σεπτεμβρίου, οι Οθωμανοί τοποθέτησαν κοντά στην κεντρική πύλη ένα κανόνι, και άρχισαν να πολιορκούν τη Μονή, με όλες τους τις δυνάμεις. Αυτήν, την πρώτη ημέρα, ανεφλέγησαν ξηρά χόρτα και θάμνοι στη βάση του κωδωναστασίου. Τη στιγμή που οι φλόγες περιέζωναν τους οκτώ μαχητές, ο Ολύμπιος έβαλε φωτιά στα βαρέλια της πυρίτιδας και ανατινάχτηκε στον αέρα με τους συντρόφους του και τους αλλόφυλους. Ο Γιάννης Φαρμάκης, μόνος αρχηγός των έγκλειστων επαναστατών, έδωσε οδηγίες για σκληρή, μέχρι εσχάτων άμυνα.

Οι άγριες επιθέσεις των Οθωμανών συνεχίστηκαν επί τέσσερις ημέρες, και αποκρούστηκαν. Όταν έσπασε η κεντρική είσοδος της Μονής, ο Φαρμάκης

διέταξε να φραχθεί, έως το ύψος του τοίχου, με τα πτώματα των φονευθέντων αλόγων των Οθωμανών. Οι επιθέσεις συνεχίστηκαν επί τέσσερις ακόμη ημέρες, που όμως αποκρούστηκαν από τους Έλληνες.

Ο Σαλήχ πασά απέστειλε και νέες δυνάμεις με 4 κανόνια. Μετά από σφοδρό βομβαρδισμό, εξαπέλυσε γενική επίθεση. Ο Φαρμάκης διέταξε τους πολεμιστές του να σταματήσουν τους πυροβολισμούς, και άφησε τους Οθωμανούς να πλησιάσουν στην κεντρική πύλη της Μονής. Τότε, ο ίδιος με 160 άνδρες του ενήργησαν αιφνιδιαστική ορμητική επίθεση, προκάλεσαν βαριές απώλειες στους επιτιθέμενους και τους ανάγκασαν να υποχωρήσουν, αφήνοντας στο πεδίο της μάχης και μία σημαία. Νέα επίθεση των Οθωμανών απέτυχε οικτρά, με 400 νεκρούς στρατιώτες. Επακολούθησε ορμητική επίθεση 100 γενίτσαρων εναντίον της κεντρικής πύλης της Μονής, που αποκρούστηκε από τα σφοδρά πυρά των αμυνομένων. Σκοτώθηκαν 72 γενίτσαροι, ενώ οι υπόλοιποι τράπηκαν σε φυγή.

Μετά από τις αλλεπάλληλες αυτές αποτυχίες, οι Οθωμανοί ανέθεσαν στον Αυστριακό διπλωματικό υπάλληλο Βόλφ να επιδιώξει συνεννόηση με τους πολιορκημένους. Ο Φαρμάκης ζήτησε από το Βόλφ να επιτραπεί η αναχώρηση του σώματός του, γιατί αλλιώς ήταν αναγκασμένος να στρώσει κάτω, αναφέρει στην έκθεσή του ο Βόλφ, ακόμη περισσότερους Τούρκους. Τελευταία, του ζήτησε να αφεθούν ελεύθεροι να διαβούν τα σύνορα, όπου θα κατέθεταν τα όπλα και θα ζητούσαν καταφύγιο στην Αυστρία. Οι Οθωμανοί δεν αποδέχτηκαν τις προτάσεις του, και ζητούσαν επίμονα κατάθεση των όπλων.

Ο Φιλικός Χρήστος Αναστασίου αναφέρει: αυτός (ο Βόλφ) συναντήθηκε εκ νέου ακόμη τέσσερις φορές και μας βεβαίωνε κατά τον πιο επίσημο τρόπο, ότι ο πασάς μάς χορηγούσε γενική αμνηστία, με τη μόνη συμφωνία ότι εμείς θα

καταθέταμε τα όπλα. Την 11η ημέρα, από την αρχή της πολιορκίας, αποφασίστηκε μια αντιπροσωπεία εκ μέρους μας, έχοντας αρχηγό τον ίδιο τον καπετάν Φαρμάκη, να μεταβεί, για να αρχίσει διαπραγματεύσεις. Αντί να μας παρουσιάσουν στον πασά, αφού φθάσαμε στον τουρκικό καταυλισμό, αμέσως αφοπλιστήκαμε και συλληφθήκαμε. Τον καπετάνιο Φαρμάκη και ακόμη έναν καπετάνιο, πρωτοπαλικάρό του, τους έδεσαν οι Τούρκοι με αλυσίδες στο λαιμό... Κάτω από το πρόσχημα ότι επήλθε συμφωνία με εμάς, οι Τούρκοι ζήτησαν να τους ανοιχθούν οι πόρτες και διέταξαν την κατάθεση των όπλων. Και αμέσως, όταν οι άνθρωποί μας βρέθηκαν χωρίς άμυνα (όπλα), άρχισε το μακελειό και δε σταμάτησαν, μέχρις ότου και ο τελευταίος έπεσε στο χώμα... Τον καιρό των 11 ημερών, δεν είχαμε άλλη διατροφή παρά μόνον τυρί, κρασί και ρακί. Σφάξαμε, επίσης, και δύο άλογα για να φάμε. Και μπορούσαμε να κρατήσουμε πολύ ακόμη, διότι ήμασταν αποφασισμένοι να μην παραδοθούμε ζωντανόι, εάν δεν είχαμε δεχθεί τις πιο επίσημες διαβεβαιώσεις, εκ μέρους του Αυστριακού διπλωματικού υπαλλήλου...

Ο Φαρμάκης μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου βασανίστηκε σκληρά και στο τέλος εγδάρη ζωντανός. Το νεκρό σώμα του κρεμάστηκε στη γέφυρα του Γαλατά. Τα πρωτοπαλικάρά του αποκεφαλίστηκαν στη Σιλίστρια, μετά από βασανιστήρια.

Φαινόμενο ηρώων από τα σπάνια στην ιστορία του Αγώνα. Μυθική η ανδρεία τους. Οι εκθέσεις των Αυστριακών και των Ρώσων διπλωματών και στρατιωτικών, τις οποίες υπέβαλαν στις κυβερνήσεις τους, ήταν καταλυτικές για τον άφθαστο ηρωισμό του Φαρμάκη και των συμπολεμιστών του, στη μεγάλη αντίσταση στη Μονή Σέκου.

Αυτό υπήρξε το τραγικό τέλος ενός από τους άριστους πολεμιστές της Μακεδονίας. Με το θάνατο του Γιάννη Φαρμάκη, και των συμπολεμιστών του,

τερματίστηκε η ελληνική επανάσταση στη Μολδοβλαχία, που κήρυξε ο ποντιακής καταγωγής αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας Αλέξανδρος Υψηλάντης.

Ένας απροετοίμαστος, αλλά πατριωτικός αγώνας της Επανάστασης του 1821 στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Ένας αγώνας, που τον είχε οργανώσει η Φιλική Εταιρεία αγκαλιάζοντας ολόκληρο τον υπόδουλο Ελληνισμό, όπως τον είχε ονειρευτεί ο Ρήγας Φεραίος, γεμάτος θάρρος, τόλμη και πίστη.

Βιβλιογραφία

Περιοδικό Μακεδονικά Σύμμεικτα, 4ο έτος, τεύχος Δ', Θεσσαλονίκη 1960, Το αρχείο των αδερφών Γραμματικού, Ιωάννης Βασδραβέλλης.

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, *Ο φιλικός και αγωνιστής Γιάννης Φαρμάκης. Η ηρωική άμυνα στη Μολδαβία*

Θάνος Βερέμης – Ιωάννης Κολιόπουλος, *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006.

Γεωργίου Κ. Βουλτσιάδη, *Η Προσωπική μέσα από την ιστορία- Τα γεγονότα στην Ανατολική Μακεδονία (1450-1994), ο Μακεδονικός Αγώνας, οι τρεις βουλγαρικές κατοχές- η αντίσταση- ο εμφύλιος.*

2^η συνεδρία

Εκπαίδευση

Η συμβολή του Ιωάννη Καποδίστρια στην ελληνική εκπαίδευση

Καδιγιαννόπουλος Γεώργιος

Δρ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Σ.Ε.Π Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Εισαγωγή

Ο Ιωάννης Καποδίστριας αποτέλεσε τον πρώτο κυβερνήτη του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Από την πρώτη στιγμή που ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα, μεταξύ άλλων, σε ζητήματα εκπαίδευσης. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ανάδειξη της συμβολής του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια στην ελληνική εκπαίδευση. Για την υλοποίηση του σκοπού της εργασίας πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση για το υπό μελέτη ζήτημα.

Η εργασία είναι διαρθρωμένη σε τέσσερις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζεται ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα του Ιωάννη Καποδίστρια. Στη δεύτερη ενότητα της εργασίας αναλύεται το ενδιαφέρον του Καποδίστρια για την εκπαίδευση πριν την έλευσή του στην Ελλάδα, ενώ στην τρίτη αναδεικνύεται το εκπαιδευτικό έργο που επιτέλεσε στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Τα συμπεράσματα της εργασίας παρουσιάζονται στην τέταρτη ενότητα, ενώ η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση των βιβλιογραφικών αναφορών που αξιοποιήθηκαν για την περάτωσή της.

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Ιωάννης Καποδίστριας γεννήθηκε στην Κέρκυρα στις 10 Φεβρουαρίου του 1776 και προέρχονταν από αριστοκρατική οικογένεια, η οποία είχε σημαντική πολιτική παράδοση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο ίδιος να αναμειχθεί από νεαρή ηλικία με την πολιτική και να αναλάβει τη θέση του γραμματέα της επικράτειας στην Ιόνιο Πολιτεία (Κούκκου, 2000). Όταν οι Γάλλοι κατέλαβαν τα Επτάνησα, εργάστηκε στη ρωσική διπλωματία ως διπλωμάτης και έφτασε μέχρι την άσκηση των καθηκόντων του υπουργού εξωτερικών της ρωσικής αυτοκρατορίας, πριν αναλάβει τη θέση του πρώτου κυβερνήτη του νεοσυσταθέντος ελληνικού κράτους (Arsh, 2015).

Η εθνική συνέλευση που έλαβε χώρα στην Τροιζήνα στις 14 Απριλίου του 1827, προχώρησε στην εκλογή του Καποδίστρια στη θέση του πρώτου κυβερνήτη του ελληνικού κράτους με θητεία επτά ετών (Δαφνής, 1976, Δεσποτόπουλος, 1996). Ο Ιωάννης Καποδίστριας δολοφονήθηκε στο Ναύπλιο στις 9 Οκτωβρίου 1831 από τους Γεώργιο και Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη ως αντίποινα για τη φυλάκιση του συγγενή τους Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη (Λούκος, 1988).

Η δολοφονία του Καποδίστρια πραγματοποιήθηκε πριν τη συμπλήρωση της επταετούς θητείας του ως κυβερνήτη, παρόλα αυτά δύναται κανείς να υποστηρίξει ότι τηρουμένων των αναλογιών πραγματοποίησε ιδιαίτερα σημαντικό έργο σε ποικίλους τομείς (Δεσποτόπουλος, 1996) αν και δεν εξέλειπαν οι αντιδράσεις και οι αντιρρήσεις για αποφάσεις του (Λούκος, 1988).

Το ενδιαφέρον του Καποδίστρια για την εκπαίδευση πριν την έλευσή του στην Ελλάδα

Είναι απολύτως αναγκαίο να εστιάσει κανείς στο ενδιαφέρον του Καποδίστρια για τα εκπαιδευτικά ζητήματα πριν αυτός έλθει στον ελλαδικό

χώρο για να αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας, καθώς στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ήρθε σε επαφή με κορυφαίες προσωπικότητες της εκπαίδευσης εκείνης της εποχής, οι οποίες αναμφίβολα άσκησαν ουσιαστική επίδραση στις απόψεις του για τον τρόπο που θα έπρεπε να δομηθεί και να λειτουργήσει η εκπαίδευση στο νεοσυσταθέν ελληνικό κράτος.

Ο γνωστός παιδαγωγός Πεσταλότσι προσέλκυε με το παιδαγωγικό του έργο το διεθνές ενδιαφέρον στην εποχή του και ειδικότερα, μετά την ίδρυση του εκπαιδευτικού ιδρύματος στην ελβετική πόλη Ίβερτον, στο οποίο κατείχε τη διεύθυνσή του και εγγράφονταν προς φοίτηση οικότροφοι μαθητές από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Ο Καποδίστριας στο πλαίσιο διπλωματικής αποστολής στην Ελβετία εκπροσώπησε τον τσάρο Αλέξανδρο Α' της Ρωσίας και πληροφορήθηκε το παιδαγωγικό σύστημα του Πεσταλότσι, ενώ συγχρόνως, ανέπτυξαν επικοινωνία μεταξύ τους και αντάλλαξαν σχετικές επιστολές (Πετρίδης, 1988).

Κατά την παραμονή του στην Ελβετία ο Καποδίστριας γνώρισε και απέκτησε φιλία με τον πασίγνωστο παιδαγωγό Φέλεμπεργκ, ο οποίος προέβη στην ίδρυση σειράς εκπαιδευτηρίων στην περιοχή Χόφιλ. Αφορμή για αυτή τη γνωριμία αποτέλεσε η επιθυμία του τσάρου Αλέξανδρο Α' της Ρωσίας να υιοθετήσει στη χώρα του το εκπαιδευτικό σύστημα του Φέλεμπεργκ για τον αγροτικό τομέα.

Η εκτίμηση του Καποδίστρια στο έργο του Φέλεμπεργκ τον οδήγησε στην απόφαση να παρέχει από ατομικούς του πόρους υποτροφία σε τέσσερις Έλληνες μαθητές, προκειμένου αυτοί να σπουδάσουν στο συγκεκριμένο εκπαιδευτήριο (Λαμπράκη – Παγανού, 1989).

Από την επαφή του με τον Πεσταλότσι και τον Φέλεμπεργκ ο Καποδίστριας «γοητεύθηκε» από την πρωτοπόρο για εκείνη την εποχή αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Αυτή η εκτίμηση για την αλληλοδιδασκτική μέθοδο ενισχύθηκε μετά τη γνωριμία και την ανταλλαγή αλληλογραφίας με τον Σαραζίν, ο οποίος υπήρξε καθηγητής της συγκεκριμένης μεθόδου σε σχολή του δήμου του Παρισιού. Γι' αυτό το λόγο, επέλεξε το βιβλίο του Σαραζίν προς μετάφραση και χρήση στα ελληνικά σχολεία, όταν ανέλαβε κυβερνήτης του ελληνικού κράτους.

Συνοψίζοντας, ο Καποδίστριας είχε έντονο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση πριν την έλευσή του στον ελλαδικό χώρο. Ως αποτέλεσμα αυτού του ενδιαφέροντος ήταν η ανάπτυξη φιλικών σχέσεων και επικοινωνίας με κορυφαίες προσωπικότητες όπως: ο Πεσταλότσι, ο Φέλεμπεργκ και ο Σαραζίν, οι οποίοι διακρίθηκαν στο χώρο της εκπαίδευσης.

Το εκπαιδευτικό έργο του Καποδίστρια στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος

Αναλαμβάνοντας ο Καποδίστριας τη διακυβέρνηση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους έπρεπε μεταξύ άλλων να θέσει τις απαιτούμενες βάσεις για τη θεμελίωση ενός υγιούς και ισχυρού εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο θα συνέβαλλε μακροπρόθεσμα ουσιαστικά στην ομαλή λειτουργία και στην αναπτυξιακή ώθηση της χώρας.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Καποδίστριας είχε υιοθετήσει την επικρατούσα άποψη στην Ευρώπη ότι ήταν εφικτό να διαπλαθούν διαμέσου της εκπαίδευσης και της θρησκείας ηθικές προσωπικότητες, οι οποίες ως πολίτες θα υπακούουν στους νόμους του κράτους. Παράλληλα, ο κυβερνήτης εμφορούνταν από την πεποίθηση ότι έχει σημαίνουσα αξία τόσο ο ηθικοπλαστικός ρόλος της

ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας, όσο και η ελληνοπρεπής παιδεία (Περσελής, 2017), οπότε ήταν ένθερμος θιασώτης τους.

Πρωτίστως, ο Καποδίστριας είχε εστιασμένο το ενδιαφέρον του στην ίδρυση εκπαιδευτηρίων, καθώς απουσίαζαν βασικές εκπαιδευτικές υποδομές στον ελλαδικό χώρο (Καλαφάτη, 1988) και δευτερευόντως στην παιδαγωγική και διδακτική διάσταση της λειτουργίας τους. Ως εκ τούτου, εστίασε το ενδιαφέρον του κατά κύριο λόγο στον τρόπο οργάνωσης της εκπαίδευσης και ειδικότερα, στην κατώτερη – στοιχειώδη εκπαίδευση. Επίσης, ήταν υπέρμαχος της παροχής εκπαίδευσης στο σύνολο των παιδιών του ελληνικού λαού δίχως κοινωνικές ή οικονομικές διακρίσεις (Περσελής, 2017).

Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που ίδρυσε ο Καποδίστριας στόχευαν σε βασικούς τομείς για την εύρυθμη λειτουργία και ανάπτυξη του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Συγκεκριμένα, ίδρυσε τα εξής ιδρύματα (Καλαφάτη, 1988, Περσελής, 2017):

- Ορφανοτροφείο στην Αίγινα
- Κεντρικό σχολείο (διδασκαλείο) στην Αίγινα
- Αγροτική Σχολή στην Τίρυνθα
- Εμπορικό σχολείο στη Σύρο
- Στρατιωτική σχολή στο Ναύπλιο

Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που ίδρυσε ο Καποδίστριας δεν κατάφεραν να επιτύχουν το σκοπό τους, καθώς είχαν πολύ περιορισμένους και ταξικούς στόχους, ενώ παράλληλα, η στόχευσή τους ήταν στενά ηθική και σωφρονιστική με αποτέλεσμα να προκαλούνται συχνές αντιδράσεις. Ο τρόπος λειτουργίας των ιδρυμάτων απηχούσε των αντιλήψεων του

Καποδίστρια, καθώς αυτός εμφανίζονταν υπέρμαχος των αυταρχικών παιδαγωγικών μεθόδων και της άσκησης αυξημένης σκληρότητας προς τα παιδιά (Περσελής, 2017).

Στο υπουργείο επί των εκκλησιαστικών και της δημόσιας παιδείσεως σύστησε τρεις επιτροπές, οι οποίες είχαν συγκεκριμένο έργο να επιτελέσουν. Πιο αναλυτικά, η πρώτη επιτροπή είχε επιφορτιστεί με τη σύνταξη ευχολογίου και σύνοψης κατήχησης στη βάση του σχεδίου του Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού, καθώς ο Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός είχε πραγματοποιήσει σπουδαίο έργο σε αυτή την κατεύθυνση (Στρατής, 2005).

Η δεύτερη επιτροπή ανέλαβε τη σύνταξη γραμματικής και ανθολογίου των εγκύκλιων μαθημάτων της ελληνικής γλώσσας, ενώ η τρίτη κλήθηκε να αναλάβει την αναθεώρηση των ήδη μεταφρασμένων πινάκων και βιβλίων στη χρήση των αλληλοδιδασκτικών σχολείων και να υποβάλλει σχετικές παρατηρήσεις.

Αυτές οι επιτροπές επί της ουσίας επιφορτίστηκαν να θεμελιώσουν την ελληνική εκπαίδευση στην κατεύθυνση τόσο των προσωπικών αντιλήψεων του κυβερνήτη, όσο και των αντίστοιχων προοδευτικών ευρωπαϊκών θεωρήσεων εκείνης της εποχής.

Ένα κρίσιμο πρόβλημα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο Καποδίστριας στην προσπάθειά του να θεμελιώσει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ήταν η απουσία κατάλληλα καταρτισμένων δασκάλων, οι οποίοι θα αναλάμβαναν το δύσκολο και σπουδαίο έργο της διδασκαλίας των ελληνοπαίδων. Παρόλα αυτά, με προσωπικές του κινήσεις και προσπάθειες κατάφερε να πείσει τον κορυφαίο Έλληνα διδάσκαλο της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου Κλεόβουλο, ο οποίος είχε διακριθεί σε διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα στην Ευρώπη, να

επιστρέψει στην Ελλάδα και να αναλάβει τη θέση του διευθυντή και του διδασκάλου της σχολής που είχε ιδρυθεί στον Πόρο.

Εν κατακλείδι, ο Ιωάννης Καποδίστριας κατάφερε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα να παράγει ένα σπουδαίο έργο στον τομέα της εκπαίδευσης λαμβάνοντας υπόψη τις επικρατούσες συνθήκες και δυσκολίες εκείνης της περιόδου, καθώς και να θέσει τις βάσεις για την παροχή ουσιαστικής εκπαίδευσης στα παιδιά του ελληνικού λαού.

Συμπεράσματα

Από όσα αναλύθηκαν στις προηγούμενες ενότητες δύναται να οδηγηθεί κανείς σε ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα. Πρώτον, ο Καποδίστριας ήταν πεπεισμένος για τον ηθικοπλαστικό ρόλο της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας και της ελληνοπρεπούς παιδείας. Δεύτερον, ο κυβερνήτης αξιοποίησε την προσωπική εμπειρία και τις διασυνδέσεις του για να θέσει το θεμέλιο λίθο σε ζητήματα εκπαίδευσης του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Τρίτον, για τη μείωση του αναλφαβητισμού υιοθέτησε και επέβαλλε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο διδασκαλίας, η οποία θεωρούνταν πρωτοπόρα και καινοτόμα εκείνη την εποχή στον ευρωπαϊκό χώρο. Τέταρτον, προέβη στη σύσταση συγκεκριμένων εκπαιδευτηρίων σε διάφορες περιοχές του ελληνικού κράτους προσφέροντας εκπαίδευση σε εξειδικευμένες θεματικές όπως: το εμπόριο, η αγροτική παραγωγή, οι ένοπλες δυνάμεις κ.ά.

Πέμπτον, σύστησε επιτροπές για την επιλογή και τη δημιουργία εγχειριδίων, τα οποία θα αξιοποιούνταν στη διδακτική και μαθησιακή διαδικασία και έκτον, προσπάθησε να αντιμετωπίσει ποικιλοτρόπως την απουσία κατάλληλου έμπυχου δυναμικού που θα αναλάμβανε να επιτελέσει την εκπαιδευτική διαδικασία.

Καταληκτικά, μπορεί να τονιστεί με έμφαση ότι ο Καποδίστριας είχε σημαντική συμβολή στην ελληνική εκπαίδευση, γεγονός το οποίο όχι μόνο δεν αμφισβητείται στη σύγχρονη εποχή, αλλά αντιθέτως εκθειάζεται λόγω των ποικίλων δυσκολιών και περιορισμών που κλήθηκε να αντιμετωπίσει και να ξεπεράσει.

Βιβλιογραφία

Arsh, G. (2015). *Ο Ιωάννης Καποδίστριας στη Ρωσία*. Αθήνα: Ασίνης.

Δαφνής, Γ. (1976). *Ιωάννης Α. Καποδίστριας. Η γένεση του ελληνικού κράτους*. Αθήνα: Ίκαρος.

Δεσποτόπουλος, Α. (1996). *Ο Ιωάννης Καποδίστριας και η απελευθέρωση της Ελλάδος*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Καλαφάτη, Ε. (1988). *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929. Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.

Κούκκου, Ε. (2000). *Ιωάννης Α. Καποδίστριας, Ρωξάνη Σ. Στούρτζα: μια ανεκπλήρωτη αγάπη*. Ιστορική βιογραφία. Αθήνα: Πατάκης.

Λαμπράκη – Παγανού, Α. (1989). *Το υπόμνημα του Ι. Καποδίστρια για τα εκπαιδευτήρια της Hofwyl*. Αθήνα: Επικαιρότητα.

Λούκος, Χ. (1988). *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Περσελής, Ε. (2017). *Εξουσία και θρησκευτική αγωγή στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Πετριδής, Π. (1988). *Η ευρωπαϊκή πολιτική του Ιωάννη Καποδίστρια*. Αθήνα: Αφοί Τολίδη.

Στρατής, Δ. (2005). *Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός. (1772-1851) Βιογραφία – Εργογραφία*. Άγιον Όρος: Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου.

Διδακτικές και Παιδαγωγικές μέθοδοι στην ελληνικά δημόσια εκπαιδευτήρια αλλά και σε αυτά της κοινότητας της Κοζάνης κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο.

Μαρία Μαλούτα

Δρ της Ιστορίας και Διοίκησης της Εκπαίδευσης του ΑΠΘ

Για την εφαρμογή κάθε παιδαγωγικής μεθόδου στα ελληνικά δημόσια εκπαιδευτήρια κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο απαιτούνταν καλή γνώση των παιδαγωγικών αρχών, τις οποίες θα έπρεπε να εφαρμόζει ο διδάσκων κατά τη διάρκεια της διδακτικής διαδικασίας. Οι διδακτικές παιδαγωγικές μέθοδοι που ακολουθήθηκαν την περίοδο εκείνη κατά κόρον στα δημόσια ελληνικά εκπαιδευτήρια, όπως και σε αυτά της κοινότητας της Κοζάνης ήταν η αλληλοδιδασκτική, η συνδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας σε συνδυασμό με τις παιδαγωγικές αντιλήψεις του Herbart, στοιχεία της διδακτικής Pestalozzi και η μέθοδος του «Froebel», ως νηπιαγωγική προσέγγιση για τα αντίστοιχα εκπαιδευτήρια της Κοζάνης.

Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος ήταν γνωστή στην ελληνική εκπαίδευση με στόχο την γρήγορη διάδοση της στοιχειώδους εκπαίδευσης από το 1676 σε όλη την κοινωνία χωρίς εξαιρέσεις, αφού εφαρμοζόταν τουλάχιστον από τον 17ο αιώνα, ως πρωτοπορία, όπως επισημαίνει ο Μ. Γεδεών: *«Τα πρώτα έτη του ημέτερου αιώνος εισήγαγον παρ'ημίν την αλληλοδιδασκτικήν μέθοδον, ήδη γνωστήν εις τους αρχαίους διδασκάλους του γένους προ των εκατονταετηρίδων, διότι τω 1676 γραιοός ορθόδοξος διδάσκαλος εν Αθήναις αναφέρεται διδάσκων τριάκοντα μαθητάς διά πρωτοσχόλων»*. Στην Ελλάδα η Μάνη θεωρήθηκε πρωταγωνίστρια στην εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου με τη δημιουργία του πρώτου αντίστοιχου σχολείου. Έως τότε υπήρχαν τα

στοιχειώδη γραμματοδιδασκαλεία «προς την ηθικήναφορώνταμόρφωσιν του γυναικείου φύλου», αφού ήταν άγνωστος ακόμα ο όρος «Παρθεναγωγεία». Υπέρμαχοι οπαδοί της αλληλοδιδασκτικής υπήρξαν ο Κοραΐς και ο Καποδίστριας, ο οποίος κατάφερε το 1831 να αυξήσει τον αριθμό των ελληνικών σχολείων στα 121 και τον αριθμό των μαθητών σε 9.246 από τους οποίους οι 6.718 ήταν μαθητές αλληλοδιδασκτικών σχολείων. Η επιβίωση της αλληλοδιδασκτικής στην Ελλάδα μετά την επίσημη κατάργησή της το 1880 είχε διάρκεια μεγάλη, αφού έδινε τη δυνατότητα εκπαίδευσης σε όλα τα λαϊκά στρώματα, και έχαιρε ευρείας αποδοχής.

Στον εξοστρακισμό της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου το 1880 και στην καθιέρωση της συνδιδασκτικής συνεισέφερε «ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» μαζί με τον Διδασκαλικό ελληνικό Σύλλογο μέσω της αποστολής τριών υποτρόφων στη Γερμανία το διάστημα 1873-1876 με σκοπό την επιμόρφωσή τους στις νέες διδακτικές και παιδαγωγικές τάσεις της εποχής και την εισαγωγή τους στα ελληνικά εκπαιδευτήρια. Μεταξύ των υποτρόφων ήταν και ο Χαρίσιος Παπαμάρκος με καταγωγή από το Βελβενδό Κοζάνης.

Μια αφορμή για την κατάργηση της αλληλοδιδασκτικής υπήρξε και η επανίδρυση του Διδασκαλείου της Αθήνας το έτος 1878, συγκεκριασμένου με τις προδιαγραφές του Πρότυπου Πειραματικού Σχολείου του Herbart στο Πανεπιστήμιο του Königsberg, στο οποίο είχε εισαχθεί η διδακτική του Ερβαρτιανού συστήματος.

Η εισαγωγή αλλά και ο τρόπος εφαρμογής της συνδιδασκτικής μεθόδου στα ελληνικά δημοτικά σχολεία θεωρούνταν πλέον μια καινοτόμος μέθοδος και απαιτούσε ειδική προετοιμασία από τους διδάσκοντες και αποδοχή από τους διδασκόμενους, όπως επισημάνθηκε στη συνέλευση της 5ης Μαΐου 1879 του

Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου. Για την καλή και άμεση εφαρμογή της αναφέρθηκαν τα πλεονεκτήματα της μεθόδου αυτής σε σχέση με αυτά της αλληλοδιδασκτικής. Ο Διδασκαλικός Σύλλογος αποφάνθηκε θετικά για τη διδασκαλία της συνδιδασκτικής σε όλα τα ελληνικά σχολεία επισημαίνοντας:

α) Το γεγονός της υπεροχής της συνδιδασκτικής μεθόδου σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη διδακτική και παιδαγωγική μέθοδο επειδή ο ίδιος ο δάσκαλος δίδασκε στους μαθητές του όλα τα μαθήματα, β) την κατάσταση που επικρατούσε στα σχολεία της Ελλάδας την περίοδο εκείνη (αλληλοδιδασκτικό σύστημα), σύμφωνα με την οποία μπορούσε να διδαχθεί η συνδιδασκτική μέθοδος σε οποιοδήποτε κοινό δημοτικό σχολείο εφεξής και με την προϋπόθεση να αυξηθεί ο χρόνος παραμονής των μαθητών στα δημοτικά σχολεία με ηλικία και άνω των τεσσάρων ετών. Επιπλέον δόθηκε η δυνατότητα στα μεγάλα αστικά κέντρα να ιδρύσουν αστικά σχολεία πέραν των κοινών δημοτικών, εξαετούς φοίτησης με ένα ευρύτερο κύκλο μαθημάτων και με την πρόσληψη περισσότερων διδασκόντων, γ) την πρόσληψη και άλλου δασκάλου, όταν ο αριθμός των μαθητών μιας σχολικής μονάδας υπερέβαινε τους 80 και τη διδασκαλία επιπέδων που απευθύνονταν σε μαθητές με παρόμοιο γνωστικό υπόβαθρο, στα πλαίσια της διδακτικής με «επιπεδοποίηση» των μαθητών. Οι διδάσκοντες μπορούσαν να χρησιμοποιούν κάποιο μαθητή, ως βοηθό τους, χωρίς όμως να τον απασχολούν πάνω από μία ώρα την ημέρα, δ) ότι η εφαρμογή της συνδιδασκτικής μεθόδου δεν απαιτούσε μεγάλες δαπάνες στα εκπαιδευτήρια της Ελλάδας, αφού λίγα από αυτά διέθεταν παραπάνω από 80 μαθητές και έναν μόνο δάσκαλο. Τα περισσότερα συγκέντρωναν πολύ μικρότερο αριθμό μαθητών από το όριο των 80 με αποτέλεσμα η εφαρμογή της διδακτικής-παιδαγωγικής αυτής μεθόδου να καθίσταται αδύνατη για τους πρωτόσχολους.

Όσον αφορά στα εκπαιδευτήρια της Κοζάνης την ύστερη οθωμανική περίοδο, η συνδιδασκτική διδασκαλία εφαρμόστηκε αρκετά σε σχέση με την αλληλοδιδασκτική, όπως προκύπτει από τα έγγραφα του Ιστορικού Αρχείου της πόλης. Στις «Εκθέσεις πεπραγμένων» των διευθυντών γίνεται λόγος για πολυάριθμο μαθητικό δυναμικό με συγχωνευμένες τάξεις των 60 μαθητών, ύπαρξη κατώτερου αλληλοδιδασκτικού τμήματος, προσλήψεις αρκετών εκπαιδευτικών με σκοπό την εφαρμογή της συνδιδασκτικής, και σταδιακή εξάλειψη βαρέων μαθητικών ποινών.

Σε επίπεδο εφαρμογής της συνδιδασκτικής μεθόδου σε όλα τα ελληνικά εκπαιδευτήρια δεν γινόταν λόγος για «ψυχική καθαριότητα» των μαθητών, δηλαδή για ψυχική και ηθική στήριξή τους από τον διδάσκοντα.

Σύμφωνα με τη συνδιδασκτική μέθοδο ο χρόνος μάθησης και απόκτησης γνώσεων ενός μαθητή ήταν τα 5-6 διδακτικά έτη σε αντίθεση με την αλληλοδιδασκτική, όπου ο χρόνος αναλωνόταν κυρίως σε ποινές όπως π.χ. μαστιγώσεις, ραβδισμοί, που προκαλούσαν βαριά ψυχικά νοσήματα. Πάντως η φοίτηση των μαθητών στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία δεν ήταν υποχρεωτική.

Στην εφαρμογή της συνδιδασκτικής απαιτούνταν και μια οικονομική επιβάρυνση των μαθητών με σκοπό την κάλυψη μέσω διδασκαλίας, γεγονός που αδυνατούσαν αρκετοί κηδεμόνες να καταβάλλουν με αποτέλεσμα να αυξάνεται ο δείκτης αναλφαβητισμού στην Ελλάδα.

Γεγονός είναι ότι η αλληλοδιδασκτική και συνδιδασκτική μέθοδος καλλιεργούσαν την χριστιανική ορθόδοξη πίστη μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια και με προγράμματα υποχρεωτικών τακτικών εκκλησιασμών.

Επειδή γινόταν συχνά λόγος για «Φραιμπελιανή μέθοδο» διδασκτικής, ή αλλιώς για «νηπιαγωγική» στα εκπαιδευτήρια της Κοζάνης από τους

υποψήφιους διδάσκοντες που αναζητούσαν μια διδασκαλική θέση, αξίζει να αναφερθούν βασικά σημεία που χαρακτήριζαν τη μέθοδο αυτή σε επίπεδο προσχολικής αγωγής.

Η μέθοδος απευθυνόταν σε παιδιά 4-6 ετών και εφαρμόστηκε πρωτίστως σε Νηπιαγωγείο της Γερμανίας το 1837. Ο F.Froebel, εισηγητής της μεθόδου, εστίασε στην άποψη ότι τα μικρά παιδιά ήταν σε θέση να σημειώσουν γρήγορη πρόοδο κατά τη μαθησιακή διαδικασία εφόσον χρησιμοποιηθούν υλικά και εποπτικά μέσα που τους παροτρύνουν για ένταξή τους στο παιχνίδι, ασκώντας την ευφυΐα που διαθέτουν και όλες τις πνευματικές τους δυνάμεις. Το διδακτικό υλικό που αυτοσχεδίασε ο F. Froebel για την προαγωγή της διαισθητικής ικανότητας του μικρού μαθητή ήταν δέκα κίνητρα και ένα corpus ασκήσεων, γνωστά ως «επαγγέλματα-απασχολήσεις». Τα κίνητρα ήταν υλικά κατασκευασμένα κυρίως από ξύλο και συγκροτημένα προσεκτικά μεταξύ τους με ακριβή μαθηματική σχέση. Με την καθοδήγηση του δασκάλου οι μαθητές απασχολούνταν με τη σειρά με όλα τα υλικά κίνητρα για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ο στόχος ήταν η κατανόηση των μαθητών της στενής σχέσης των «υλικών κινήτρων» με την κατασκευή αντικειμένων. Η διδακτική αυτή μεθοδολογία διαρκούσε καθημερινά 2-3 ώρες και διεξάγονταν στην αρχή σε χωροταξικό επίπεδο πρώτα κυκλικά για την πρωινή εργασία, κατά δεύτερον ακολουθούνταν διδακτική με τραγούδια και παιχνίδια χρησιμοποιώντας τα δάκτυλα των παιδιών, κατά τρίτον εργασία στον σχολικό κήπο και η απασχόληση με τα κατοικίδια ζώα για την εξοικείωσή τους με αυτά, κατά τέταρτον σε παιχνίδια που αφορούσαν τα επαγγέλματα με κατάληξη μια δραστηριότητα για το σπίτι, η οποία λειτουργούσε προφανώς ως ανατροφοδότηση.

Σε όλη αυτή τη διδακτική πορεία ο δάσκαλος ήταν ο καθοδηγητής και ο βοηθός ώστε να μην αποθαρρύνεται ο μαθητής και να συνεχίζει την προσπάθειά του. Γενικά η μεθοδολογία του Froebel κινήθηκε γύρω από τα ομαδικά παιδικά παιχνίδια που προάγουν την κριτική σκέψη, αναπτύσσουν την δραστηριότητα και την κριτική του μαθητή, στοιχεία που τον προετοιμάζουν στην ζωή του .

Εν κατακλείδι, τα εκπαιδευτήρια της Κοζάνης την ύστερη οθωμανική περίοδο συνεπικουρούσαν σε κάθε νέα καινοτομία που αφορούσε στην εφαρμογή μιας διδακτικής και παιδαγωγικής μεθόδου, αφού ακολουθούσαν τις οδηγίες του ελληνικού Υπουργείου Παιδείας, σεβόμενα τα σχολικά προγράμματα σπουδών, τα νέα διδακτικά μοντέλα και τις επικρατούσες παιδαγωγικές τάσεις.

Βιβλιογραφία

Γεδεών Μ., (1976) *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Φροντίδα, Αθήνα.

Green J. Al., (1905) *The Educational ideas of Pestalozzi*, WB Clive.

Δημαράς Α., (1988) *Νεοελληνική Εκπαίδευση. Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε: Τεκμήρια ιστορίας Α*, Εστία, Αθήνα.

Κοκκώνης Ι.,(1860) *Εγχειρίδιον ή οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου*, ΟΕΔΒ, εν Αθήναις.

Λασκαρίδου Αικ., (1880) «Περί Φροβελιανών νηπιακών κήπων» Δελτίον της Εστίας, 207, Αθήνησι.

Λέφας Χρ.,(1942) *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, ΟΕΣΒ, εν Αθήναις

Παπαδάκη Α., (1992) *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, εκδ Δωδώνη, Αθήνα- Γιάννινα

Παπαδόπουλος Δ., (1997) Χαρίσιος Παπαμάρκου. Το παιδαγωγικό και εκπαιδευτικό έργο., Μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.

Χατζηστεφανίδης Θ.,(1986) *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986)*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.

Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια, τ. 9, 5058. Πρβλ. Braun, S.J- Edwards, E. P.:*History of Early Childhood* · Downs, R.B., Friedrich Froebel, Twayne.

Ιστορικό Αρχείο Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Λυτά έγγραφα (ΚΤ/53, ΚΤ/55).

Η διδασκαλία της γαλλικής, τουρκικής γλώσσας και το μάθημα της Φυσικής αγωγής στα εκπαιδευτήρια της Κοζάνης την ύστερη οθωμανική περίοδο και μέσα από αρχειακό υλικό.

Μαρία Μαλούτα

Δρ της Ιστορίας και Διοίκησης της Εκπαίδευσης του ΑΠΘ

Οι Φαναριώτες, ως υπάλληλοι της Υψηλής Πύλης με την άριστη μόρφωσή τους και την εξοικείωση με τους κατοίκους της Δύσης, την ανώτερη κοινωνική τους θέση, την προσαρμοστικότητά τους στους Οθωμανούς υπήρξαν ο συνδετικός, εκπαιδευτικός και διπλωματικός κρίκος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τον υπόλοιπο κόσμο. Παρατηρείται ότι στους εμπόρους και ναυτικούς η διεθνής γλώσσα συναλλαγής τους παρέμεινε η ιταλική, εν τούτοις για τους Φαναριώτες υπήρξε μεγάλη η ανάγκη εκμάθησης της γαλλικής γλώσσας.

Το μάθημα των γαλλικών εξελίσσεται από τα σπουδαιότερα μαθήματα μέσα στα Αναλυτικά και Ωρολόγια σχολικά προγράμματα των ελληνικών σχολείων του 19ου αιώνα και διδάσκεται βάσει της παιδαγωγικής μεθόδου που προτείνει κάθε φορά το ελληνικό αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών. Ο ρόλος, το περιεχόμενο και ο σκοπός του μαθήματος καθορίζονταν πάντα από την Εκπαιδευτική Επιτροπή της Κωνσταντινουπόλεως, λαμβάνοντας υπόψη τις εισηγήσεις άλλων επιμέρους επιτροπών, Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων, φορέων, τοπικών αρχών αλλά και τις ανάγκες κάθε κοινότητας.

Για την διδασκαλία του μαθήματος των Γαλλικών η εγκύκλιος 16780 της 7ης Νοεμβρίου 1896 επί Κυβέρνησης Θ. Δηλιγιάννη και Υπουργού Παιδείας Δ. Πετρίδη αναφέρει τα εξής: «Αναγκαιοτάτη θεωρείται και η εκμάθησις μιᾶς

νεωτέρας ξένης γλώσσης εις τούς μέλλοντας ἐπιστήμονας. Οί ἐν τῷ ἑλληνικῷ σχολείῳ διδάσκοντες τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν πρέπει νὰ ἀσκῶσι τούς μαθητάς εις τὴν ὀρθὴν προφορὰν καὶ εἰς τὴν ἀκριβῆ ἑρμηνείαν ἐκάστης λέξεως καὶ εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν λέξεων καὶ φράσεων κατὰ τὰ διαγραφόμενα ἐν τῷ προγράμματι τῆς 23 Αὐγούστου 1896. Ἡδὲ γραμματικὴ τῆς γαλλικῆς γλώσσης δεόν νὰ διδάσκηται ὡς ἡτῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τε τῷ ἑλληνικῷ σχολείῳ καὶ γυμνασίῳ. Οί δ' ἐν τῷ γυμνασίῳ διδάσκοντες δεόν νὰ μὴ παραμελῶσι μὲν τὸν τρόπον, καθ' ὃν διδάσκεται ἡ γαλλικὴ γλῶσσα ἐν τῷ ἑλληνικῷ σχολείῳ, μάλιστα ὁμῶς νὰ ἀσκῶσιν αὐτούς εἰς τὸ γαλλιστί διαλέγεσθαι. Τοῦτο δε κατορθοῦται καὶ διὰ τῆς ἑρμηνείας ἐκτῆς γαλλικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀλλὰ καὶ τῆς θεματογραφίας ἐκτῆς γαλλικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὰ νάπαλιν. Αἱ ἐρωτήσεις δε πρὸς τούς μαθητάς ἅς ἀπευθύνονται γαλλιστί καὶ αἱ ἀποκρίσεις γαλλιστί καὶ αἱ ἀποκρίσεις τῶν μαθητῶ νᾶς γίνονται γαλλιστί, ἵνα οὕτω ζᾶσφαλέστερον ἐπιτευχθῆ ἡ εἰς τὸ γαλλιστί διαλέγεσθαι ἄσκησις ».

Επὶ προεδρίας Λ.Γ. Λιμαράκη στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ ἔτος 1909 συζητήθηκε τὸ θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν ξένων γλωσσῶν (ύλη-περιεχόμενο-σκοπός).

Ο ρόλος τοῦ μαθήματος τῶν Γαλλικῶν εἶναι ὁ ἴδιος με τὸ μάθημα τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, αφοῦ ἔχει παράλληλη διδακτικὴ πορεία. Στόχος τοῦ μαθήματος τῶν Γαλλικῶν ἦταν ἡ ἐκμάθηση τῆς γλώσσας ὡς ὄργανο ἐπίτευξης τοῦ διδακτικοῦ σκοποῦ ἀλλὰ καὶ ἡ διαμόρφωση ἠθικοπνευματικῶν ἀξιών μέσα ἀπὸ τὴ μελέτη λογοτεχνικῶν ἔργων, ἐπιφανῶν Γάλλων λογοτεχνῶν καὶ ἄλλων θεατρικῶν δημιουργῶν, ἡ γνωριμία με τὰ πολιτισμικὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσας τῶν Γάλλων καὶ ἡ σύγκρισή τους σε σχέση με τὴν ἑλληνικὴν.

Η τουρκική, ως ξένη γλώσσα επιβλήθηκε, με βάση τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών για διδασκαλία στα ελληνικά σχολεία της επικράτειας με σκοπό την σωστή εκμάθησή της από όλους τους υπηκόους. Κάποιες φορές Οθωμανοί αξιωματούχοι προτιμούσαν διακαώς την περαιτέρω ενίσχυση της διδασκαλίας της στα ελληνικά σχολεία. Ενδεικτική είναι η παρέμβαση του Καϊμακάμη της Κοζάνης, ο οποίος με επιστολή του την 5η Μαρτίου 1904 προς τον Μητροπολίτη Φώτιο ζήτησε το διορισμό και ενός δεύτερου δασκάλου τουρκικής γλώσσας, ενώ δεν προβλεπόταν ανάλογη θέση. Ο Μητροπολίτης δεν ικανοποίησε το αίτημά του και τον ενημέρωσε ότι επρόκειτο να απευθυνθεί στο Υπουργείο, στο Πατριαρχείο και στον Χελμή-Πασά με σκοπό να αποφευχθούν μελλοντικά δυσάρεστες παρεμβάσεις.

Η διδασκαλία του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής

Το μάθημα της Φυσικής Αγωγής ήταν ιδιαίτερα θελκτικό για όλους τους μαθητές των εκπαιδευτηρίων της Κοζάνης αφού δεν προϋπόθετε κάποια προετοιμασία από το σπίτι, ασκώντας συγχρόνως πνεύμα και σώμα σε ένα φυσικό περιβάλλον. Το μάθημα δεν διεξαγόταν κανονικά σε όλες τις σχολικές μονάδες: α) λόγω της έλλειψης ειδικότητας του γυμναστή, β) λόγω έλλειψης κατάλληλου χώρου, αλλά και γ) λόγω επιμονής του διδακτικού προσωπικού και των διευθυντών να διδάσκονται και επιπλέον ώρες οι μαθητές τα γλωσσικά μαθήματα με σκοπό να βελτιώσουν κάποιες δεξιότητές τους σε επίπεδο γραπτού και προφορικού λόγου.

Σε επιστολή του Μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης Κωνσταντίου από την Κωνσταντινούπολη προς τους εφόρους των εκπαιδευτικών καταστημάτων Κοζάνης την 5η Δεκεμβρίου 1903 επισημαίνεται η αξία του μαθήματος της Γυμναστικής που αποτελούσε πλέον επιτακτική ανάγκη για διδασκαλία στο σχολικό πρόγραμμα των εκπαιδευτηρίων της πόλης, αφού συντελούσε και

στην ανάπτυξη του πνεύματος σε συνδυασμό με την καθημερινή σωματική άσκηση των νέων. Ήταν λυπηρό, ανέφερε στην επιστολή του ο Κωνστάντιος, για τα δεδομένα της εποχής, η παραμέλησή του στα εκπαιδευτήρια της Κοζάνης, αφού σε πολλές των περιπτώσεων διαπιστώθηκε ότι ώρες της φυσικής αγωγής καλύπτονταν με άλλα διδακτικά μαθήματα ή υπήρχε έλλειψη καθηγητή για το μάθημα αυτό. Επιπλέον η κοινότητα καλό ήταν, όπως κατέληγε η επιστολή του, να φροντίσει για την απλή κατασκευή γυμναστηρίων που θα διευκόλυνε τους μαθητές στο μάθημα αυτό και ιδιαίτερα σε περιόδους άσχημων καιρικών συνθηκών. Γι' αυτό το λόγο κάνοντας την αρχή, προσέφερε μια λίρα οθωμανική με την προϋπόθεση να αυξηθεί το ποσό στη συνέχεια με τη συμβολή όλων των κατοίκων της πόλης για τη δημιουργία ενός κεντρικού γυμναστηρίου. Για την κατασκευή του γυμναστηρίου κρίθηκε απαραίτητο οι έφοροι των σχολείων να επισκέπτονται τους σχολικούς χώρους κατασκευής τακτικά, ώστε να ελέγχεται η πορεία του έργου. Σε επόμενη επιστολή του Μητροπολίτη Κωνσταντίου την 5η Μαρτίου 1904 προς την Εφορεία και τον διευθυντή του Γυμνασίου Κοζάνης Π. Λιούφη, αναφερόταν η αναγκαιότητα της διδασκαλίας του μαθήματος της Γυμναστικής στους μαθητές της πόλης που σκοπό είχε να τους προσφέρει μια εκτόνωση από το μαθητικό τους άγχος. Ο Μητροπολίτης υπέδειξε τις ενέργειες που έκανε ήδη για την ανεύρεσή του γηπέδου του Κ. Βαλταδώρου ή του κήπου του Κ. Νιανιάση μέσα στην πόλη, όπου θα μπορούσαν να παραχωρηθούν για ένα διάστημα ως γυμναστήρια έως ότου η διαθήκη του εκλιπόντα Βαλταδώρου μέσω του κληρονόμου του αποφανθεί για την τύχη των οικημάτων που υπήρχαν ανεκμετάλλευτα πέριξ του Γυμνασίου. Την 8η Οκτωβρίου 1910 ο σχολικός έφορος Κοζάνης Σ. Διάφας σε επιστολή του προς τον διευθυντή του Γυμνασίου Π. Λιούφη επικροτεί την πρότασή του για την κατασκευή του γυμναστηρίου μέσα στη σχολική μονάδα, σε χώρο που δεν

αξιοποιούνταν κατάλληλα έως τότε. Η μη χρήση του οφειλόταν στην ανωμαλία του εδάφους, που έχρηζε ειδικής διαμόρφωσης και επίστρωσης με άμμο ώστε να μην προκαλούνται ατυχήματα στους μαθητές κατά τη διάρκεια του μαθήματος της Γυμναστικής.

Βιβλιογραφία

Αντωνίου Δ., (1987) *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Ι', Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γ.Γ.Ν.Γ, Αθήνα, 339.

Sugar P., (1994) *Η νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική κυριαρχία 1354-1804*, τ' Β', μτφ. Π. Μπαλουξή, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.

Χοϊδά Κ., (2003) *Το μάθημα των Γαλλικών στα Ελληνικά σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης του ελεύθερου κράτους και του έξω ελληνισμού κατά τον 19ο αιώνα»* (σκοπός περιεχόμενο οργάνωση, βιβλία) {Διδακτορική Διατριβή της Φ.Λ.Σ Α.Π.Θ}, Θεσσαλονίκη, 35.

Λυτά Έγγραφα και εκπαιδευτικοί κώδικες του Ιστορικού Αρχείου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης.

<http://ikee.lib.auth.gr/record/128708/files/GRI-2012-8206.pdf>

Ο ρόλος του ορθόδοξου χριστιανικού κλήρου στην εκπαίδευση τα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα στην Δυτική Μακεδονία

Παπασυννεφάκη Μαργαρίτα

Εκπαιδευτικός ΠΕ 02 Φιλολόγος

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια ΕΑΠ

Εισαγωγή

Ένα από τα μεγαλύτερα κεφάλαια της προσφοράς της Εκκλησίας στο έθνος στα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα είναι το κεφάλαιο της Παιδείας. Ο ορθόδοξος χριστιανικός κλήρος προσπάθησε επιτυχώς να ενισχύσει την μόρφωση του λαού της περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας. Η κήρυξη της ελληνικής επανάστασης του 1821 ανέκοψε την εκπαιδευτική ανάπτυξη, όχι όμως πλήρως. Η φροντίδα για την παιδεία από μέρους του ορθόδοξου κλήρου και των φορέων του κατά την διάρκεια του πολέμου συνεχίστηκε και ιδιαίτερα μετά το τέλος των εχθροπραξιών η εκπαιδευτική κατάσταση στην Δυτική Μακεδονία παρουσίασε σταδιακή βελτίωση. Η παιδεία ανθίζει υπό την ουσιαστική εποπτεία της Εκκλησίας. Η εκπαίδευση του υπόδουλου ελληνισμού αποτελούσε μέριμνα της εκκλησίας.

Ως τα μέσα του 19ου αιώνα λειτουργούσαν στα χωριά, τα γραμματοδιδασκαλεία στα οποία δίδασκε παπάς ή μοναχός. Σε ορισμένες πόλεις ή κωμοπόλεις όμως, που υπήρχαν πιο δραστήριοι αρχιερείς, το επίπεδο της εκπαίδευσης ήταν υψηλότερο. Τέτοιες περιοχές στη Δυτική Μακεδονία ήταν η Κοζάνη, η Σιάτιστα, το Βελβεντό, η Κλεισούρα και η Καστοριά. Οι

εκπρόσωποι της Εκκλησίας εμφύσησαν στο λαό στοιχεία, όπως η πίστη, η εγκαρτέρηση, η ελπίδα, η δικαιοσύνη και η ελευθερία.

Κατά τα μέσα του 19ου αιώνα η εκπαίδευση του υπόδουλου έθνους ενισχύεται και από την αστική τάξη. Έτσι, ιδρύεται ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος στην Κωνσταντινούπολη, από πλήθος εμπόρων, λογίων και κληρικών, μεταξύ των οποίων και ο αρχιμανδρίτης γραμματέας της Ιεράς Συνόδου και σχολάρχης της Μεγάλης του Γένους Σχολής, Αλέξανδρος Λάσκαρης. Ο Αλέξανδρος Λάσκαρης, έγινε μητροπολίτης Σισανίου και Σιατίστης το 1864 και είχε σημαντική εκκλησιαστική και εκπαιδευτική δράση στην υπό μελέτη περιοχή. Ο Ελληνικός Φιλολογικός σύλλογος στην Κωνσταντινούπολη, που ονομάστηκε «Υπουργείο Παιδείας του υπόδουλου Ελληνισμού», συντηρούσε πολλά σχολεία στην Μακεδονία, όπως αυτό της Σιάτιστας. Στην Σιάτιστα κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας συμβάλει στην διάδοση των ιδεών της παιδείας ο Ιωνάς μοναχός. Πιο αναλυτικά, επιδόθηκε ως μοναχός στο έργο της διδασκαλίας και η οικία του είχε μετατραπεί σε σχολείο.

Το νέον σχολείον της Κοζάνης

Είναι αξιοσημείωτη η πνευματική ακμή της Κοζάνης στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Αν και μέσα σε συνθήκες σκλαβιάς το νέο σχολείο, η Στοά της Κοζάνης, ικανοποιούσε τις πνευματικές ανάγκες της περιοχής ως ένα ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα. Το νέο σχολείο ήταν ο κυριότερος παράγοντας εθνικής αφύπνισης. Σε αυτό διδάσκει ο περίφημος ιεροδιάκονος Ευγένιος Βούλγαρης ως το 1752. Διδάσκει φιλοσοφικά μαθήματα, όπως την Λογική, Μεταφυσική, Αριθμητική, Γεωμετρία, Φυσική, Κοσμογραφία και μεταφράσεις έργων δυτικοευρωπαίων φιλοσόφων (Καραμάρκος, 2019). Διδάσκει τον λόγο του Ευαγγελίου, αλλά και έργα της ελληνικής κλασικής αρχαιότητας. Μετέδιδε, έτσι στους μαθητές του το ευρωπαϊκό πνεύμα. Καινοτομεί ως προς

τον τρόπο διδασκαλίας. Εισαγάγει το πείραμα και την κριτική σκέψη για την εγκυρότητα της επιστημονικής αλήθειας. Δεν είναι μόνο η διδασκαλία του περιήφημη, αλλά και τα φλογερά και εθνικά κηρύγματά του από τον άμβωνα του Αγίου Νικολάου, του ναού της Κοζάνης.

Στην Στοά και στην μετέπειτα σχολή της Κοζάνης διδάσκουν από το 1752, εκτός των άλλων δασκάλων και οι εξής ιερείς, αρχιερείς και μοναχοί: ο Διονύσιος ο ιεροδιάκονος ο εκ Ραψάνης, ο Κωνσταντίνος ιερέυς ο Κοζανίτης, ο Κωνσταντίνος ο μοναχός από την Ήπειρο, ο Κύριλλος ο ιερομόναχος ο εξ Αγράφων, ο Καλλίνικος ο ιεροδιάκονος, ο Δημήτριος Ποποβίτσης ιερέας, ο οποίος λίγο αργότερα έγινε μητροπολίτης Βελιγραδίου (Καλινδέρης, 1971). Επίσης, διδάσκει γύρω στο 1780 ο ιερομόναχος Αμφιλόχιος, πιστός στα δόγματα της ορθοδοξίας, του οποίου μαθητές υπήρξαν Κοζανίτες δάσκαλοι της σχολής της Κοζάνης, όπως ο Μιχαήλ Περδικάρης, ο Χαρίσιος Μεγδάνης, ο Γεώργιος Σακελλάριος, οι Τακιατζήδες και άλλοι, βέβαια, δάσκαλοι και λόγιοι (Καραμάρκος, 2019). Στα δεκαπέντε χρόνια που ήταν σχολάρχης ο ιερομόναχος Αμφιλόχιος, οι Κοζανίτες γνώρισαν τα ιδεώδη του Διαφωτισμού, την πολιτική πραγματικότητα και τις διεθνείς εξελίξεις. Γαλουχήθηκαν στον πατριωτισμό και στο νόημα της ελευθερίας του έθνους. Πνευματικά, λοιπόν, προήχθη η περιοχή της Κοζάνης λόγω της λειτουργίας της Στοάς, στην οποία υπηρέτησαν αξιόλογοι σχολάρχες και παράλληλα από αυτήν προέκυψαν σπουδαίοι διδάσκαλοι.

Το έργο του Χαρίσιου Μεγδάνη

Η διδασκαλική σταδιοδρομία του Κοζανίτη ιερέα, ιεροκήρυκα και διδασκάλου Χαρίσιου Μεγδάνη είναι άξια μνημόνευσης. Υπήρξε ένας απλός ιερέας με σημαντική συγγραφική παραγωγή. Το ενδιαφέρον του επικεντρώνεται σε ζητήματα ορθόδοξης χριστιανικής, πίστεως, θέματα ηθικοκοινωνικής και ιστορικής φύσεως, γεωγραφικά, ιατρικά και θέματα ποιήσεως. Διδάσκει στην σχολή της Κοζάνης κατήχηση, ρητορική, φυσική, χημεία, ζωολογία. Επίσης, στο σπίτι του διδάσκει τα ιερά γράμματα και την ρητορική. Εκτελεί ως ιερέας και δάσκαλος το χρέος του να κατηχήσει τα παιδιά στην ορθόδοξη πίστη, διδάσκοντας τους την ευσέβεια μέσα από το έργο του "Όδηγία χριστιανική Ορθόδοξος".

Σύμφωνα με τον ιστορικό Λιούφη Π., ο Χαρίσιος Μεγδάνης συνέγραψε εννιά έργα, από τα οποία τα πέντε εκδόθηκαν και τα άλλα ήταν ανέκδοτα. Αυτά που εκδόθηκαν είναι τα εξής:

1. *Ἑλληνικόν Πάνθεον,*
2. *Όδηγία χριστιανική Όρθόδοξος,*
3. *Λύχνος τοῦ Διογένους,*
4. *Καλιόπη παλινοστοῦσα και*
5. *Άγγελία περί...και τῆς ἀρχῆς, προόδου και τῆς νῦν καταστάσεως της Ἑλληνικῆς Σχολῆς και τῶν ἐν αὐτῇ κατά καιρούς χρηματισάντων διδασκάλων και τῶν ἐξ αὐτῆς ἐπί παιδείᾳ ἀναφανέντων ἐγχωρίων καί ξένων.*

Τα ανέκδοτα έργα του είναι:

- 1) *Ἡρωϊκαί Ἱστορίαι,*
- 2) *Περιληπτική φαρμακολογία,*

3)Επιτομή παθολογίας και

4) Λεξικόν τῆς ἰατρικῆς.

Η *ἄπογραφικὴ Ἐκθεσις τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους τῆς Μακεδονίας*ᾶ, εἶναι ἔργο ανέκδοτο, το οποίο δημοσιεύτηκε το 1940 (οπ.αναφ. στο Καλινδέρης, 1971).

Επιθυμία του Χαρίσιου Μεγδάνη ἦταν να γίνει γνωστὴ για την πνευματικὴ της υπεροχὴ, ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, ἡ πατρίδα του, παντοῦ, ἐκεῖνα τα χρόνια του ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα του ἔθνους. Ἐπομένως, ἡ ἀνήσυχη και ἐρευνητικὴ του φύση καθιστᾶ τον Κοζανίτη ιερέα και διδάσκαλο Χαρίσιο Μεγδάνη πολὺπλευρὴ προσωπικότητα με σημαντικὴ συνεισφορὰ στην εκπαιδευτικὴ πραγματικότητα της περιοχῆς της Κοζάνης.

Η σχολὴ της Κοζάνης

Στα 1809 στον περίβολο του μητροπολιτικοῦ ναοῦ του Ἀγίου Νικολάου στην πόλη της Κοζάνης χτίστηκε σχολὴ, ἐνὼ το 1813 ἀναγέρθηκε το κτίριο της βιβλιοθήκης της. Στην ἰδρυση της σχολῆς συνέβαλλε καθοριστικὰ ο ἐπίσκοπος Θεόφιλος, ἀλλὰ και ο ιερέας και δάσκαλος Χαρίσιος Μεγδάνης. Ο ἴδιος ο ἐπίσκοπος Θεόφιλος δίδαξε ἐκτὸς της σχολῆς και στο κοινοτικὸ σχολεῖο του Βελβενδοῦ, ἐλλείψει δασκάλου. Συγκεκριμένα στον ἐκκλησιαστικὸ κώδικα 95 Βελβενδοῦ ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωση για τον ἐπίσκοπο Θεόφιλο *«Θεόφιλος, ο Βεροιεύς, εὐθύς μετὰ την Ἀρχιερατείαν αὐτοῦ (1785) παραγινόμενος ἐνταῦθα ἐφρόντισε ἐπιμελῶς και ἠνοιξε το σχολεῖον ὑστερουμένου διδασκάλου ὑφ' ἱκανόν καιρόν, συζήσαν ἐν αὐτῷ και διδάσκων πρὸς μαθήτευσιν των νέων»*.

Για την ἀνέγερση του κτιρίου της βιβλιοθήκης της Κοζάνης συνέβαλλε ο ἐπίσκοπος Διονύσιος Λιβαδέως. Στην βιβλιοθήκη της σχολῆς καταγράφεται

ως πρώτη δωρεά η συλλογή βιβλίων του σοφού επισκόπου Σερβίων, Μελετίου Κατακάλου.

Στα χρόνια, ωστόσο, του επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης, Βενιαμίν Καρίπογλου, από το 1815 έως το 1850, η σχολή και η βιβλιοθήκη διευρύνουν το έργο τους. Ο δεσπότης αυτός χαρακτηρίζεται ως ο προστάτης της παιδείας με πλήθος εκπαιδευτικών και κοινωνικών έργων. Τα μαθήματα στην σχολή βασίζονται στον λόγο του Ευαγγελίου και στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς (Καραμάρκος, 2019). Δωρίζει, το 1849, 20.000 γρόσια για την ενίσχυση των εσόδων της σχολής, τα οποία αποτέλεσαν έναυσμα για την ίδρυση Γυμνασίου. Ο Εμμανουήλ Γεδεών έγγραφεγί αυτόν: «*Τριών αρχιερέων αλησμόνητος η μνήμη πρέπει ίνα διατηρηθεί παρά το ελληνικώέθνει, πρώτος τάττεται Βενιαμίν Σερβίων και Κοζάνης επίσκοπος...*». Οι λόγιοι της εποχής τον εξαίρουν για την συμβολή του στην διάδοση του ιδεώδους της παιδείας μέσα από τα είκοσι επιγράμματα του. Ήταν τόσο το ενδιαφέρον του για την παιδεία της Κοζάνης, που ο ίδιος πήγε στη Δακία, διενήργησε έρανο και συγκέντρωσε περισσότερους από 100 τόμους βιβλίων που προορίζονταν για την βιβλιοθήκη της Κοζάνης.

Το 1819, ο επίσκοπος Βενιαμίν ενδιαφέρθηκε για την κοινότητα του Βελβενδού Κοζάνης, που στερούνταν διδασκάλου και με επιστολή του στον σχολάρχη Σμύρνης Κωνσταντίνο Οικονόμου, τον παρακαλεί να τοποθετηθεί ως σχολάρχης στο Βελβενδό ο μετέπειτα παπαδάσκαλος Τριανταφυλλίδης Νικόλαος ιερέας, ο οποίος ήταν Κοζανίτης, αλλά μαθήτευε στην Σμύρνη. Από το 1821 έως το 1823 ο Τριανταφυλλίδης ήταν σχολάρχης στο Βελβενδό, ενώ αργότερα δίδαξε και στην σχολή της Κοζάνης. Το 1846, κανένα σχολείο δεν ιδρύονταν χωρίς την άδεια της εκκλησιαστικής αρχής. Οι δάσκαλοι της ελληνικής γλώσσας έπρεπε να είναι μόνο ορθόδοξοι, ενώ των άλλων

μαθημάτων και ετερόδοξοι, χωρίς ωστόσο να επηρεάζουν το ορθόδοξο δόγμα με την διδασκαλία τους. Η Κοινοτική σχολή του Βελβεντού ενισχύεται από τα έσοδα των δύο εκκλησιών της κωμόπολης και με 5.000 γρόσια του Βελβεντινού, μοναχού του Αγίου Όρους, Σακελλάριου Γ, ο οποίος ζήτησε να πληρώνετε από αυτά ο διδάσκαλος της σχολής. Με τα χρήματα αυτά για πολλά χρόνια δεν στερήθηκε διδασκάλου η σχολή και επιπλέον συστάθηκε και βιβλιοθήκη στο Βελβενδό.

Στο διάστημα της αρχιερατείας του Σερβιώτη επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης Ευγένιου και με ενέργειες δικές του η σχολή της Κοζάνης προάγεται σε ανώτερη βαθμίδα, αυτή του Μακεδονικού Γυμνασίου, ιδρύεται το Παρθεναγωγείο, αλλά και ο φιλεκπαιδευτικός σύλλογος "Φοίνιξ". Έδειχνε ιδιαίτερη μέριμνα για την παιδεία, αλλά και ιδιαίτερη ήταν η εχθρότητά του απέναντι στους τυράννους, γι' αυτό και συνεργάζονταν με τους επαναστάτες και συμμετείχε σε επαναστατικά κινήματα. Συνέβαλε στην ίδρυση σχολείων και εκκλησιών. Η δραστηριότητά του ήταν πολυποίκιλη σε εκκλησιαστικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο .

Μετάπειτα, το 1869, χειρόγραφο σημείωμα του γραμματέα της επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης, αναφέρει ότι με χρήματα από εισοδήματα του Μοναστηριού της Καλογραίας και της εκκλησίας της Αγίας Κυριακής της περιοχής συστάθηκε αλληλοδιδασκτικό σχολείο στα Σέρβια Κοζάνης, πληρώνονταν ο μισθός του διδασκάλου και τα έξοδα του σχολείου. Εν κατακλείδι, έντονη χαρακτηρίζεται η εκπαιδευτική δραστηριότητα το χρονικό διάστημα λειτουργίας της σχολής της Κοζάνης, από την οποία αποφοίτησαν σπουδαίοι δάσκαλοι, λόγιοι και ιατροί, που έδρασαν τόσο στον ελληνικό χώρο, όσο και στο εξωτερικό.

Το κρυφό σχολειό

Αναρίθμητοι επιφανείς ιεράρχες, ανώνυμοι ιερείς και μοναχοί από τους άμβωνες των ναών και τους νάρθηκες των μοναστηριών λειτουργούσαν τα «κρυφά σχολεία» με την άσβεστη ελπίδα του λυτρωμού. Τα ελληνόπουλα, κρυφά διδάσκονταν σε αυτά, από τους ιεροδιδασκάλους, κυρίως, τα ιερά γράμματα και αποσπάσματα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, όπως Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Πλούταρχο, Πυθαγόρα, κ.ά..

Στο κρυφό σχολείο οι νέοι δεν διδάσκονταν τα ίδια μαθήματα με αυτά που διδάσκονταν στα επίσημα σχολεία, τα οποία λειτουργούσαν κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Οι δάσκαλοι των σχολείων, ωστόσο, ήταν δύσκολο να διδάξουν με φανερό τρόπο το επαναστατικό φρόνημα, την ιδέα της ελευθερίας και της μαχητικότητας, γιατί ήταν αδύνατον οι Τούρκοι να ανέχονταν κάτι τέτοιο. Αυτό το αγωνιστικό φρόνημα, λοιπόν, διδάσκονταν στο κρυφό σχολείο, όπου δύσκολα θα εισχωρούσαν οι Τούρκοι και σκοπός ήταν η αναπτέρωση του ηθικού (Κακριδής, 2010).

Το κρυφό σχολείο λειτουργεί στην Δυτική Μακεδονία ήδη από το 1400 και διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο στον διατήρηση και διάδοση της ελληνικής γλώσσας, στην ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας και των ελληνικών γραμμάτων. Η εκκλησία του Αγίου Δημητρίου κατά την παράδοση, επί τουρκοκρατίας ήταν το "κρυφόσχολειό" της "Κατράνιτσας" (Πύργοι) της επαρχίας Εορδαίας. Στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας Βυθού, στο δήμο Βοίου Κοζάνης λειτούργησε "κρυφό σχολειό" σύμφωνα με επίσημα έγγραφα, στο οποίο διδάσκονταν η ελληνική γλώσσα «υπό τον τύπον του κρυφού σχολείου, αργότερον δε από του 1872 και εντεύθεν ως επισημότερον και ανεγνωρισμένως».

Εκείνα τα επαναστατικά χρόνια, τα μοναστήρια αποτέλεσαν τα εθνικοθηρησκευτικά κέντρα του Ελληνισμού. Τα μοναστήρια, ο Άγιος Νικάνορας της Ζάβορδας, η Παναγία Ζιδανιώτισσα και η Αγία Τριάδα της Λαριούς, στην Δυτική Μακεδονία, υπήρξαν σύμμαχοι στον αγώνα ενάντια στους Τούρκους. Συνέβαλαν στην διάσωση της παιδείας, προσέφεραν στέγη, τροφή και ζεστασιά στους κλεφταρματολούς της περιοχής. Πολλά από αυτά, όπως της Παναγίας Μικροκάστρου, στο δήμο Βοΐου, της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Δρυόβουνο, της Αγίας Τριάδας Βελβεντού συνέβαλλαν στα γράμματα και ενίσχυαν οικονομικά τα σχολεία της περιοχής τους.

Συμπεράσματα

Ο ορθόδοξος χριστιανικός κλήρος είχε τον πλέον σημαντικό ρόλο σε όλο το διάστημα της σκλαβιάς στην διατήρηση της ταυτότητας των Δυτικομακεδόνων μέσα από την παιδεία που προσέφερε. Η εκκλησία αποτέλεσε τον πρωταρχικό ηθικό συντελεστή της συντήρησης της ελληνικότητας τους. Με πρωτοβουλία της Εκκλησίας, η μόρφωση διασώζεται στους κόλπους των μοναστηριών και εκκλησιών, τα οποία λειτουργούν ως "κρυφά σχολεία". Αξιόλογοι και ιδιαίτερα δραστήριοι ιερείς, αρχιερείς και μοναχοί ίδρυσαν στην Κοζάνη την Στοά και την μετέπειτα σχολή, καθώς και πλήθος βιβλιοθηκών και με αυτόν τον τρόπο η παιδεία άκμασε στην ευρύτερη περιοχή. Εν ολίγοις, συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο Ελληνισμός διατηρούνταν και ενισχύονταν μέσα από την δράση της εκκλησίας που πρωτοστατούσε στην ίδρυση σχολείων σε χωριά και κωμοπόλεις της Δυτικής Μακεδονίας.

Βιβλιογραφία

Δάρδας, Α. (1996). *Η εκπαιδευτική κατάσταση στη Μακεδονία το 19ο αιώνα*. Δυτικομακεδονικά Γράμματα, έτος ζ', 22-35.

Δημόπουλος, Β. (1992). *Βελβεντό.Ιστορία-Παιδεία- Εκπαίδευση. Δυτικομακεδονικά Γράμματα, έτος γ', 95-120.*

Δημόπουλος, Ι. (1994). *Τα παρά του Αλιάκμωνα εκκλησιαστικά.* Θεσσαλονίκη: Έκδοση Ιερά Μητρόπολη.

Ζάπτας, Π. (1996). *Σχολεία, διδάσκαλοι, λόγιοι της τουρκοκρατούμενης Καστοριάς.* Καστοριά: Εκδόσεις Καστοριανή Εστία.

Κακριδής, Φ. (2010). *Άσκηση απο-απομυθοποίησης: το κρυφό σχολειό.* Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Φιλολογίας, 39, 279-295.

Καλινδέρης, Μ. (1971). *ΧαρίσιοςΜεγδάνης (1768-1823).* Αθήνα: Εκκλησιαστικές Εκδόσεις Εθνικής Εκατονπεντηκονταετηρίδος.

Καραμάρκος, Α. (2019). *Τα σχολεία-Οι σχολάρχες και οι δάσκαλοι της Κοζάνης από το 1668 έως το 1900.* Κοζάνη: «Αυτοέκδοση».

Κρικώνης, Χ. (1971). *Η συμβολή του κλήρου της Εκκλησίας εις τους κατά των Τούρκων απελευθερωτικούς αγώνες του ελληνικού έθνους.* Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης.

Κωστόπουλος, Α. (1970). *Η συμβολή της Δυτικής Μακεδονίας εις τους απελευθερωτικούς αγώνες του έθνους.* Θεσσαλονίκη: Σύνδεσμος γραμμάτων και τεχνών Κοζάνης.

Μπόντας Γ., (1996). *Σιατιστινοί λόγιοι, συγγραφείς και επιστήμονες.* Δυτικομακεδονικά Γράμματα, έτος ζ, 185-199.

Παπαδόπουλος, Π. (1999). *Βιβλιοκρισίες. Ιστορία του Βαλταδωρείου Γυμνασίου Κοζάνης.* Δυτικομακεδονικά Γράμματα, έτος ι', 347-358.

Παπαϊωάννου, Λ. (1989). *Η σχολή της Κοζάνης και ο Ευγένιος Βούλγαρης*. Θεσσαλονίκη: Σύνδεσμος Γραμμάτων και τεχνών Ν. Κοζάνης.

Σακελλίωνας, Γ. (1999). *Κοζάνη. Δυτικομακεδονικά Γράμματα, έτος ι' . 11-29*.

Σαμπανόπουλος, Β. Γ. (1973). *Εκκλησία και επαναστατικά κινήματα στην Κοζάνη*. Θεσσαλονίκη. Σύνδεσμος Γραμμάτων και τεχνών Ν. Κοζάνης.

Τσαρμανίδης, Α. (2019). *Εκλεκτές πηγές ιστορίας των επαρχιών Σερβίων και Κοζάνης*. Τόμος Α. Σέρβια: Μορφωτικός όμιλος Σερβίων "Τα κάστρα".

Τσιγαρίδας, Ε., Δάρδας, Α. & Τέγου-Στεργιάδου, Ε. (2002). *Η Παναγία του Μικροκάστρου και τα άλλα μοναστήρια του Ν. Κοζάνης*. Κοζάνη: Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Κοζάνης.

Φεφές, Αρχ. Θ. (1972). *Το κρυφό σχολειό*. Χολαργός : Σήμαντρο.

Δάσκαλοι του γένους. Η περίπτωση του Κοσμά του Αιτωλού

Μαρία Καραδήμα

Εκπαιδευτικός, Med Σπουδές στην Εκπαίδευση.

Ιστορικό υπόβαθρο της εποχής

Τα δύσκολα χρόνια μετά την Άλωση, επέφεραν στο υπόδουλο γένος κοινοτική, πνευματική, θρησκευτική και εκπαιδευτική καθίζηση. Το δύσκολο έργο της επούλωσης των πληγών αυτών αλλά και της αφύπνισης της εθνικής συνείδησης, ανέλαβε η Εκκλησία, έχοντας να αντιμετωπίσει πλήθος δυσκολιών, αλλά και τους Οθωμανούς κατακτητές, οι οποίοι ήταν αντίθετοι σε ό,τι αφορούσε στην πνευματική ανέλιξη των ραγιάδων. Φυσικό επακόλουθο αυτών των συνθηκών, ήταν, από την μία πλευρά να νοσεί η επίσημη εθνική παιδεία, ενώ από την άλλη, άτυπα και στην αφάνεια, να λειτουργούν σχολεία στους νάρθηκες των ναών και των μοναστηριών, τα λεγόμενα «κρυφά σχολεία». Η συσπείρωση αυτή γύρω από τους κόλπους της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας συνέβαλε στην διατήρηση της επαφής με την πνευματική κληρονομιά της αρχαίας και βυζαντινής παράδοσης, αλλά και στην συντήρηση της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των υπόδουλων Ελλήνων.

Μέχρι την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης και παρά τις συνεχείς προσπάθειες των μορφωμένων και λόγιων δασκάλων του έθνους, δεν στάθηκε εφικτό να προχωρήσει η εκπαιδευτική διαδικασία πάνω σε ομοιόμορφες βάσεις, καθώς, σύμφωνα με τον Χασιώτη «η ιδέα της διαίρεσης της διδασκαλίας δεν είχε αποκρυσταλλωθεί ακόμη στο πνεύμα της εποχής». Τα σχολεία της εποχής εκείνης μπορούν να διακριθούν σε κοινά ή λαϊκά και σε σχολεία Ανώτερης Εκπαίδευσης, τα οποία έφεραν ονόματα όπως Ακαδημία,

Λύκειο, Μουσείο, ενώ αργότερα ονομάστηκαν Σχολείο, Σχολή, Γυμνάσιο και Φροντιστήριο. Ωστόσο, σημαντική πολιτιστική ανάκαμψη στον υπόδουλο ελληνισμό σημειώνεται κυρίως μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-1856), με σημείο αναφοράς το ΧάττιΧουμαγιούμ (1856), με το οποίο καθιερώθηκε η ισότητα των δικαιωμάτων όλων των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γεγονός που οδήγησε στην αύξηση των δυνατοτήτων, για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης των εθνοτήτων.

Από τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα που λειτούργησαν στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν τα σχολεία των Ιωαννίνων, του Αγίου Όρους, της Θεσσαλονίκης, της Μοσχόπολης, της Πάτμου, του Μεσολογγίου, της Σίφνου, της Αθήνας, της Δημητσάνας, των Κυδωνιών, της Χίου και της Σμύρνης. Στα σχολεία αυτά, δίδαξαν ονομαστοί δάσκαλοι, καθώς η διδασκαλία δεν περιοριζόταν μόνο στην γραφή, την ανάγνωση και την αρίθμηση, αλλά προστέθηκαν, σε κάποιες τουλάχιστον σχολές, φιλοσοφικά μαθήματα αλλά και στοιχεία θετικών επιστημών.

Η καλλιέργεια των γραμμάτων και η ανάπτυξη του πνευματικού τομέα αποτελούν ένα από τα πιο αξιόλογα επιτεύγματα του υπόδουλου Ελληνισμού, ο οποίος κατάφερε κάτω από πολύ αντίξοες συνθήκες να διατηρήσει και να ανανεώσει την ελληνική παράδοση. Λόγιοι στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό καλλιέργησαν τη θεολογία, την ιστοριογραφία, την εκκλησιαστική ρητορική και την ποίηση, ενώ η διακίνηση ιδεών υπήρξε αρκετά έντονη κατά περιόδους.

Ο κατάλογος των λογίων της εποχής που διαπνέονται από προοδευτικές αντιλήψεις και που προσπαθούν να μεταδώσουν τις αντιλήψεις αυτές και τη γνώση τους είναι μεγάλος. Γρηγόριος Κωνσταντάς, Δανιήλ Φιλιππίδης, (συγγραφείς της Νεωτερικής Γεωγραφίας), Βενιαμίν Λέσβιος, Ανθιμος Γαζής,

Θεόκλητος Φαρμακίδης, Διονύσιος Πύρρος, Νεόφυτος Βάμβας και πολλοί ακόμη συμπληρώνουν την λίστα των φωτισμένων ανθρώπων, που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στην πατρίδα. Ιδιαίτερες προσωπικότητες, ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραής.

Παρά τις εξελίξεις αυτές, γεγονός παραμένει πως οι δάσκαλοι της κατώτερης εκπαιδευτικής βαθμίδας, «των κοινών γραμμάτων», της εποχής της Τουρκοκρατίας, στην πλειοψηφία τους δεν είχαν πραγματοποιήσει ειδικές σπουδές για την άσκηση του έργου τους. Επρόκειτο κυρίως για εμπειρικούς δασκάλους, λαϊκούς ή στην πλειονότητα τους κληρικούς, που άρχιζαν τη σταδιοδρομία τους είτε ως «υποδιδάσκαλοι», είτε ως «οικοδιδάσκαλοι» σε εύπορες οικογένειες των μεγάλων αστικών κέντρων. Από αυτούς άλλοι ήταν διορισμένοι από κάποια κοινότητα ή παροικία του εξωτερικού για να διδάσκουν τα Ελληνόπουλα, ενώ οι περισσότεροι ήταν μετακινούμενοι, προς αναζήτηση καλύτερων συνθηκών εργασίας και αμοιβής.

Στις αρχές του 19ου αιώνα και πριν την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, οι δάσκαλοι αυτοί και οι ιερείς προσπαθούσαν να διδάξουν τα στοιχειώδη γράμματα στα ελληνόπουλα. Ο Αλέξανδρος Ελλάδιος αναφέρει χαρακτηριστικά στο βιβλίο του «Η τωρινή κατάσταση της Ελληνικής Εκκλησίας»: «Στα στοιχειώδη σχολεία, τα ελληνόπουλα διδάσκονται εκείνα που ειρωνικά καλούνται κολυβογράμματα, δηλαδή, πρώτα διδάσκονταν πινακίδια, ύστερα του Δαμασκηνού τον οκτώηχο, τρίτο όλο το ψαλτήρι του Δαβίδ, τέταρτο τα έργα και τα γράμματα των Αποστόλων και τέλος το Τριώδιο και την Ανθολογία, μαζί με την Πεντάτευχο και τους Προφήτες, κι ακόμη γράψιμο και λογαριθμική...»

Είναι οι λεγόμενοι Διδάσκαλοι του Γένους, που κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας συνέβαλαν στην καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας, είτε με

την προφορική τους διδασκαλία είτε με τα διάφορα κείμενα που δημοσίευαν σε περιοδικά και εφημερίδες της εποχής.

Από τους πιο ξακουστούς Διδάσκαλους του Γένους υπήρξαν οι Ευγένιος Βούλγαρης, Γιώργος Γεννάδιος, Ιώσηπος Μοισιόδακας, Λάμπρος Φωτιάδης και Αθανάσιος Ψαλίδας, η πιο εμβληματική και δραστήρια μορφή της εποχής όμως υπήρξε ο Κοσμάς ο Αιτωλός, κατά κόσμο Πατροκοσμάς.

Βιογραφικά στοιχεία

Γεννήθηκε στο Μεγάλο Δέντρο Αιτωλίας το 1714, από γονείς πολύ θεοσεβούμενους και το βαπτιστικό του όνομα ήταν Κώνστας (Ανυφαντής). Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στην ηλικία των 18 ετών στο ιεροδιδασκαλείο του Γεράσιμου Λύτσικα, στη Σιγδίτσα Φωκίδας, ενώ συνέχισε στη μονή της Αγίας Παρασκευής, στα Βραγγιανά των Αγράφων.

Τα πρώτα χρόνια μετά το πέρας των σπουδών του εργάστηκε ως δάσκαλος στην ευρύτερη περιοχή της Ναυπακτίας, ωστόσο με την ίδρυση της Αθωνιάδας Σχολής στο Άγιο Όρος, πήρε τη μεγάλη απόφαση να φύγει από τα πάτρια εδάφη και να παρακολουθήσει τα μαθήματα της Σχολής, ανήκε μάλιστα στη φουρνιά των πρώτων σπουδαστών που φιλοξένησε η Αθωνιάδα. Παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας, έχοντας σπουδαίους δασκάλους, όπως ο Παναγιώτης Παλαμάς, ο Νικόλαος Τζαρτζούλης και ο Ευγένιος Βούλγαρης. Από προσωπική του ανάγκη μελέτησε σε βάθος την Αγία Γραφή και το έργο των Πατέρων της Εκκλησίας. Το 1759 ενδύθηκε το μοναστικό σχήμα στην Μονή της Αγίας Φιλοθέης του Αγίου Όρους και εκεί πήρε το όνομα Κοσμάς, ενώ μετά από λίγο καιρό χειροτονήθηκε ιερέας.

Το 1760 επισκέπτεται για πρώτη φορά την Κωνσταντινούπολη και τον αδερφό του Χρύσανθο, που υπηρετούσε ως δάσκαλος στο Φανάρι. Με την

συγκατάθεση και την προτροπή ταυτόχρονα του Πατριάρχη Σεραφείμ του Β', ο οποίος εκτίμησε την τόλμη του, τις αρετές και το ήθος του, ξεκίνησε το ιεραποστολικό του έργο στον υπόδουλο ελληνισμό. Κατά τη διάρκεια του έργου του πραγματοποίησε 4 μεγάλες περιοδείες, σε διάφορες περιοχές, από την Κωνσταντινούπολη ως την Πελοπόννησο και από τα νησιά του Αιγαίου μέχρι και την Αλβανία. Βασικό του μέλημα, να κηρύξει το λόγο του Θεού σε απλή και κατανοητή για τον απλό λαό γλώσσα, αλλά παράλληλα φρόντιζε να ενισχύει το πεσμένο ελληνικό φρόνημα κατά τη δύσκολη κατοχή της Τουρκοκρατίας.

Ο Κοσμάς ήταν ένας ρήτορας και με το απλό και πειστικό του ύφος γοήτευε τον βασανισμένο λαό. Έκανε απλά τα δύσκολα, τα κηρύγματά του ωστόσο δεν είχαν μόνο θρησκευτικό περιεχόμενο, αλλά και κοινωνικό και εθνικό, καθώς πολύ συχνά αναφέρεται στο «Γένος» και στο «Ποθούμενο».

Μία ακόμη προτεραιότητα για τον Πατροκοσμά ήταν η ίδρυση σχολείων και εκκλησιών, καθώς θεωρούσε ότι τα σχολεία αποτελούν θεμέλιο για τη θρησκευτική και ηθική αναγέννηση των Ελλήνων, ενώ η εκκλησία αντιπροσώπευε για εκείνον τον οίκο του Θεού, στον οποίο ενισχύεται η πίστη των Ελλήνων Χριστιανών. Από επιστολή του στον αδερφό του Χρυσάνθο, πληροφορούμαστε ότι ίδρυσε περί τα 200 δημοτικά σχολεία, αλλά και 10 σχολεία της αρχαίας ελληνικής διαλέκτου. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «Καλύτερον, αδερφέ μου, να έχεις ελληνικό σχολείο εις την χώραν σου, παρά να έχεις βρύσες και ποτάμια».

Ο Κοσμάς κήρυττε την εμμονή στην ορθόδοξη πίστη. Οι δύο άξονες γύρω από τους οποίους περιστρεφόταν η διδασκαλία του ήταν η αγάπη για το Θεό και η αγάπη για τον πλησίον. Η αγάπη και η ευλάβεια προς τον Θεό έπρεπε να εκδηλώνεται και με την τήρηση της Κυριακάτικης αργίας, την οποία όμως

κατέλυαν οι Εβραίοι με τα παζάρια. Για το λόγο αυτό ήταν εξαιρετικά δριμύς εναντίον τους, ειδικά κατά τα τελευταία χρόνια της δράσης του και τους επιτέθηκε με ιδιαίτερη οξύτητα. Το κήρυγμά του προκάλεσε την οργή των Εβραίων της Ηπείρου, οι οποίοι τον διέβαλαν ως υποχείριο των Ρώσων και υποκινητή επανάστασης των Χριστιανών εναντίον του Οθωμανικού κράτους στον πασά της περιοχής, τον Κουρτ Πασά. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να τον συλλάβουν στο χωριό Κολλικόντασι της Βόρειας Ηπείρου (σημερινό Μπεράτι της Αλβανίας), στις 23 Αυγούστου του 1779 και να τον κρεμάσουν την επόμενη μέρα σε ένα δέντρο στις όχθες του ποταμού Άψου. Το σώμα του ρίχτηκε στο ποτάμι, από όπου το ανέσυρε ο ιερέας της περιοχής και το έθαψε ευλαβικά.

Η ανακήρυξή του σε Άγιο πραγματοποιήθηκε το 1815 από τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων με βεζυρική διαταγή. Στις 20 Απριλίου του 1961 το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης ανακήρυξε τον Κοσμά τον Αιτωλό Άγιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας και όρισε η μνήμη του να εορτάζεται στις 24 Αυγούστου, ημέρα του μαρτυρίου του.

Το παιδί στη διδασκαλία του Κοσμά του Αιτωλού

Μέσα από την διδασκαλία του προσπαθούσε να καταπολεμήσει τις διακρίσεις κάθε είδους μεταξύ των ανθρώπων. Για το λόγο αυτό θεωρούσε ότι δεν πρέπει να γίνεται και καμιά διάκριση στη μόρφωση των παιδιών, πλούσιων ή φτωχών. Κατά την άποψή του, όλα τα παιδιά είχαν ή έπρεπε να είχαν δικαίωμα στη μόρφωση και μάλιστα σε δωρεάν μόρφωση.

Παρακινούμενος από την αγάπη του για τα παιδιά, αφιερώνει επίσης ένα κομμάτι στην διαπαιδαγώγησή τους από τους γονείς τους. Για το λόγο αυτό, στο κήρυγμά του απευθύνεται στους γονείς και τους δίνει συμβουλές για το πώς μπορούν να διαπαιδαγωγήσουν με τον πιο σωστό τρόπο τα παιδιά τους.

Συγκινητικό μάλιστα είναι και το ενδιαφέρον του για τα ορφανά παιδιά, αφού προτρέπει τον Χριστιανικό κόσμο να μην αδιαφορεί για εκείνα, αλλά να νοιάζεται και να προσέχει όλα τα άπορα και ορφανά παιδιά, αφού δίδασκε, ότι αυτός είναι ο μόνος τρόπος να βρουν την σωτηρία.

Μέσα από τη διδασκαλία του, προσπαθεί να κάνει τους γονείς να καταλάβουν ότι αποτελούν όχι μόνο το βασικότερο στήριγμα για το παιδί τους, αλλά και το πιο ζωντανό παράδειγμα, αφού μέσα στα πλαίσια της οικογένειας θα μπορέσει το παιδί να διαμορφώσει στο ακέραιο τα σωματικά και ψυχικά χαρακτηριστικά του, όπως και να υιοθετήσει έναν σωστό τρόπο συμπεριφοράς, πάντα με γνώμονα τις αξίες και τις αρχές των γονιών του. Χαρακτηριστικά, παρομοιάζει τους γονείς με δέντρο που, όταν το κόψεις ξεραίνονται τα κλαδιά του, ενώ όταν ποτίζεις τη ρίζα του είναι και τα κλαδιά τρυφερά. Έτσι και οι γονείς, οι οποίοι αποτελούν τη ρίζα για τα παιδιά τους, δίνουν το καλό παράδειγμα με το να φέρονται σωστά, να ελεούν, να προσεύχονται. Όταν δεν φέρονται σωστά, τιμωρούνται από το Θεό και οι ίδιοι και τα παιδιά τους.

Αναφέρεται σε διάφορες πτυχές της προσωπικότητας των παιδιών, ωστόσο εκεί που δίνει τη μέγιστη σημασία είναι η μόρφωσή τους, καθώς πιστεύει ότι μόνο μέσω της παιδείας μπορεί να θεωρείται κάποιος άνθρωπος. Με τη μόρφωση πίστευε ότι θα μάθουν τα παιδιά την ελληνική γλώσσα, ώστε να τη διατηρήσουν στο πέρασμα των χρόνων, αλλά και για να κατανοήσουν την πίστη μας. Για τους λόγους αυτούς, η κατακλείδα των κηρυγμάτων του, από όπου και να περνούσε, ήταν η ίδρυση σχολείων. Όπως ήδη προαναφέρθηκε, θεωρούσε τη μόρφωση θεμέλιο για τον άνθρωπο και πίστευε ακράδαντα ότι αυτή θα βοηθούσε στο ξύπνημα τους Έθνους. Προσπαθεί με τον τρόπο του να πείσει το ακροατήριό του ότι τα πνευματικά αγαθά είναι πολύ πιο σημαντικά

και πολύτιμα από τα υλικά και ότι αποτελεί χρέος του καθενός ατόμου ξεχωριστά να φροντίσει για την πνευματική του ανάταση και αφύπνιση.

Δίνει τεράστια σημασία στην ίδρυση σχολείων και στηρίζει την άποψη αυτή με μεγάλη επιμονή, καθώς θεωρεί ότι το γένος μας έχει αγριέψει σαν θηρίο από την αμάθεια και ο μόνος τρόπος να επιστρέψει στην πρότερη ελεύθερη μορφή του είναι μέσω της εκπαίδευσης και της ψυχικής και πνευματικής καλλιέργειας. «Ωσάν θέλετε χαρίσετέ μου ένα σχολείον και εδώ εις την χώραν σας να μανθάνουν τα παιδιά μας γράμματα», έλεγε χαρακτηριστικά και αποδεικνυε την αξία της μόρφωσης όχι μόνο με λόγια αλλά και με πράξεις. Πληροφορίες αναφέρουν ότι στη Χειμάρρα της Αλβανίας δεν δίστασε να γκρεμίσει μέχρι και Εκκλησίες για να ιδρύσει σχολεία. Επίσης, από τις επιστολές του που ήρθαν στο φως μετά από έρευνες, μόνο τρεις αναφέρονται στην παιδεία, ενώ όλες οι υπόλοιπες αποτελούν συμβουλές προς τους επιτρόπους για την συντήρηση των σχολείων που ίδρυσε ο ίδιος στα μέρη που δίδασκε. Υπογραμμίζεται εδώ ότι η παιδεία στην οποία αναφέρεται ο Κοσμάς ο Αιτωλός, είναι μια δωρεάν παιδεία, η οποία θα στηρίζεται με χρήματα συγκεντρωμένα από εράνους, ή από τα βακούφια, από τα έσοδα δηλαδή των εκκλησιαστικών κτημάτων.

Ο αγώνας του Κοσμά του Αιτωλού για την διάσωση και διατήρηση της ελληνικής γλώσσας

Για τον Κοσμά τον Αιτωλό η χριστιανική παιδεία και η ελληνική γλώσσα ήταν έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους, γι' αυτό και ο αγώνας του για την ίδρυση σχολείων και την μόρφωση των ελληνόπουλων, ήταν ταυτόσημος με τον αγώνα του για την διατήρηση της ελληνικής γλώσσας, στοιχείο πολύ σημαντικό για την διάσωση του Έθνους.

Εκτός από την ελληνική, οι Έλληνες την εποχή του Πατροκοσμά μιλούσαν και άλλες διαλέκτους, όπως βλάχικα και αρβανίτικα, ενώ στα παράλια της Δυτικής Ελλάδας και στα Επτάνησα χρησιμοποιούσαν τα ιταλικά. Στην Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία οι κάτοικοι ήταν συχνά δίγλωσσοι ή βλαχόφωνοι, μιλώντας την ελληνική πολύ σπάνια, και μάλιστα στα σπίτια τους σχεδόν καθόλου. Αυτό το γεγονός ήταν πολύ δυσάρεστο για τον Πατροκοσμά, καθώς οι κάτοικοι αυτών των περιοχών γνώριζαν την γλώσσα, τα έθιμα και τις παραδόσεις της Ελλάδας, ωστόσο στις συνομιλίες και στις καθημερινές τους συναναστροφές έκαναν αποκλειστικά χρήση της βλάχικης διαλέκτου. Το ίδιο συνέβαινε και στα χωριά της Ηπείρου, όπου οι κάτοικοι μιλούσαν κυρίως αλβανικά, εξαιτίας του φόβου τους για τους κατακτητές. Τέλος, σε διάφορες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας κατοικούσαν Έλληνες βλάχοι, οι οποίοι γνώριζαν φυσικά τα ελληνικά, αλλά προτιμούσαν να μιλούν βλάχικα ή αλβανικά.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία αυτά, επρόκειτο για εξισλαμισμένους Έλληνες, που γνώριζαν τα μυστήρια, τις νηστείες και τις γιορτές του χριστιανισμού και είχαν διατηρήσει και την ελληνική γλώσσα, παρόλο που δεν την χρησιμοποιούσαν στην καθημερινότητά τους. Μη μπορώντας δηλαδή να αντέξουν την σκλαβιά, την πείνα, το παιδομάζωμα και όλα τα δεινά της τουρκοκρατίας, οι κάτοικοι ήταν αναγκασμένοι να αρνηθούν την γλώσσα και τη θρησκεία τους, σε βαθμό μάλιστα που κάποιοι δεν γνώριζαν καν την ελληνική διάλεκτο.

Ο Πατροκοσμάς, παίρνοντας αφορμή από όλη αυτή τη δυσάρεστη κατάσταση, ξεκίνησε τον δικό του αγώνα για τη διάσωση και διατήρηση της ελληνικής γλώσσας. Περίοδευσε σε ολόκληρη σχεδόν την Ελλάδα, δίνοντας έμφαση στις βλαχόφωνες ή δίγλωσσες περιοχές, με απώτερο στόχο οι

Έλληνες των περιοχών αυτών να σταματήσουν να μιλούν βλάχικα, αρβανίτικα ή αλβανικά. Την εμμονή του αυτή δείχνει η χαρακτηριστική του φράση «*Όποιος χριστιανός, άνδρας ή γυναίκα, υπόσχεται μέσα είς τὸ σπίτι του νὰ μὴ κουβεντιάσῃ ἀρβανίτικα, ἀσσηκωθῇ ἀπάνων ἀμοῦ τὸ εἶπη καὶ ἐγὼ νὰ πάρω ὄλα τὰ ἀμαρτήματα εἰς τὸν λαιμὸν μου*», φράση από την οποία φαίνεται ότι η μεγαλύτερη ζημιά γινόταν μέσα στο σπίτι.

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός, επιμένει για την διάσωση της ελληνικής γλώσσας, καθώς πίστευε ακράδαντα ότι ήταν το πιο αποτελεσματικό όπλο ενάντια στην πολιτική του εξισλαμισμού που ακολουθούσαν οι κατακτητές. Αν οι Έλληνες έχαναν την επαφή τους με την γλώσσα, θα έχαναν ταυτόχρονα και την θρησκευτική τους πίστη, αλλά κυρίως την εθνική τους ταυτότητα. Η γλώσσα αποτελεί τον πολιτισμό ενός τόπου και εκφράζει το λαό του, ενώ για τον Πατροκοσμά είναι η γλώσσα του ίδιου του Θεανθρώπου. Παρά λοιπόν τις αντίξοες συνθήκες που επικρατούσαν, ο Πατροκοσμάς έδωσε έναν δύσκολο και αποφασιστικό αγώνα για τη διάσωση της ελληνικής γλώσσας, που ταυτόχρονα ήταν, όπως προαναφέραμε, και διάσωση του ελληνικού έθνους. Η επιτυχία του αυτή καθορίστηκε από τη βαθιά πίστη και την αφοσίωσή του και ολοκλήρωσε το στόχο του αρχίζοντας από την ίδρυση των σχολείων και τη μόρφωση των παιδιών. Για το λόγο αυτό η προσφορά του στη πατρίδα θεωρείται από τις πιο σημαντικές και ο ίδιος έμεινε γνωστός ως ένα ανήσυχο και προοδευτικό πνεύμα, που ξεχώρισε για το έργο του και την προσωπικότητά του στον αγώνα για την απελευθέρωση του υπόδουλου Ελληνισμού.

Βιβλιογραφία

Βιογραφίες «*Σαν σήμερα*», Κοσμάς ο Αιτωλός, όπ. αναφ. στο <https://www.sansimera.gr/biographies/941>

Βρέλλης, Π. *Κοσμάς ο Αιτωλός*, όπ.αναφ. στο <https://www.vrellis.gr/kosmas-o-aitolos/>

Εγκυκλοπαίδεια: *Ελλάδα, Ιστορία και Πολιτισμός* – τόμ. 5. Μαλλιάρης – Παιδεία, 1981.

Κολλιόπουλος, Μιχαηλίδης, Καλλιανιώτης, Μηνάογλου (2020) *Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου*. Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Διόφαντος, Αθήνα.

Κουτρούλας (2009). *Η παιδεία στη Θράκη τον 19ο και 20ο αιώνα*. (Επιστημονική Παρέμβαση από τον Τιμητικό Τόμο Φόρο Τιμής για τον Μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο Β' Συνετό, Ζάκυνθος, σελ. 521-538)

Μαλαφάντης, (2001). *Τα παιδιά στα βιβλία και βιβλία για τα παιδιά στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό*. Παρνασσός, ανάπτυπο τόμ. ΜΓ', Αθήνα.

Μαρκάκη, Δ. (2010). *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός ως παιδαγωγός*. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Μεταπτυχιακή Εργασία, Θεσσαλονίκη.

3η συνεδρία

Στον απόηχο του Διαφωτισμού

Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός: Η διαπολιτισμική οπτική στην εθνική, κοινωνική και εκπαιδευτική του συμβολή

Καδιγιαννόπουλος Γεώργιος

Δρ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Σ.Ε.Π Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει επισυμβεί πληθώρα σημαντικών αλλαγών στη δομή και στη λειτουργία του κοινωνικού συνόλου, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα να υφίσταται αδήριτη ανάγκη για αντίστοιχη προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στα νέα κοινωνικά δεδομένα. Η διαπολιτισμική προσέγγιση αποτελεί την απάντηση σε ορισμένα από τα προβλήματα και τις δυσχέρειες, οι οποίες αναφύονται στην εκπαίδευση εξαιτίας των αλλαγών που έχουν επισυμβεί στο κοινωνικό σύνολο, καθώς προσεγγίζει και εστιάζει σε σημαντικά ζητήματα όπως: των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ισότητας, του ρατσισμού, του δικαιώματος στην εκπαίδευση κ.ά.

Η παρούσα εργασία έχει ως σκοπό να αναδείξει ζητήματα και αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, τα οποία μετέδιδε με το έργο και τις διδαχές του ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, ο οποίος υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους διδάσκαλους του γένους και ταυτόχρονα ένα πρώιμος διαπολιτισμικός δάσκαλος.

Βιογραφικά στοιχεία

Ο άγιος Κοσμάς γεννήθηκε το 1714 στο χωριό Μεγαδέντρο, το οποίο βρίσκεται στην ορεινή Τριχωνίδα της Αιτωλίας και γι' αυτό ονομάστηκε Αιτωλός. Οι γονείς του κατάγονταν από τα Γραμμενοχώρια της Ηπείρου.

Εξαιτίας, όμως, των συνεχιζόμενων τουρκικών διώξεων αναγκάστηκαν να μετεγκατασταθούν σε διάφορα χωριά και να καταλήξουν στο Μεγαδέντρο.

Ο άγιος Κοσμάς ήρθε πρώτη φορά σε επαφή με τα γράμματα σε ηλικία είκοσι ετών στο σχολείο στη Σιγδίτσα Παρνασσίδος και συνέχισε να σπουδάζει στο σχολείο του χωριού Βραγγιανά Αγράφων. Έχοντας απεριόριστη αγάπη για τα παιδιά και επιθυμία για τη μετάδοση της γνώσης ανέλαβε τη θέση του δασκάλου στο χωριό Λομποτινά Ναυπάκτου. Η επιθυμία του για περισσότερες γνώσεις σε συνδυασμό με την ανάγκη του για μεγαλύτερη επαφή με το Θεό τον οδήγησε στο Άγιο Όρος, προκειμένου να φοιτήσει στην Αθωνιάδα Σχολή, η οποία μόλις είχε ιδρυθεί.

Ο άγιος Κοσμάς θανατώθηκε με απαγχονισμό στις 24 Αυγούστου του 1779 στο Καλλικόντασι της Βορείου Ηπείρου από τον Κουρτ Πασά. Η ανακήρυξή του σε άγιο πραγματοποιήθηκε το 1815 από τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων με βεζυρική διαταγή.

Εννοιολογικό πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Μολονότι για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση υφίσταται πληθώρα ορισμών, δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός. Μια επιτυχής προσέγγιση ορίζει ως διαπολιτισμική την εκπαίδευση που αποσκοπεί στην προετοιμασία ανεξάρτητων ανθρώπων για τη συμμετοχή τους σε μια δημοκρατική, πολυπολιτισμική κοινωνία που έχει ως χαρακτηριστικά της την πολιτιστική, εθνική, γλωσσική και θρησκευτική διαφορά και ανισότητα (Batelaan & Van Hoof, 1996).

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση εμφορείται από αρχές που διαφέρουν ανάλογα με τον ερευνητή. Αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης θεωρούνται (Essinger, 1988): η εκπαίδευση για την ενσυναίσθηση, την αλληλεγγύη, το

διαπολιτισμικό σεβασμό και εναντίον του εθνικιστικού τρόπου σκέψης, ενώ ως παραδοχές της που λογίζονται και ως αρχές της θεωρούνται (Νικολάου, 2005): η αναγνώριση της ετερότητας, η κοινωνική συνοχή, η ισότητα και η δικαιοσύνη.

Καταληκτικά, τόσο σε επίπεδο ορισμού, όσο και αρχών η διαπολιτισμική εκπαίδευση εστιάζει σε ζητήματα που καθορίζουν την ομαλή λειτουργία - ισορροπία του κοινωνικού συνόλου και κάθε ανθρώπου σε ατομικό επίπεδο.

Η διαπολιτισμική οπτική στη συμβολή του αγίου Κοσμά του Αιτωλού

Πληροφορίες για τη συμβολή του αγίου Κοσμά σε εθνικό, κοινωνικό και εκπαιδευτικό επίπεδο λαμβάνουμε από τις περιοδείες, τις διδαχές και τις επιστολές του (Βασιλόπουλος, 1998, Καλλιακμάνης, 2003, Τριανταφύλλου, 2003, Καντιώτης, 2005). Μελετώντας κανείς συνολικά το έργο και τις διδαχές του δύναται να διακρίνει στοιχεία που παραπέμπουν σε αρχές και θεματικές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης όπως: η αξία του ανθρώπινου προσώπου, η κοινωνική δικαιοσύνη, η λειτουργία σχολείων, η αρμονική και ισότιμη σχέση ανάμεσα στους συζύγους, η ορθή φορολόγηση, καθώς και η ανάγκη για εκπαίδευση, προστασία του παιδιού και εξύψωση της θέσης της γυναίκας.

Συγχρόνως, το έργο του αγίου χαρακτηρίζει η προσπάθεια αφύπνισης των συνειδήσεων των υπόδουλων Ελλήνων, άμβλυνσης της αμάθειας, διατήρησης και διάσωσης της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας, ισοτιμίας των μελών της οικογένειας, προστασίας των οικονομικά αδυνάτων και των παιδιών χωρίς οικογένεια, καθώς και το δικαίωμα στη μόρφωση. Στο σύνολό τους τα παραπάνω θέματα αγγίζουν τη διαπολιτισμική εκπαίδευση.

Ο άγιος Κοσμάς πέτυχε την αποτροπή του εξισλαμισμού των Ελλήνων και την επαναφορά στο χριστιανισμό των εξισλαμισθέντων Ελλήνων. Συνέβαλλε

στην ανέγερση ναών, ώστε οι χριστιανοί να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Επιπλέον, συνεισέφερε στην ανέγερση 210 σχολείων και στην έναρξη της λειτουργίας 1100 κατώτερων σχολείων, στα οποία διδάσκονταν η ανάγνωση και η γραφή για να μαθαίνουν τα παιδιά των Ελλήνων τη μητρική - ελληνική γλώσσα.

Ειδικότερα, η ευαισθησία του στο ζήτημα της διατήρησης της ελληνικής γλώσσας διαφαίνεται και από την προτροπή του στους Έλληνες να μη μιλούν αρβανίτικα στο σπίτι τους και ως ανταμοιβή τους έλεγε ότι “αναλαμβάνω εγώ όλες τις αμαρτίες σας”. Από τη μελέτη των επιστολών του αγίου Κοσμά προκύπτει ότι σκοπός τους ήταν η «επιβίωση» των σχολείων, ώστε οι Έλληνες μαθητές να μορφωθούν και να διατηρήσουν τη γλώσσα τους. Η εκμάθηση της μητρικής γλώσσας έχει κομβική σημασία όχι μόνο για εθνικούς λόγους, αλλά και για την εκπαιδευτική εξέλιξη των παιδιών (Cummins, 2005).

Εστιάζοντας στις οκτώ διδαχές του αγίου Κοσμά του Αιτωλού μπορούν να εντοπιστούν ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, στη διδαχή Α τονίζεται η ανάγκη ο δάσκαλος να εξετάζει τί μαθητές έχει προκειμένου να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις και στις δυνατότητές τους. Ουσιαστικά, υποστηρίζει την εξασφάλιση για όλους ανεξαιρέτως τους μαθητές του δικαιώματος για ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση και την αναγνώριση της ετερότητάς τους μέσω της ετερότητας της μαθησιακής τους επίδοσης.

Επίσης, η πρώτη διδαχή διδάσκει την προσφορά ένδυσης στα φτωχά παιδιά και την ανάγκη για προσφορά τροφής στους οικονομικά αδύναμους. Κατά αυτό τον τρόπο, διαχέει αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης όπως: η αλληλεγγύη, η ενσυναίσθηση, η κοινωνική συνοχή κ.ά.

Επιπροσθέτως, στη διδαχή Α εμπεριέχεται η προτροπή να μη μεταχειρίζονται οι άνδρες τη γυναίκα τους ως σκλάβο, περνώντας άμεσα το μήνυμα της αναγνώρισης της ετερότητας, της ισότητας και της δικαιοσύνης. Συγχρόνως, ο άγιος προτρέπει όσους τον παρακολουθούν στην παροχή βοήθειας για τη λειτουργία σχολείων.

Η πρώτη διδαχή περατώνεται με το μήνυμα «Εμείς οι Χριστιανοί δεν έχουμε εδώ πατρίδα, αλλά αληθινή πατρίδα μας είναι η ουράνια βασιλεία», το οποίο «εκπαιδεύει» ενάντια στον εθνικιστικό τρόπο σκέψης και συμβάλλει στην αναγνώριση της ετερότητας και στην αλληλεγγύη.

Η ανάγκη για τη δημιουργία σχολείων, στα οποία θα φοιτούν τα παιδιά των Ελλήνων αναδεικνύεται και στη διδαχή Γ όπου ο άγιος Κοσμάς έλεγε προς το κοινό που δίδασκε: *“Δε βλέπετε ότι αγρίεψε το γένος μας από την αμάθεια και γίναμε σαν τα θηρία. Γι’ αυτό σας συμβουλεύω να κάνετε σχολείο για να καταλαβαίνετε το Ευαγγέλιο και τα λοιπά βιβλία της εκκλησίας”*.

Συγχρόνως, προτρέπει τους άνδρες να αντιμετωπίζουν ως ίσες τις γυναίκες τους και να αναγνωρίζουν την ετερότητά τους λέγοντας *“Οι άνδρες να αγαπάτε τις γυναίκες σας και αν είναι κακή να την υπομένετε και να τη συμβουλευέτε γιατί θα έχετε μισθό από το θεό”*. Ανάλογη προτροπή πραγματοποιεί και προς τις γυναίκες λέγοντας *“Οι γυναίκες να υποτάσσετε στους άνδρες σας, διότι με την υπομονή και την υπακοή έχετε καλό μισθό για τη ψυχή σας”*.

Στη διδαχή Δ προσεγγίζεται η σχέση των ορθόδοξων Ελλήνων και των Εβραίων. Ειδικότερα, ο άγιος Κοσμάς αναφέρει *“Ο Εβραίος μου λέει ότι ο Χριστός μου είναι μπάσταρδος, η Παναγία μου πόρνη και το άγιο ευαγγέλιο ότι το έγραψε ο διάβολος. Τώρα έχω μάτι να βλέπω τον Εβραίο; Αυτά σας τα*

λέω όχι για να φονεύετε και να κατατρέχετε τους Εβραίους, αλλά για να κλαίτε γι' αυτούς, επειδή πήγαν με το διάβολο και άφησαν το Θεό". Τα συγκεκριμένα λόγια του αγίου Κοσμά είναι απαραίτητο να προσεγγιστούν - ερμηνευθούν με ορθό τρόπο, καθώς μπορούν να αποτελέσουν αφορμή για τη διατύπωση εθνικιστικών και ρατσιστικών απόψεων.

Επ' ουδενί λόγο οι διδαχές του αγίου Κοσμά δε συνιστούν γόνιμο έδαφος για τη θεμελίωση εθνικιστικών και εθνοφυλετικών απόψεων και την ενίσχυση φαινομένων θρησκευτικού φανατισμού και μισαλλοδοξίας, καθώς ο άγιος λειτουργούσε πάντοτε με γνώμονα την ορθή αποστολική και πατερική παράδοση.

Η απουσία εθνικιστικού περιεχομένου τεκμηριώνεται και από το γεγονός ότι δεν καταφέρονταν εναντίον των Τούρκων και του μωαμεθανισμού, μολονότι είχε αντίστοιχες ευκαιρίες, καθώς υπήρχαν συχνές διώξεις και βίαια περιστατικά τόσο εναντίον του, όσο και εναντίον των υπόλοιπων Ελλήνων. Η εναντίωσή του στους Εβραίους έχει θρησκευτικό έρεισμα και αυτό καθίσταται ευκρινές στην προτροπή του προς τους Έλληνες να μη φονεύουν τους Εβραίους, αλλά να κλαίνε γι' αυτούς.

Η διδαχή Ε εμφανίζει ομοιότητες με τη διδαχή Γ. Συγκεκριμένα, ο άγιος Κοσμάς προτρέπει τους χριστιανούς να μαθαίνουν όσα περισσότερα γράμματα μπορούν και τους ζητά να φροντίζουν τις σπουδές των παιδιών τους, ώστε αυτά να καταστούν ικανά να γράφουν και να διαβάζουν την ελληνική γλώσσα. Σημειώνει emphaticά ότι είναι προτιμότερη η ύπαρξη σχολείων από τις βρύσες και τα ποτάμια.

Στην ίδια διδαχή επαναλαμβάνει την άποψη ότι πολλές γυναίκες είναι καλύτερες από τους άνδρες και ότι οι άνδρες δεν πρέπει να έχουν ως καύχημα

το φύλο τους, εφόσον εμφανίζουν χειρότερη χριστιανική συμπεριφορά από ότι η γυναίκα τους και επομένως, θα βρεθούν στην κόλαση. Με τη διαρκή υποστήριξη και προστασία που προσφέρει στις γυναίκες δύναται να χαρακτηριστεί ως ο πρώτος φεμινιστής. Παράλληλα, ωθεί όσους τον παρακολουθούσαν να μιμηθούν τον Ιωακείμ και την Άννα βοηθώντας τους πτωχούς, τους τυφλούς και τους χωλούς και ευρύτερα τους ανθρώπους που βρίσκονται σε δύσκολη θέση.

Στη διδαχή ΣΤ ο άγιος Κοσμάς μας προτρέπει να αγαπάμε τους αδελφούς μας και να τους βοηθήσουμε είτε με τρόφιμα, είτε με ενδύματα. Αυτή η προτροπή εμπεριέχει: αλληλεγγύη, ενσυναίσθηση και συμπαράσταση σε όσους καταπιέζονται και απορρίπτονται από το κοινωνικό σύνολο.

Όπως στην Α, στη Γ, στην Ε έτσι και στη ΣΤ διδαχή σημειώνεται η ανάγκη δημιουργίας και λειτουργίας σχολείων. Ειδικότερα, ο άγιος Κοσμάς υποστηρίζει ότι για να στερεωθεί η αγάπη είναι αναγκαίο να δημιουργηθούν σχολεία, καθώς το σχολείο φωτίζει τους ανθρώπους και παρέχει εκπαίδευση σχετική με τη θρησκεία. Η διδαχή ΣΤ περατώνεται με την προτροπή “να αγαπάτε τους εχθρούς σας και να τους συγχωράτε με όλη σας την καρδιά”. Αυτή η προτροπή φανερώνει ενσυναίσθηση, αλληλεγγύη και κοινωνική συνοχή.

Στη διδαχή Ζ τονίζονται διαπολιτισμικές αρχές όπως: η ενσυναίσθηση, η ισότητα, η αλληλεγγύη και η κοινωνική συνοχή. Θεμελιώδεις άξονές της αποτελούν η θέση της γυναίκας και η παροχή βοήθειας στα φτωχά παιδιά. Πιο αναλυτικά, ο άγιος Κοσμάς προτρέπει τους άνδρες να προσέχουν τη γυναίκα τους και να μη τη μεταχειρίζονται με άσχημο τρόπο, όταν δε δύναται να τεκνοποιήσει, καθώς αυτό δεν αποτελεί φταίξιμό της, αλλά το θέλημα του Θεού.

Συγχρόνως, τους ωθεί να αγαπούν τα φτωχά τα παιδιά καλύτερα από τα δικά τους και να τους προσφέρουν τροφή και ένδυση, αλλά και να πραγματοποιούν ελεημοσύνη προς όσους έχουν οικονομική ανάγκη. Στην ίδια διδαχή θίγει για μια ακόμη φορά το γλωσσικό ζήτημα ωθώντας τους Έλληνες να μη μιλούν αρβανίτικα στο σπίτι τους, ώστε να διατηρήσουν τη μητρική τους γλώσσα.

Στην ίδια κατεύθυνση, στη διδαχή Η υφίσταται η παρώθηση για προσφορά τροφής και ενδυμάτων προς τους φτωχούς, για ελεημοσύνη και για τη μη απόκτηση της περιουσίας των φτωχών. Αυτή η παρώθηση καταλήγει στην προτροπή να μαθαίνουν γράμματα, ώστε να κατανοούν ποιο είναι το καλό και ποιο είναι το κακό.

Επίσης, στη διδαχή Η ο άγιος συμβούλευε να παρηγορούμε τους ξένους, να τους δίνουμε ψωμί να τρώνε και αναφέρει ως παράδειγμα τον Αβραάμ και τους ξένους που φιλοξενούσε, καθώς και τα ψωμιά, τα οποία τους πρόσφερε. Αυτή η παρότρυνση φανερώνει ενσυναίσθηση, αλληλεγγύη, κοινωνική συνοχή και απουσία εθνικιστικού τρόπου σκέψης.

Συνοψίζοντας στο έργο και στις διδαχές του αγίου Κοσμά του Αιτωλού αναδεικνύονται θεμελιώδεις έννοιες της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης όπως: η ισότητα, ο σεβασμός στην ετερότητα, η ενσυναίσθηση, η κοινωνική συνοχή κ.ά.

Συμπεράσματα

Μελετώντας το έργο και τις διδαχές του αγίου Κοσμά του Αιτωλού προκύπτουν τρία κύρια συμπεράσματα. Πρώτον, μέσω του έργου και των διδαχών του αγίου Κοσμά αναδείχθηκαν ζητήματα όπως: η προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού, η θέση της γυναίκας, η αλληλεγγύη, η κοινωνική συνοχή, η ισότητα, η ενσυναίσθηση, η θρησκευτική ελευθερία και η εκμάθηση

της μητρικής γλώσσας. Δεύτερον, από τη διαπολιτισμική οπτική είναι τεράστια η εθνική, κοινωνική και εκπαιδευτική συμβολή του αγίου Κοσμά του Αιτωλού. Τρίτον, συμπεραίνεται η ύπαρξη συνεκτικής σχέσης ανάμεσα στη χριστιανική διδασκαλία και στο θεωρητικό και πρακτικό πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, καθώς η τελευταία δομείται σε πανανθρώπινες αξίες, τις οποίες προεσβύει άέναα στο πέραςμα των αιώνων η χριστιανική θρησκεία. Επομένως, είναι αναγκαίες και πολυεπίπεδα ωφέλιμες για τους μαθητές οι αναφορές στον άγιο Κοσμά τον Αιτωλό τόσο στο μάθημα των θρησκευτικών, όσο και σε αυτά της ιστορίας και της κοινωνιολογίας.

Βιβλιογραφία

Batelaan, P. & Van Hoof, C. (1996). *Cooperative learning in intercultural education. European Journal of Intercultural Studies*, 7 (1), 5-16.

Cummins, J. (2005). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία ετερότητας*. Αθήνα: Gutenberg.

Essinger, H. (1988). *Interkultureller Erziehungalsantir assistische Erziehung. In: G. Pommerin (Hrs) Und imAuslandsind die Deutsche auchFremde. Frankfurt.*

Βασιλόπουλος, Χ. (1998). *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*. Αθήνα: Εκδόσεις «Ορθόδοξου Τύπου».

Καλλιακμάνης, Β. (2003). *Υπάρχει αντισημιτισμός και εθνοφυλετισμός στις Διδαχές του αγίου Κοσμά του Αιτωλού*. Στον τιμητικό τόμο προς τιμή του καθηγητή Κ. Φράγκου. Θεσσαλονίκη.

Καντιώτης, Α. (2005). *Συναξάρι -Διδαχές – Προφητείες*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταυρός.

Νικολάου, Γ. (2005). *Διαπολιτισμική Διδακτική. Το νέο περιβάλλον. Βασικές αρχές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Τριανταφύλλου, Κ. (2003). *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός. Η βακτηρία των σκλάβων, το καύχημα των Αιτωλών. Θέρμο Τριχωνίδας: Εκδόσεις Ορθόδοξου Φιλανθρωπικού Συλλόγου «Μικρά Ζύμη».*

Η εξέλιξη της Παιδείας και της Εκπαίδευσης στις Βαλκανικές Χώρες και οι πιθανές επιρροές από τον υπόλοιπο Ευρωπαϊκό χώρο.

Αρχοντή Βασιλική, Λογοθεραπεύτρια

Νικολάου Βασίλειος, Πολιτικός Μηχανικός ΤΕ ΕΠΠΑΙΚ ΑΣΠΑΙΤΕ

Σιώκας Θωμάς-Χρήστος, Οικονομολόγος _ Λογιστής MSc Τραπεζική
Χρηματοοικονομική.

Εισαγωγή

Η Ελλάδα, η Ευρώπη και τα Βαλκάνια έχουν μια μακρά και αλληλένδετη ιστορία. Μέσα στο χρόνο και παρόντας από πολλά βασιλεία και πόλεμους φτάσαμε στην σημερινή μορφή της Νότιας Ευρώπης στην οποία το κύριο τμήμα της είναι τα Βαλκάνια. Ως Βαλκανικές χώρες θεωρούνται η Αλβανία, η ΠΓΔΜ δηλαδή η περιοχή της σημερινής Βόρειας Μακεδονίας, η οποία έγινε γνωστή ως η Βαρντάρσκα Μπανόβινα του Βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας, η Βοσνία και Ερζεγοβίνη, η Βουλγαρία, μέρος της Ελλάδας, Το Κόσοβο ή Κοσσυφοπέδιο το όπιο ανακήρυξε την ανεξαρτησία του από τη Σερβία τον Φεβρουάριο του 2008, η Κροατία, η Μαυροβούνιο, η Ρουμανία, η Σλοβενία, η σημερινή Σερβία η οποία μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο έγινε μέρος του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων και η Ευρωπαϊκή Τουρκία-Ανατολική Θράκη. Λόγο του πολέμου οι Αλβανοί, οι Έλληνες και οι Σλάβοι διασκορπίστηκαν σε όλα τα Βαλκάνια μέχρι την Ουγγαρία και τη Μεσημβρινή Πολωνία με αποτέλεσμα να χρειάζεται μια νέα γλώσσα για να επικοινωνήσουν για αυτό το λόγο οι ομιλούμενες γλώσσες των Βαλκάνιων

είναι ανεξάρτητες σε κάθε χώρα έχουν όμως με κοινές επιρροές. Στο παρελθόν υπήρχαν πολλές σλαβικές γλώσσες που σήμερα είναι νεκρές, ενώ υπάρχουν και πολλές επιμέρους διάλεκτοι. Σημείο αναφοράς είναι η Σλαβικές ορθόδοξες Εκκλησίες και τα Ελληνικά Κρυφά σχολεία άπου αποτελούσαν μια τον βασικό κορμό εκπαίδευσης των παιδιών. Για να μπορέσουμε να έχουμε πολυεθνικός χαρακτήρας τις χώρες των Βαλκάνιων, οι μαθητές που προέρχονται από μειονότητες μπορούν να πραγματοποιούν την εκπαίδευσή τους στη μητρική τους γλώσσα. Επιπρόσθετα η Ευρωπαϊκή Ένωση εκπόνησε σχέδιο συνεργασίας για την εκμείευση με ιδιαίτερο σημείο των τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης όπου έχει θεμελιώδη σημασία για την απόκτηση και την ανάπτυξη δεξιοτήτων, σύμφωνα με τους στόχους των Ηνωμένων Εθνών (HE) για την αειφόρο ανάπτυξη και την ποιοτική εκπαίδευση. Πλέον δίνεται η δυνατότητα να σπουδάσεις σε όλη την Νοτιανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια για την απόκτηση πτυχίων, μεταπτυχιακών (MSc), διδακτορικών (PhD) και ειδικευμένη εκπαίδευση.

Εκπαιδευτικό Σύστημα και Ιστορική Εξέλιξη των Βαλκανικών Χώρων.

Στα τέλη του 18ο αιώνα, οι Αλβανοί, οι Έλληνες και οι Σλάβοι διασκορπίστηκαν σε όλα τα Βαλκάνια μέχρι την Ουγγαρία και τη Μεσημβρινή Πολωνία. Την ίδια περίοδο πολλοί Αλβανοί κτηνοτρόφοι πραγματοποίησαν μεταναστευτικές κινήσεις για εργασία στην κεντρική Ελλάδα, την Πελοπόννησο και σε μερικά νησιά κοντινά με την ηπειρωτική χώρα.

Αλβανία: Το εκπαιδευτικό σύστημα στην Αλβανία διαμορφώνετε σε πρωτοβάθμιο, δευτεροβάθμιο και τριτοβάθμιο επίπεδο και υποστηρίζεται κυρίως από το κράτος. Το ακαδημαϊκό έτος, σχεδόν παρόμοιο με εκείνο των Ηνωμένων Πολιτειών. Η αλβανική είναι η γλώσσα διδασκαλίας σε όλα τα

δημόσια σχολεία, ενώ υπάρχουν και ελληνόφωνα σχολεία ή σχολεία διδασκαλίας ελληνικών.

Βουλγαρία: Το εκπαιδευτικό σύστημα της Βουλγαρίας έχει δύο βασικά στάδια τις 1η-4η τάξη και 5η-8η τάξη. Τα παιδιά ξεκινούν συνήθως την εκπαίδευση στην ηλικία των 7 και μετά την ολοκλήρωση της 8ης τάξης, επιλέγουν ένα γυμνάσιο σε έναν από τους τρεις τύπους, της ολοκληρωμένης εκπαίδευσης ή προσανατολισμένου τύπου εκπαίδευση (γλώσσα και μαθηματικά) ή επαγγελματική (τεχνική) εκπαίδευση. Οι κρατικές δαπάνες για την εκπαίδευση είναι πολύ κάτω από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Κροατία: Η Κροατία παρέχει δωρεάν πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ υποστηρίζει τον πολιτισμό μέσω πολλών δημόσιων ιδρυμάτων και εταιρικών επενδύσεων στα μέσα ενημέρωσης και τις εκδόσεις. Η Ευρωπαϊκή ένωση είναι ο σημαντικότερος εμπορικός εταίρος της Κροατίας. Η χώρα περηφανεύεται για την πολιτιστική, καλλιτεχνική και επιστημονική συνεισφορά της στον κόσμο καθώς και για την κουζίνα, τα κρασιά και τα αθλητικά της επιτεύγματα.

Μαυροβούνιο: Η εκπαίδευση στο Μαυροβούνιο ρυθμίζεται από το Υπουργείο Παιδείας και Επιστημών της εκάστοτε Κυβέρνησης του Μαυροβουνίου. Η εκπαίδευση ξεκινά στα ιδρύματα προσχολικής ηλικίας ή στα σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης. Τα παιδιά εγγράφονται στα σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης (στα σερβικά: Osnovnaškola) στην ηλικία των 6 ή 7 ετών και η φοίτησή τους διαρκεί για οκτώ χρόνια (9 χρόνια σε πειραματικό πρόγραμμα).

ΠΓΔΜ: Το εκπαιδευτικό σύστημα ξεκάνει με τα παιδιά έξι μηνών ως έξι ετών σε παιδικούς σταθμούς. Έπειτα, υπάρχει το δημοτικό, το μόνο υποχρεωτικό, που χωρίζεται σε δύο στάδια. Το πρώτο, που αντιστοιχεί στις τάξεις 1 έως 4 ή

από 6 ως 9 χρονών, είναι το στάδιο στο οποίο τα παιδιά μαθαίνουν να διαβάζουν. Το εκπαιδευτικό σύστημα ΠΓΔΜ υπέστη μεγάλες μεταρρυθμίσεις τη δεκαετία του 2000 για να συμμορφωθεί με τα πρότυπα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της διαδικασίας της Μπολόνια.

Ρουμανίας: Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ρουμανίας ακολουθεί τα τυπικά στάδια της προσχολικής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που οδηγεί μέχρι το απολυτήριο, και μετά οι μαθητές μπορούν να επιλέξουν να προχωρήσουν τις σπουδές τους σε ένα ίδρυμα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η είσοδος σε γυμνάσια και λύκεια γίνεται με βάση τα αποτελέσματα των προηγούμενων ετών και αυτό γίνεται σε εθνικό επίπεδο. Τα λύκεια είναι θεωρητικής κατεύθυνσης (ιστορία, μαθηματικά, φυσική, χημεία, ξένες γλώσσες, βιολογία κ.λπ.) ή τεχνικής κατεύθυνσης (πληροφορικής, τηλεπικοινωνιών, μηχανικοί κ.λπ.). Είναι υποχρεωτικό να περάσεις με επιτυχία τις εξετάσεις του απολυτηρίου για την αποφοίτηση από το λύκειο.

Σερβία: Η εκπαίδευση στη Σερβία διαχωρίζεται σε προσχολική (predškolsko), πρωτοβάθμια (osnovnaškola), δευτεροβάθμια (srednjaškola) και ανώτατη εκπαίδευση (visokoobrazovanje). Εποπτεύεται από το Υπουργείο Παιδείας και Επιστημών της Δημοκρατίας της Σερβίας.

Σλοβενία: Τα παιδιά εισέρχονται για πρώτη φορά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση από την ηλικία των 6 ετών και τελειώνουν περίπου στην ηλικία των 14 ετών.

Ανώτατη Εκπαίδευση των Βαλκανικών Χώρων και της Νοτιανατολικής Ευρώπης.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση διοργανώνει φόρουμ διαλόγου σχετικά με την πολιτική για την τριτοβάθμια εκπαίδευση με χώρες και περιφέρειες εκτός Ευρωπαϊκή

Ένωση. Η πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για συνεργασία στην εκπαίδευση με την Αλβανία, τη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, τη Βόρεια Μακεδονία, το Κοσσυφοπέδιο, το Μαυροβούνιο και τη Σερβία ξεκίνησε το 2012. Η πλατφόρμα των Δυτικών Βαλκανίων για την εκπαίδευση και την κατάρτιση ενθαρρύνει την περιφερειακή συνεργασία και επικοινωνία, η οποία περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τη συγκέντρωση πόρων και την ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών με άλλες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα κράτη μέλη. Εξασφαλίζει επίσης την παρακολούθηση των κοινών έργων, μελετών και εκδηλώσεων.

Όλες οι χώρες των Βαλκανίων διαθέτουν Τριτοβάθμια Εκπαίδευση με δικά τους αυτόνομα Κρατικά Πανεπιστήμια ή με συνεκπαίδευση Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων:

Αλβανία: Η εκπαίδευση στην Αλβανία είναι δημόσια αλλά από το 2002 επετράπη η ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων. Τα κύρια ανώτατα κρατικά εκπαιδευτικά ιδρύματα είναι το Πανεπιστήμιο Τιράνων με όλες τις σχολές του, και τα Πανεπιστήμια Σκόδρων, Δυρραχίου, Αυλώνας, Κορυτσάς, Αργυροκάστρου και Ελμπασάν. Ιδιωτικά πανεπιστήμια είναι το Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης Τιράνων, το Πανεπιστήμιο Kristal, το Πανεπιστήμιο Marin Barleti, το Πανεπιστήμιο Zonja e Keshillitte Mire, το Πανεπιστήμιο UFO και η Νομική Σχολή Luarasi.

Βοσνίας Ερζεγοβίνης: Το σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης της Βοσνίας Ερζεγοβίνης περιλαμβάνει δέκα πανεπιστήμια και περίπου 90 σχολές, στις οποίες περιλαμβάνονται και οι ακαδημίες τέχνης. Υπάρχουν διάφορα άλλα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, μεταξύ των οποίων είναι το Πανεπιστήμιο της Μπάνια Λούκα, το Πανεπιστήμιο του Μόσταρ, το Πανεπιστήμιο της Τούζλα, το Πανεπιστήμιο της Ζένιτσα, το Πανεπιστήμιο

του Ανατολικού Σεράγεβο, το Πανεπιστήμιο ΤζεμάλΜπίγεντις του Μόσταρ, το Πανεπιστήμιο του Μπίχατς, το Αμερικανικό Πανεπιστήμιο και η Ακαδημία Επιστημών και Τεχνών της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης.

Κόσοβο: Το Πανεπιστήμιο της Πρίστινα (Universiteti i Prishtinës) είναι ένα δημόσιο ίδρυμα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που βρίσκεται στην Πρίστινα του Κόσοβο. Είναι το μεγαλύτερο Πανεπιστήμιο της χώρας του. Περιλαμβάνει 14 Σχολές στις οποίες φοιτούν 42.006 σπουδαστές. Το 2019 κατατάχθηκε στη θέση 126 μεταξύ των Πανεπιστημίων της Ανατολικής Ευρώπης και στη θέση 725 μεταξύ των Πανεπιστημίων παγκόσμια.

Μαυροβούνιο: Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης διαιρούνται σε ανώτερα (Višeobrazovanje) και ανώτατα (Visokoobrazovanje) εκπαιδευτικά ιδρύματα. Επίσης υπάρχουν τα Κολέγια (Fakultet) και ακαδημίες Τέχνης (akademi jaumjet nosti), με διάρκεια 4-6 χρόνια. Η μεταπτυχιακή εκπαίδευση (post-diploms kestudije) παρέχεται μετά την τριτοβάθμια εκπαίδευση και προσφέρει πτυχία Μάστερ, διδακτορικά (Ph.D.) και ειδικευμένη εκπαίδευση.

ΠΓΔΜ: Η ανώτερη εκπαίδευση στην ΠΓΔΜ γίνεται στα πανεπιστήμια, που λειτουργούν με το σύστημα πτυχίο, μεταπτυχιακό ή διδακτορικό. Η χώρα αριθμεί τέσσερα δημόσια πανεπιστήμια, το Πανεπιστήμιο Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στα Σκόπια, το Πανεπιστήμιο ΓκότσεΝτέλτσεφ στο Στιπ, το Πανεπιστήμιο Αγίου Κλήμεντος Οχρίδας στα Μπίτολα και το Κρατικό Πανεπιστήμιο Τετόβου, καθώς και πολλά μικρότερα ιδιωτικά πανεπιστήμια. Για να γίνεται σεβαστός ο πολυεθνικός χαρακτήρας της χώρας, οι μαθητές που προέρχονται από μειονότητες μπορούν να πραγματοποιούν την εκπαίδευσή τους στη μητρική τους γλώσσα.

Ρουμανία: Το σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι δομημένο σε τρία επίπεδα πανεπιστήμιου: στάδιο 1 (άδεια) που αντιστοιχεί σε πτυχίο πανεπιστημίου (bachelor's degree), στάδιο 2 (πτυχίο / ειδικότητα) ισοδυναμεί με master's degree και το στάδιο 3 (διδασκαλικό δίπλωμα, PhD). Η εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση απαιτεί δίπλωμα απολυτηρίου από το λύκειο και οι περαιτέρω απαιτήσεις διαφέρουν από ένα πανεπιστήμιο στο άλλο, αν και κατά κύριο λόγο βασίζονται στα αποτελέσματα του απολυτηρίου ή περιλαμβάνει μία πρόσθετη εξέταση γνώσεων.

Σερβία: Το Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου ιδρύθηκε το 1905. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δημιουργήθηκαν περισσότερα πανεπιστήμια, όπως το Πανεπιστήμιο του Νόβι Σαντ (1960), το Πανεπιστήμιο του Νις (1965), το Πανεπιστήμιο της Πρίστινα (1969), το Πανεπιστήμιο του Μαυροβουνίου (1974) και το Πανεπιστήμιο του Κραγκούγιεβατς (1976). Το 2006 ιδρύθηκε το Κρατικό Πανεπιστήμιο του Νόβι Παζάρ.

Συμπεράσματα

Τα Βαλκάνια είναι η ανατολικότερη από τις τρεις χερσονήσους της Ευρώπης, και το κομμάτι της ιστορίας που εστιάζουμε ξεκινά περίπου 200 χρόνια στη περίοδο του μεσοπολέμου και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Παρατηρήθηκε ότι σύμφωνα με την Ιστορική Εξέλιξη όπου το κάθε κράτος ακολούθησε το δικό του δρόμο προς τη νέα εκπαιδευτική πολιτική που εγκαινιάστηκε Παραδείγματα επιρροές αποτελούν τα ελληνικά όπου είναι η δεύτερη γλώσσα στην Αλβανία, με τουλάχιστον δύο στις τρεις οικογένειες να έχουν ένα μέλος που μιλάει ελληνικά. Επιπρόσθετα στη Βουλγαρία χρηματοδοτείται εν μέρει τα δημόσια σχολεία και πανεπιστήμια, όπου θέτουν κριτήρια για τα σχολικά βιβλία και επιβλέπει τη διαδικασία έκδοσής τους. Το κράτος παρέχει δωρεάν εκπαίδευση στα πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια δημόσια σχολεία. Τα

δευτεροβάθμια σχολεία είναι τεχνικά, επαγγελματικά, γενικά ή εξειδικευμένα σε ορισμένο αντικείμενο, ενώ η ανώτατη εκπαίδευση περιλαμβάνει 4 έτη πτυχιακά από ένα πτυχίο 4 ετών και ένα μεταπτυχιακό (μάστερ) έτος. Επιπρόσθετα προχωρώντας στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση παρατηρείτε ότι τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα αναγνωρίζουν ότι είναι ανάγκη να έχουν μεγαλύτερη επαφή με τον έξω κόσμο και πέρα από τα σύνορα της χώρας τους, για να μπορούν να εφοδιάζουν με αποτελεσματικές δεξιότητες τους αυριανούς επαγγελματίες και υπευθύνους λήψης αποφάσεων. Ένα έτος διαρκεί δύο εξάμηνα και οι απόφοιτοι έχουν δίπλωμα που ισοδυναμεί με πτυχίο μπάτσελορ στις Τέχνες ή στις Επιστήμες. Η διάρκεια της προετοιμασίας του πτυχίου είναι ορισμένη στα τέσσερα έως έξι χρόνια ανάλογα με τη σχολή και εκείνη του μεταπτυχιακού στα δύο χρόνια.. Τέλος βλέπουμε ότι υπάρχουν και οι ανώτατες σχολές όπως για παράδειγμα οι ανώτατες σχολές του Μαυροβούνιο (Višaškola) διαρκούν από 2 ως 4 χρόνια. Η τριτοβάθμια κλείνει με το μεταπτυχιακό και το διδακτορικό όπως και στην Ελλάδα και την Ευρώπη, παράπηγμα είναι ένα μεγάλο ποσοστό των Ρουμάνων το οποίο σπουδάζει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και η πλειοψηφία παίρνει μεταπτυχιακό και διδακτορικό. Συνοψίζοντας, είναι σημαντικό να τονιστεί η πρόοδος που έχει σημειωθεί στον τομέα της εκπαιδευτικής πολιτικής στα Βαλκανικά κράτη Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, με αργά αλλά σταθερά βήματα τα δύο βαλκανικά κράτη κινούνται προς την εμπέδωση των δημοκρατικών θεσμών και τον εξευρωπαϊσμό.

Βιβλιογραφικές Αναφορές – Ηλεκτρονικές Πηγές

Passportto Trade, Εκτενή εκπαίδευση στην διεθνή πολιτισμική επίγνωση, Ανάκτηση από <https://businessculture.org/gr/>

ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ Χ., Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Ιστορία της Εκπαίδευσης «Η εκπαίδευση στον μακρύ 19ο αιώνα 1774-188», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Άρθρο του Δημήτριου ΝΤΟΙΚΟΥ, (2020), Βαλκάνια και Ελλάδα στο νέο τοπίο που ανοίγεται, <https://cognoscoteam.gr/%CE%B2%CE%B1%CE%BB%CE%BA%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BD%CE%AD%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%AF%CE%BF-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B1/>

Άρθρο του Σωτήρη ΚΙΣΣΑ στο Αρχαιολογία και Τέχνες, (Μάιος 1983). Ανάκτηση από <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/7-8.pdf>

ΓΚΑΡΑ Ε., Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, (2014), *Σλαβικοί λαοί στα Βαλκάνια, 15ος-18ος αι.* Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

ΔΕΛΗΚΑΡΗ Α., Λέκτορας Μεσαιωνικής Ιστορίας των Σλαβικών Λαών Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας ΑΠΘ, *Ιστορία Σλαβικών Λαών*, Ανάκτηση: <https://opencourses.auth.gr/modules/document/index.php?course=OCRS192&openDir=/5493e1c5CTj>

Επίσημος ισότοπος της ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ, Πολιτικός διάλογος με συγκεκριμένες περιφέρειες και χώρες σε όλο τον κόσμο. Ανάκτηση από https://ec.europa.eu/education/policies/international-cooperation/policy-dialogue-specific-regions-and-countries-around-world_el

Κέντρο Γλωσσών του Επιμορφωτικού Πολιτιστικού Συλλόγου «Εθνεγέρτες»,
Τα σημαντικότερα πανεπιστήμια της Βουλγαρίας, Ανάκτηση από
<https://buditeli-athens.com/bulgarian/universities>

ΣΤΑΜΕΛΟΣ Γ. – ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ Κ., (2005), *Η Ελλάδα και τα Βαλκάνια, Σύντομη επισκόπηση μιας εξελισσόμενης συνάρτησης: εθνική ταυτότητα και εκπαίδευση – Προοπτικές*, Ανάκτηση από
<http://www.elemedu.upatras.gr/english/images/stamelos/GS20.pdf>

Το κρυφό Σχολείο μέσα από τις πηγές

Ιωάννης Λαζαρίδης

Εκπαιδευτικός

Από την άλωση (1453) έως σήμερα

Λέγονται και γράφονται κατά καιρούς διάφορα σχετικά με το «Κρυφό Σχολείο» της Τουρκοκρατίας. Ορισμένοι επιχειρήσαν και επιχειρούν να αμφισβητήσουν την ύπαρξή του, να κλονίσουν μια πεποίθηση στερεά ριζωμένη στην συνείδηση του λαού μας.

Πλέον υπάρχει μια ολόκληρη σχολή ιστορικής σκέψης που αμφισβητεί την ύπαρξη του Κρυφού Σχολείου, μιλώντας ξεκάθαρα για μύθευμα που γέννησε η ανάγκη της εθνικής ταυτότητας και διαιώνισε η κυρίαρχη ελληνορθόδοξη παράδοση.

Σύμφωνα με τους αναθεωρητές «προοδευτικούς» ιστορικούς, η επικρατούσα άποψη πως « η οθωμανική αυτοκρατορία ήταν ... “απολίτιστη” και συνεχώς βίαιη έναντι των Ελλήνων και άλλων χριστιανών » δεν είναι παρά ιστορική « ανακρίβεια», διατείνεται ο Αλέξης Ηρακλείδης (στο άρθρο του στα «Νέα»: «Τα βιβλία ιστορίας του σχολείου. Πέρα από την ανάγκη για “βαρβάρους”»).

Και είναι προφανές, ότι οι περισσότεροι από τους αμφισβητίες – αν όχι όλοι – έχουν ως στόχο την βαθύτερη αμφισβήτηση του ρόλου και της προσφοράς της Ορθόδοξου Εκκλησίας, του εθνικού της αγώνα κατά την περίοδο της μακραίωνος δουλείας του γένους από τον οθωμανικό ζυγό. Θεωρώ, λοιπόν,

χρήσιμο να καταθέσω ορισμένα στοιχεία και να ξεκαθαρίσω μερικές ασάφειες που ίσως προκαλούν απορίες.

Το σπουδαιότερο επιχείρημα των αρνητών του «Κρυφού Σχολείου» είναι το εξής: «Οι Οθωμανοί Τούρκοι υπήρξαν ανεκτικοί στα θέματα Πίστεως και Παιδείας. Αφού, λοιπόν, δεν καταδίωκαν και επέτρεπαν την εκπαίδευση των Ελλήνων και γενικότερα των Ορθοδόξων υπηκόων τους (Ρούμιλλέτ = Το Γένος των Ρωμηών), τότε γιατί χρειάζονταν Κρυφά Σχολεία στους νάρθηκες των Ναών και των Μοναστηριών;».

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι η εξής : Ναι, μεν, για λόγους θρησκευτικούς και διοικητικούς οι Οθωμανοί Σουλτάνοι παρεχώρησαν προνόμια και έδειξαν ένα βαθμό ανοχής προς τους Ρωμηούς υπηκόους τους, όμως υπήρξαν περίοδοι και περιοχές, στις οποίες δεν τηρήθηκαν οι υποσχέσεις αυτές.

Δεν μπορούμε να ομιλούμε για μια ενιαία τουρκοκρατία στον χρόνο και τον χώρο. Υπήρχε διαφορετική (πιο καταπιεστική) μεταχείριση των υποδούλων κατά τους πρώτους αιώνες και διαφορετική στο δεύτερο ήμισυ της Τουρκοκρατίας με την επικράτηση μετριοπαθέστερων απόψεων.

Δεν είχαμε, λοιπόν, ομοιόμορφη εφαρμογή των θεμελιωδών αποφάσεων περί θρησκείας και παιδείας των Ορθοδόξων Ελλήνων. Οι αποφάσεις αυτές καταστρατηγήθηκαν ή αλλοιώθηκαν σε διάφορες χρονικές περιόδους και σε διάφορες επαρχίες και τοπικές διοικήσεις (βιλαέτια). Δεν υπήρξε ενιαία τουρκοκρατία, αλλά ποικίλες μορφές της, αναλόγως εποχής και περιοχής.

Κι όμως, όπως ο ποιητής Ιωάννης Πολέμης περιγράφει : «'Απ' ἔξωμανροφόρ' ἀπελπισιά, πικρῆς σκλαβιᾶς χειροπιαστό σκοτάδι καί μέσα στη θολόχτιστη ἐκκλησιᾶ (στήνἐκκλησιᾶ, πὸν παίρνει κάθε βράδυ την ὄψη τοῦσχολειοῦ) τὸ

φοβισμένο φῶς τοῦ καντηλιοῦ τρεμάμενο τὰ ὄνειρα τα ἀναδεύει και γύρω τὰ σκλαβόπουλα μαζεύει...».

Και υπάρχουν ἀπειρες μαρτυρίες γι' αυτό. Ἀμεσες, ἔμμεσες, ἀπόλυτα ἀξιόπιστες και διακριβωμένες. Χιλιάδες γεγονότα και καταγραφές. Τραγούδια και νανουρίσματα, μνήμες που πέρασαν ἀπό στόμα σε στόμα, ἀπό γενιά σε γενιά. Κι ὅσο προσπαθούν να ξεριζώσουν ἀπό τον Ἕλληνα τη ζωντανή παράδοση και την ιστορία μας, τόσο εκείνες δυναμώνουν στην ψυχή του.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι μία, λοιπόν, ὅσο κι αν ενοχλεῖ. Την επομένη της Ἀλωσης, κάθε ναός, κάθε κελί μοναστηριοῦ, ἐγινε κρυφό σχολειό. Εκεί μέσα ο ιερέας προσπαθούσε με ὅποιες γνώσεις διέθετε, να διδάξει την προγονική ιστορία, τη γλώσσα, τη γραφή και την ἀνάγνωση και κυρίως να κρατήσῃ ζωντανές τις ἐλπίδες για ἀπελευθέρωση, για ἀνάσταση του γένους.

Ἡ Τουρκοκρατία ξεκίνησε τη μέρα που ἔπεσε η Πόλη. Ἀρχισε τότε μια τεράστια περίοδος 400 χρόνων, ὅπου ἀπό καιρό εις καιρόν, ο δυνάστης ἐπέβαλε την πιο τρομακτική και κτηνώδη μεταχείριση των υποδούλων, κυρίως τους πρώτους δυο αἰῶνες (παιδομάζωμα, βίαιοι εξισλαμισμοί, βασανιστήρια, φόννοι).

Ἢδη ἀπό τις αρχές του 16ου αἰῶνα γίνεται φανερή η αυξανόμενη επιρροή των φανατικῶν μουσουλμάνων στην Αὐλή των Σουλτάνων, γεγονός που περιορίζει δραματικά οποιοδήποτε προνόμιο των Χριστιανῶν. Οἱ φανατικοί αυτοί ιερωμένοι στράφηκαν ἐναντίον κάθε μορφῆς ἐκπαίδευσης που δεν ἀκολουθούσε πιστά το Κοράνι.

Μόλις στα μέσα του 17ου αἰῶνα και ὕστερα τα πράγματα ἀρχισαν να βελτιώνονται στον ἐκπαιδευτικό τομέα και οἱ υπόδουλοι Ἕλληνες ξεκίνησαν να ἰδρύνουν, ὑπό την αἰγίδα της Ἐκκλησίας και με τη βοήθεια των ξενιτεμένων

και των ευεργετών, σημαντικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Κι ίσως τότε, η λειτουργία κρυφών σχολείων να περιορίστηκε, χωρίς όμως να σταματήσει για πάρα πολλούς λόγους.

Αλλωστε, η εφαρμογή των σουλτανικών φερμανιών εξακολουθούσε να ισχύει ή όχι, ανάλογα με τα κέφια και την ισχύ των πασάδων, κι επομένως και η ίδρυση ενός σχολείου εξαρτιόταν από τα συμφέροντα, τη διάθεση και τον χαρακτήρα του τοπικού Οθωμανού ηγεμόνα.

Τον 18ο αιώνα, σε μια εποχή που οι Οθωμανοί γενικά είχαν επιτρέψει ή ανεχθεί τη δημόσια λειτουργία ελληνικών εκπαιδευτηρίων, ο τοπικός Οθωμανός ηγεμόνας της Αιγύπτου απαγόρευε την χρήση της ελληνικής, επί ποινή αποκοπής της γλώσσας, κι έχουμε αρκετές περιόδους βιαιοτήτων και διωγμών και μετά τα Ορλωφικά και τις επιδρομές των Τουρκαλβανών.

Κατά την τουρκοκρατία γενικά, συνέβη το απολύτως αυτονόητο: η απόλυτη υποχώρηση της παιδείας των Ελλήνων. Εστίες παιδείας διατηρήθηκαν αποκλειστικά στα πλαίσια της Εκκλησίας και κυρίως των μοναστηριών, τα οποία περιγράφονται ως *"καταφύγια" των λογίων και των γραμμάτων και "κευθμώνες [κρυψώνες] πολλών θησαυρών των αρχαίων προγόνων"*.

Ο Μ. Πηγάς (1535-1602), λόγιος και Πατριάρχης Αλεξανδρείας, έφτασε να κάνει έκκληση στον τσάρο της Ρωσίας, να τον παρακαλέσει να φτιάξει σπουδαστήριο ελληνικών γραμμάτων στο βασίλειό του, γιατί στην Ελλάδα κινδυνεύει ν' αφανιστεί η πηγή της σοφίας. (Ιστορία Ελληνικού Έθνους).

Εδώ διαφαίνεται ξεκάθαρα η απόγνωση κι ο διωγμός που πέρασαν τα ελληνικά γράμματα κυρίως τον 15ο και 16ο αιώνα, εδώ κι αν φαίνεται η αυτονόητη ανάγκη δημιουργίας Κρυφών Σχολείων.

Το 1608 ο Γερμανός θεολόγος και διπλωμάτης στην Κωνσταντινούπολη Salomon Schweigger επιβεβαιώνει την ύπαρξη μικρών ελληνικών σχολείων όπου διδάσκουν καλόγεροι, αφού τασχολεία την περίοδο εκείνη λειτουργούσαν υπό την κηδεμονία της εκκλησίας, με σκοπό να ετοιμάσουν στελέχη για τις ανάγκες της, καθώς ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως είχε τεθεί επικεφαλής του μιλλέτ («έθνους») των Ορθοδόξων υπηκόων της αυτοκρατορίας. Η κεντρική διοίκηση, λοιπόν, στην Πόλη επισήμως δεν απαγόρευσε τη λειτουργία ελληνικών σχολείων και εκκλησιών, αλλά η όποια θρησκευτική ανοχή, έπρεπε να εξαγοράζεται και μάλιστα ακριβά.

Η μοναδική Ορθόδοξη οργανωμένη σχολή ήταν η Πατριαρχική Ακαδημία, η Μεγάλη του Γένους Σχολή, μετά την επανίδρυσή της το 1454.

Από το τέλος του 16ου αιώνα, χειρόγραφες και επίσημες μαρτυρίες, βεβαιώνουν την ύπαρξη και λειτουργία ελληνικών σχολείων, όπου τα παιδιά διδάσκονται ανάγνωση με χρήση εκκλησιαστικών λειτουργικών βιβλίων, όπως αυτή του Γερμανού λόγιου ελληνοδίφη και ουμανιστή Martin Crusius, στο κυριότερο έργο του Turcograecia (1584), αλλά και του ιερέα της γερμανικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη Salomon Schweigger.

Αλλά και ο οικουμενικός πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης, απαντώντας το 1620 στην κατηγορία των Λατίνων σχετικά με την έλλειψη σοφίας στους Έλληνες, έγραφε για τον μαρασμό της παιδείας στο γένος.

Τα ίδια καταμαρτυρεί και ο πατριάρχης Αλεξανδρείας, Μητροφάνης Κριτόπουλος, το 1627.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο πατριάρχης Αλεξανδρείας, Γεράσιμος Α΄ (1631), ο πατριάρχης Ιεροσολύμων, Νεκτάριος (1660), ο επίσκοπος Κερνίκης

και Καλαβρύτων, Ηλίας Μηνιάτης (1688), ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας, Γεώργιος Φατζέας (1760).

Αλλά και ξένοι λόγιοι και περιηγητές, όπως ο ιησουίτης ιερωμένος François Richard (1650), ο βρετανός διπλωμάτης Sir Paul Rycaut (1678) και ο διακεκριμένος θεολόγος της Βρετανίας, Thomas Smith (1680).

Ανάλογες μαρτυρίες, για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι υπόδουλοι Έλληνες στην εκμάθηση των γραμμάτων, μας δίνουν οι : Μαθθαίος, μητροπολίτης Μυρέων (1618),) και Γεράσιμος, επίσκοπος Μετρών και Αθύρων (1775), ο οποίος, ως Γεράσιμος Γ', έγινε πατριάρχης Αλεξανδρείας από το 1783 ως το 1788.

«Ο Γέρο Μαλαξός (Πρωτόπαπας) δίνει μαθήματα κρυφά στο σπίτι του, μέσα σ' ένα εξαθλιωμένο γυμνό δωμάτιο», μας λέει στην Περιγραφή του ο Γκέρολαχ το 1752.

Όμως, η πιο «σκληρή» μαρτυρία για τη συμπεριφορά των Οθωμανών, υπάρχει στο βιβλίο του Άγγλου περιηγητή George Sandys "A Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610" .

Η δεύτερη και κυρίως η τρίτη δεκαετία του 17ου αιώνα, χαρακτηρίζεται ως περίοδος πνευματικής αναγέννησης της υπόδουλης Ελλάδας, με την ελληνική παιδεία να γνωρίζει σημαντική βελτίωση.

Από τον 18ο αιώνα τα σχολεία πλήθυναν, τόσο μάλιστα που έφτασε να καταγράφεται πως το 1806 κάθε πόλη είχε δύο ή 3 σχολεία κατ' ελάχιστο. Μόνο στα Ιωάννινα, από το 1647 ως το 1805 ιδρύθηκαν και λειτούργησαν πέντε τουλάχιστον ονομαστές σχολές. Κατά καιρούς βεβαίως, η λειτουργία τους περιοριζόταν, εμποδιζόταν με διάφορους τρόπους, ή και απαγορευόταν

εντελώς, με τη δικαιολογία ότι αυτά λειτουργούσαν ως φυτώρια επαναστατικών και απελευθερωτικών κινημάτων.

Ο Charles Tuckermann, αμερικανός πρόξενος στην Ελλάδα μετά την Επανάσταση, παρατηρεί ότι « κατά την τουρκοκρατία «τα ελληνικά σχολεία ήταν λίγα και απομακρυσμένα, και υποστηρίζονταν από τις εθελοντικές εισφορές διαφόρων οργανώσεων και από Έλληνες του εξωτερικού. Η ελευθερία διδασκαλίας δεν ήταν περισσότερη από την ελευθερία πολιτικών δραστηριοτήτων, και τα γράμματα είχαν το μερίδιό τους από την εθνική μιζέρια».

Στην εχθρότητα των Τούρκων έναντι των ελληνικών σχολείων αναφέρεται και ο Γερμανός καθηγητής G. A. Noehden το 1820. Το σχολείο των Μηλεών Πηλίου λέγει, κατόρθωνε να καλλιεργεί τα γράμματα γιατί «ήταν μακριά από το ζηλόφθονο μάτι του Τούρκου διοικητή και επιπλέον έχει διασφαλισθεί από τις επιβουλές του με ιδιαίτερα προνόμια και ασυλίες, που έχουν δοθεί στην πόλη από την κυβέρνηση».

Πάλι από τις Μηλιές το 1832 (ενώ παραμένουν υπό τουρκική κατοχή) ο ιεροδιάκονος - διαφωτιστής Γρηγόριος Κωνσταντάς επιβεβαιώνει τον G. A. Noehden με δική του μαρτυρία. Εν ολίγοις, όποιος ήθελε να μάθει γράμματα χωρίς να κινδυνεύει ανά πάσα στιγμή, μόνο κρυφά και μυστικά μπορούσε.

Στη μελέτη του Τρύφωνος Ευαγγελίδου, «Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας» (1936), γίνεται αναφορά σε πολλά σχολεία, αλλά και στην εκπαίδευση που γινόταν με κίνδυνο «κρύφα και εν παραβύστω».

Στον Λόγιο Ερμή του 1811 αναφέρεται το άνοιγμα σχολείων στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις αρχές του 19ου αιώνα με άδεια των Αρχών στην Κωνσταντινούπολη, στις Κυδωνίες της Μικράς Ασίας, στη Χίο κλπ.

Επίσης, αναφέρεται η οργάνωση λυκείων στη Σμύρνη και στη Θεσσαλονίκη, αλλά στο ίδιο έντυπο, το 1813, περιγράφεται με μελανά χρώματα η αμάθεια που επικρατούσε κατά τους προηγούμενους αιώνες.

Ίσως η πρώτη ρητή αναφορά σε κρυφά διδασκαλεία, είναι εκείνη της ομιλίας υπέρ της επανάστασης, που εκφώνησε ο Κωνσταντίνος Οικονόμος «ο εξ Οικονόμων» το 1821 και δημοσίευσε το 1825. Εκεί αναφέρει ότι τα σχολεία όταν δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν κρυφά, το κατάφεραν με τεχνάσματα ή χάρη σε αδρές δωροδοκίες των Τούρκων αξιωματούχων.

Το 1823 ο λόγιος Μιχαήλ Σχινάς περιγράφει τα εμπόδια που έβαζαν οι Οθωμανοί στη λειτουργία των ελληνικών σχολείων. Αναφέρει ότι λόγω αυτών των εμποδίων "μαθητές και δάσκαλοι αποσύρονταν στο σκοτάδι για να αποφύγουν τις διώξεις".

Σε απόσπασμα των απομνημονευμάτων του, ο Νικόλαος Δραγούμης μιλά για κακομεταχείριση του πατέρα του «*χάριν των ελληνικών γραμμάτων*» κι αναφέρει ότι οι Τούρκοι «*κατέτρεχαν παντοιοτρόπως*» τα σχολεία, ώστε δάσκαλοι και μαθητές σοφίζονταν τρόπους για να αποφεύγουν την οργή τους. Μαθητές και δάσκαλοι προσπαθούσαν να κρύψουν τη λειτουργία του σχολείου ώστε να μην ακούγεται θόρυβος ή φωνές που μαρτυρούσαν διδασκαλία, καθώς απειλούνταν με ξυλοδαρμούς δασκάλων από περαστικούς Τούρκους.

Αναφορά σε λειτουργία κρυφών σχολείων κάνει στα απομνημονεύματά του και ο Φωτάκος ή Φώτιος Χρυσανθόπουλος (1798 - 1879), σύμφωνα με τον οποίο μόνο οι Έλληνες φρόντιζαν για την παιδεία, «*εν τω σκότει και προφυλακτά από τους Τούρκους*».

Το 1849 ο καθηγητής Γεώργιος Μαυροκορδάτος σε ομιλία του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών αναφέρει ότι η προηγούμενη γενεά νέων «εδιδάσκετο λαθραίως εν υπογείοις και εν ταις οπαίς της γης τον τύραννον διαφεύγουσα».

Αντίστοιχα πράγματα καταμαρτύρησαν αργότερα και ο καθηγητής της Θεολογικής Σχολής και αρχιεπίσκοπος αργότερα, Μισαήλ Αποστολίδης (1837), ο καθηγητή φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φίλιππος Ιωάννου (1849), ο καθηγητής της Νομικής, Κωνσταντίνος Φρεαρίτης (1863) και ο μεγάλος λόγιος του 19ου αιώνα, Γεώργιος Χασιώτης (1881).

Πιο συγκεκριμένα, το 1881 ο Χασιώτης δημοσίευσε στο Παρίσι το μεγάλο έργο του *L' Instruction Publique chez Grecsdepuila Prise de Constantinople parle Turcsjus qu'ânos Jours*.

Εκεί ο ιστορικός της παιδείας περιγράφει τους κινδύνους που βίωναν κάθε μέρα τα Ελληνόπουλα κατά την τουρκοκρατία, προκειμένου να γλιτώσουν από την κακοποίηση των Τούρκων και το φοβερό παιδομάζωμα.

Καταστάσεις που οδήγησαν στην γένεση του Κρυφού Σχολείου, στο οποίο αναγκάζονταν τα Ελληνόπουλα να πηγαίνουν νύχτα, μιας και την μέρα δεν κυκλοφορούσαν καθόλου, διότι κινδύνευαν να τα αρπάξουν οι Τούρκοι.

Η επόμενη μαρτυρία μας αποκαλύπτει πως Κρυφά Σχολεία υπήρχαν ακόμη και μέχρι και τον 20 αιώνα, στις περιοχές που ο Ελληνισμός παρέμενε ακόμη υπόδουλος στους Τούρκους. Πιο συγκεκριμένα, ο Γάλλος δημοσιογράφος Rene Rivaux (Ριβά) περιηγήθηκε το 1913 την Ήπειρο, αμέσως μόλις απελευθερώθηκαν τα εδάφη της από τον ελληνικό στρατό.

Συνομιλώντας με Έλληνες Ηπειρώτες, οι οποίοι μόλις είχαν απαλλαγεί από τον τουρκικό ζυγό, έμαθε έκπληκτος και τα εξής, σχετικά με τους

περιορισμούς και την καταπίεση που ασκούσαν οι Τούρκοι στους Έλληνες, ως προς την παιδεία και τα σχολεία τους.

Και τέλος η μαρτυρία του παππού μου ιερέα Κυριάκου Δημητριάδη γεννημένου στη Σινώπη του Πόντου στα 1902. *«Η πόλη μας είχε τρεις εκκλησίες. Σ' αυτή, λοιπόν, της Ευαγγελίστριας με πήγε η μάνα μου (προγιαγιά μου), να μάθω ελληνικά, γραφή και ανάγνωση. Τρεις φορές την εβδομάδα, νύχτα στην κατακόμβη του ιερού. Στο σχολείο μας επέτρεπαν μόνο τουρκικά. Εάν μιλούσες δημοσίως ελληνικά σου έκοβαν τη γλώσσα !».*

Η συμβολή της Εκκλησίας και του κλήρου στην διατήρηση της εθνικής συνείδησης και της ελληνικής γλώσσας υπήρξε καταλυτική ακόμη και στο μακρινό Πόντο, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που ο μαθητής του Κρυφού Σχολείου εμπνεόμενος από το διδάσκαλο ιερέα του, έγινε κι αυτός ιερέας.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τα συμπεράσματά μας για το κρυφό σχολείο την περίοδο της τουρκοκρατίας, μπορούμε να πούμε τα εξής:

1. Όπως αποδεικνύει μια μακρά σειρά από μαρτυρίες, οι Τούρκοι επέβαλλαν στους Έλληνες μια συνεχή και καθολική απαγόρευση της παιδείας σε όλους τους αιώνες της δουλείας. Οι όποιες εξαιρέσεις, που θα μελετήσουμε αμέσως μετά, δεν αίρουν την ισχύ και το κύρος αυτού του κανόνα.
2. Αυτή η απαγόρευση της παιδείας δεν είχε επιβληθεί στους Έλληνες με κάποια πράξη ή διαταγή της κεντρικής διοίκησης, δηλαδή του σουλτάνου, αλλά μέσα από την βάρβαρη και τυραννική καταπίεση που τους ασκούσαν οι τοπικοί διοικητές, οι γενίτσαροι και ο τουρκικός

- όχλος. Η Υψηλή Πύλη τις περισσότερες φορές κάλυπτε αυτό το όργιο βαρβαρότητας και αυθαιρεσιών με την σιωπηρή ανοχή της.
3. Οι Έλληνες, κάτω από αυτές τις συνθήκες, για να προσφέρουν έστω και την ελάχιστη παιδεία στα παιδιά τους, έφτιαχναν κρυφά σχολεία. Ως κρυφό σχολειό εννοείται κάθε σχολείο που λειτουργούσε κρυφά από τους Τούρκους είτε σε απόμερες εκκλησίες και μοναστήρια, είτε σε οποιοδήποτε άλλο απομονωμένο και μυστικό μέρος, την νύχτα ή και την μέρα. Ως κρυφά σχολεία επίσης θεωρούνται και τα μαθήματα στα σπίτια, όταν αυτά γίνονταν κρυφά και μυστικά από τους Τούρκους.
 4. Για τους λόγους που παραπάνω αναλύσαμε, το κρυφό σχολειό είναι μια ιστορική πραγματικότητα η οποία δεν αφορά μόνον στους «σκοτεινούς αιώνες» της «πρώτης» τουρκοκρατίας, αλλά τέμνει κάθετα όλη την περίοδο της τουρκοκρατίας, φτάνοντας μέχρι το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, αλλά ακόμη και μέχρι τις παρυφές του 20ου.
 5. Τα κρυφά σχολεία, χωρίς να είναι καθόλου εθνικά σχολεία, ήταν αυτά που διέσωσαν την ελληνική γλώσσα, γιατί αυτήν την γλώσσα μάθαιναν να διαβάζουν και να γράφουν οι μαθητές τους. Επίσης συνέβαλαν καίρια στην διατήρηση και της ελληνικής εθνικής συνείδησης των μαθητών τους, διότι αυτοί μπορούσαν πλέον να αντιληφθούν πως αν και ορθόδοξοι χριστιανοί, εν τούτοις ανήκαν σε ένα διαφορετικό «γένος» από όλους τους άλλους ορθόδοξους χριστιανούς των Βαλκανίων, π.χ. τους Σέρβους ή του Βούλγαρους, δηλαδή στο «γένος των Ελλήνων» ή Γραικών, όπως τους δίδασκαν κι οι ιερωμένοι δάσκαλοί τους.

Βιβλιογραφία

Αγγέλου Α., *Το Κρυφό Σχολειό. Χρονικό ενός Μύθου*, Αθήνα 1997, σ. 14.

Αθανασοπούλου Αφροδίτη, «“Σκοτάδι πνευματικό σκέπασε την Ελλάδα...”:
Διαβάζοντας για την παιδεία επί Τουρκοκρατίας στα σχολικά εγχειρίδια
Ιστορίας της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης», *Η Διδακτική της Ιστορίας στην
Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*, Πρακτικά Επιστημονικού
Συνεδρίου, επιμ. Αντρέας Π. Ανδρέου, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2008, σελ. 18

Αναστασόπουλος Α., «Προσεγγίζοντας το Ζήτημα της “Ανάγνωσης” των
Πηγών: Μια Μαρτυρία περί Οικοδιδασκαλίας τον 17ο Αιώνα και το Κρυφό
Σχολειό», *Τα Ιστορικά* 27 (2010), σ. 362.

Απόστολος Β., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τομ. Β1 Τουρκοκρατία 1453-1669.
Οι ιστορικές βάσεις της νεοελληνικής κοινωνίας και οικονομίας, Θεσσαλονίκη,
1964, σελ. 252.

Βλαχογιάννης Γ., *Καραϊσκάκης*, Αθήνα χ.χ., σ. 152.

Γριτσόπουλος Τ., «*Το Αμφισβητούμενο Κρυφό Σχολειό*», *Εκκλησία* 81 (2004), σ.
557.

Clogg R., *A Concise History of Greece*, Cambridge 2002, σ. 14· ελλ. μετάφραση, R.
Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, Αθήνα 2003, σσ. 35-37.

ΤΟ ΚΡΥΦΟ ΣΧΟΛΕΙΟ, σελ. 131-144, *Κεκανμένος Γ.*, Εναλλακτικές Εκδόσεις,
2012.

«*Κρυφό Σχολειό. Το Χρονικό μιας Ιστορίας*», <http://www.antibaro.gr/article/4> ,
<http://www.antibaro.gr/article/3441> .

Δημητρακόπουλος Δ. Κ. ,*Δοκίμιον Περί του Βίου και των Συγγραμμάτων
Μητροφάνους του Κριτοπούλου, Πατριάρχου Αλεξανδρείας*, εν Λειψία 1870.

Διαμαντής Α., « *Η εκπαίδευση κατά την πρώιμη Τουρκοκρατία και το ζήτημα
των εκκλησιαστικών προνομίων*», Πρακτικά Συνεδρίου: Παιδεία και Εθνική

Συνείδηση στον Ελληνικό κόσμο: Από την Άλωση μέχρι τις παραμονές της Επανάστασης του 1821. Ζητήματα έρευνας και ερμηνείας, Αθήνα, 2014, σελ. 62

Dragona A., C. Handa, «Xenes Glosses: Literacy and Cultural Implications of the Web for Greece», στον τόμο G.E. Hatwisher, C.L. Selfe (εκδ.), *Global Literacies and the World-Wide Web*, London-New York 2000, σ. 66.

Ευαγγελίδης Τ.Ε., *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας, Ελληνικά Σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, τ. 1, εν Αθήναις 1936, σ. LXXIX. Βλ. σχ. Ν.Β. Χρονόπουλος, *Η Αλήθεια για το Κρυφό Σχολειό*, Αθήνα 2002.

Ellison J., *George Sandys: Travel, Colonialism and Tolerance in the 17th Century*, *Studies in Renaissance Literature* 8, Cambridge 2002, σ. 60.

Ηλιάδου-Τάχου Η. – Ανδρέας Ανδρέου, «Οι δομές της παιδείας στα «κρυφά σχολεία» (1453-1912). Από το μύθο στην επιστημονική προσέγγιση της Ελληνικής παιδείας την περίοδο της Οθωμανοκρατίας», ΚΘ' ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ 16-18 Μαΐου 2008, Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 85-136

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 13.

Κολοκοτρώνη Θ., *Διήγησις Συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, υπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης, Αθήνησιν 1846.

Κούμας Μ.Κ., *Ιστορία των Ανθρωπίνων Πράξεων*, τ. 10, 12.

Costantakos Ch. M., Spiridakis J.N., «Greek in New York», στον τόμο O. García, J.A. Fishman (εκδ.), *The Multilingual Apple: Languages in New York City*, Berlin-New York 2002, σ. 144.

Μενούνος Ι.Β., *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές (και Βιογραφία)*, Αθήνα 1979, σσ. 266-267

Μεταλληνός Γ.Δ., *Τουρκοκρατία*, Αθήνα 20056 [1988], σ. 133.

Το Νικολαΐδου Δ., *Οθωμανικοί Κώδικες, ήτοι Συλλογή των εν Ενεργεία Νόμων, Κανονισμών, Διαταγμάτων και Οδηγιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εν Κωνσταντινουπόλει 1869*, σσ. 33-Το ίδιο στον τόμο της Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου(εκδ.), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους, Κείμενα-Πηγές: 1830-1914, ΙΑΝΕ 4, Θεσσαλονίκη 1993*, σ. 73.

Παρανίκα Μ. Κ., *Σχεδιάσμα περί της εν τω Ελληνικώ Έθνει Καταστάσεων των Γραμμάτων από Αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι των Αρχών της Ενεστώσης (ΙΘ') Εκατονταετηρίδος*, εν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ. 68 - 105.

Πολίτης Α., «Φεγγαράκι μου Λαμπρό... Απόπειρα για ένα Μικρό Σχεδιάσμα της Πρώτης Φάσης της Ιστορικής Διαδρομής του Μύθου του «Κρυφού Σχολειού» [1994], στον τόμο του ίδιου, *Το Μυθολογικό Κενό*, Αθήνα 2000, σ. 26.

Podskalsky G., *Η Ελληνική Θεολογία επί Τουρκοκρατίας, 1453-1821*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005 [γερμανικό πρωτότυπο: 1988], σ. 81

Psacharopoulos G., «Introduction», στοαφιέρωμα «*Education in Greece Today: Contributions to the Perennial Debate*» τουπεριοδικού *Journal of Modern Greek Studies* 13 (1995), σ. 169.

Runciman S., *The Great Church in Captivity*, Cambridge 2003 [1968], σ. 217· ελλ. μετάφραση, Σ. Ράνσιμαν Σ., *Η ΜεγάληΕκκλησία ενΑιχμαλωσία*, τ. 2, Αθήνα 1979, σ. 411.

Rizo Néroulos J., όπ. παρ., 18282, σ. 57 (στην Α' έκδοση, Genève-Paris 1827, σσ. 47-48) ·ελλ. μετάφραση, Ι. Ρίζος Νερούλος, όπ. παρ., σ. 67.

Τρικούπη Σ., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. 1, Β' έκδοσις, εν Λονδίνω 1860, σσ. 94-97· Γ' έκδοσις, εν Αθήναις 1888, σσ. 76-78.

Φατζέας Γ., *Γραμματική Γεωγραφική*, τ. 2.

Φωτάκου, Πρώτου Υπασπιστού του Θ. Κολοκοτρώνη, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνησι 1858.

Χριστιανόπουλος Μ. (Μαριδάκης), *Βίβλος Οδηγός της Αληθείας*, Αμστραδάμ [=Αμστερνταμ] 1743, σ. 7.

Χρυσανθοπούλου Φ. ή Φωτάκου, Πρώτου Υπασπιστού του Θ. Κολοκοτρώνη, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Εκδοθέντα υπό Σταύρου Ανδροπούλου, Αρεοπαγίτου, τ. 1, εν Αθήναις 1899, σ. 36.

«Christianity [...] lies under a Cloud, and a greater abhorrency in Asia (unless in the Maritime Towns and Places) » : P. Rycaut, *The Present State of the Greek and Armenian Churches, Anno Christi 1678, London 1679*, σ. 23.

Χασιώτης Ι.Κ., *Μεταξύ Οθωμανικής Κυριαρχίας και Ευρωπαϊκής Πρόκλησης. Ο Ελληνικός Κόσμος στα Χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 87.

Χασιώτης Ι.Κ., *Μεταξύ Οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο Ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2001, σελ.90.

Προσεγγίζοντας τη Χάρτα του Ρήγα: παρουσίαση οργανωμένου διδακτικού σχεδιασμού με μαθητές νηπιαγωγείου

Καραβίδα Μαρία

Υπ. Δρ. Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Εισαγωγή

Η τυπογραφία εφευρέθηκε μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, τον 15ο αιώνα, και διαδόθηκε γρήγορα και στην Δυτική Ευρώπη. Σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, η εκδοτική δραστηριότητα των Ελλήνων, η οποία εκτυλίσσεται στην Ευρώπη, παρουσιάζεται δυναμική, καλύπτοντας πολλές πτυχές και διαδραματίζοντας καθοριστικό ρόλο στην προετοιμασία για την Ελληνική Επανάσταση. Σε αυτήν την κατεύθυνση, ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η δραστηριοποίηση και των Δυτικομακεδόνων στον εκδοτικό χώρο (Αμοιρίδου, 2019).

Η Αυστροουγγαρία αποτέλεσε τον προσορισμό του μεγαλύτερου αριθμού ελλήνων αποδήμων. Στη Βιέννη αναπτύχθηκε ισχυρή ελληνική παροικία, στην οποία οι μοναδικοί Δυτικομακεδόνες εκδότες, υπήρξαν οι αδερφοί Μαρκίδες-Πούλιου, με καταγωγή από τη Σιάτιστα. Εξέδωσαν την πρώτη σωζόμενη ελληνική εφημερίδα, η οποία κυκλοφόρησε στις 31 Δεκεμβρίου 1790, με το όνομα «ΕΦΗΜΕΡΙΣ».

Αρχικά, περιελάμβανε ειδήσεις για πολεμικά γεγονότα αλλά και για πολιτικά και οικονομικά θέματα. Στις σελίδες της, ωστόσο, τυπώθηκαν οι αρχές του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης. Συνεργάτες του Ρήγα Φεραίου, οι Μαρκίδες Πούλιου, εξέδωσαν την επαναστατική προκήρυξή του, με την οποία καλούσε τους Έλληνες και τους Βαλκάνιους λαούς, να ξεσηκωθούν

εναντίον των Οθωμανών καθώς, και το μεγαλειώδες έργο του τη «Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος» (Μπόντας, 1981,1989). Η «ΕΦΗΜΕΡΙΣ» κυκλοφόρησε έως τον Δεκέμβριο του 1797. Ταυτόχρονα με την προδοσία του Ρήγα Φεραίου, ο Γεώργιος Πούλιου συλλαμβάνεται με βαρύτατες κατηγορίες.Ο ίδιος απελάθηκε και το τυπογραφείο έκλεισε με απόφαση του δημάρχου της Βιέννης (Καραμπερόπουλος, 2014).

Ο Ρήγας Βελεστινλής

Από τη νεαρή του ηλικία, ο Ρήγας, με καταγωγή από το Βελεστίνο της Μαγνησίας, ασχολήθηκε με τη μελέτη και τα γράμματα. Σπούδασε στη Σχολή της Ζαγοράς και αργότερα, σε ηλικία 20 χρονών, συνέχισε τις σπουδές του στην Κωνσταντινούπολη, κοντά στους Φαναριώτες. Η αγάπη του για τους αρχαίους συγγραφείς και την ιστορία, η ενασχόλησή του με τα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα της εποχής του, η βαρβαρότητα που βίωσε από τους Οθωμανούς, συνέβαλαν στο να διαμορφωθεί η επαναστατική του σκέψη.

Μέσα από το πολύπλευρο και πλούσιο έργο του, αναδείχθηκε ως μία από τις σημαντικότερες προσωπικότητες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. «Διαφωτιστής, Επαναστάτης, Μάρτυρας, Πολιτικός νους, Στρατιωτικός νους, Εθνεργέτης, Οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας του Βαλκανικού χώρου» (Καραμπερόπουλος, 2006:28).

Η «επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως», η οποία εκδόθηκε το 1796 στο τυπογραφείο των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου στη Βιέννη, αποτελεί το πρώτο φύλλο της «Χάρτας της Ελλάδος». Το 1797 εκδόθηκαν και τα υπόλοιπα έντεκα. Στο δωδεκάφυλλο έργο αποτυπώνεται, μέσω αναπαραστάσεων, το ένδοξο ελληνικό παρελθόν και την πνευματική δύναμη των προγόνων. Ταυτόχρονα, ο Ρήγας στοχεύει στην εθνική αφύπνιση του Γένους και την προετοιμασία των

υπόδουλων Ελλήνων για τον αγώνα της Επανάστασης (Καραμπερόπουλος, 1998, 2006).

Ο Ρήγας χρησιμοποίησε στα έργα του τις εικόνες και τη μουσική, προκειμένου να μεταδώσει και να προωθήσει τις επαναστατικές του ιδέες, με σκοπό, αφενός, να τονώσει το ηθικό των Ελλήνων και, αφετέρου, να τους εμπνεύσει και να τους παρακινήσει για τον επαναστατικό αγώνα. Προς αυτήν την κατεύθυνση, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί και το τραγούδι «Θούριος», συνώνυμο, πλέον, με την Ελληνική επανάσταση.

Συλλαμβάνεται στην Αυστρία με κατηγορίες για συννομωσία εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και φυλακίζεται. Για μεγάλο χρονικό διάστημα παρέμεινε φυλακισμένος, υπομένοντας βασανιστήρια χωρίς τελικά να δικαστεί στην Αυστρία. Λόγω του ότι οι κατηγορίες, οι οποίες βάρυναν τον ίδιο και τους συντρόφους του, δεν στρεφόταν εναντίον του αυστριακού κράτους, δεν ήταν δυνατόν να θεμελιωθούν. Για το λόγο αυτό, παραδόθηκε στον αξιωματούχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο Βελιγράδι. Βρήκε φρικτό θάνατο μαζί με επτά συντρόφους του τον Ιούνιο του 1798 (Καραμπερόπουλος, 2006).

Η Ιστορία στο Νηπιαγωγείο

Οι δραστηριότητες, οι οποίες παρουσιάζονται στη συνέχεια, είναι οργανωμένες στη βάση των περιεχομένων του μαθησιακού πεδίου «Κοινωνικές επιστήμες» και πιο συγκεκριμένα στην ενότητα «Ιστορία και πολιτισμός» (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2014). Συγκεκριμένα, δίνεται έμφαση στην κατάκτηση των γνώσεων και την καλλιέργεια των ικανοτήτων, προκειμένου οι μαθητές να αποτελέσουν τους αυριανούς ενεργούς και υπεύθυνους πολίτες. Εστιάζουν στην επιστήμη της Ιστορίας και

έρχονται σε επαφή με τις έννοιες του χώρου και του χρόνου. Διευρύνουν τις αντιλήψεις τους, εξερευνούν, γνωρίζουν σύμβολα και χάρτες και κατακτούν την έννοια της χρονικής ακολουθίας. Μαθαίνουν για σημαντικά γεγονότα και ανθρώπους του παρελθόντος, μέσα από την βιογραφία τους, μέσα από φωτογραφίες και αξιοποιώντας ηλεκτρονικές πηγές και το διαδίκτυο. Άλλωστε, ο ενεργός και υπεύθυνος πολίτης οφείλει να γνωρίζει το παρελθόν και την πολιτισμική του ταυτότητα, για να είναι σε θέση να αναζητά πληροφορίες, προκειμένου μέσω της κριτικής επεξεργασίας τους να διερευνά τα σημαντικά κοινωνικά θέματα του σήμερα (ΥΠ.Ε.Π.Θ-Π.Ι., 2003 . ΥΠ.Π.Θ-ΙΕΠ, 2014).

Στο σημείο αυτό σημειώνεται ότι οι προτεινόμενες δραστηριότητες υλοποιήθηκαν στο 15ο Νηπιαγωγείο Κοζάνης, το σχολικό έτος 2020-21, στα πλαίσια του εορτασμού της Εθνικής επετείου για την 25η Μαρτίου και τον εορτασμό για τα 200 χρόνια από την κήρυξη της Επανάστασης. Βρίσκονται σε συμφωνία με το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών για το νηπιαγωγείο και βασίζονται στα εγχειρίδια: α) Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Εφημερίς-Τύπος και περιβάλλον» (Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Σιάτιστας, 2009), β) Ο μικρός Ρήγας και τα σύμβολα της Χάρτας (Βαρβαρούση, 2021) και στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Ωνάση (<https://www.onassis.org/el/initiatives/onassis-educational-programs/season-2020-2021>). Λόγω του γεγονότος ότι αρκετές από τις δραστηριότητες απευθύνονται σε μαθητές μεγαλύτερης ηλικίας, υλοποιήθηκαν οι απαραίτητες προσαρμογές για την αντίστοιχη ηλικιακή ομάδα μαθητών. Τέλος, αναφέρεται ότι οι δραστηριότητες, στο σύνολό τους, πραγματοποιήθηκαν εξαποστάσεως, αξιοποιώντας τη σύγχρονη εκπαίδευση,

λόγω των ειδικών συνθηκών εξαιτίας της πανδημίας και των κανόνων αναστολής της δια ζώσης λειτουργίας των σχολείων.

Παρουσίαση διδακτικού σχεδιασμού με μαθητές νηπιαγωγείου

Εισαγωγικές επισημάνσεις

Μεθοδολογικά οι συγκεκριμένες δραστηριότητες στηρίχθηκαν σε παιδαγωγικά-διδακτικά μοντέλα της σύγχρονης Διδακτικής. Η κριτική σκέψη και η διδασκαλία σε μικρές ομάδες εργασίας, αντιπαραθέτουν εναλλακτικές προτάσεις στη δασκαλοκεντρική διδασκαλία και στο γνωσιοκεντρικό χαρακτήρα του σχολείου και επικεντρώνονται στην ενεργό συμμετοχή των μαθητών στη μαθησιακή διαδικασία, στην ανάπτυξη της ομαδικότητας και στην απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων (Ματσαγγούρας, 2004). Παράλληλα, προσεγγίστηκαν μέσω της θεωρίας του «Κοινωνικο-πολιτισμικού κονστρουκτιβισμού», στην οποία ψυχολογική βάση έδωσε ο Vygotsky. Κάτω από αυτήν την οπτική, η έννοια της «κοινωνικής αλληλεπίδρασης» παρουσιάζεται κυρίαρχη στο χώρο της σύγχρονης παιδαγωγικής (Φράγκος, 1993 . Γκότοβος, 2002).

Τάξη εφαρμογής: Προνήπια& Νήπια

Οργάνωση μαθητών: Εργασία σε μικρές ομάδες και ατομική εργασία

Χρονική διάρκεια: 6 (έξι) διδακτικές ώρες σύγχρονης διδασκαλίας μέσω διαδικτυακής πλατφόρμας

Μέσα-Υλικά: Ηλεκτρονικός υπολογιστής με σύνδεση στο διαδίκτυο, ψηφιακή απεικόνιση της Χάρτας του Ρήγα

Στόχοι:

Οι μαθητές:

☉Να αρχίσουν να κατανοούν ότι μπορούν να μάθουν για το παρελθόν με διαφορετικούς τρόπους και μέσα: φωτογραφίες, αφίσες, βιβλία, μουσεία, παιχνίδια, ψηφιακά μέσα.

☉Να έρθουν σε επαφή με πηγές για ανθρώπους και γεγονότα εθνικών ιστορικών εορτών.

☉Να παρακολουθούν αφηγήσεις βιβλίων και να διαπραγματεύονται έννοιες όπως: ο ηρωισμός, το θάρρος, η ελευθερία, η πατρίδα, η ειρήνη και ο πόλεμος.

☉Να επιχειρούν συσχετίσεις μεταξύ ιστορικών γεγονότων

☉Να αξιοποιούν το διαδίκτυο και τον ηλεκτρονικό υπολογιστή για ιστορικά και ηχητικά ντοκουμέντα.

(ΥΠ.Π.Θ-ΙΕΠ, 2014)

Στρατηγικές διδασκαλίας: Χρησιμοποιήθηκαν μέθοδοι και τεχνικές κατάλληλες για συλλογή πληροφοριών, διερεύνηση απόψεων και αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της ομάδας. Συνδυαστικά χρησιμοποιήθηκαν οι διερευνήσεις, η θεματική προσέγγιση, η συζήτηση και ο διάλογος. Ενισχυτικά αξιοποιήθηκαν η μελέτη οπτικού υλικού, οι εικονικές επισκέψεις σε μουσεία και η αφήγηση ιστοριών.

Περιγραφή δραστηριότητας:

Ενότητα γνωριμίας και θεωρητικής παρουσίασης: Σημείο εκκίνησης αποτέλεσε η προβολή του παραμυθιού «Η εφημεριδούλα διηγείται» από το υλικό του προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης του ΚΠΕ Σιάτιστας. Ακολούθησε συζήτηση σχετικά με τη δράση των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου και την έκδοση της «Εφημερίς» καθώς, επίσης, και για τον σκοπό της να προετοιμάσει τους Έλληνες για τον αγώνα της Ελευθερίας. Τέλος, η συζήτηση

επεκτάθηκε στον Ρήγα Φεραίο και τη συνεργασία τους. Με αυτόν τον τρόπο ήρθαν σε επαφή με τη Χάρτα και άκουσαν να απαγγέλει μέρος από το έργο του τα «Δίκαια του ανθρώπου». Παράλληλα, πραγματοποιήθηκε αφήγηση του ψηφιακού βιβλίου «Ο μικρός Ρήγας και τα σύμβολα της Χάρτας» (Βαρβαρούση, 2021). Η εικονογράφηση και η γνωριμία με τον μικρό Ρήγα Φεραίο συνετέλεσαν στην ενεργοποίηση των μαθητών και στην εισαγωγή τους στο περιεχόμενο μάθησης (Διάρκεια: 3 διδακτικές ώρες σύγχρονης εξ αποστάσεως διδασκαλίας).

Ενότητα εξοικείωσης: Στη συνέχεια η συζήτηση επεκτάθηκε σε έννοιες όπως: παιδεία, ελευθερία, ισότητα, ανεξιθρησκία, αξίες, ασφάλεια, νόμος, δικαιοσύνη. Με τον διάλογο και τη συζήτηση δημιουργήθηκαν οι απαραίτητες νοητικές αναπαραστάσεις ώστε να συνδεθεί η προηγούμενη με τη νέα γνώση (Διάρκεια: 1 διδακτική ώρα σύγχρονης εξ αποστάσεως διδασκαλίας).

Ενότητα εφαρμογής: Σε ένα δεύτερο επίπεδο, ζητήθηκε από τους μαθητές να αναζητήσουν στο διαδίκτυο εικόνες από τη «Χάρτα» του Ρήγα Φεραίου και να περιηγηθούν σε αυτήν, εντοπίζοντας σύμβολα, αναπαραστάσεις γεγονότων ή μυθικά πρόσωπα. Ο κάθε μαθητής παρουσίασε στην ομάδα το σύμβολο, το οποίο επέλεξε. Ακολούθως, παρουσιάστηκαν όλα τα κρυμμένα σύμβολα μέσα στη Χάρτα και οι μαθητές συμμετείχαν ενεργά στη συζήτηση που έγινε για την αποκρυπτογράφηση τους. Σε αυτήν την κατεύθυνση βοήθησε η χρησιμοποίηση της εφαρμογής επαυξημένης πραγματικότητας (Augmented Reality), η οποία προσφέρεται από το Ίδρυμα Ωνάση και ζωντανεύει με εντυπωσιακό τρόπο τα αντίστοιχα σύμβολα (<https://www.onassis.org/el/whats-on/paintelling-travelling-with-the-symbols-and-myths-of-rigas-charta/digital-material-a-journey-with-the-myths-and->

symbols-of-rigas-charta-through-a-childrens-book) (Διάρκεια: 1 διδακτική ώρα σύγχρονης εξ αποστάσεως διδασκαλίας).

Ενότητα αξιολόγησης: Η δραστηριότητα ολοκληρώθηκε με την αξιολόγηση. Αξιολόγηση, η οποία ήταν ανατροφοδοτική και είχε ως στόχο να διαπιστωθεί ο βαθμός εμπλοκής των μαθητών και κατανόησης των αντίστοιχων εννοιών και ιστορικών γεγονότων. Λαμβάνοντας υπόψη το σύντομο χρονικό διάστημα καθώς και τον τρόπο, με τον οποίο ενεπλάκησαν οι μαθητές στις δραστηριότητες, οι τεχνικές αξιολόγησης περιορίστηκαν στη συζήτηση, τον διάλογο, την κατάθεση των προσωπικών τους απόψεων αλλά κυρίως τα έργα και τις ζωγραφιές τους. Από τους μαθητές ζητήθηκε να ζωγραφίσουν τους δικούς τους σπόρους της παιδείας και της ελευθερίας και να γράψουν τις λέξεις που συνάντησαν να κυριαρχούν στο έργο του Ρήγα Φεραίου (Διάρκεια: 1 διδακτική ώρα σύγχρονης εξ αποστάσεως διδασκαλίας).

Καταληκτικά

Τα επιστημονικά πεδία του Νέου Προγράμματος Σπουδών της προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας του ελληνικού σχολείου αν και αποτελούν ξεχωριστές μαθησιακές περιοχές, δε διδάσκονται ως ξεχωριστά γνωστικά αντικείμενα, αλλά διατρέχουν όλο το Πρόγραμμα Σπουδών, καθώς οι έννοιες που διαπραγματεύονται συχνά αλληλεπικαλύπτονται. Συνεπώς, το περιεχόμενο των «Κοινωνικών επιστημών» δύναται να λειτουργήσει συνδυαστικά, ιδιαίτερα, με τις ενότητες και τα περιεχόμενα του μαθησιακού πεδίου «Προσωπική & Κοινωνική Ανάπτυξη» δίνοντας έμφαση στον σεβασμό, την αποδοχή της διαφορετικότητας και την απόκτηση ηθικών αξιών (ΥΠ.Π.Θ-ΙΕΠ, 2014).

Επιπλέον, το συγκεκριμένο μαθησιακό πεδίο αναδεικνύει τον σημαντικό ρόλο των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στην εκπαίδευση και τη διδασκαλία, λόγω του ότι υποστηρίζουν τους μαθητές στην επαφή τους με το παρελθόν και την ιστορία βοηθώντας τους να συλλέξουν πληροφορίες, να γνωρίσουν και να μάθουν πρόσωπα και γεγονότα, να καταγράψουν και να παρουσιάσουν τις αποκτηθείσες γνώσεις (ΥΠ.Π.Θ-ΙΕΠ, 2014).

Η υλοποίηση των συγκεκριμένων δραστηριοτήτων θα μπορούσε να επεκταθεί σε ένα πρόγραμμα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την αποδοχή της ετερότητας και της καλλιέργειας κοινωνικών αξιών όπως: η ενσυναίσθηση και η αλληλεγγύη. Σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία και σε ένα τοπίο που, αρκετά συχνά, επικρατεί ο ρατσισμός και η ξενοφοβία, το έργο και ο λόγος του Ρήγα Φεραίου παραμένουν επίκαιρα όσο ποτέ.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο ρόλος του εκπαιδευτικού μεταβάλλεται συνεχώς ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες. Πρόκειται για έναν εκπαιδευτικό υποστηρικτικό, καθοδηγητικό και ενισχυτικό αναφορικά με ένα αντικείμενο που διαπραγματεύεται κοινωνικά ζητήματα και αναδεικνύει διαφορετικές απόψεις. Αυτό αποτελεί βασική προϋπόθεση, ώστε να καθίστανται οι μαθητές ικανοί να τα προσεγγίζουν κριτικά, να εκφράζονται ελεύθερα και να αντιπαρατίθενται εποικοδομητικά μέσα σε ένα περιβάλλον εμπιστοσύνης (Φλογαΐτη, 2006). Απαιτείται, λοιπόν, η ύπαρξη ενός «στοχαζόμενου» εκπαιδευτικού. Πρόκειται για τον εκπαιδευτικό, ο οποίος αντιλαμβανόμενος τις κοινωνικές επιταγές και τις ανάγκες των μαθητών του, τους προετοιμάζει και τους ενεργοποιεί κατάλληλα, ώστε να προσαρμοστούν στο αξιακό πλουραλιστικό πλαίσιο των σύγχρονων πολυπολιτισμικών κοινωνιών (Φύκαρης, 2010:277-278).

Βιβλιογραφία

Αμοιρίδου, Ε. (2019). *Η συμμετοχή των Δυτικομακεδόνων στην εκδοτική δραστηριότητα κατά τους χρόνους της οθωμανικής κυριαρχίας. Στο Καρανάσιος κ.α (επιμ), Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας. Τόμος Α Από τον 15ο αιώνα στον μεσοπόλεμο (σελ.471-522). Γρεβενά 2-5 Οκτωβρίου 2014*

Βαρβαρούση Λ. (2021). *Ο μικρός Ρήγας και τα μυστικά σύμβολα της Χάρτας*. OnassisEducation.

Γκότοβος, Α. (2002). *Παιδαγωγική Αλληλεπίδραση – Επικοινωνία και Κοινωνική Μάθηση στο σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.

ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι.(2003). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Νηπιαγωγείου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

ΥΠ.Π.Θ.-ΙΕΠ (2014). *Πρόγραμμα Σπουδών Νηπιαγωγείου*. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: 2014

Καραμπερόπουλος, Δ. (1998). *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*. Εκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Αθήνα: 1998.

Καραμπερόπουλος, Δ. (2006).*Η επαναστατική μορφή του Ρήγα*. Στο. Γ. Μύαρης& Δ. Νικολάου (επιμ.), *Ρήγας Βελεστινλής «200 χρόνια από το θάνατό του. Προσεγγίσεις στο έργο και τις επιδράσεις του»* (σελ. 25-40). Λευκωσία 27-28 Μαρτίου 1998.

Καραμπερόπουλος, Δ. (2014).*Οι Σιατιστινοί και Κοζανίτες σύντροφοι του Ρήγα*. Στο Χ. Καρανάσιος κ.α.(επιμ.), *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και*

Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης Πρακτικά Β Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας (σελ. 313-324). Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012.

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Σιάτιστας (2009). *Εφημερίς-Τύπος και Περιβάλλον. Σιάτιστα:2009.*

Ματσαγγούρας, Η. (2004). *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία και Μάθηση*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Μπόντας, Γ (1981). *Οι Σιατιστινοί αδερφοί Μαρκίδες Πούλιου*. Χρονικά, τόμος Γ 1981 της Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας.

Μπόντας, Γ. (1989). *Οι πρόδρομοι της ελληνικής δημοσιογραφίας Σιατιστινοί αδερφοί Μαρκίδες Πούλιου και η πρώτη ελληνική εφημερίδα*. Περιοδικό «Ελιμειακά» Τεύχος 23. Δεκέμβριος 1989.

Φλογαΐτη, Ε. (2006). *Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την Αειφορία*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Φύκαρης, Ι. (2010). *Σύγχρονες διαστάσεις του διδακτικού έργου και ρόλου του εκπαιδευτικού*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Φράγκος, Χ. (1993). *Ψυχοπαιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg.

Οι επαναστάσεις μέσα από την ματιά του E.J. Hobsbawm με έμφαση στην Ελληνική Επανάσταση του 1821

Δρ Φωτεινή Καγιόγλου

Διδάκτορας Πολιτικών Επιστημών Α.Π.Θ.

Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω

Η εποχή μετά το 1815 απέδειξε ότι οι κυβερνήσεις δεν είχαν την δύναμη να σταματήσουν τις επαναστάσεις που άλλαξαν την ιστορία. Η Γαλλική Επανάσταση υπήρξε οδηγός και πρότυπο λαών που ξεσηκώθηκαν ενάντια στον απολυταρχισμό και είχαν ως στόχο μεταρρυθμίσεις.

Τρία επαναστατικά κινήματα απαντούμε την εποχή που εξετάζουμε στον δυτικό κόσμο να λαμβάνουν χώρα μεταξύ του 1815 και του 1848. Αρχικά στα 1820 με 1824 στην Μεσόγειο έχουμε την Ισπανία το 1820, τη Νεάπολη το 1820 και την Ελλάδα το 1821. Πετυχημένο παράδειγμα το ελληνικό, καθώς οι άλλες επαναστάσεις καταπνίγηκαν.

Το δεύτερο επαναστατικό κύμα έλαβε χώρα στα 1829 με 1834 και επηρέασε όλη την Ευρώπη στα δυτικά της Ρωσίας, καθώς και τη Βόρεια Αμερική. Στην Ευρώπη, η ανατροπή των Βουρβόνων στη Γαλλία ενθάρρυνε την ανάδειξη πολλών κινήματων. Το 1830 είναι η χρονιά που το Βέλγιο απελευθερώνεται από την Ολλανδία. Την ίδια και την επόμενη χρονιά θα καταπνιγεί το πολωνικό κίνημα. Αναταραχή θα συναντήσουμε στην Ιταλία και την Γερμανία. Στην Ελβετία κυριάρχησε ο φιλελευθερισμός. Στην Ισπανία και την Πορτογαλία ξεκινά εμφύλιος μεταξύ φιλελευθέρων και κληρικόφρονων. Η Βρετανία θα επηρεαστεί επίσης λόγω της Ιρλανδίας κατά βάση.

Το επαναστατικό κύμα του 1830 θα σημάνει την οριστική ήττα της αριστοκρατίας από τις αστικές δυνάμεις στη δυτική Ευρώπη. Τραπεζίτες, μεγαλοβιομήχανοι και κατά περιόδους ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι άρχουν. Οι φιλελεύθεροι θεσμοί με περιορισμούς στο δικαίωμα ψήφου με κριτήρια περιουσιακά ή μορφωτικά θα κυριαρχήσουν. Οι περιορισμοί αυτοί θα καμφθούν πρώτα στις Η.Π.Α. όπου θα υπάρξει απεριόριστη πολιτική δημοκρατία με το δικαίωμα ψήφου να δίδεται στους κατοίκους των παραμεθόριων περιοχών, τους μικροκαλλιεργητές και τους φτωχούς των πόλεων.

Η πιο σημαντική καινοτομία του 1830 είναι η εμφάνιση της εργατικής τάξης που αποκτά ανεξαρτησία και πολιτική συνείδηση ως δύναμη στη Βρετανία και τη Γαλλία. Ταυτόχρονα θα ξεσπάσουν εθνικιστικά κινήματα σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες.

Το τρίτο επαναστατικό κύμα επέρχεται το 1848. Γαλλία, Ιταλία και γερμανικά κρατίδια μετέχουν σε αυτό.

Οι κοινωνικές αλλαγές ήταν γρήγορες, οι οικονομικές και κοινωνικές δυσαρέσκεις ήταν οξείες και προκάλεσαν επαναστατικά ξεσπάσματα. Πρότυπο ήταν η Γαλλική Επανάσταση του 1789.

Η Παλινόρθωση της περιόδου 1815 -1830 περιέλαβε όλους του διαφωνούντες από Βοναπαρτιστές, ρεπουμπλικάνους, μετριοπαθείς και ριζοσπάστες. Μόνο στη Βρετανία θα υπάρξουν ενσυνείδητοι επαναστάτες όταν θα εμφανιστεί μια ανεξάρτητη προλεταριακή τάση στην πολιτική και την ιδεολογία υπό την αιγίδα του «συνεταιρισμού» του Owen (1830). Το πρόγραμμα γύρω από το οποίο συσπειρώθηκαν οι Βρετανοί εργάτες ήταν αυτό της απλής κοινοβουλευτικής μεταρρύθμισης των «Έξι Σημείων» του Χάρτη του Λαού.

Με εξαίρεση τις Η.Π.Α. και την Βρετανία όπου υπήρχε μαζική πολιτική οι επαναστάτες θεωρούσαν τον εαυτό τους ως μικρές ελίτ των χειραφετημένων και προοδευτικών που ηγούνταν υπέρ της αδρανούς μάζας που ήταν αδαής και παραπλανημένη και δεν συμμετείχε στην απελευθέρωση. Ως κοινό εχθρό όριζαν, ιδίως στα δυτικά Βαλκάνια, την συνένωση των απολυταρχικών ηγεμόνων υπό την αρχηγία του Τσάρου. Η επαναστατική οργάνωση που υιοθετήθηκε ήταν η μυστική επαναστατική αδελφότητα.

Οι αδελφότητες είχαν τελετουργικό και αυστηρή ιεραρχία και εκκινούσαν στο τέλος της ναπολεόντειας περιόδου. Η πιο γνωστή ήταν οι Καρμπονάροι. Έλκουν την καταγωγή τους από μασονικές στοές στην ανατολική Γαλλία και μέσω αντιβοναπαρτιστών Γάλλων αξιωματικών στην Ιταλία πήραν σάρκα και οστά στη νότια Ιταλία μετά το 1806 και εξαπλώθηκαν στο Βορρά και στον μεσογειακό χώρο μετά το 1815. Τους συναντάμε στη Ρωσία με τους Δεκεμβριστές που πραγματοποίησαν την πρώτη επανάσταση της σύγχρονης ρωσικής ιστορίας το 1825 και στην Ελλάδα. Η εποχή των Καρμπονάρων άγγιξε το απόγειο της στα 1820-1821 και ήταν η κύρια μορφή επαναστατικής οργάνωσης. Σημαντική ήταν η διάθεσή του να συμβάλει στην ελληνική απελευθέρωση μέσω του φιλελληνισμού γεγονός που συνέβαλε στη διατήρηση της συνοχής του.

Οι καρμπονάροι είχαν ολοκληρωτική αλλά πρόσκαιρη επιτυχία σε μερικά ιταλικά κρατίδια, στην Ισπανία όπου ανέτειλε το στρατιωτικό *pronunciamento* [διάγγελμα]. Φιλελεύθεροι συνταγματάρχες, οργανωμένοι στις δικές τους μυστικές αδελφότητες των αξιωματικών έδινε εντολή στα συντάγματά τους να τους ακολουθήσουν στην επανάσταση όπως και έγινε.

Η επανάσταση που είχε επιτυχία ήταν μόνο η ελληνική του 1821 για την περίοδο 1820-1822. Επιβλήθηκε με επιτυχία χάρη στην γνήσια λαϊκή μορφή της

και στην ευνοϊκή διπλωματική κατάσταση. Ως συνέπεια έγινε πηγή έμπνευσης του διεθνούς φιλελευθερισμού, και ο φιλελληνισμός, που συνεπέφερε οργανωμένη υποστήριξη για τους Έλληνες και συμμετοχή πολυάριθμων εθελοντών στον ελληνικό αγώνα, συσπείρωσε την ευρωπαϊκή αριστερά.

Ο ελληνικός απελευθερωτικός αγώνας (1821-1830) ήταν ο μόνος που συγκέρασε τον πόλεμο των ποιμενικών φυλών και των ληστών ηρώων ενάντια στην κυβέρνηση με τις ιδέες του αστικού εθνικισμού και της Γαλλικής Επανάστασης. Η ελληνική Επανάσταση έγινε θρύλος και ενέπνευσε απανταχού τους εθνικιστές και τους φιλελεύθερους. Ήταν η μόνη περίπτωση που ένας ολάκερος λαός ξεσηκώθηκε ενάντια στον κατακτητή και έτυχε της υποστήριξης της ευρωπαϊκής αριστεράς με ηγέτη τον Λόρδο Βύρωνα που άφησε την τελευταία πνοή του στην Ελλάδα αφού συνέβαλε σημαντικά στην πραγμάτωση της ελληνικής ανεξαρτησίας.

Ένα μέρος των Ελλήνων της εποχής εκείνης θύμιζε τις πολεμικές αγροτικές τάξεις και φυλετικές ομάδες των Βαλκανίων. Ωστόσο υπήρχε και μια μερίδα που αποτελούσε διεθνή εμπορική και διοικητική τάξη, εγκαταστημένη σε παροικίες ή κοινότητες σ' ολόκληρη την Τουρκική Αυτοκρατορία και πέραν αυτής. Η Ορθόδοξη Εκκλησία διατηρούσε την ελληνική γλώσσα και Έλληνες επάνδρωναν τα υψηλότερα κλιμάκια της Εκκλησίας προεξάρχοντος του Έλληνα Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης. Υπήρχαν επίσης Έλληνες δημόσιοι υπάλληλοι, ως υποτελείς πρίγκιπες, που διοικούσαν τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες που σήμερα βρίσκονται στην περιοχή της Ρουμανίας. Ως εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι οι μορφωμένες και εμπορικές τάξεις των Βαλκανίων, της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας και της Ανατολής, ανεξαρτητως εθνικής καταγωγής, είχαν εξελληνιστεί λόγω της

φύσης των δραστηριοτήτων τους. Σε αυτό συνέβαλε κατά τον 18ο αιώνα η σημαντική οικονομική ανάπτυξη που επεξέτεινε την εμβέλεια αλλά και αύξησε τις επαφές της ελληνικής διασποράς. Το σιτεμπόριο της Μαύρης Θάλασσας έφερε τους Έλληνες στην Ιταλία, την Γαλλία και την Βρετανία και τα επιχειρηματικά τους κέντρα και ενίσχυσε τους δεσμούς τους με τη Ρωσία. Το βαλκανικό εμπόριο επεκτάθηκε από τους Έλληνες εμπόρους στην Κεντρική Ευρώπη. Στην Βιέννη την περίοδο από το 1784 έως το 1812 εκδίδονται οι πρώτες εφημερίδες στην ελληνική γλώσσα. Οι αγρότες – αντάρτες θα μεταναστεύσουν και περιοδικά θα επανεγκατασταθούν ενδυναμώνοντας τις κοινότητες της διασποράς. Οι ιδέες που θα κυριαρχήσουν στην κοσμοπολίτικη διασπορά είναι της Γαλλικής Επανάστασης, ήτοι ο φιλελευθερισμός, ο εθνικισμός και οι μέθοδοι πολιτικής οργάνωσης από τις μασονικές μυστικές εταιρείες. Ο Ρήγας μιλούσε γαλλικά και προσάρμοσε τη Μασσαλιώτιδα στα ελληνικά δεδομένα. Στην Οδησό το 1814 θα ιδρυθεί η Φιλική Εταιρεία.

Ο ξεσηκωμός του ελληνικού λαού ήταν μαζικός και ένοπλος και εξασφάλισε την ανεξαρτησία της χώρας .

Βιβλιογραφία

Παπαγεωργίου Σ. Π. (2005). *Από το γένος στο έθνος: Η θεμελίωση του Ελληνικού κράτους 1821-1862* (2η έκδοση). Αθήνα: Παπαζήση.

Πιζάνιας, Πέτρος (επιμ.) (2009). *Η ελληνική επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*. Αθήνα: Κέδρος.

Hatzopoulos, M. (2009). «*From resurrection to insurrection: 'sacred' myths, motifs, and symbols in the Greek War of Independence*». *The making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797–1896)*.

Hobsbawm, Eric (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawm, Eric (1997). *Η εποχή των Επανάστασεων 1789-1848*. ΜΙΕΤ.

Hobsbawm, Eric (2008) *Η εποχή των επαναστάσεων (1789-1848)*. Μετάφραση Μαριέτα Οικονομοπούλου, 6η ανατύπωση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα.

Grenet, Mathieu (2016). *La fabrique communautaire. Les Grecs à Venise, Livourne et Marseille, 1770-1840*. Αθήνα-Ρώμη: École française d'Athènes-École française de Rome.

National Geographic (2009) 1821 *ΟΞεσηκωμός Του Γένους, ΔΟΛ*.

Η συμβολή των Ιωαννιτών Αγίων - Νεομαρτύρων στη διατήρηση της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των υπόδουλων Ελλήνων

Καδιγιαννόπουλος Γεώργιος

Δρ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΣΕΠ Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Μήτσος Χρήστος

Θεολόγος

Εισαγωγή

Η χριστιανική θρησκεία στο πέρασμα των αιώνων έχει να επιδείξει πληθώρα αγίων κυρίως κατά την περίοδο που υφίσταντο εκτενής διωγμοί των χριστιανών. Αντίστοιχη σημαντική προσφορά σε αγίους έχει να παρουσιάσει και η ελλαδική ορθόδοξη χριστιανική εκκλησία κατά κύριο λόγο την περίοδο της τουρκοκρατίας. Χρήζει ιδιαίτερης μνείας ότι η χρήση του όρου τουρκοκρατία είναι εκτεταμένη έως στις μέρες μας, καθώς δε θεωρείται αδόκιμος, αφού οι Οθωμανοί ήταν Τούρκοι. (Νικολάου, 2019).

Στην περίοδο της τουρκοκρατίας υπήρξε αυξημένη ανάδειξη αγίων, καθώς οι Έλληνες δέχονταν σημαντικές πιέσεις για να ασπαστούν τη μουσουλμανική θρησκεία, γεγονός που από την οπτική των Τούρκων ταυτιζόταν με την απάρνηση όχι μόνο της θρησκευτικής, αλλά και την εθνικής τους συνείδησης.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει τη συμβολή των Ιωαννιτών Αγίων – Νεομαρτύρων στη διατήρηση της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των υπόδουλων Ελλήνων.

Η έννοια του νεομάρτυρα

Η χριστιανική θρησκεία διαθέτει πληθώρα αγίων στο πέρασμα των αιώνων. Μία ιδιαίτερη κατηγορία αγίων αποτελούν οι νεομάρτυρες. Η πρώτη αναφορά στον όρο «νεομάρτυρας» πραγματοποιείται κατά την περίοδο της εικονομαχίας και αναφέρεται στους χριστιανούς υποστηρικτές των εικόνων που υφίσταντο διώξεις. Ο όρος «νεομάρτυρας» αναδείχθηκε εκ νέου την περίοδο της τουρκοκρατίας για να συμπεριλάβει όσους χριστιανούς μαρτύρησαν από τους Τούρκους λόγω της πίστης τους (Αναστασίου, 1983).

Η ύπαρξη νεομαρτύρων οφείλεται μεταξύ άλλων στο γεγονός ότι αρκετοί χριστιανοί είτε βρίσκονταν αντιμέτωποι με κατασκευασμένες και συκοφαντικές θρησκευτικές κατηγορίες, είτε αρνούνταν να εξισλαμιστούν, οπότε οδηγούνταν στο θάνατο μέσω των μαρτυριών (Χασιώτης, 2001).

Ο βίαιος εξισλαμισμός έρχεται σε αντίθεση με τη διδασκαλία του Κορανίου, παρόλα αυτά εφαρμόστηκε αρκετά συχνά στους ελληνικούς χριστιανικούς πληθυσμούς της οθωμανικής αυτοκρατορίας (Αναστασίου, 1983, Γκάρα & Τζεδόπουλος, 2015). Ειδικότερα, παρατηρούνταν το φαινόμενο των ομαδικών εξισλαμισμών, καθώς και εκούσιων εξισλαμισμών συγκεκριμένων επαγγελματικών ομάδων όπως: αγρότες, τεχνίτες κ.ά για οικονομικούς λόγους. Όσον αφορά στην περιοχή της Ηπείρου σημειώνεται ο μαζικός εξισλαμισμός των σπαχήδων περίπου στα μέσα του 17ου αιώνα (Νικολάου, 2019).

Ανακεφαλαιώνοντας ο όρος νεομάρτυρας εμφανίζεται σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους της χριστιανικής ιστορίας, με την τελευταία να περιλαμβάνει όσους μαρτύρησαν κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας μένοντας αταλάντευτοι στην ομολογία της πίστης τους στο Χριστό.

Διάκριση και ομάδες μαρτύρων

Οι μάρτυρες της ορθόδοξης χριστιανικής εκκλησίας δύνανται να διακριθούν σε συγκεκριμένες κατηγορίες και ομάδες. Πιο αναλυτικά, οι μάρτυρες μπορούν να καταταχθούν σε (Τσάμης, 2000):

- Μεγαλομάρτυρες. Χαρακτηρίζονται οι λαϊκοί και κληρικοί, οι οποίοι υπέστησαν απάνθρωπα και εκτεταμένα βασανιστήρια
- Ιερομάρτυρες. Είναι όσοι ιερείς μαρτύρησαν
- Οσιομάρτυρες. Οι μοναχοί και οι ασκητές που υπέστησαν μαρτύριο
- Παρθενομάρτυρες. Το χαρακτηρισμό της παρθενομάρτυρας λαμβάνουν όσες νέες διαβιούσαν στον κόσμο και μαρτύρησαν
- Μάρτυρες. Είναι όσοι λαϊκοί υπέστησαν μαρτύρια για την πίστη τους
- Νεομάρτυρες. Χαρακτηρίζονται οι λαϊκοί και κληρικοί που μαρτύρησαν κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας

Ο αρκετά μεγάλος αριθμός μαρτύρων, οι οποίοι προέκυψαν την περίοδο της τουρκοκρατίας δύνανται να διακριθεί σε τέσσερις διακριτές ομάδες:

- Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τους μουσουλμάνους, οι οποίοι επέλεξαν να ασπαστούν το χριστιανισμό και στη συνέχεια μαρτύρησαν (Χασιώτης, 2001)
- Η δεύτερη ομάδα συγκροτείται από τους νεομάρτυρες, οι οποίοι θυσιάσαν τη ζωή τους λαμβάνοντας μέρος σε πολεμικές συγκρούσεις (Καλλιακμάνης, 2000)
- Στην τρίτη ομάδα νεομαρτύρων εντάσσονται όσοι χριστιανοί μαρτύρησαν λόγω της δημόσιας και ένθερμης διδασκαλίας του Ευαγγελίου (Τσάμης, 2000)

• Η τέταρτη ομάδα αποτελείται από τους μάρτυρες, οι οποίοι αρχικά άλλαξαν την πίστη τους απαρνούμενοι το Χριστό, αλλά στην πορεία ασπάστηκαν εκ νέου το χριστιανισμό και οδηγήθηκαν εκουσίως σε μαρτύρια, με συνέπεια να αγιάσουν (Τσάμης, 2000)

Συνοψίζοντας όσα αναλύθηκαν παραπάνω δύναται κανείς να υποστηρίξει ότι υφίστανται διακριτές κατηγορίες και ομάδες μαρτύρων, οι οποίοι ως κοινό χαρακτηριστικό έχουν ότι θυσίασαν τη ζωή τους για την πίστη και την αγάπη τους στο Χριστό.

Ηπειρώτες Άγιοι

Η περιοχή της Ηπείρου όπως και το σύνολο του ελλαδικού χώρου έχει να παρουσιάσει σημαντικό αριθμό αγίων. Σε αυτή την ενότητα της εργασίας παρουσιάζονται οι άγιοι που συνδέονται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο με την περιοχή της Ηπείρου και η ταξινόμησή τους πραγματοποιείται με κριτήριο την Περιφερειακή Ενότητα.

Πιο αναλυτικά, οι άγιοι/ες που αποτελούν σημείο αναφοράς, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, για την Π.Ε Ιωαννίνων είναι οι εξής (Δεσπότης, 2009, Λέκκος, 2013):

- Η αγία Κόρη
- Ο άγιος Γρηγόριος Καλλίδης
- Ο άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως
- Ο άγιος νεομάρτυρας Αυξέντιος
- Ο άγιος νεομάρτυρας Γεώργιος, ο πολιούχος της πόλης των Ιωαννίνων
- Ο άγιος νεομάρτυρας Δημήτριος ο εκ Σαμαρίνης

- Ο άγιος νεομάρτυρας Ιωάννης ο εκ Κονίτσης
- Ο άγιος νεομάρτυρας Ιωάννης ο εξ Ιωαννίνων
- Ο άγιος νεομάρτυρας Νικόλαος, ο πολιούχος της πόλης του Μετσόβου
- Ο άγιος οσιομάρτυρας Παύλος ο Ιωαννίτης
- Ο άγιος Νικόλαος Καβάσιλας
- Ο άγιος Παΐσιος ο Αγιορείτης
- Ο όσιος Ανδρέας ο ερημίτης και θαυματουργός
- Ο όσιος Αρσένιος ο εν Πάρω
- Ο όσιος Θεοφάνης ο θαυματουργός
- Ο όσιος Σάββας
- Οι άγιοι Θεοφάνης και Νεκτάριος οι Αψαράδες
- Οι όσιοι αυτάδελφοι Μάξιμος και Ιωάσαφ

Αντίστοιχα, άγιοι/ες που συνδέονται με την Π.Ε Άρτας είναι (Δεσπότης, 2009, Λέκκος, 2013):

- Η αγία Θεοδώρα η βασίλισσα της Άρτας
- Ο άγιος ιερομάρτυρας Παρθένιος ο επίσκοπος Ραδοβισδίου
- Ο άγιος Μάξιμος ο Γραικός
- Ο άγιος Νεομάρτυρας Ζαχαρίας
- Οι όσιοι Θεοχάρης και Απόστολος

Ακολούθως, οι άγιοι που υφίσταται κάποια μορφή σύνδεσης με την Π.Ε Πρέβεζας είναι (Δεσπότης, 2009, Λέκκος, 2013):

- Ο άγιος Αναστάσιος Νικοπόλεως
- Ο άγιος Αττικός Νικοπόλεως
- Ο άγιος Δονάτος Νικοπόλεως
- Ο άγιος Ηλιόδωρος ο αρχιεπίσκοπος Νικοπόλεως
- Ο άγιος νεομάρτυρας Χρήστος ο εκ Πρεβέζης
- Ο όσιος Ονούφριος

Επιπροσθέτως, άγιοι/ες, οι οποίοι αποτελούν σημείο αναφοράς για την Π.Ε Θεσπρωτίας είναι (Δεσπότης, 2009, Λέκκος, 2013):

- Η αγία οσιομάρτυρας Παρασκευή
- Ο άγιος Διάδοχος Φωτικής
- Ο άγιος Δονάτος ο θαυματουργός
- Ο άγιος ιερομάρτυρας Αναστάσιος ο Γουναράς
- Ο άγιος νεομάρτυρας Αναστάσιος
- Ο όσιος Νείλος ο Εριχώτης

Τη χρονική περίοδο που διερευνά η παρούσα εργασία η Ήπειρος θεωρούνταν μία αδιαίρετη γεωγραφικά ενότητα. Επομένως, θα αποτελούσε παράλειψη να μην υπάρξει αναφορά στους αγίους που προέρχονταν από την περιοχή της Βορείου Ηπείρου. Συγκεκριμένα, με τη Βόρειο Ήπειρο συνδέονται (Δεσπότης, 2009):

- Ο άγιος Απόστολος Καίσαρας
- Ο άγιος ιερομάρτυρας και ισαπόστολος Κοσμάς ο Αιτωλός

- Ο άγιος ιερομάρτυρας Νικήτας
- Ο άγιος ιερομάρτυρας Αστείος
- Ο άγιος ιερομάρτυρας Ελευθέριος ο επίσκοπος Αυλώνας
- Ο άγιος μάρτυρας Δάναξ
- Ο άγιος μάρτυρας Τρύφων της Σέκιστας του Μπερατίου
- Ο άγιος μεγαλομάρτυρας Ιωάννης ο Βλαδιμήρου
- Ο άγιος νεομάρτυρας Χρήστος ο κηπουρός
- Ο άγιος οσιομάρτυρας Νικόδημος
- Ο όσιος ιερομάρτυρας Έρασμος και οι συν αυτώ 20. 000 μάρτυρες
- Ο όσιος Ιωάννης ο Κουκουζέλης
- Ο όσιος Νήφων ο Χειμαρριώτης
- Ο όσιος Σωφρόνιος ο Αγιαννανίτης
- Οι άγιοι μάρτυρες Δονάτος και Θερινός
- Οι άγιοι Μάρτυρες Ίσαυρος, Βασίλειος, Ιννοκέντιος, Φήλιξ, Ερμείας και Περεγρίνος

Χρηζει ιδιαίτερης μνείας ότι εκκρεμεί η ανακήρυξη ενός ικανού αριθμού αγίων με καταγωγή από την Ήπειρο όπως: ο όσιος Ακάκιος, ο όσιος Αντώνιος, ο άγιος νεομάρτυρας Γεώργιος ο εκ Μοκοβίνης, ο όσιος Μάρκος ο Χρυσοστομίτης, ο άγιος Οσιομάρτυς Χρήστος κ.ά (Δεσπότης, 2009).

Καταληκτικά, από όσα παρουσιάστηκαν παραπάνω δύναται κανείς να συμπεράνει ότι στην περιοχή της Ηπείρου και ειδικότερα στην Π.Ε Ιωαννίνων

αναδείχθηκε σημαντικός αριθμός αγίων, ενώ εκκρεμεί η αγιοκατάταξη ορισμένων ηπειρωτών αγίων.

Ιωαννίτες Άγιοι – Νεομάρτυρες του 18ου και 19ου αιώνα

Σε αυτή την ενότητα θα παρουσιαστούν με χρονολογική σειρά οι Άγιοι - Νεομάρτυρες του 18ου και 19ου αιώνα της Π.Ε Ιωαννίνων εκκινώντας από τον άγιο Αυξέντιο. Ο άγιος νεομάρτυρας Αυξέντιος γεννήθηκε το 1690 σε χωριό της επαρχίας Βελλάς των Ιωαννίνων. Στην πορεία του βίου του παρέκκλινε των χριστιανικών ηθών, αλλά μεταμέλησε και ακολούθησε αυστηρή χριστιανική ζωή έχοντας την επιθυμία να υποστεί μαρτύρια για το Χριστό. Κατηγορήθηκε ότι ήταν μουσουλμάνος και μετέβαλλε την πίστη του, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στο δικαστήριο. Στο δικαστήριο αρνήθηκε ότι αλλαξοπίστησε και ομολογούσε την πίστη του στο Χριστό. Έχοντας υποστεί πολλά βασανιστήρια αποκεφαλίστηκε στις 25 Ιανουαρίου του 1720 (Δεσπότης, 2009).

Ο άγιος νεομάρτυρας Δημήτριος είχε καταγωγή από το χωριό Σαμαρίνα, υπήρξε μαθητής του αγίου Κοσμά του Αιτωλού. Ακολουθώντας τα βήματα του δασκάλου του άφησε το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής για να κηρύξει το Ευαγγέλιο και να ενισχύσει τους χριστιανούς. Η κήρυξη του Ευαγγελίου αποτέλεσε την αφορμή να θεωρηθεί στασιαστής και να οδηγηθεί σε ανάκριση από τον Αλή Πασά, ο οποίος ακολούθως διέταξε το βασανισμό του αγίου με ποικίλους τρόπους. Τις επόμενες ημέρες συνεχίστηκαν με εντατικό τρόπο τα φρικτά βασανιστήρια του αγίου μέχρι να επέλθει ο θάνατός του στα Ιωάννινα στις 18 Αυγούστου του 1808 (Δεσπότης, 2009).

Ο άγιος νεομάρτυρας Ιωάννης γεννήθηκε στην Κόνιτσα από μουσουλμάνους γονείς και ακολουθώντας το πρότυπο του πατέρα του έγινε δερβίσης. Σε

ηλικία 20 ετών εγκαταστάθηκε στα Ιωάννινα και στη συνέχεια στο Βραχώρι Αιτωλοακαρνανίας. Ο Ιωάννης είχε σε εκτίμηση τους χριστιανούς και απέκτησε επαφές μαζί τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να «αποσυνδεθεί» από την ενδυμασία των δερβίσηδων και να υιοθετήσει τη χριστιανική ενδυμασία. Έπειτα, μετέβη στην Ιθάκη, προκειμένου να βαπτιστεί και επέστρεψε στην Αιτωλοακαρνανία ως χριστιανός και νυμφεύτηκε. Όταν έγινε γνωστή το 1813 στον πατέρα του η απόφαση του γιου του να αλλαξοπιστήσει, αυτός προσπάθησε ποικιλοτρόπως, αλλά μάταια να τον μεταπείσει. Την ίδια περίοδο ένας αγαρηνός κατηγορεί τον Ιωάννη στο μουσελίμη του Αγρινίου ότι άλλαξε την πίστη του. Αυτή η κατηγορία κατέληξε σε δίκη και ακολούθησαν πολλά βασανιστήρια. Ο άγιος Ιωάννης θανατώθηκε με χτύπημα ξίφους στο κεφάλι στις 23 Σεπτεμβρίου 1814 (Δεσπότης, 2009).

Ο άγιος οσιομάρτυρας Παύλος γεννήθηκε στην πόλη των Ιωαννίνων στα τέλη του 18ου αιώνα και είχε λάβει το όνομα Πέτρος. Είχε την ευκαιρία να γνωρίσει τον ηγούμενο της μονής Κωνσταμονίτου του Αγίου Όρους Χρύσανθο κατά τη διάρκεια μίας επίσκεψής του στα Ιωάννινα. Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με την έμφυτη αγάπη του για τη θρησκευτική ζωή, αποτέλεσαν αφορμή για να λάβει το μοναχικό σχήμα με το όνομα Παύλος στη μονή Κωνσταμονίτου. Οι Τούρκοι συνέλαβαν τον Παύλο και άλλους μοναχούς κατά την επανάσταση του 1821 και τον μετέφεραν στη Θεσσαλονίκη όπου θανατώθηκε με ραβδισμούς στις 18 Ιουνίου του 1821 (Δεσπότης, 2009).

Ο άγιος Γεώργιος ο πολιούχος της πόλης των Ιωαννίνων γεννήθηκε το 1808 στο χωριό Τσουρχλί των Γρεβενών από φτωχούς γονείς τους οποίους έχασε σε μικρή ηλικία. Μετά την ενηλικίωσή του εγκαταστάθηκε στα Ιωάννινα όπου άσκησε διάφορα επαγγέλματα. Το 1836 νυμφεύτηκε τη σύζυγό του Ελένη και απέκτησε ένα γιο, τον Ιωάννη. Λίγες ημέρες μετά τη βάπτιση του γιου του

κατηγορείται για δεύτερη φορά ότι αλλαξοπίστησε και έγινε χριστιανός. Ο άγιος Γεώργιος οδηγήθηκε σε δίκη και υπέστη φρικτά βασανιστήρια, προκειμένου να αλλαξοπιστήσει. Στις 17 Ιανουαρίου του 1838 θανατώθηκε μέσω απαγχονισμού και το νεκρό σώμα του παρέμεινε κρεμασμένο μέχρι τις 19 Ιανουαρίου (Δεσπότης, 2009, Βλάχος, 2010).

Καταληκτικά, συμπεραίνεται ότι οι Ιωαννίτες νεομάρτυρες έφυγαν από τη ζωή έχοντας υποστεί φρικτά βασανιστήρια, και συνήθως έπειτα από κατηγορία των Τούρκων ότι άλλαξαν την πίστη τους, γεγονός που για τους μουσουλμάνους σύμφωνα με το Κοράνι επισύρει την ποινή του θανάτου.

Συμπεράσματα

Από όσα αναλύθηκαν στις προηγούμενες ενότητες καταλήγει κανείς σε δύο χρήσιμα συμπεράσματα αναφορικά με τη συμβολή των Ιωαννιτών Αγίων - Νεομαρτύρων στη διατήρηση της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των υπόδουλων Ελλήνων. Πρώτον, οι Ιωαννίτες Άγιοι - Νεομάρτυρες με το συνολικό τους βίο και τη θυσία της ζωής τους συνέβαλλαν στην ψυχική ενδυνάμωση των υπόδουλων Ελλήνων, ώστε αυτοί να συνεχίσουν την υπεράσπιση της εθνικής τους συνείδησης και να διατηρήσουν το όραμα - ελπίδα της ελευθερίας και της αποτίναξης του τουρκικού ζυγού και δεύτερον, ενίσχυσαν τη θρησκευτική πίστη και συνείδηση των χριστιανών τόσο των Ιωαννίνων, όσο και ευρύτερα της Ηπείρου, καθώς υπερασπίζονταν με θέρμη τη θρησκεία τους, μολονότι υφίσταντο εκτεταμένα βασανιστήρια από τους Τούρκους που τους οδήγησαν τελικώς στο θάνατο.

Εν κατακλείδι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι Ιωαννίτες Άγιοι - Νεομάρτυρες είχαν σημαντική συμβολή στη διατήρηση της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των υπόδουλων Ελλήνων στην Ήπειρο, καθώς στο σύνολό τους είχαν φρικτό θάνατο έπειτα από πολλά βασανιστήρια.

Βιβλιογραφία

Αναστασίου, Ι. (1983). *Εκκλησιαστική Ιστορία*. Τόμος Β. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Βλάχος, Κ. (2010). *Βίος του Αγίου Ενδόξου Νεομάρτυρος Γεωργίου του εν Ιωαννίνους*, Ιωάννινα: Αυτοέκδοση.

Γκάρα, Ε. & Τζεδόπουλος, Γ. (2015). *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυναμικές*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Δεσπότης, Κ. (2009). *Αγιοι της Ηπείρου*. Θεσσαλονίκη: Παρακαταθήκη.

Καλλιακμάνης, Β. (2000). *Μεθοδολογικά πρότερα της ποιμαντικής, Λεντίωζωννύμενοι*. Θεσσαλονίκη: Μυγδόνια.

Λέκκος, Ε. (2013). *Γνωριμίες με τους αγίους Δυτ. Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας*. Αθήνα: Σαΐτης.

Νικολάου, Γ. (2019). *Ο ελληνικός χώρος την περίοδο της οθωμανικής και της βενετικής κυριαρχίας Ι: (15ος – τέλη περίπου 17ου αι.)*. Παραδόσεις. Ιωάννινα: Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Τσάμης, Δ. (2000). *Εισαγωγή στη Σκέψη των πατέρων της Ορθόδοξης Εκκλησίας*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς.

Χασιώτης, Ι. Κ. (2001). *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και Ευρωπαϊκής πρόκλησης, ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*. Θεσσαλονίκη: UniversityStudioPress.

Η εκπαίδευση στην Κοζάνη στο ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο του 18ου και 19ου αιώνα

Καραβίδα Μαρία

Υπ. Δρ. Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Εισαγωγή

Η Οθωμανική αυτοκρατορία, η οποία διαδέχτηκε τη Βυζαντινή, με την πτώση της Κωνσταντινούπολης (29 Μαΐου 1453), επέφερε αλλαγές σε πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο αλλάζοντας και την οργάνωση του κράτους, στην κεντρική και επαρχιακή διοίκηση. Πιο συγκεκριμένα, οι Οθωμανοί διατήρησαν ένα κοινοτικό σύστημα με όλα τα χαρακτηριστικά της κοινοτικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης, η οποία, ωστόσο, εποπτευόταν την κεντρική εξουσία.

Η παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και η οικονομική κρίση οδήγησε σε οικονομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό, αλλάζοντας το σύστημα συλλογής φόρων. Με αυτόν τον τρόπο, στόχευαν στην εξασφάλιση περισσότερων εσόδων, κυρίως σε περιόδους πολέμου. Προσπάθεια αποφόρτισης της κατάστασης έγινε με την επιβολή του φορολογικού συστήματος του μαλικιανέ, το οποίο εφαρμόστηκε έως στις αρχές του 19ου αιώνα και στην περιοχή της Κοζάνης, προσφέροντας στους κατοίκους ένα αίσθημα ασφάλειας και σχετικής αυτονομίας (Σαλακίδης, 2014).

Σε κοινωνικό επίπεδο, στα μέσα του 19ου αιώνα, παρατηρούνται μεταρρυθμίσεις εκσυγχρονισμού, οι γνωστές τανζιμάτ. Αφορούσαν, μεταξύ άλλων, την ισότητα όλων των υπηκόων απέναντι στο νόμο, ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους. Εμφανίζονται οι θρησκευτικές κοινότητες, μιλέτ, των μη

μουσουλμάνων υπηκόων με τον θρησκευτικό τους ηγέτη και τη συμμετοχή των λαϊκών στη διοίκηση και στην απονομή της δικαιοσύνης (Παληού, 2014:134-135). Πιο συγκεκριμένα, με τον όρο κοινότητα, χαρακτηριζόταν και η ορθόδοξη χριστιανική εκκλησία με αρχηγό τον πατριάρχη, ο οποίος είχε και δικαστικές και φορολογικές αρμοδιότητες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η ελληνική ορθόδοξη εθνότητα είχε τη δική της οργανωτική υπόσταση, με φορείς την εκκλησία και τις κοινότητες, διατηρώντας θρησκευτικά, δημοσιονομικά και πολιτικά χαρακτηριστικά (Σιάκκουλης, 2003).

Από την άλλη πλευρά, το Οθωμανικό κράτος, προκειμένου να κατοχυρώσει την κυριαρχία του, εκχωρούσε δικαιώματα, προνόμια και, κάποιας μορφής, αυτονομία σε ορισμένες περιοχές. Επιπλέον, οι Οθωμανοί προσκολλημένοι στον ιερό πόλεμο, παραχωρούσαν στους κατακτημένους λαούς το εμπόριο, τη βιοτεχνία και όλες τις παραγωγικές δραστηριότητες (Παληού, 2014).

Ωστόσο, από τον 18ο αιώνα παρατηρείται μια στροφή των Ελλήνων στη δύση, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική και πολιτισμική απομάκρυνση από την Οθωμανική αυτοκρατορία. Απομάκρυνση, η οποία οδήγησε, τελικά, στην επανάσταση του 1821, με σκοπό τη δημιουργία του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους. Υπό το πρίσμα αυτό, οι οικονομικά δυνατοί και οι έμποροι, ως ανερχόμενη αστική τάξη, κάτω από την επίδραση του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, θέτουν ζητήματα παιδείας, επενδύουν στην ίδρυση σχολείων και την εκτύπωση βιβλίων για τη διάδοση των δυτικών ιδεών με τη διδασκαλία της φιλοσοφίας, των μαθηματικών και των φυσικών επιστημών. Κυρίαρχη αντίληψη παραμένει ότι όλοι οι λαοί των Βαλκανίων οφείλουν να ξεσηκωθούν και να επαναστατήσουν, προκειμένου να αποκτήσουν την ελευθερία τους και το δικαίωμά τους στη δημοκρατία.

Η περιοχή της Κοζάνης

Διοίκηση

Στη Μακεδονία, στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας, και πιο συγκεκριμένα στις αρχές της δεκαετίας του 1880, πραγματοποιήθηκε η τελευταία από τις διοικητικές αλλαγές. Σύμφωνα με την οποία, ιδρύθηκαν τρεις στρατιωτικές, διοικητικές περιφέρειες-βιλαέτια. Συγκεκριμένα, η διοίκηση-βιλαέτι του Μοναστηρίου διαιρέθηκε σε πέντε οικονομικές και διοικητικές μονάδες, νομούς-σαντζάκια. Το σαντζάκι των Σερβίων, με διοικητικό κέντρο την κωμόπολη Σέρβια, αποτελούσε μια ξεχωριστή διοικητική κοινότητα, η οποία απαρτιζόταν από έξι επαρχίες-καζάδες, μικρές διοικητικές και δικαστικές περιφέρειες. Η Κοζάνη υπαγόταν στο σαντζάκι των Σερβίων. Ωστόσο, από το 1745, η έδρα της επισκοπής μεταφέρθηκε από τα Σέρβια στην Κοζάνη και ονομάστηκε επισκοπή Σερβίων και Κοζάνης (Ιστορικά, 2003 . Μπουνόβας, 2000. Παληού, 2014 . Σιάκκουλης, 2003). Γεγονός καθοριστικής σημασίας για την περιοχή, λόγω του ότι εξελίχθηκε σταδιακά σε οικονομικό, κοινωνικό, διοικητικό και πνευματικό κέντρο, συγκεντρώνοντας τις εκκλησιαστικές και οθωμανικές διοικητικές αρχές (Διάφα-Καμπουρίδου, 2019 . Παληού, 2014).

Επιπλέον, ο Χαρίσιος Τράντας, υπήρξε ο πρώτος άρχοντας της πόλης (Μπασιάς), ο οποίος το 1664 θεμελίωσε τον ιερό ναό του Αγ. Νικολάου. Κατόρθωσε, επίσης, από τα μέσα του 17ου αιώνα, να λάβει σουλτανικό διάταγμα και να χαρακτηριστεί η Κοζάνη ως «μαλικιανές». Υπήρξε, δηλαδή, υπό την προστασία της Σουλτανομήτορος και οι κάτοικοί της απολάμβαναν προνόμια, όπως: η απαγόρευση εγκατάστασης μουσουλμάνων, απαλλαγή από ορισμένους φόρους, και ελευθερία στην εκπαίδευση και στην εκκλησία.

Οικονομία-Εμπόριο

Η πλειοψηφία του πληθυσμού ασχολείται με την κτηνοτροφία και τη γεωργία, με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς να εκμεταλλεύονται τις ευφορότερες εκτάσεις. Παράλληλα, τη γεωργία τη χαρακτηρίζει ο αυτοκαταναλωτισμός και η μικρή παραγωγή, ενώ η κτηνοτροφία περιορίζεται στις ορεινές κοινότητες (Μπουνόβας, 2000).

Οι δύσκολες συνθήκες ζωής, ταυτόχρονα με τις οικονομικές δυσχέρειες και την καταπίεση των κατακτητών, ώθησαν τους Έλληνες και ιδιαίτερα τους κατοίκους της Βόρειας Ελλάδας, στη σύναψη εμπορικών σχέσεων με περιοχές, κυρίως, της κεντρικής Ευρώπης. Στις χώρες αυτές εγκαθίστανται οι δυτικομακεδόνες έμποροι και ιδρύονται ελληνικές παροικίες. Η Κοζάνη και η Σιάτιστα αποτελούν, πλέον, το οικονομικό, πολιτιστικό και πνευματικό κέντρο ολόκληρης της Μακεδονίας (Σβορώνος, 1990). Επιπλέον, περιοχές προνομιούχες όπως: η Βλάστη, τα Γρεβενά, το Βελβεντό, τα Σέρβια κ.α, δραστηριοποιούνται στο εμπόριο ενισχύοντας την εκπαίδευση στην ευρύτερη περιοχή.

Η οικονομική δραστηριοποίηση των απόδημων Δυτικομακεδόνων προσέφερε πλούτο, δύναμη και μόρφωση, δημιουργώντας μια ανερχόμενη, πνευματική και κοινωνικά ισχυρή αστική τάξη. Με την επιστροφή τους στην πατρίδα και με αίσθημα φιλοπατρίας, κοινωνούν στον τόπο τους τις νέες αντιλήψεις ζωής και τις επαναστατικές ιδέες, χτίζουν σχολεία και χρηματοδοτούν εκδόσεις βιβλίων, επιδίδονται σε φιλανθρωπικά έργα. Στην Κοζάνη ιδρύονται σχολεία και εμπλουτίζεται η βιβλιοθήκη της πόλης. Επηρεασμένοι από τον ευρωπαϊκό και νεοελληνικό διαφωτισμό, επιθυμούν να μεταδώσουν τις νέες γνώσεις και να προετοιμάσουν το έδαφος για την εκκολαπτόμενη επανάσταση εναντίον του τουρκικού ζυγού (Μυλωνάς, 2014).

Στην εποχή, λοιπόν, στην οποία άκμαζε ο νεοελληνικός Διαφωτισμός (18ος αιώνας), σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη, την ανακάλυψη της τυπογραφίας και τη διάδοση του γραπτού λόγου, μέσω της παιδείας και της πνευματικής αναγέννησης του υπόδουλου ελληνισμού, αφυπνίζεται και η εθνική συνείδηση του γένους.

Στους Δυτικομακεδόνες ευεργέτες του 18ου αιώνα, γνωστοί ως πρώτης γενιάς ευεργέτες, ανήκει και ο Παναγιώτης Μουράτης, ο οποίος, το 1839, χαρίζει στην Βιβλιοθήκη της Κοζάνης εκατόν εβδομήντα τρεις (173) τόμους βιβλίων, οι οποίοι αποτελούσαν την προσωπική του συλλογή. Την ίδια περίοδο, αξιοσημείωτη είναι και η δωρεά, σπάνιου και πολύτιμου, υλικού του λόγιου Ευφρόνιου Ραφαήλ Πόποβιτς (1774-1853). Εκτός από τα παραδείγματα συνεισφοράς στον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης, ιδιαίτερη μνεία οφείλεται και στα κληροδοτήματα του λόγιου και πολιτικού Γεωργίου Λασσάνη (1793-1870) καθώς και των μεγαλεμπόρων Ιωάννη Μουράτη (1799-1873) και Παύλου Χαρίση (1830-1902), προσφέροντας σημαντικά χρηματικά ποσά σε Κοζανίτες σπουδαστές του Μουράτειου κληροδοτήματος και της Χαρίσειου Γεωργικής Σχολής. Στην ίδια κατεύθυνση, οι Κοζανίτες Γ. Αγόρας και Χρ. Πλατώνης, ενισχύουν τη λειτουργία της Σχολής της Κοζάνης. Τέλος, ο Χαρίσιος Μούκας, εκτός από σημαντικά χρηματικά ποσά, προσέφερε και μέρος της ακίνητης του περιουσίας (Μυλωνάς, 2014).

Βέβαια, εκτός από τη σημαντική συμβολή των μεταναστών, υπήρξαν εξαιρετικοί άνθρωποι της εκκλησίας, κυρίως επίσκοποι, οι οποίοι συνετέλεσαν με τις προσφορές τους στην ενίσχυση της παιδείας. Ο Θεόφιλος ο Βεροιεύς (1768-1811), ο Βενιαμίν Καρίπογλου (1781-1851), καθώς και μεταγενέστεροι, Κωνσταντίνος Ματουλόπουλος (1841-1910), Φώτιος Μανιάτης (1874-1939), ο

Ιωακείμ Αποστολίδης (1883-1962) και ο Διονύσιος Ψαριανός (1912-1997), του οποίου το όνομα φέρει αίθουσα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης.

Πλέον, ως αστικό κέντρο, η πόλη της Κοζάνης, δέχεται προσφορές και ευεργεσίες προς όλες τις κατευθύνσεις για τη βελτίωση της κοινωνικής ζωής των κατοίκων. Χρηματοδοτούνται υποδομές, όπως η κατασκευή του Μαμάτσειου Νοσοκομείου από τον Κωνσταντίνο Μαμάτσιο (1888-1963) με τη σύμπραξη του Αναστ. Στάμκου (1853-1934). Ωστόσο, η εκπαίδευση συνεχίζει να μονοπωλεί τις ευεργεσίες σε αυτόν τον τομέα. Παραδείγματα επιφανών αντρών αποτελούν, ο Κωνσταντίνος Δρίζης (1852-1927), οι αδερφοί Δημήτριος και Κωνσταντίνος Κοβεντάρος, στην προσφορά των οποίων στηρίχτηκε η δημιουργία του ωδείου και η νέα πτέρυγα του Δημαρχείου.

Παιδεία

Από τον 17ο αιώνα, σε όλα τα βαλκάνια, με την άδεια των Οθωμανών, ιδρύονται και λειτουργούν ελληνικές σχολές και ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ιδιαίτερα σε περιοχές, στις οποίες άκμαζε το εμπόριο. Σε αντίθεση με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ήταν αμόρφωτοι. Επιπρόσθετα, καθοριστικός υπήρξε ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, καθώς και ο ρόλος των λογίων (18ος αιώνας), οι οποίοι μετέδωσαν, γνωστοποίησαν και εξάπλωσαν τις ιδέες του. Οι Έλληνες λόγιοι, ως εκπρόσωποι του νεοελληνικού διαφωτισμού, με κύριο αίτημά τους την παιδεία των Ελλήνων, ανύψωσαν το πνεύμα του υπόδουλου Γένους, καλλιέργησαν το εθνικό φρόνημα και τη γλώσσα, στοιχεία αναγκαία, ώστε να οδηγηθούν στον αγώνα για την απελευθέρωση (Πίλουρης, 2014).

Σε γενικές γραμμές, το εκπαιδευτικό σύστημα περιελάμβανε: ανώτερη βαθμίδα σπουδών, περιορισμένη σε μεγάλα αστικά κέντρα, τη μεσαία

βαθμίδα σπουδών και τη στοιχειώδη βαθμίδα, η οποία υπήρξε και η πιο διαδεδομένη μορφή εκπαίδευσης (Καραμάρκος, 2018 . Μπουνόβας, 2000). Ωστόσο, παρατηρούνται φαινόμενα συντηρητισμού, διατήρησης του παραδοσιακού λόγου, αντίδρασης σε νέες ιδέες, εμμονή στα θρησκευτικά, γλωσσικά και φιλοσοφικά μαθήματα, αργή εξέλιξη της παιδείας, συχνή διακοπή λειτουργίας των σχολείων, λόγω των δύσκολων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών. Επιπρόσθετα, διαμάχες, μεταξύ των γηγενών και των απόδημων Κοζανιτών, φέρουν ως αποτέλεσμα την ίδρυση της «Σχολής της Κομπανίας», η οποία λειτούργησε το 1756, ελεγχόμενη και χρηματοδοτούμενη εξολοκλήρου από τους απόδημους Κοζανίτες στην Ουγγαρία (Καρανάσιος, 2019).

Στο γενικότερο αυτό πλαίσιο, στην Κοζάνη, το 1668, ιδρύεται βιβλιοθήκη και σχολή ανώτερης μόρφωσης, η οποία λειτούργησε έως το 1743, με πρώτο δάσκαλο τον Γεώργιο Κονταρή, επίσκοπο Σερβίων και, μεταγενέστερα, μητροπολίτη Σμύρνης. Χρηματοδοτήθηκε, κυρίως, από Κοζανίτες της διασποράς και από τις παροικίες της Ουγγαρίας. Το 1746 μετονομάστηκε σε «Στοά» έχοντας ως δάσκαλο, για τέσσερα χρόνια, τον αρχιδιάκονο Ευγένιο Βούλγαρη. Μεταξύ των πνευματικών ανθρώπων, οι οποίοι μορφώθηκαν στη σχολή, υπήρξαν: ο Χαρίσιος Μεγδάνης, ο Γεώργιος Σακελλάριος, ο Μιχαήλ Περδικάρης και ο Γεώργιος Λασσάνης. Το αποκορύφωμα της αίγλης της ήταν η περίοδος από το 1808 έως το 1833. Περίοδο, στην οποία παρατηρείται μεγάλη εξάπλωση τόσο των σχολείων, όσο και του αριθμού των μαθητών. Με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους και την οργάνωση επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος, το 1832 λειτουργεί η πρώτη αλληλοδιδασκτική σχολή, χρονολογία, κατά την οποία άρχισε να εφαρμόζεται η αλληλοδιδασκτική μέθοδος στα σχολεία ολόκληρου του ελληνικού κράτους. Το

1880, με την κατάργηση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, ιδρύθηκε το Αστικό σχολείο, το οποίο εξελίχθηκε σε εξατάξιο το 1894 (Ηλιάδου-Τάχου, 2001 . Μπουνόβας, 2014). Ενώ, το πρώτο παρθεναγωγείο λειτούργησε περί το 1862, στεγαζόμενο σε κοινοτικό οικοδόμημα, κοντά στον ναό Αγ. Νικολάου (Μπουνόβας, 2000).

Το 1810 ιδρύεται, από τον Χαρίσιο Μεγδάνη, το «Κοινοτικό σχολείο» και, το 1813 το πρώτο οικοδόμημα, πλησίον του ιερού ναού του Αγ. Νικολάου, κοινοτικής βιβλιοθήκης, γνωστό ως «Οίκος Βελτιώσεως», το οποίο λειτούργησε και ως αναγνωστήριο και εμπλουτίστηκε με δωρεές και αγορές βιβλίων, Κοζανιτών εμπόρων, εκκλησιαστικών αρχών και λογίων του 18ου αιώνα.

Καταληκτικά, αναφέρεται ότι η λειτουργία των σχολείων στην Κοζάνη χωρίζεται σε τρεις περιόδους. Στην περίοδο της πρώιμης λειτουργίας (1848-1890), στην οποία λειτουργεί το Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο. Ωστόσο, γύρω στο 1854 εμφανίζονται οι πρώτες τάξεις του Ελληνικού Σχολείου, στο οποίο καθήκοντα διευθυντή επιτελεί ο Σχολάρχης. Η δεύτερη περίοδος (1894-1900), αποκαλείται περίοδος προετοιμασίας. Σημαινουσα θέση κατέχει το Παρθεναγωγείο και το Διδασκαλείο, το Ημιγυμνάσιο με σταθμό την ανάληψη της διεύθυνσης από τον Παναγιώτη Λιούφη το 1895. Η ύπαρξη νηπιαγωγείου το 1893, αποδεικνύει με τον μέγιστο τρόπο ότι η εκπαίδευση στην περιοχή βρισκόταν στην κορυφή της άνθισής της.

Συμπεράσματα

Μέσα από τη σύντομη αναφορά και τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, αναδεικνύεται η πρωτοπορία, η οποία χαρακτηρίζει την πόλη της Κοζάνης, ως προς τα εκπαιδευτικά δρώμενα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Μέσα από το πλούσιο υλικό και τις καταγραφές, επισημαίνεται η γενικότερη πνευματική ανάπτυξη και η φιλεκπαιδευτική δραστηριοποίηση των κατοίκων και της

περιοχής, με την ίδρυση και λειτουργία σχολών και εκπαιδευτήριων, την εμπλοκή των γυναικών στην εκπαίδευση, τη συνδρομή της εκκλησίας, τα προγράμματα διδασκαλίας και τις εφαρμοζόμενες διδακτικές μεθόδους, στοχεύοντας στο γενικότερο εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού συστήματος και την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης (Ζήση, 2019 . Σιώκης, 2019). Γεγονός, το οποίο την καθιστά κέντρο εξελίξεων στο χώρο της οργανωμένης εκπαίδευσης, από το τέλος του 17ου αιώνα έως και τις αρχές του 19ου αιώνα, μαζί με άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου όπως: την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη κ.α. Παρά το ότι, υπήρξαν και αρνητικές διαστάσεις και κωλύματα στην καλλιέργεια της παιδείας, δεν αμφισβητείται το γεγονός ότι τα σχολεία της ευρύτερης περιοχής της Δ. Μακεδονίας συνετέλεσαν στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της περιοχής (Καρανάσιος, 2019).

Βιβλιογραφία

Διάφα- Καμπουρίδου, Β. (2019). *Επειδή το όμμα της εκκλησίας είναι άγρυπνον...Η ρυθμιστική και δικαστική αρμοδιότητα της επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης, 1745-1856*. Στο Χ. Καρανάσιος & Β. Διάφα-Καμπουρίδου (επιμ.), *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους* (σελ.141-154). Πρακτικά Γ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας. Κοζάνη 7-9 Δεκεμβρίου 2018.

Ζήση, Ι. (2019). *Εκπαίδευση και εθνική διαπαιδαγώγηση στη Μακεδονία, τέλη 19ου αιώνα με αρχές 20ου αιώνα: Η περίπτωση της Κοζάνης βάσει αρχειακού υλικού*. Στο Χ. Καρανάσιος & Β. Διάφα-Καμπουρίδου (επιμ.), *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους* (σελ.471-493). Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας. Κοζάνη 7-9 Δεκεμβρίου 2018.

Ηλιάδου-Τάχου, Σ. (2001). *Η εκπαίδευση στη Δυτική και Βόρεια Μακεδονία (1840-1914)*. Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος.

Καραμάρκος, Α. (2018). *Η εκπαίδευση των ελληνοπαίδων κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (1669-1821) και τα σχολεία, που λειτούργησαν στην Ελλάδα, τις ηγεμονίες και τις παροικίες στην ίδια περίοδο*. Κοζάνη 2018.

Καρανάσιος, Χ. (2019). *Η παιδεία ως παράγωγο και παραγωγός λόγου, ήθους και συλλογικής αυτοσυνείδησης στη Δυτική Μακεδονία (16ος – 19ος αι.)*. Στο Καρανάσιος κ.α (επιμ), *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας*. Τόμος Α' Από τον 15ο αιώνα στον μεσοπόλεμο (σελ.565-608). Γρεβενά 2-5 Οκτωβρίου 2014.

Μπουνόβας, Γ. (2000). *Εκπαίδευση και τοπική κοινωνία*. Κοζάνη: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης.

Μπουνόβας, Γ. (2014). *Η εκπαίδευση στην πόλη της Κοζάνης και στην ευρύτερη περιοχή της με βάση τα στατιστικά δεδομένα (1830-1912)*. Στο Χ. Καρανάσιος κ.α.(επιμ.), Κοζάνη, *600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, Πρακτικά Β Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας (σελ. 337-352). Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012.

Μυλωνάς, Δ. (2014). *Το φαινόμενο του ευεργετισμού στην Κοζάνη, 17ος-19ος αιώνας*. Στο Χ. Καρανάσιος κ.α.(επιμ.), Κοζάνη, *600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης* Πρακτικά Β Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας (σελ. 197-188). Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012.

Παληού, Α. (2014). *Διοίκηση και Οικονομικοκοινωνική διαστρωμάτωση στην Κοζάνη του 17ου - 19ου αιώνα*. Στο Χ. Καρανάσιος κ.α.(επιμ.), Κοζάνη, *600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*

Πρακτικά Β Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας (σελ.133-147). Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012.

Πίλουρης, Π. (2014). *Τα ιδεώδη του Διαφωτισμού και τα Παιδαγωγικά Προτάγματα του Ρήγα Φεραίου. Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο 10,11,12 Οκτωβρίου 2014.*

Σαλακίδης, Γ. (2014). *Το σύστημα του μαλικανέ στην Κοζάνη. Στο Χ. Καρανάσιος κ.α.(επιμ.), Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης Πρακτικά Β Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας (σελ.87-112). Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012.*

Σιώκης, Ν. (2019). *Η εκπαίδευση στην πόλη της Κοζάνης και την περιφέρεια Κοζάνης περί το τέλος του 19ου αιώνα, βάσει αδημοσίευτης έκθεσης του 1882. Στο Χ. Καρανάσιος & Β. Διάφα-Καμπουρίδου(επιμ.), Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους Χρόνους (σελ.459-470). Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας. Κοζάνη 7-9 Δεκεμβρίου 2018.*

Σβορώνος, Ν. *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας. Αθήνα: 1990.*

Σιάκκουλης, Ν. (2003). *Η ιστορία της τοπικής αυτοδιοίκησης επί τουρκοκρατίας. (Πτυχιακή εργασία). Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Καλαμάτας. Σχολή Σ.Δ.Ο., Τμήμα Δ.Μ.Τ.Α., Καλαμάτα.*

4η συνεδρία

Κοινωνία- Πολιτισμός

Αγωνίστριες μέχρι τέλους. Ο ρόλος και η παρουσία της Ελληνίδας την περίοδο της Επανάστασης

Κουτσουπιά Μαρία- Ωραιοζήλη, Δικηγόρος Αθηνών, Υποψήφια Δρ Δημοσίου
Δικαίου τμήμα Νομικής ΕΚΠΑ

Νικολοπούλου Αναστασία, Δικηγόρος Αθηνών, ΠΜΣ στην Παγκόσμια
Δημοσιογραφία. Τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ ΑΠΘ.

Μαρκόπουλος Χ. Θωμάς, Π.Μ.Σ. Διεθνείς Σπουδές, Ευρωπαϊκές Σπουδές και
Διπλωματία, Παν. Μακεδονίας / Επικοινωνιολόγος / Δημοσιογράφος.

Η Επανάσταση του 1821 είναι μνήμη, τιμή και παρόν. Οι ήρωες και οι ηρωίδες,
με σάρκα και οστά, δεν είναι άψυχα πορτραίτα κρεμασμένα στον τοίχο, είναι
άνθρωποι που χαμογελούσαν, πονούσαν, κοίταζαν τον ήλιο περήφανα. Οι
νίκες τους είναι θέατρα θριάμβου και πόνου. Άνδρες και γυναίκες πάλεψαν
από κοινού για την αποτίναξη του ξενικού ζυγού. Η γυναικεία παρουσία
σποραδική αλλά και ενδεικτική, σε μια εποχή που σφυρηλατείται το ιδεώδες
του ήρωα – άνδρα. Η γυναίκα του 1821 δεν παρέμεινε απαθής στο περιθώριο.

Δυνατή μέσα στη φαινομενική της αδυναμία, συμμετείχε ενεργά στα
πολεμικά γεγονότα και ανέπτυξε πρωτοβουλίες. Λεοντόκαρδες γυναίκες,
όμορφες, δυναμικές, ηρωικές, ρίχτηκαν ολόψυχα στον αγώνα για
ανεξαρτησία. Παρά ταύτα, οι ιστορικοί και οι απομνημονογράφοι του
περασμένου αιώνα αναφέρονταν ελάχιστα στις πιο γνωστές ηρωίδες,

αγνοώντας το πλήθος των ανώνυμων γυναικών που έδωσαν το αίμα τους για την πατρίδα.

Μολονότι οι αγώνες αυτοί έχουν συνήθως ταυτιστεί με την αξιοσύνη και τη γενναιότητα των ανδρών της εποχής, δεν έμειναν αμέτοχες και οι γυναίκες – μάνες, κόρες, σύντροφοι – οι οποίες συχνά παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Αγωνίστριες από κάθε κοινωνική τάξη και τόπο έσπευσαν να συμβάλουν στην εξέγερση, αψηφώντας τον πανίσχυρο οθωμανικό στρατό. Για πολύ μεγάλο διάστημα ωστόσο, η παρουσία των γυναικών στον Αγώνα δεν είχε εκτιμηθεί επαρκώς. Άλλωστε μια ηρωική εποχή δεν γεννά μόνο γενναίους άνδρες, αλλά και γενναίες γυναίκες, οι οποίες ανατρέφονται από τους ίδιους γονείς και γαλουχούνται μέσα στις ίδιες συνθήκες.

Εκτός λοιπόν από τις γυναίκες που μένουν πίσω και περιμένουν καρτερικά το γυρισμό των ανδρών, τους οποίους εμψυχώνουν και ενθαρρύνουν, είναι κι εκείνες που αγωνίζονται δίπλα τους, ισότιμα, αξίζοντας το ίδιο μερίδιο ανδρείας. Είναι οι γυναίκες που αποφασίζουν να παίξουν ενεργητικό ρόλο, να βγουν κι αυτές στα βουνά για να πολεμήσουν τον εχθρό. Η Κ. Ξηραδάκη στο βιβλίο της «Γυναίκες του '21» παρατηρεί: «Η ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, έτσι όπως την έγραψαν ιστορικοί της εποχής, κατάντησε να μοιάζει με τις μονές του Αγίου Όρους, όπου κανένα θηλυκό δεν εισχωρεί». Η συμβολή της γυναίκας το 1821 δεν περιορίζεται μόνο στη δράση των γνωστών σ' όλους μας ηρωίδων.

Αξίζει να αναφερθεί η στήριξη της γυναίκας, αδελφής, μάνας, κόρης, εγγονής του ήρωα του '21, της ανώνυμης αυτής γυναίκας που βρισκόταν δίπλα στον πολεμιστή για να τον στηρίξει, να τον εφοδιάσει και να αρπάξει το καριοφίλι, όταν χρειαστεί, δίνοντας τη ζωή της για την πατρίδα. Είναι οι Ναουσαίες Σουλιώτισσες, οι Μεσολογγίτισσες, οι Ρουμελιώτισσες, οι

Ηπειρώτισσες, οι Κρητικές, οι Ψαριανές, γυναίκες που έμειναν άγνωστες αλλά άξιες θαυμασμού. Σ' αυτές τις γυναικείες φιγούρες, που επάξια η δημοτική μας μούσα ύμνησε, θα ήθελα επιγραμματικά να αναφερθώ. Η Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα, η επιφανέστερη μορφή του 1821, η άξια καπετάνισσα που έδωσε τα πάντα στον αγώνα, αψηφώντας κινδύνους και περιφρονώντας το προσωπικό της συμφέρον.

Η Μαντώ Μαυρογένους, η γυναίκα που αδιαφόρησε για την προσωπική της ευτυχία και οδηγήθηκε σε ακραίες επιλογές, επιθυμώντας βαθιά την εθνική ανεξαρτησία. Και οι δύο ηρωίδες ξεπέρασαν το κατεστημένο που καθόριζε τη θέση της γυναίκας εκείνης της εποχής, αψήφησαν κινδύνους και αποθεώθηκαν. Η Δόμνα Βισβίδα, η όμορφη και δυνατή αρχικαπετάνισσα η Θρακιώτισσα ηρωίδα, με το ξεχωριστό μεγαλείο ψυχής, με το πλοίο την «Καλομοίρα», διακινδύνευσε τη ζωή της για την πατρίδα.

Αυτές κι άλλες πολλές, επώνυμες και οι ανώνυμες γυναίκες, άγνωστες στρατιωτίνες που στάθηκαν δίπλα στους αγωνιστές ή έμειναν στην ιστορία για την αυτοθυσία τους όπως οι γυναίκες της Φιλικής Εταιρείας. Αυτές που χάραξαν το δρόμο της θυσίας για την πατρίδα, ένα δρόμο που ακολούθησαν οι γυναίκες του Πόντου, οι γυναίκες της Πίνδου, οι γυναίκες της Κύπρου... Σε μια εποχή που οι αναθεωρητές της ιστορίας επιχειρούν να υποβαθμίσουν την προσφορά των ηρώων του '21, σε μια εποχή που η Τουρκία του Ερντογάν επιχειρεί απροκάλυπτα να ξαναζωντανέψει την οθωμανική κυριαρχία, η ελληνική κοινωνία έχει ανάγκη από το παράδειγμα των γυναικών της ελληνικής επανάστασης του 1821, αλλά και της ιστορίας του τόπου μας.

Ένα παράδειγμα που κρύβει λέξεις με αξία όπως γενναιότητα, φιλοπατρία, ανιδιοτέλεια, οικογένεια, αφοσίωση, πατριωτισμός, πίστη, συναίσθηση καθήκοντος, κοινωνική και εθνική προσφορά. Ας τιμήσουμε, λοιπόν, φέτος,

στη χρονιά της Ελλάδας, αυτά που μας λείπουν. Ή, αν θέλετε, αυτά που ως κοινωνία έχουμε ανάγκη. Οι ηρωίδες του 1821 υπήρξαν γυναίκες που τις φλόγισε το νου και την καρδιά η πίστη η τρανή, πως είχαν το δικαίωμα να ζουν ελεύθερα και ότι για την ελευθερία κάθε άνθρωπος, ακόμα και τη ζωή του έχει χρέος να προσφέρει.

Η Μακεδόνισσα ηρωίδα σε αντίθεση με άλλων περιοχών παρέμεινε για πολλά χρόνια στην αφάνεια, στο περιθώριο της ιστορίας. Αφ' ενός, επειδή η Μακεδονία έμεινε 90 χρόνια περισσότερα στη σκλαβιά, αφ' ετέρου επειδή «**οι Μακεδόνισσες θυσιάζονταν όχι για τη δόξα, αλλά για εκείνους που πολύ αγαπούσαν, στη σκιά των οποίων και διακριτικά έμεναν**».

Ο μακεδονικός αρματολισμός κορυφώνεται στα τέλη του 18ου αιώνα. Ο Τόσκας, ο Λιάκος, οι Λαζαίοι στα Γρεβενά, ο γερ- Φαρμάκης στη Βλάστη, ο Ζήδρος, οι Λαζαίοι στον Όλυμπο, πιάνουν τα όπλα. Τα αντίποινα είναι σκληρά. Χωριά αφανίζονται, άμαχοι σφάζονται, οι γυναίκες των καπεταναίων αιχμαλωτίζονται.

Η λαϊκή μούσα αφηγείται:

Πώς λάμπει ο ήλιος στα βουνά... έτσι έλαμπε κι η Λιάκαινα στα τουρκικά τα χέρια.

Πέντε Αρβανίτες την κρατούν και δέκα την ξετάζουν

Κι ένα μικρό μπεόπουλο κρυφά την κουβεντιάζει.

- *Λιάκαινα δεν παντρεύεσαι, δεν παίρνεις Τούρκο άντρα;*

.....

- *Κάλλιο να δω το αίμα μου στη γη να κοκκινίσει*

.....

Μετά την πτώση του Σουλίου το 1803 ο Αλή Πασάς στρέφεται κατά της Δυτικής Μακεδονίας. Οι γυναίκες δεινοπαθούν. Κάποιες εκπατρίζονται, όπως η αδελφή του Γιάννη Φαρμάκη, η Νούλα, κάποιες κρύβονται, όπως η νεαρή μητέρα του Γ. Λασάνη, που αυτοφυλακίστηκε σε σκοτεινό υπόγειο.

Στα 1806, μετά την αποτυχημένη επανάσταση του Βλαχάβα στα Γρεβενά, όλες οι αρχόντισσες της περιοχής αιχμαλωτίζονται. Το δημοτικό τραγούδι ξεχωρίζει ανάμεσά τους «τη Μπαλάναινα και την κυρά Χρυσούλα και την κυρ-Αγγελική της Γκούμαινας τη νύφη».

Η συμμετοχή του Τάσου Καρατάσου, του Ημαθιώτη ήρωα στην επανάσταση αυτή, είχε αποτέλεσμα τη βασανιστική θανάτωση της γυναίκας του Μαρίας. Μετά τη σύλληψή της και την άρνησή της να σώσει τη ζωή της αλλαξοπιστώντας, είδε το ένα της παιδί να σφάζεται και το άλλο να εξισλαμίζεται, για να ακολουθήσει το κρέμασμά της από τσιγκέλια σε πλάτανο της Βέροιας.

Στα 1813 ο γιος του Αλή Πασά Βελής αποφασίζει να ξεκληρίσει τους γενναίους αδελφούς Δήμου, Γιάννη, Κώστα και Λιόλιου Λάζου. Βράδυ της Ανάστασης, αινιδιαστικά επιτίθεται στον πύργο του στις Μηλιές Ολύμπου, τους σφάζει και αιχμαλωτίζει τις γυναίκες και τα παιδιά τους μαζί με 36 άλλες Μηλιώτισσες.

«Μπροστά πηγαίνει η Λιόλαινα και πίσω οι συννυφάδες

και πίσω πίσω η Κώσταινα με το παιδί στο χέρι.

.....

-Κυράδες τι λογιάζετε; Κυράδες τι τηράτε;

Εμείς είμαστε κλέφτισσες, γυναίκες των Λαζαίων

.....»

Στις 8 Μαΐου 1821 επαναστατεί η Χαλκιδική με αρχηγό τον Σερραίο έμπορο Εμμανουήλ Παπά. Η Φαίδρα Παπά αιχμαλωτίζεται με τα παιδιά της. Μαστιγώνονται, ζεματίζονται με καυτό λάδι, καίγονται με πυρακτωμένο σίδερο. Για 12 χρόνια σαπίζουν στα μπουντρούμια ζωντανοί νεκροί. Το 1833 τους δίνεται χάρη με μεσολάβηση της ελληνικής κυβέρνησης.

Καθώς ο Ε. Παπάς βαδίζει προς τη Θεσσαλονίκη, 2000 Θεσσαλονικές μάνες με τα παιδιά τους κλείνονται στη μητρόπολη, την Αγία Σοφία. Στρατολογούνται τα υγιή παιδιά και τα υπόλοιπα με τις μάνες σφάζονται. Άλλα 400 γυναικόπαιδα κλείνονται στο ναό του Αγίου Αθανασίου. Μετά από μεγάλο διάστημα πείνας και δίψας, ανοίγουν οι πόρτες για δείξουν το φρικτό τους θάνατο .

Στις 3 Μαρτίου 1822 επαναστατεί η Νάουσα. Ναουσαίοι αρχηγοί είναι ο Ζαφειράκης Θεοδοσίου, ο Γιάννης Καρατάσος και ο Αγγελής Γάτσος.

Στις 4 Απριλίου 17000 Τούρκοι υπό τον Λουμπούτ πασά περικυκλώνουν την πόλη. Στις 18 παραβιάζεται μια πύλη, που σύμφωνα με μια πηγή, υποδείχθηκε στους Τούρκους από πολιτικό αντίπαλο του Ζαφειράκη .

Ο μητροπολιτικός ναός γεμάτος γυναικόπαιδα παραδίνεται στις φλόγες. Μάνες που έτρεξαν προς τα οχυρώματα του Καρατάσου για να σωθούν, έπεσαν στα χέρια των Τούρκων κάπου κοντά στην Αράπιτσα της Νάουσας, το Ζάλλογο της Μακεδονίας. Με τα μωρά στην αγκαλιά, χορεύουν το χορό του θανάτου και ορμώντας στο ποτάμι περνούν στην αιωνιότητα. Ο πύργος του Ζαφειράκη, το τελευταίο οχυρό, κρατιέται από γυναίκες μέχρι εξάντλησης των πολεμοφοδίων. Ακολούθως, από αυτές «ανηλεώς εβασανίσθησαν...», εις

φλόγες ερρίφθησα,... έγκυαιεξεκοιλιάσθησαν» σύμφωνα με τον Τρικούπη. Ο δε Πουκεβίλ περιγράφει το μαρτύριο των υπόλοιπων:

Σέρνονται στη Θεσσαλονίκη, στο Διοικητήριο. Ακολούθησε σκλαβοπάζαρο. Κάποιες εξαγοράστηκαν από χριστιανούς, κάποιες σκλαβώθηκαν για πάντα σε χαρέμια της Ανατολής, κάποιες βασανίστηκαν μέχρι θανάτου.

Η Ζαφειράκαινα και η Γάτσαινα, θαρραλέες γυναίκες και σύζυγοι των αγωνιστών, κτίζονται ζωντανές σε τοίχο στην Αγία Σοφία με τα κεφάλια από έξω, για να δέχονται τους εμπτυσμούς τους όχλου και την πρόταση να τουρκέψουν. Η Ζαφειράκαινα την Πέμπτη μέρα πεθαίνει μετά τοκάταγμα στο κρανίο που της προκάλεσε ένα λάκτισμα. Η δε Καρατάσαινα θανατώθηκε από τσιμπήματα φιδιών μέσα σε ένα σάκο όπου την έκλεισαν, αφού αυτή σύμφωνα με μαρτυρίες «δεν έπαυσε να προσεύχεται θερμώς υπό των δημίων της...»

Το 1904 κηρύσσεται επίσημα ο μακεδονικός αγώνας. Καθώς ο Παύλος Μελάς περιδιαβαίνει τα χωριά για να εμψυχώσει τους Μακεδόνες, ακούει το αίτημα «Δώσε τουφέκια και στις γυναίκες»! Νεαρές δασκάλες 18-20 ετών, έγιναν αδάμαστες εργάτριες της εθνικής ιδέας. Η δασκάλα Αγγελική ΜεταλλινούΤσιώμου, που ζώστηκε τα άρματα και αναγνωρίστηκε ως μακεδονομάχος, γράφει στα απομνημονεύματά της πολλές λεπτομέρειες από τη δράση των γυναικών εκείνων και σώσει πολλά ονόματα, μεταξύ των οποίων και των μαρτύρων της βουλγαρικής θηριωδίας: Λιλή Βλάχου, Αικατερίνη Χατζηγεωργίου, Βελίκα Τράικου, Αγγελική Φιλιππίδου.

Μαζί με τις δασκάλες, πρέπει να μνημονευθούν και οι απλές γυναίκες που στήριξαν τον αγώνα μεταφέροντας ψωμί και βόλια, όπως την Σόνου Ανδρεάδη από την Κορυφή Ημαθίας, την Μπάμπω Σόρμηνα από το Καταφύγι

Κοζάνης, την Ευτέρπη Ουζούνη από το Απόσκεπο Καστοριάς, τη Σοφία Χατζηπανταζή από τη Σκοτούσα Σερρών και τη Φωτεινή Καραμανλή από το Κιουπκιοί . Οκτώβρης 1912. Οι Μακεδόνισσες κάθε ηλικίας χειροκροτούν τους ελευθερωτές και κάνουν ό,τι μπορούν να δείξουν τη χαρά τους. Τους προσφέρουν φαγητά, πλεχτά, φιλοξενία. Ακολούθησε βέβαια και το έπος του 40, όπου και πάλι οι Μακεδόνισσες τράβηξαν μπροστά και αναδείχτηκαν νέες ηρωίδες. Η σημερινή Μακεδόνισσα καλείται να πολεμήσει άλλου είδους εχθρούς, πιο ύπουλους και επικίνδυνους. Το σθένος και η παλικάριά των ηρωίδων της εύφορης και ευλογημένης μακεδονικής γης, της δείχνουν το δρόμο .

«Ουδέν εστί θηρίον γυναικός αμαχώτερον – Δεν υπάρχει τίποτα πιο δύσκολο να πολεμήσεις από τη γυναίκα». Με αυτόν τον στίχο προσπάθησε ο μέγας Έλληνας κωμωδιογράφος, Αριστοφάνης στο έργο του «Λυσιστράτη», να περιγράψει το ψυχικό σθένος και την ακατανίκητη ορμή που χαρακτηρίζει τις Γυναίκες. Κανείς δε μπορεί να αμφισβητήσει τη γυναικεία συμβολή αναφορικά με θέματα τόσο ιδιωτικού όσο και δημοσίου βίου. Η οικογένεια, άλλωστε, η μικρογραφία -κατά πολλούς- της κοινωνίας, δημιουργείται και αντέχει στους εκάστοτε «κραδασμούς» και λόγω της υποβοήθησης εκ μέρους της γυναίκας, η οποία έχει ταυτόχρονα τον διττό ρόλο, αυτόν της συζύγου και αυτόν της μητέρας. Εντούτοις, ο ρόλος της δεν περιορίζεται στα του οίκου. Τη φετινή χρονιά, στο πλαίσιο του εορτασμού των διακοσίων ετών από την εξέγερση των Ελλήνων με σκοπό την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού, αποτινουμε φόρο τιμής σε όλους εκείνους που θυσίασαν υλικά αγαθά, τα νιάτα, την ξεγνοιασιά αλλά και πολλοί ακόμα και την ίδια τους τη ζωή, στο βωμό της Ελευθερίας, της πλέον σημαίνουσας αξίας για τους Έλληνες, της πολυγραφότερης αυτής λέξης, χάριν στην οποία, οφείλουμε την ίδια την

ύπαρξή μας. Για λόγους που δεν άπτονται της σημερινής παρουσίας, στην ιστορική μας μνήμη έχουν εντυπωθεί κατά συντριπτική πλειοψηφία, ανδρικές φιγούρες, δημιουργώντας την ψευδαίσθηση πως γυναικεία συμβολή δεν υπήρξε, ή έστω υποτεθεί πως υπήρχε, αυτή δεν ήταν καν άξια αναφοράς. Αυτόν τον μύθο καλούμαστε να ανατρέψουμε, και ευτυχώς η Ιστορία μας παρέχει αναρίθμητα παραδείγματα. Επομένως, εύλογα δημιουργείται το ερώτημα του ποιες ήταν οι Γυναίκες της Επανάστασης του 1821.

Η πρώτη αναφορά γίνεται στο πρόσωπο της Ανδρονίκης Στάρκου. Μανιάτισσα, γεννημένη στο Οίτυλο Λακωνίας, η Ανδρονίκη Στάρκου εντάχθηκε από πολύ νωρίς στα στρατεύματα του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, του επονομαζόμενου «Γέρου του Μοριά», πολεμώντας σε ξακουστές μάχες, όπως ήταν αυτή στο Βαλτέτσι και στην Άλωση της Τρίπολης. Αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο γιος της, Νικόλας Στάρκος είχε στρατευθεί με την πλευρά των Οθωμανών, γεγονός που δεν συγχωρέθηκε ποτέ από την μητέρα του. Μάλιστα, στις 4 Μαρτίου 1821 στη διάρκεια μιας ναυμαχίας και υπό τις διαταγές του Ναυάρχου Μιαούλη, αναγνώρισε τον γιο της πάνω σε ένα τουρκικό πλοίο, που οδηγούσε οθωμανική μοίρα. Η ντροπή της μάνας ήταν τόση, που την ώθησε στο πεδίο της μάχης, για να λυτρωθεί δια του θανάτου. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1826, έλαβε μέρος στην Μάχη της Βέργας (22-25 Ιουνίου 1826).

Δεύτερο παράδειγμα από τη περιοχή της Λακωνίας, είναι αυτό της αγωνίστριας Ιωάννας Γιατράκου, συζύγου του επίσης αγωνιστή, Παναγιώτη Γιατράκου. Η Ιωάννα έμεινε στην ιστορία για την συμμετοχή της στην Μάχη της Κουρτσούνας το 1826. Τότε, ο Ιμπραήμ Πασάς έπιασε ως όμηρο τον άνδρα της, με σκοπό να περάσει ελεύθερος από τα εδάφη του προς τη Μάνη. Ωστόσο, η Γιατράκαινα ταμπουρώθηκε στον πύργο της οικογένειάς της και πολέμησε

δίπλα σε λιγοστούς στρατιώτες. Η αντίστασή τους έναντι των Οθωμανών διήρκεσε δώδεκα ώρες, όταν και οι τελευταίοι αποχώρησαν ηττημένοι. Στα «Ζήτω», των Ελλήνων στρατιωτών, η Ιωάννα Γιατράκου απεκρίθη πως «έκαμα ό,τι πρέπει».

Ειδική μνεία οφείλουμε και στην Κυριακή Ναύτη, τη πρώτη και μοναδική γυναίκα που υπήρξε μέλος της σημαντικότερης και αποτελεσματικότερης οργάνωσης, αυτή που ανέλαβε το δύσκολο έργο, να προλειάνει το έδαφος για να μεταδοθεί η ιδέα της Επανάστασης, της Φιλικής Εταιρείας. Η Ναύτη, της οποίας ο άνδρας ήταν μέλος της μυστικής οργάνωσης, πραγματοποίησε πολλούς εράνους στην Σμύρνη, για την οικονομική ενίσχυση του Αγώνα, ενώ το 1821 με δική της πρωτοβουλία, απέστειλε μια ιστιοφόρο στην Μάνη με αρκετά πολεμοφόδια. Τέλος, στην προσφορά της συγκαταλέγεται η δωρεά τόσο τριών χιλιάδων γροσίων όσο και πολύτιμων προσωπικών της αντικειμένων.

Αγωνίστριες της χώρας δεν ήταν, όμως, αποκλειστικά όσες ήταν Ελληνίδες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Μαριώ ή Μαριγώ του Καραϊσκάκη. Την περίοδο της άλωσης της Τριπολιτσάς, ο Γεώργιος Καραϊσκάκης μαζί με τους άνδρες του, βρίσκονταν στην Πελοπόννησο. Λίγο έξω από το Ναύπλιο, τον πλησιάζει ένα οκτάχρονο κοριτσάκι από την Τουρκία, να τον ικετεύει να την σώσει. Ο στρατηγός δίχως δεύτερη σκέψη, πήρε υπό την προστασία του το κορίτσι δίνοντάς του το όνομα Μαρία. Από τότε, οι δύο τους έγιναν αχώριστοι, με την Μαριγώ να μετατρέπεται ο αόρατος φρουρός του. Του έπλενε, του καθάριζε, τον περιποϊόταν και φυσικά, τον προστάτευε στα πεδία των μαχών. Είχαν αναπτύξει μια σχέση πατέρα-κόρης, ενώ άξιο αναφοράς κρίνεται το ότι η Μαριώ ήταν η μόνη που μπορούσε να απαλύνει τα συμπτώματα της

φυματίωσης, από την οποία υπέφερε ο Καραϊσκάκης. Στη δύση της ζωής του, δεν την ξέχασε, καταλείποντάς της το ποσό των τεσσάρων χιλιάδων γροσίων.

Αυτές είναι λίγες μόνο από τις γυναίκες αγωνίστριες, τις γυναίκες που κράτησαν ψηλά το λάβαρο της Ελευθερίας, η καθεμία από το δικό της μετερίζι. Είναι εν τοις πράγμασι, πρότυπα για τον σημερινό άνθρωπο, τον οποίο διδάσκουν τι πραγματικά αξίζει στη ζωή και πως η ζωή συνεπάγεται μάχες, άλλοτε μικρές και άλλοτε μεγάλες και αιματοβαμμένες.

Βιβλιογραφία

Η άγνωστη Μαριώ στο πλευρό του Καραϊσκάκη. Ποιο ήταν το μικρό κορίτσι που το περιέθαλψε και έγινε ο «άγρυπνος φρουρός» του - ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ. (2021). Retrieved 13 May 2021, from <https://www.mixanitouxronou.gr/i-agnosti-mario-sto-pleyro-toy-kara-skaki-poio-itan-to-mikro-koritsi/>

Η γυναίκα στην Τουρκοκρατία και την Επανάσταση του 1821. (2021). Retrieved 13 May 2021, from <https://chilonas.com/2019/01/31/https-wp-me-p1op6y-cgw/>

Μαστρομιχαλάκη, Α., & Ζούρας, Π. (2021). *Δύο φορές το '21*. Εν πλω.

Νικολοπούλου Α.Κ, *Άγνωστες σελίδες: Ηρωίδες της Επανάστασης του 1821.* (2021). Retrieved 13 May 2021, from <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/item/45889.html>

Ναύτη Κυριακή: η μοναδική γυναίκα της Φιλικής Εταιρίας. (2021). Retrieved 13 May 2021, from <https://www.maxmag.gr/politismos/prosopa/kyriaki-nayti/>

Η μελοποίηση του Ύμνου εις την Ελευθερία και η καθιέρωσή του ως εθνικού ύμνου της Ελλάδας: Ευρωπαϊκές επιρροές και η συμβολή του στην πολιτισμική άνθιση της αναπτυσσόμενης Ελλάδας.

Ευπραξία Φαρμάκη

Μουσικολόγος ΑΠΘ, Διπλωματούχος πιανίστα

Εισαγωγή

Είναι γεγονός ότι το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης το 1789 και η τρικυμιώδης πορεία της ήταν αδύνατο να μην επηρεάσουν την Ελλάδα, τόσο πολιτικά, όσο και ηθικά. Μέχρι και την προσάρτηση των Ιόνιων νησιών στην Ελλάδα το 1864, ιταλικές, γαλλικές και βρετανικές δυνάμεις, παρά τις καταπιεστικές συνθήκες που δημιούργησαν, άφησαν το στίγμα τους στην ανάπτυξη του αισθήματος για ελευθερία και ισότητα, αλλά και στην ανάγκη για πολιτισμική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (Παπαρρηγόπουλος, 2000α). Ειδικά η ποίηση και η μουσική συνέβαλαν στην προαγωγή νέων ιδεών και εθνικών προσδοκιών (Καρδάμης, 2007).

Στην παρούσα εργασία γίνεται προσπάθεια να διερευνηθεί ο ρόλος που διαδραμάτισε η αναδυόμενη έντεχνη ελληνική μουσική των νεότερων χρόνων, μέσα από τη μελοποίηση του πρώτου εκτενούς έργου ελληνικής μουσικής «Ύμνος εις την Ελευθερία» (στο εξής, Ύμνος) από τον Επτανήσιο συνθέτη Νικόλαο Χαλικιόπουλο – Μάντζαρο. Με αυτό το έργο ξεκίνησε η ιστορία της νεοελληνικής μουσικής, της προσανατολισμένης στο δυτικό τρόπο σκέψης, καθώς η μόνη μέχρι τότε ασκούμενη μουσική πράξη ήταν αυτή της ορθόδοξης

εκκλησιαστικής μουσικής (Ζερβόπουλος, 2008 ·Κοντογεωργίου, 1993). Ο Μάντζαρος ήταν κατά συνέπεια, ο «πνευματικός πατέρας» της Επτανησιακής Μουσικής Σχολής, στην οποία ανήκουν οι πρώτοι Έλληνες συνθέτες (Ανωγειανάκης, 1985).

Η ποίηση και η μουσική έπαιζαν πάντα σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη και διάδοση του ελληνικού πολιτισμού. Από την εποχή των Ομηρικών Επών, η μουσική καλείται να υπηρετήσει την ποίηση και να συμβάλλει ενεργά στη διάδοση και αφομοίωση των μηνυμάτων της. Ειδικά στις αρχές του 19ου αιώνα, μια ιδιαίτερα «φιλολογική» εποχή, βασικό χαρακτηριστικό του τραγουδιού ήταν η άμεση σύνδεσή του με το ποιητικό κείμενο (Καρδάμης, 2006). Ωστόσο, η απόφαση να μελετηθεί η επίδραση της Ευρώπης στην αναπτυσσόμενη Ελλάδα μέσα από την τέχνη της Μουσικής έρχεται ως αποτέλεσμα της έλλειψης ανάλογων μελετών. Για παράδειγμα, μέχρι πρόσφατα, πιστεύονταν ότι η προσφορά του Μάντζαρου εξαντλείται στο έργο του Σολωμού γιατί οι πιο σοβαρές προσεγγίσεις έγιναν από φιλόλογους και όχι από μουσικολόγους (Λεωτσάκος 1987). Το κενό αυτό συμπλήρωσαν ωστόσο αξιόλογες διδακτορικές διατριβές, όπως αυτές των Καρδάμη (2006) και Ζερβόπουλου (2008), οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση της παρούσας μελέτης.

Η κοινωνικοπολιτισμική κατάσταση στα Επτάνησα από το 1797

Μετά την κατάργηση του αριστοκρατικού πολιτεύματος της Βενετίας στα Επτάνησα (1797), η έλευση και κυριαρχία των Δημοκρατικών Γάλλων αναπτέρωσε την ελπίδα του λαού για άνθιση της τέχνης, της επιστήμης και της ανάγκης για ελευθερία και ανθρώπινα δικαιώματα (Παπαρηγόπουλος, 2000α).

Η μεγαλοπρέπεια του παλιού καθεστώτος είχε ωστόσο θέση στις νέες κοινωνικές συνθήκες, ενώ η μουσική έπαιζε σημαντικό ρόλο, ειδικά στις πομπώδεις υπαίθριες εκδηλώσεις όπως αυτή του φυτέματος του Δέντρου της Ελευθερίας στην Κέρκυρα τον Ιούλιο του 1797 (Καρδάμης, 2007). Γαλλικά μουσικά επαναστατικά έργα, όπως η Μασσαλιώτιδα (σημερινός εθνικός ύμνος της Γαλλίας) και η Καρμανιόλα, έτυχαν ευρείας αποδοχής από τον επτανησιακό λαό, επηρέασαν τις κατοπινές ελληνικές μουσικές συνθέσεις του 19ου αιώνα και συνδέθηκαν με το αίσθημα εθνικής συνείδησης και αποκατάστασης. Άλλωστε, ένα γενικό γνώρισμα της μουσικής του 19ου αιώνα είναι η θεώρησή της ως στοιχείο της εθνικής ταυτότητας κάθε λαού και η συμβολή της στα κινήματα εθνικής ανεξαρτησίας και κοινωνικοπολιτικών μεταρρυθμίσεων (Γιάννου, 2006).

Ειδικά η χρήση της ελληνικής γλώσσας σε συνδυασμό με τις γαλλικές επαναστατικές μελωδίες έπαιζαν κεντρικό ρόλο στις νέες ιδεολογικές και πολιτισμικές συνθήκες. Η σημαντική επίδραση της γαλλικής μουσικής στα Επτάνησα γίνεται φανερό και από το γεγονός ότι μία από τις πρώιμότερες εκδόσεις του νεοφερμένου τότε στην Κέρκυρα τυπογραφείου, αφορούσε σε ένα γαλλικό αστικό τραγούδι (Καρδάμης, 2007).

Ωστόσο, στα τετρακόσια χρόνια της βενετσιάνικης κατοχής (1386-1797), τα Επτάνησα γνώρισαν και δέχτηκαν την επίδραση του ιταλικού μουσικού πολιτισμού, η οποία συνεχίστηκε και κατά τον 19ο αιώνα (Ανωγειανάκης, 1985). Το λυρικό τραγούδι, η μουσική δωματίου και η μουσική για πιάνο ήταν κάποια από τα νεοφερμένα μουσικά είδη που ενσωματώθηκαν στο έργο των πρώτων Επτανήσιων συνθετών, όπως του Μάντζαρου. Στην αποδοχή αυτών των επιρροών συνέβαλε και το γεγονός ότι τα Επτάνησα ήταν μία από τις περιοχές της Δ. Ευρώπης που, όχι μόνο δεν υφίστατο την οθωμανική

κυριαρχία, αλλά βρίσκονταν σε χώρο όπου αλληλοεπιδρούσαν τα κυρίαρχα ευρωπαϊκά καλλιτεχνικά ρεύματα του Νεοκλασικισμού και του Ρομαντισμού (Ξανθουδάκης, 2002 ·Ρωμανού, 2006). Ο Καρδάμης (2006, σ.1) τονίζει χαρακτηριστικά ότι «η γενιά του Μάντζαρου γεννήθηκε βενετική, γαλουχήθηκε ως γαλλική, αλλά και ιονική, δημιούργησε ως βρετανική και πέθανε ελληνική».

Κατά συνέπεια, οι παραπάνω ευρωπαϊκές επιδράσεις ήταν έκδηλες στα έργα των πρώτων Επτανήσιων συνθετών, είτε ως τρόπος εκλαϊκευσης των ιδεών του Διαφωτισμού, είτε ως μουσικές φόρμες που εμφανίζονταν πρώτη φορά στον ελληνικό χώρο και διαμόρφωναν την επερχόμενη νεοελληνική μουσική.

Ο Ύμνος εις την Ελευθερία

Ο Ύμνος εις την Ελευθερία, σε ποίηση του Ζακυνθινού Διονύσιου Σολωμού, είναι γραμμένος το Μάιο του 1823 και αποτελεί ίσως το μοναδικό έργο του που διαδόθηκε τόσο γρήγορα εντός και εκτός ελληνικών συνόρων (Ζερβόπουλος, 2008). Είναι γραμμένος στη δημοτική γλώσσα, σε ύφος κατανοητό από όλους και με σαφείς αναφορές στο επαναστατικό πνεύμα του 19ου αιώνα, ως απότοκο των εξελίξεων του 18ου αιώνα (Καρδάμης, 2007).

Στο ίδιο λαϊκό και απλό ύφος αποφάσισε και ο Μάντζαρος να μελοποιήσει αρχικά το έργο αυτό, πριν ακόμη γνωρίσει το Σολωμό. Δικός του στόχος ήταν επίσης το να μπορούν εύκολα να τον μάθουν οι νέοι και να νιώσουν την ανάγκη για διεκδίκηση της ελευθερίας και της ισότητας. Κατά τη γνώμη του, με τον τρόπο αυτό θα ήταν δυνατό «να κρατηθεί ψηλά το εθνικό φρόνημα των Ελλήνων στα δύσκολα εκείνα χρόνια του διαφαινόμενου τέλους του εθνικού αγώνα και της σύστασης του ελληνικού κράτους» (Ζερβόπουλος, 2008, σ.288).

Για το λόγο αυτό, έκανε διαδοχική χρήση χορωδιακών κομματιών σε θέματα που εν μέρει υπήρχαν από την παράδοση (λαϊκές ή παραδοσιακές μελωδίες) και εν μέρει δικά του. Θεωρούσε μάλιστα τα ποιήματα στη δημοτική γλώσσα τα καταλληλότερα για μελοποίηση, γεγονός που φανερώνει το βαθύ πνευματικό δεσμό που τον ένωνε με το Σολωμό.

Παρά όμως το γεγονός ότι το ποιητικό κείμενο είναι ευρέως γνωστό και κατανοητό, δε συμβαίνει το ίδιο και με το μουσικό κείμενο. Αυτό, σύμφωνα με το Ζερβόπουλο (2008) είναι πιθανό να οφείλεται σε δύο λόγους: Πρώτον, ο γραπτός κώδικας αποτύπωσης του λόγου είναι εύληπτος σχεδόν για όλους, ενώ η μουσική σημειογραφία, γίνεται κατανοητή από λιγότερους. Δεύτερον, σε αντίθεση με το ποιητικό κείμενο, για τη διάδοση ενός μουσικού κειμένου απαιτούνται εξειδικευμένοι «ενδιάμεσοι» εκτελεστές, ώστε ο κώδικας να γίνει κατανοητός στον ακροατή.

Βασικά στοιχεία για το Νικόλαο Χαλικιόπουλο – Μάντζαρο (1795-1872)

Ο Μάντζαρος είναι ο πρώτος Έλληνας συνθέτης και μουσικοπαιδαγωγός, με γιγαντιαίο σε όγκο και χαμένο σε σημαντικό ποσοστό έργο, που σφράγισε τη μετέπειτα μουσική εξέλιξη των Επτανήσων και της ηπειρωτικής Ελλάδας (Κοντογεωργίου, 1993 ·Λεωτσάκος, 1987). Παρά το γεγονός ότι το όνομά του συνδέθηκε κατά κύριο λόγο με τη μελοποίηση του Ύμνου, ο Μάντζαρος έχει συνθέσει την πρώτη σωζόμενη όπερα Έλληνα δημιουργού (DonCrepuscolo, 1815), το πρώτο έργο σε ελληνική γλώσσα για φωνή και ορχήστρα (Aria Grecal, 1827) και τα πρώτα ελληνικά μουσικοπαιδαγωγικά συγγράμματα, μεταξύ άλλων (Ξανθουδάκης, 2002).

Καταγόμενος από αριστοκρατική οικογένεια και έχοντας σπουδάσει στην Ιταλία, ο Μάντζαρος απέφευγε να εμφανίζεται ως επαγγελματίας μουσικός.

Συγκεκριμένα, η θέση του πατέρα του ως δικαστικού επί Ενετοκρατίας και του θείου του ως πρωτόπαπα στον μητροπολιτικό θρόνο το 1799, τον απέτρεπαν από το να δημοσιοποιήσει συνθέσεις του, επηρεασμένες από κρίσιμα εθνικά ζητήματα, όπως ο Ύμνος. Συγκεκριμένα, η πρώτη και πιο λαοφιλής μελοποίησή του εκδόθηκε μετά το θάνατό του, το 1873 στο Λονδίνο (Ρωμανού, 2003).

Ο Μάντζαρος, επηρεασμένος από το Ρομαντισμό και τα μεγάλα ευρωπαϊκά εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, συγκέντρωνε τα 2 βασικότερα γνωρίσματα της κατοπινής νεοελληνικής μουσικής: α) Την απελπισμένη προσπάθεια του λόγιου στοιχείου να συνδεθεί με τις λαϊκότερες καταβολές και να επικοινωνήσει με τον ελληνικό λαό και β) αποτέλεσε τον πρώτο βαθύτατο δεσμό της αναδυόμενης νεοελληνικής μουσικής με τη νεοελληνική ποίηση (Λεωτσάκος 1987).

Ιστορικά στοιχεία για τις μελοποιήσεις του Ύμνου

Αρχικά, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί η διαφοροποίηση του συνολικού έργου Ύμνος εις την Ελευθερία από τον Ελληνικό Εθνικό Ύμνο. Η συχνή σύγχυση των δύο όρων από πολλούς μελετητές έχει οδηγήσει στην λανθασμένη ταύτισή τους.

Έτσι, ο Ύμνος εις την Ελευθερία αποτελεί ένα ολοκληρωμένο έργο, μελοποιημένο σε αρκετές διαδοχικές εκδοχές, ενώ ο Ελληνικός Εθνικός Ύμνος είναι τα αρχικά μουσικά μέτρα του πρώτου μέρους της ιστορικά παλαιότερης πρώτης μελοποίησής του (Ζερβόπουλος, 2008 ·Καρδάμης, 2006), για την οποία γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην επόμενη ενότητα.

Μέσα από τη συγκριτική μελέτη όλων των τεκμηρίων που έχουν εντοπιστεί και διασωθεί, ο Ζερβόπουλος (2008) έχει καταλήξει ότι οι βασικότερες μελοποιήσεις του Ύμνου είναι οι εξής:

- Η επονομαζόμενη «Πρώτη» μελοποίηση, η οποία χρονολογείται κατά προσέγγιση στα 1828-1829 και έχει εκδοθεί από τον οίκο Clayton στην Αγγλία το 1873. Η έκδοση αυτή αποτελεί τη μοναδική αξιόπιστη πηγή αυτής της μελοποίησης μέχρι και σήμερα, ενώ το πρωτότυπο χειρόγραφο της δεν έχει ακόμα βρεθεί. Η πρώτη μελοποίηση έγινε σε 24 ή 25 μέρη, έχει καθαρά ομοφωνικό χαρακτήρα, ενώ αργότερα, ο Μάντζαρος, έχοντας την επίγνωση ότι αυτή η εξαίσια ποίηση άξιζε κάτι περισσότερο, συνέχισε τις μελοποιήσεις σε πιο αντιστικτικό και πολυφωνικό ύφος (Λεωτσάκος 1987).

- Η δεύτερη, «ενδιάμεση» μελοποίηση πραγματοποιήθηκε πιθανότατα το 1844 σε 39 μέρη. Δεν έχει εκδοθεί ποτέ αλλά έχει διασωθεί ολόκληρη στο χειρόγραφο «Όθωνα», στο οποίο διασώζεται και η μοναδική μελοποιημένη μετάφραση ολόκληρου του ποιήματος στα γερμανικά. Αφιερώθηκε στο βασιλιά Όθωνα, ο οποίος απένειμε στο Μάντζαρο τον «Αργυρούν Σταυρόν του Σωτήρος» (Λεωτσάκος, 1987).

- Η τρίτη «πολυφωνική» μελοποίηση ξεκίνησε το 1831 και ολοκληρώθηκε, μετά από πολλαπλές αναθεωρήσεις, πιθανότατα το 1861. Ο χαρακτήρας της είναι κυρίως πολυφωνικός, ενώ τα σημαντικότερα τεκμήριά της είναι διάφορα χειρόγραφα και η έκδοση Venturini.

Εκτός από τις παραπάνω ολοκληρωμένες μελοποιήσεις, η έρευνα του Ζερβόπουλου (2008) περιλαμβάνει μια σειρά μεμονωμένων μερών, τα οποία σχετίζονται με τον Ύμνο, χωρίς να εντάσσονται σε κάποια συγκεκριμένη μελοποίηση.

Η πρώτη μελοποίηση και οι επιρροές που δέχτηκε

Η πρώτη μελοποίηση του Ύμνου, η οποία ολοκληρώθηκε υπό καθεστώς βρετανικής προστασίας των Ιονίων νησιών, έγινε για τετράφωνη ανδρική χορωδία με συνοδεία πιάνου (Καρδάμης, 2006 ·Κοντογεωργίου, 1993). Τα μέσα αυτά, δηλαδή φωνή και πιάνο, κυριαρχούν στις μετέπειτα σωζόμενες δημιουργίες του Μάντζαρου (Λεωτσάκος 1987).

Σύμφωνα με τον Καρδάμη (2007), η επιλογή του ανδρικού συνόλου και του πιάνου δεν είναι τυχαία και δεν έχει μόνο μουσικό υπόβαθρο αλλά και πολιτικό. Συγκεκριμένα:

-Η χρήση χορωδίας και όχι σολιστικού μέρους αναδεικνύει την πανευρωπαϊκή τάση του 19ου αιώνα για συλλογικότητα και ομαδική έκφραση του λαού. Αλλωστε, η χρησιμοποίηση μεγάλων φωνητικών συνόλων αποτέλεσε και παλιότερα βασικό γνώρισμα των συνθέσεων που εξυπηρετούσαν τις τελετουργικές ανάγκες των εορτών της Γαλλικής Επανάστασης (Γιάννου, 1994).

-Η χρήση ανδρικού σχήματος, και όχι γυναικείου, παιδικού ή μικτού, συνδέεται με τη στρατιωτική μουσική και τις υπαίθριες γιορτές της Γαλλικής Επανάστασης.

-Η επιλογή του πιάνου και όχι της μπάντας αντανακλά, τόσο την ταύτιση με το λαό, όσο και την πρόθεση του Μάντζαρου να μην έρθει σε αντίθεση προς τη βρετανική παρουσία, υπό την οποίαβρίσκονταν τότε το νησί. Συγκεκριμένα, το πιάνο ήταν ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα παρόν στα κερκυραϊκά σπίτια και εξέφραζε την αστική τάξη, η οποία αναζητούσε μέσα από τη μουσική και την ποίηση στη νεοελληνική γλώσσα να εκφράσει την εθνική της συνείδηση. Το πιάνο εξάλλου,αποτελούσε ήδη στην Ιταλία έναν

τρόπο εκλαϊκευσης της έντεχνης μουσικής, καθώς η συνήθεια να μεταγράφονται όπερες για ένα όργανο που βρίσκονταν στα περισσότερα σπίτια, έδινε την ευκαιρία σε κάποιον με στοιχειώδεις γνώσεις μουσικής να βιώσει την εμπειρία μιας θεατρικής παράστασης (Ρωμανού, 2006). Τέλος, το πιάνο ήταν το βασικό όργανο που εκπροσωπούσε τα σημαντικότερα ευρωπαϊκά έργα ολόκληρου του 19ου αιώνα.

-Στα στρατιωτικά ακούσματα της Γαλλικής Επανάστασης και στην αφομοίωση των μηνυμάτων της παρέπεμπαν όμως και άλλα δομικά χαρακτηριστικά της πρώτης μελοποίησης του Ύμνου όπως η κάθετη ομοφωνική γραφή και η επανάληψη πολλών στροφών με την ίδια μουσική για την εμπέδωση των μηνυμάτων της ποίησης (Ζερβόπουλος, 2008). Η επαναλαμβανόμενη στροφικότητα της μορφολογίας της μουσικής ήταν άλλωστε ήδη βασικό χαρακτηριστικό των γερμανικών τραγουδιών (Lieder) του ύστερου 18ου αιώνα. Με αυτή την έννοια συσχετίζεται η μορφολογία των συνθέσεων του Μάντζαρου με τα προσδοκώμενα της εποχής (Καρδάμης, 2006).

-Η διάρθρωση σε 24 (ή 25) μέρη, εκτός από τη συμβολή της στην ολοκληρωμένη παρουσίαση του έργου, θυμίζει ξανά τις μεγάλες ευρωπαϊκές επαναστατικές καντάτες (Καρδάμης, 2007). Επίσης, οι εμφατικές άρσεις και η συχνή χρήση παρεστιγμένων ρυθμικών σχημάτων αποτελούν τα βασικά μουσικά χαρακτηριστικά της Μασσαλιώτιδας (Γιάννου, 1994).

Η πρώτη μελοποίηση του Ύμνου αποτελούσε, άτυπα έστω, από το 1839 καθιερωμένο άκουσμα σε εορτασμούς των Επτανησίων (Καρδάμης, 2016). Ωστόσο, τα 24 πρώτα μουσικά μέτρα, χωρίς τη μικρή εισαγωγή του πιάνου, ανακηρύχθηκαν επίσημα ως «επίσημον Εθνικόν άσμα της Ελλάδας» το 1865, ένα χρόνο μετά την προσάρτηση των Ιονίων νήσων, (Λεωτσάκος 1987, σ. 246).

Συγκεκριμένα, αυτό συνέβη με βασιλικό διάταγμα του Γεώργιου Α΄, αφού ο ίδιος μετέβη στην Κέρκυρα και στα άλλα Ιόνια νησιά και παρέλαβε από τις αγγλικές αρχές την αρχή και κυριότητα των νησιών (Παπαρηγόπουλος, 2000β). Την ίδια περίοδο αποφάσισε να τιμήσει το Μάντζαρο με το «Χρυσό Σταυρό των Ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος» (Ζερβόπουλος, 2008).

Η αυθεντική παρτιτούρα της πρώτης μελοποίησης του εθνικού ύμνου δεν υπάρχει αυτή τη στιγμή διασωσμένη. Είχε σταλεί στην Αγγλία για την πρώτη έκδοση και βρίσκεται ακόμη κάπου στο Λονδίνο. Σύμφωνα με τον Καρδάμη (2016), ίσως αυτό το γεγονός να αποτελεί δείγμα της διάδοσης και της αναγνωρισιμότητας του έργου.

Η Ρωμανού (2000, σ. 51, όπ. αναφ. στο Ζερβόπουλος, 2008, σ.153) αναφέρει: «Ολόκληρο το έργο στη μορφή αυτή, εκτελέστηκε για πρώτη φορά το 1988 από τη χορωδία του Εργαστηρίου Παλαιάς Μουσικής και τον πιανίστα Άρη Γαρουφαλή, υπό τη διεύθυνση του Βύρωνα Φιδετζή»

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο Ύμνος αποτέλεσε ένα έργο έντεχνης ελληνικής μουσικής, προσαρμοσμένο στα ευρωπαϊκά πολιτισμικά ρεύματα του Νεοκλασικισμού και Ρομαντισμού. Εκπρόσωποι αυτών των ρευμάτων στην Ευρώπη διαμόρφωσαν πριν ακόμα την αρχική μελοποίησή του, το κίνημα του φιλελληνισμού, το οποίο εκφράστηκε σε μεγάλο βαθμό μέσα από τις μουσικές τους συνθέσεις και ανατροφοδότησε το αίσθημα εθνικής συνείδησης των Ελλήνων (Ρωμανού, 2006). Ενδεικτικά παραδείγματα σπουδαίων Ευρωπαϊκών συνθετών των αρχών του 19ου αιώνα που εμπνεύστηκαν από την Ελληνική Επανάσταση αποτελούν οι: H. Berlioz, ο

οποίος έγραψε το 1825 το έργο *Larevolutiongrecque* και G. Rossini που συνέθεσε την όπερα *Lasiege de Corinthe* (1826), στην οποία προφητεύεται το «μελλοντικό μεγαλείο της Ελλάδας» (Ρωμανού, 2003, σ. 345).

Επίλογος

Στην παρούσα σύντομη μελέτη έγινε προσπάθεια να σκιαγραφηθεί ο τρόπος μελοποίησης του Ύμνου εις την Ελευθερία από τον Μάντζαρο και να επισημανθούν συσχετίσεις που προκύπτουν με την κοινωνικοπολιτική κατάσταση στην οποία βρίσκονταν τα Επτάνησα από το 1797. Η επισκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας αναδεικνύει ευρωπαϊκές επιρροές, τόσο σε επίπεδο συμβολής του στην εθνική αφύπνιση, όσο και σε επίπεδο δομικών χαρακτηριστικών της πρώτης μελοποίησης, μέρος της οποίας καθιερώθηκε πολύ αργότερα ως Εθνικός Ύμνος της Ελλάδας.

Εν κατακλείδι, γίνεται φανερό ότι η μουσική μπορεί να γίνει πηγή ιστορικής γνώσης και κριτικής αναζήτησης, καθώς μέσα από αυτή δύναται να μελετηθεί, όχι μόνο η ενδογενής αξία ενός έργου, αλλά οι θεσμοί που το είδαν να γεννιέται και η επιρροή που αυτό άσκησε στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Βιβλιογραφία

Ανωγειανάκης, Φ. (1985). *Η μουσική στη νεώτερη Ελλάδα*. Στο: Κ. Νεφ (Επιμ.), *Ιστορία της Μουσικής* (σελ. 546-611). Αθήνα: Ν. Βότσης.

Γιάννου, Δ. (1994). *Θέματα Μουσικολογίας*. Θεσσαλονίκη: UniversityStudioPress.

Γιάννου, Δ. (2006). *Γενική επισκόπηση της ιστορίας της μουσικής II, Σημειώσεις*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Ζερβόπουλος, Κ. (2008). *Ο Νικόλαος Χαλικιόπουλος – Μάντζαρος και οι μελοποιήσεις του σολωμικού Ύμνου (Διδακτορική Διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο)*. Διαθέσιμο από τη βάση δεδομένων του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (Κωδ. 20917).

Καρδάμης, Κ. (2006). *Ο προσολωμικός Νικόλαος Χαλικιόπουλος – Μάντζαρος και το έργο του (Διδακτορική Διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο)*. Διαθέσιμο από τη βάση δεδομένων του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (Κωδ. 14451).

Καρδάμης, Κ. (2008). *Μουσικοί απόηχοι της Γαλλικής Επανάστασης στα Επτάνησα. Ο Εραμιστής*, 26, 79-104. DOI: 10.12681/er.67

Καρδάμης, Κ. (2016). *Κώστας Καρδάμης: Ο Μάντζαρος*. Ανακτήθηκε στις 12/04/2021 από <https://www.avopolis.gr>

Κοντογεωργίου, Α. (1993). *Για τις Χορωδίες μας*. Αθήνα: Παπαρηγορίου-Νάκας.

Λεωτσάκος, Γ. (1987). *Νικόλαος Χαλικιόπουλος – Μάντζαρος (1795-1872)*. Για ένα μικρό του εγκόλπιο... *Μουσικολογία*, 5-6, 228-271.

Ξανθουδάκης, Χ. (2002). *Ο άγνωστος Μάντζαρος, ένας άγνωστος συνθέτης*. Ανακτήθηκε στις 20/04/2021 από <https://users.ionio.gr>

Παπαρηγόπουλος, Κ. (2000α). *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, 6B. Αθήνα: Καρακούσης.

Παπαρηγόπουλος, Κ. (2000β). *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, 7. Αθήνα: Καρακούσης.

Ρωμανού, Κ. (2003). *Μουσική – εμπνευσμένη από την Ελληνική Επανάσταση*, 3ος τόμος: *Η Ελληνική Επανάσταση 1821-1832. Ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας και η*

ίδρυση του ελληνικού κράτους. Στο: Β. Παναγιωτόπουλος (Επιμ.), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000 (σελ. 345-360). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ρωμανού Καίτη (2006). Εντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους, εκδ. Κουλτούρα.

Γυναίκες στον αγώνα της προετοιμασίας για την κήρυξη της Επανάστασης. Μητιώ Σακελλάριου, Ελισάβετ Μουντζά - Μαρτινέγκου.

Βασιλική Κορδώση φιλόλογος

MSc Δημόσιος λόγος και ψηφιακά μέσα.

Εισαγωγή

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός συνίσταται παρακλάδι του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού που έλαβε χώρα τον 18ο αιώνα κι έγκειται στη μεταφορά των νέων διαφωτιστικών ιδεών, περί του ορθολογισμού, της ισότητας, της ελευθερίας, της παιδείας, της ανεξιθρησκείας και της αξιοπρέπειας στους υπόδουλους Έλληνες κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Η προσπάθεια της αλλαγής των πεπαλαιωμένων αντιλήψεων και των παγιωμένων θέσεων της γενικότερης κοσμοθεωρίας και της σύλληψης της πραγματικότητας των Ελλήνων, οδήγησε σταδιακά στην πλήρη ανάπτυξη της εθνικής τους ταυτότητας και συνείδησης.

Παρά την έναρξη της διάδοσης του ρεύματος του Διαφωτισμού, η θέση της γυναίκας τον 18ο και 19ο αιώνα βρισκόταν στο παρασκήνιο και ήταν εξαιρετικά υποβαθμισμένη και περιορισμένη σε καθήκοντα φροντίδας του νοικοκυριού, των τέκνων ή σε αγροτικές δραστηριότητες.

Χρηζει ανάλυσης και σχολιασμού η συμβολή και το αντίκτυπο του γυναικείου φύλου στην ανάπτυξη της πνευματικής καλλιέργειας, της εγγραμματοσύνης και της παιδείας στον υπόδουλο Ελληνισμό κατά τον 19ο αιώνα σε μία κοινωνία καθαρά πατριαρχική.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα γυναικών που αμφισβήτησαν κάθε επιταγή της κοινωνίας και προσέφεραν ανεκτίμητης αξίας ιστορικά και σημασιολογικά τεκμήρια, συγκεντρώνονται στις μεταφράσεις και στα έργα αντίστοιχα της Μητιούς Μεγδάνη - Σακελλαρίου και της Ελισάβετ Μουντζάν - Μαρτινέγκου.

Μητιώ Μεγδάνη Σακελλαρίου

Η Μητιώ Μεγδάνη Σακελλαρίου γεννήθηκε το 1790 στην Πέστη της Ουγγαρίας και ήταν η κόρη του πρώτου ιστορικού της Κοζάνης, του Χαρισίου Μεγδάνη και σύζυγος του ιατροφιλόσοφου, Γεωργίου Σακελλαρίου τον οποίο παντρεύτηκε σε πολύ μικρή ηλικία με προικοσύμφωνο. Αξίζει να σημειωθεί ότι γαλουχήθηκε σε περιβάλλον που προώθησε τη φιλομάθειά της, την πνευματική της καλλιέργεια και την εγγραμματοσύνη της, με τη συνεχή στήριξη και βοήθεια τόσο του πατέρα της όσο και του συζύγου της. Απέκτησε όχι μόνο ιστορικές και φιλολογικές γνώσεις, αλλά και ιατρικές ένεκα του Γεωργίου Σακελλαρίου. Η Σακελλαρίου εξέταζε ή παρατηρούσε τη συμπτωματολογία και πολλάκις παρασκεύαζε αλοιφές για την καταπολέμηση παθήσεων με την καθοδήγηση του συζύγου της. Την περίοδο του 18ου και 19ου αιώνα ήταν απαγορευμένη η ιατρική εξέταση από άντρες γιατρούς σε γυναίκες ασθενείς, ειδικότερα σε μουσουλμάνες συζύγους των Οθωμανών.

Η σημασία του μεταφραστικού της έργου

Προσπαθώντας να μάθει άριστα την ιταλική γλώσσα, η Μητιώ Μεγδάνη Σακελλαρίου μετέφρασε στοχευμένα δύο κωμωδίες με περιεχόμενο ανατρεπτικό και διαποτισμένο με ιδέες, θέσεις κι αντιλήψεις ενταγμένες στο ιδεολογικό πνεύμα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Αποτελεί την πρώτη Ελληνίδα γυναίκα που μετέφρασε δύο κωμωδίες του Carlo Goldoni, την «*Πατρική Αγάπη*» ή την «*Ευγνώμων Δούλη*» και την «*Η Πανούργος Χήρα*» με κύριο χαρακτηριστικό την υψηλή ακρίβεια και την άμεση απόδοση των μεταφράσεών της με το πρωτότυπο κείμενο του Goldoni, όπου διατηρείται η σπιριτάδα και η ζωντάνια του ιταλικού κειμένου, φαινόμενο πολύ σπάνιο στον μεταφραστικό τομέα, διότι συνήθως η μαγεία και η αμεσότητα που χαρακτηρίζει το πρωτότυπο κείμενο χάνεται στην διαδικασία της αντικατάστασης των λέξεων, ώστε ο αναγνώστης κατέληγε να διαβάζει ένα κείμενο απλοϊκό, μία στείρα μετάφραση με πλήρη απώλεια ψυχής και συναισθήματος.

Με την επιλογή των συγκεκριμένων κωμωδιών του Goldoni, φανερώνεται η σκοπιμότητα στις προθέσεις της να αναπαράγει και να διαδώσει τις διαφωτιστικές αρχές στον υπόδουλο Ελληνισμό με τα μοναδικά μέσα που διαθέτει, καθώς μέσω των συγκεκριμένων έργων που μετέφρασε, απέφυγε σε μεγάλο βαθμό την αναμενόμενη κοινωνική κατακραυγή από το κοινό.

Ο Ιταλός κωμωδιογράφος εισήγαγε τον *ανακαινισμό*, δηλαδή η βάση γύρω από την οποία δομείται το έργο του αποτελείται από τον ρεαλισμό, τον ορθολογισμό, την ανερχόμενη αστική τάξη σε συνδυασμό με ορισμένα στοιχεία της *Comediadelarte*, τα οποία στοχεύει να μειώσει όσο το δυνατόν περισσότερο, εμφυσώντας τις αξίες του Διαφωτισμού.

Εκτός από τα παραπάνω, η πρωτοπορία του Goldoni έγκειται στο ότι εξίσωσε το γυναικείο φύλο με το αντρικό, τοποθετώντας τις απόψεις και τις στάσεις της γυναίκας σε πρώτο πλάνο, κάτι το εντελώς ανατρεπτικό για την εποχή του 18ου και του 19ου αιώνα. Η θέση της γυναίκας βρισκόταν στο παρασκήνιο, διότι ήταν εντελώς αποκλεισμένη από τα πολιτικά, πολιτιστικά, κοινωνικά, μορφωτικά πνευματικά δρώμενα. Όμως η ΜητιώΜεγδάνη Σακελλαρίου

κατάφερε να μεταφέρει τόσο τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στον υπόδουλο Ελληνισμό, όσο και να εισάγει τα πρώτα ψήγματα ενός πρώιμου φεμινισμού, έχοντας πλήρη επίγνωση πως μόνο μέσω των συγκεκριμένων κωμωδιών που επέλεξε να μεταφράσει, δύναται να το πετύχει στο μέγιστο βαθμό που επιθυμεί.

Σύμφωνα με τη γνώμη της, το θέατρο συνίσταται διάυλος διάδοσης των νέων διαφωτιστικών ιδεών: «η ευγενεστέραδιάχυσις όλων των Ευρωπαϊκών γενών» όπως υποστηρίζει. Υπερασπιζόμενη την άποψή της, παραθέτει τη θέση των αρχαίων Ελλήνων για την ύψιστη σημασία που κατέχει το θέατρο στη ζωή των πολιτών.

Επιπλέον στοχεύει στην επίτευξη της πνευματικής αφύπνισης και της βαθύτερης επανεξέτασης των παραμέτρων της πολιτικής, κοινωνικής και πνευματικής σκέψης και στάσης ζωής του Γένους.

«Η Πατρική Αγάπη» ή «η Ευγνώμων Δούλη /l'amorepaterno»

Είναι η πρώτη κωμωδία που μετέφρασε στα Ιωάννινα το 1812 ακολουθώντας τον σύζυγό της Γεώργιο Σακελλάριο. Αξίζει να μελετηθεί περαιτέρω η απόδοση του ιταλικού κειμένου στα ελληνικά για να διαπιστωθεί ο ιδιαίτερος τρόπος που τα υφολογικά, τεχνικά, σημασιολογικά και μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά του Goldoni δεν ξεθώριασαν υπό το φως μιας αποστειρωμένης μετάφρασης, αλλά διατηρήθηκαν ανέπαφα, δίνοντας την αίσθηση της διαχρονικότητας και της ζωντάνιας, εμφυσώντας μια νέα πνοή στην ανάγνωση.

Επιπρόσθετα, επιτυγχάνεται η μεταφορά ηθικοδιδακτικών μηνυμάτων των αστικών κωμωδιών, διότι το βαθύτερο υπόστρωμά τους βρίσκεται πανταχού παρόν στο έργο του Goldoni. Εξετάζοντας τη μετάφραση, γίνεται αντιληπτό

το βάθος του νοήματος του κειμένου, οι υπαινιγμοί και οι νέες ιδέες που κοπίασε να μεταφέρει η Μητιώ βασιζόμενη στην καινοτομία που εισήγαγε ο Goldoni, στην οποία η γυναίκα κατέχει πρωταγωνιστικό ρόλο προσπαθώντας να αποβάλλει τις βασικές αρχές της Comedielarte που υποβιβάζει τη γυναίκα σε ρόλο διακοσμητικό και δευτερεύων, θέτοντάς την στο περιθώριο και δίνοντας έμφαση στις βουλές των αντρών.

«Η Πανούργος Χήρα/La vedova scaltra»

Ανήκει στις πρώτες μεγάλες επιτυχίες του Goldoni που ανέδειξαν σημαντικά το έργο του διότι επαναπροσδιορίστηκε ο ρόλος της ισότητας των φύλων. Πιο συγκεκριμένα η θέση της γυναίκας εξισώθηκε με τη θέση του άντρα στα πλαίσια της σύλληψης των ιδεών του Διαφωτισμού, τις οποίες ο Ιταλός κωμωδιογράφος ενστερνίστηκε κι εφάρμοσε στα έργα του.

Η συγκεκριμένη κωμωδία μεταφράστηκε ήδη δυο φορές. Για πρώτη φορά μεταφράστηκε το 1791 από τον Λαμπανιζιώτη, με τίτλο «*Η στοχαστική και ωραία χήρα*». Η δεύτερη μετάφραση βρίσκεται στο χειρόγραφο των Βρυξελλών με τίτλο «*Η πανούργος και η πολύξερη χήρα*». Αξίζει να δοθεί έμφαση στο γεγονός ότι στο χειρόγραφο των Βρυξελλών η γυναίκα παρουσιάζεται με ραδιουργία, κακία και πονηριά, έχοντας σκοπούς ανήθικους.

Ερμηνεύοντας την μετάφραση της Σακελλαρίου, αξίζει να υπογραμμιστούν αρκετά σημεία που απαγκιστρώνουν τη θέση του γυναικείου φύλου από τις υιοθετημένες και παγιωμένες συμπεριφορές των περασμένων ετών, που κατασκεύασε και αναπαρήγαγε η πατριαρχική κοινωνία.

Με το ξεδίπλωμα της εξέλιξης του έργου σκιαγραφείται ένας ολόκληρος παραδοσιακός χάρτης των ευρωπαϊκών στερεοτύπων, όπως είχε διαμορφωθεί από τα δεδομένα της εποχής του 18ου αιώνα. Τονίζεται το μοτίβο της

διαφορετικότητας ορισμένων ευρωπαϊκών εθνών, όπως των Γάλλων, των Ισπανών, των Ιταλών και των Εγγλέζων. Εκτός από το παραπάνω σημείο εμβάθυνσης της ετερότητας, καθίσταται άμεσα αντιληπτό το κυρίαρχο θέμα του έργου, δηλαδή η μεγάλη ηλικιακή διαφορά στα ζευγάρια. Ο συγκεκριμένος προβληματισμός με όχημα έκφρασης την μετάφραση του έργου του Goldoni, εμβαθύνει συνειρμικά το δικό της προσωπικό πρόβλημα. Η μεγάλη απόρροια της ηλικιακής διαφοράς ανάμεσα στον άντρα και τη γυναίκα προκαλεί ένα αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ τους.

Επίσης δίνεται έμφαση στην έντονη προειδοποίηση της πρωταγωνίστριας προς τις νεαρές κοπέλες να προσέχουν περισσότερο στην εκλογή του συζύγου τους, συμβουλευόντάς τες να σκέφτονται με γνώμονα τον ορθολογισμό, τη λογική χωρίς την πίεση από την κοινωνία σε συνειδητό ή ασυνείδητο επίπεδο, ως προς την άμεση κι αναγκαία αποκατάστασή τους.

Καθίσταται σαφές ότι η επιλογή της μετάφρασης του συγκεκριμένου έργου δεν είναι τυχαία, διότι η προειδοποιητική σκοπιμότητα προς τις γυναίκες υπογραμμίζεται και διαχέεται σε ολόκληρο το έργο. Έτσι για πρώτη φορά στην Ελλάδα εμφανίζεται ένας πρώιμος φεμινισμός, βασισμένος στο φιλελεύθερο πνεύμα του Διαφωτισμού.

Η Μητιώ επιλέγει να ασχοληθεί με το συγκεκριμένο θεατρικό έργο γιατί της παρέχει πρόσφορο έδαφος έκφρασης, δομώντας τον καταλληλότερο τρόπο να πει αυτά που νιώθει χωρίς τον φόβο της κοινωνικής κατακραυγής

Τα προλεγόμενα της Μητιούς Μεγδάνη - Σακελλαρίου

Τα προλεγόμενα της Σακελλαρίου κινούνται στο ίδιο περίπου επίπεδο. Στις μεταφράσεις της προτάσσονται τέσσερα κείμενά της:

- Μια επιστολή προς τον πατέρα της «προς τον σεβασμιότατόν μου πατέρα κύριον παππά Χαρίσιον Μεγδάνην την κατά χρέος προσκύνησιν», στις 16 Οκτωβρίου 1812 από τα Ιωάννινα προς την Κοζάνη.
- Μια απαντητική επιστολή του πατέρα της «προς τη φίλτατή μου θύγατερ Μητιώ ο εν ιερεύσι Χαρίσιος Μεγδάνης» στις 5 Νοεμβρίου 1812 από την Κοζάνη στα Ιωάννινα.
- Έναν πρόλογο μεταφράσεων προς τους αναγνώστες «Η ταπεινή Μητιώ Σακελλαρίου προς τας ευμενείς αναγιγνώσκουσας» στις 2 Δεκεμβρίου το 1810 από την Κοζάνη.
- Μια χαιρετιστήρια επιστολή από τους αδελφούς Καπετανάκη «Ευγενεστάτη κυρία Μητιώ» που τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Ι.Σνείρερ και εκδόθηκε από τους αδελφούς Καπετανάκη.

Σημσιολογικό περιεχόμενο της 3ης επιστολής προς τους αναγνώστες της

Στη συγκεκριμένη επιστολή απευθύνεται κυρίως στο γυναικείο κοινό και προβάλλει την επιχειρηματολογία της για να στηρίξει την απόφασή της να καταπιαστεί με τις μεταφράσεις των κωμωδιών του Goldoni, παράλληλα εξυψώνοντας τη σημασία που έχει το θέατρο ως μοχλός μετάδοσης των Ευρωπαϊκών διαφωτιστικών ιδεών. Εξετάζοντας το περιεχόμενο της μετάφρασης διεξοδικότερα, όπως αναλύεται στην επιστολή, διαπιστώνεται ότι ολόκληρο το έργο διαποτίζεται από μία σταδιακή κλιμάκωση που σε πρώτη ανάγνωση η Μητιώ Μεγδάνη Σακελλαρίου επιχειρεί μία απλή γλωσσική εκμάθηση.

Εμβαθύνοντας στη συνέχεια τη μελέτη της μετάφρασης κι ερμηνεύοντας τα υπονοήματα, εύκολα παρατηρείται η κυριαρχία του μετασχηματισμού της

υπεράσπισης του καλού μέσα σε ένα ευρύτερο ηθικοδιδασκτικό πλαίσιο, στοχεύοντας την αποφυγή του κακού, μέσω των συνεχών δοκιμασιών, των ατελείωτων περιπετειών και των κακουχιών που αντικατοπτρίζονται σε κάθε έκφραση και πτυχή της ζωής των ανθρώπων του 19ου αιώνα.

Πρόκειται για τη σημαντικότερη επιστολή που δημοσιεύει γιατί στοχεύει να κατακτήσει την εύνοια του κοινού, διότι αν και ανήκει στο γυναικείο φύλο, αποφάσισε να καταπιαστεί με τις μεταφράσεις και τις δημοσιεύσεις με συγκεκριμένη στοχοθεσία.

Ελισάβετ Μουντζάν Μαρτινέγκου

Η Ελισάβετ Μουντζάν - Μαρτινέγκου γεννήθηκε στη Ζάκυνθο το 1801. Προέρχεται από μία οικογένεια σημαντικότερη, από τις παλαιότερες της Ζακύνθου, με πολύ αυστηρές συντηρητικές και πατριαρχικές αντιλήψεις που εντάσσονται στο κοινωνικό πλαίσιο της εποχής.

Αρχικά διδάχθηκε κατ'οίκον από τη γιαγιά και τη μητέρα της, ενώ αργότερα από τρεις κληρικούς. Αξίζει να δοθεί έμφαση στο ότι δεν έμεινε ευχαριστημένη από το επίπεδο και τη μόρφωση που της παρείχαν οι γονείς της κι αποφάσισε με προσωπικό διάβασμα και μελέτη να συνεχίσει τις σπουδές της. Κατάφερε να αποκτήσει γνώσεις στην αρχαία ελληνική, την ιταλική και τη γαλλική γλώσσα. Ο ζήλος της για τα γράμματα αυξανόταν ολοένα και περισσότερο. Γι'αυτό τον λόγο δεν ήθελε να παντρευτεί και να κάνει οικογένεια αλλά επιθυμούσε να αφοσιωθεί στα γράμματα. Όμως η παραπάνω στάση για μία γυναίκα ήταν ανεπίτρεπτη τόσο για τα δεδομένα της εποχής της, όσο και για τη δομή μίας κοινωνίας αυστηρά πατριαρχικής που περιόριζε σημαντικά τον ρόλο του γυναικείου φύλου.

Τελικά ύστερα από τις έντονες πιέσεις των γονιών της, παντρεύτηκε τον Νικόλαο Μαρτινέγκο κι απέκτησε έναν γιό. Πέθανε πολύ νέα, το 1832, λίγες μέρες μετά τη γέννηση του γιού της.

Το περιεχόμενο του έργου της

Το έργο της Ελισάβετ Μουντζάν - Μαρτινέγκου έμεινε σχεδόν ολόκληρο ανέκδοτο. Αν και υπήρξε πολυγραφότατη, εκδόθηκε μόνο η Αυτοβιογραφία της το 1881 από τον γιό της με πολλές αλλοιώσεις και περικοπές, σε έναν τόμο που δημοσίευσε μαζί με δικά του ποιήματα, μισό αιώνα μετά τον θάνατό της. «*Η μητηρ μου. Αυτοβιογραφία της κυρίας Ελισάβετ Μουντζάν - Μαρτινέγκου μετά διαφόρων αυτού ποιήσεων (1881)*».

Επίσης διασώθηκαν αποσπάσματα μεταφράσεων από τον Προμηθέα Δεσμώτη, την Οδύσσεια και τις Ικέτιδες, μια κωμωδία με τον τίτλο «Φιλάργυρος», είκοσι επιστολές, ο πρόλογος μίας γραμματείας «Περί Οικονομίας» και τα ποιήματα «Ωδή στο Πάθος του Ιησού», «Εις την Θεοτόκον». Θεωρείται αξιοσημείωτο ότι από το 1820 μέχρι και το 1825 έγραψε είκοσι δύο θεατρικά συγγράμματα γραμμένα στα ελληνικά και στα ιταλικά.

Η σημασία της Αυτοβιογραφίας της

Η Ελισάβετ ΜουντζάνΜαρτινέγκου χάρισε στη νεοελληνική γραμματεία το πρώτο αξιόλογο δείγμα γυναικείας γραφής του γυναικείου αυτοβιογραφικού λόγου και

θεωρήθηκε η πρώτη Ελληνίδα πεζογράφος. Η πρωτοπρόσωπη γραφή της τοποθετείται από την κριτική στις απαρχές του ρομαντισμού. Το κείμενο της Αυτοβιογραφίας της απέκτησε μεγάλο ενδιαφέρον κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, ειδικότερα στο πλαίσιο του γυναικείου κινήματος στην Ελλάδα, στη μεταβατική δεκαετία του 1970-1980.

Το παραπάνω γεγονός αποτελεί άμεση απόρροια της ανδροκρατούμενης ελληνικής πραγματικότητας, διότι δεν υπήρχε πρόσφορο έδαφος προς την ανάπτυξη της συγγραφικής δραστηριότητας των γυναικών κατά τη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου τόσο στην ηπειρωτική Ελλάδα όσο και στα Επτάνησα. Ο ρόλος της γυναίκας ήταν εξαιρετικά υποβαθμισμένος.

Η Αυτοβιογραφία της συνίσταται μία κατάθεση ψυχής, γραμμένη με πάθος, με ρομαντισμό, με γλαφυρότητα και με μεγάλη συναισθηματικότητα. Το γράψιμο για την Ελισάβετ Μουντζάν - Μαρτινέγκου είχε μετουσιωθεί σε ανάγκη ζωτικής σημασίας, όπως η αναπνοή.

Συνιστά το αποτελεσματικότερο μέσο που διαθέτει για να επικοινωνήσει, να εκφραστεί, να καταγγείλει, να συμπονέσει, να παραπονεθεί, να κινητοποιήσει και να αφυπνίσει.

Χαρακτηρίζεται από ένα σχήμα δίπολο που εντοπίζεται άμεσα από τον αναγνώστη, τον μελετητή και τον ερευνητή, μόλις με μία επιφανειακή και γρήγορη ανάγνωση του κειμένου.

Το θέμα του πρώτου αποσπάσματος περιλαμβάνει το προσωπικό της βίωμα, τα συναισθήματα και τις απόψεις της ως προς την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα της Ελλάδας. Στον ψυχισμό της επικρατεί αναβρασμός, ανυπομονησία κι έντονη βούληση να βοηθήσει όσο το δυνατόν περισσότερο και με οποιονδήποτε τρόπο στον απελευθερωτικό αγώνα του τόπου της, λαμβάνοντας συμμετοχή στα πολιτικά και πολεμικά δρώμενα της περιόδου.

Το θέμα του δεύτερου αποσπάσματος επικεντρώνεται στον αποκλεισμό της από τα πολιτικά, κοινωνικά, πολιτιστικά και πνευματικά δρώμενα του τόπου της επειδή γεννήθηκε γυναίκα. Τονίζει πως υφίσταται καταπίεση από μικρή

ηλικία, αναγκασμένη εκ γενετής να υπομένει μία ατελείωτη απραγία που της είχε επιβληθεί αρχικά από τον πατέρα της και μετέπειτα από τον σύζυγό της, Νικόλαο Μαρτινέγκο. Ο πνευματικός, κοινωνικός και προσωπικός της εγκλεισμός δημιούργησε τα στιβαρά κάγκελα της χρυσής της φυλακής. Δια μέσου του γραψίματος προσπαθεί να ικανοποιήσει την ανάγκη της για επικοινωνία.

Το συγκεκριμένο έργο απεικονίζει το δράμα και τη θέληση μίας νέας γυναίκας να μορφωθεί και να λάβει μέρος στην πνευματική, πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου της.

Βαθύτατη υπέρμαχος του ορθολογισμού, της ελεύθερης βούλησης και της ισότητας σε κάθε πτυχή της ζωής των ανθρώπων, προσπάθησε να μεταφέρει τις νέες αντιλήψεις, το ευρωπαϊκό φιλελεύθερο πνεύμα αξιών και ηθών τόσο στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, όσο και στην ανδροκρατούμενη ελληνική κοινωνία. Ο άξονας γύρω από τον οποίο συγκροτείται η Αυτοβιογραφία της είναι η φιλελεύθερη συνείδηση του γαλλικού Διαφωτισμού.

Απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως, στοχεύοντας στην αφύπνισή τους όσον αφορά τη συνεχή ταπείνωση και σκλαβιά των γυναικών. Κάνει έκκληση στο γυναικείο φύλο να υπερασπιστεί τα δικαιώματά του περί ισότητας, ελευθερίας και μόρφωσης. Εδώ εντοπίζεται η άμεση ενδοκειμενική επικοινωνία με το έργο «*Η αναγνώριση των Δικαιωμάτων της γυναίκας*» της Mary Wollstonecraft - MerryShelley, στο οποίο υπερασπίζεται τα δικαιώματα των γυναικών για μόρφωση, εκπαίδευση και συμμετοχή στα κοινά κάνοντας επίθεση στην παγιωμένη αντίληψη που επικρατεί για τις γυναίκες, που τις αποτυπώνει ως κατώτερα όντα που δεν ανήκουν στο ανθρώπινο είδος.

Η Shelley παρομοιάζει την ευημερία των γυναικών, με την ευημερία των διακοσμητικών πουλιών.

Η σημασία του έργου της Μουντζάν - Μαρτινέγκου έγκειται στο ότι δεν εξαντλείται η σπουδαιότητά του στα όρια του γλωσσικού της λεξιλογίου, αλλά αγγίζει μέχρι το μεδούλι την βαθύτερη προβληματική της σύγκρουσης της κοσμοθεωρίας της με εκείνη της Επτανησιακής κοινωνίας των αρχών του 19ου αιώνα. Η Αυτοβιογραφία αποτυπώνει πολύ έντονα την παραπάνω διαφοροποίηση που αναδεικνύει την οξυδέρκεια, την πρωτοπορία και τους ανοιχτούς της ορίζοντες, προσόντα που ανήκουν στις γυναίκες του Διαφωτισμού.

Συμπερασματικά

Οι γυναίκες, παρά τη διαχρονική τους υποβάθμιση ως το αδύναμο και το κατώτερο φύλο, αποκλεισμένες από κάθε πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση, επιτέλεσαν άθλο αποκτώντας γνώσεις και μεταδίδοντας διαφωτιστικές, ανατρεπτικές και ριζοσπαστικές ιδέες στους υπόδουλους Έλληνες, πραγματοποιώντας ατομικό και συλλογικό αγώνα επιβίωσης στον ανδροκρατούμενο κλάδο της συγγραφής, της έρευνας και της μετάφρασης κειμένων του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Παρά το γεγονός ότι οι ιστορικοί της εποχής αγνόησαν την ενεργή συμμετοχή τους στα γράμματα, στην αφύπνιση και στην πνευματική αναγέννηση του Έθνους, οι γυναίκες έθεσαν σε πολύ μεγάλο βαθμό τους ιδεολογικούς πυλώνες για την ριζική αλλαγή της κοσμοθεωρίας και σκέψης του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού, εμφυσώντας στην ψυχή του μία νέα αντίληψη του κόσμου, διαποτίζοντας σε βάθος το αγωνιστικό τους φρόνημα κι ενισχύοντας την ανάπτυξη της εγγραμματοσύνης τους.

Αποτελεί ύψιστη ανάγκη να διεκπεραιωθεί περαιτέρω μελέτη για την ανάδειξη και την αναγνώριση της πολύπλευρης συμβολής της γυναικείας παρουσίας στα γράμματα και στην πνευματική αναγέννηση της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας, καθώς οι έρευνες περί αυτού του ζητήματος βρίσκονται ακόμη σχεδόν σε επιφανειακό στάδιο.

Βιβλιογραφία

Θεοδωρίδου, Ε. (2008). *Η Ελισάβετ της Ζάκυνθος*. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη.

Σαμπανόπουλος, Β. (2006). *ΜητιώΜεγδάνη- Σακελλαρίου 1790-1863: Η πρωτοπόρος των Ελληνίδων θεατρικών συγγραφέων*. Εκδόσεις: Ελιμειακά.

Σπαθής, Δ. (2005). *Παλαιά λογοτεχνικά κείμενα σε νέες λογοτεχνικές περιπέτειες*. Αθήνα: Εκδόσεις Ερανοστής.

Σπυριδωνίδης, Η. (2017). *Γεωπολιτική της μετάφρασης: Το ιταλικό πολιτισμικό αποτύπωμα των μεταφράσεων στη βιβλιοθήκη της Κοζάνης*. Θεσσαλονίκη: Πρακτικά της 6ης συνάντησης Ελληνόφωνων Μεταφρασεολόγων.

Σπυριδωνίδης, Η. *Carlo Goldoni "L'avedova scaltra" και "L' amore paterno": Ο κοσμοπολιτισμός και ο πρώιμος φεμινισμός της ΜητιώςΜεγδάνη – Σακελλαρίου στο πλαίσιο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*. Επετηρίδα Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας & Φιλολογίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2006–2007.

Puchner, V. (2001). *ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ. ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟ ΗΘΙΚΟΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΔΡΑΜΑ. ΜΗΤΙΩ ΜΕΓΔΑΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ- ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΜΟΥΝΤΖΑΝ ΜΑΡΤΙΝΕΓΚΟΥ- ΕΥΑΝΘΙΑ ΚΑΪΡΗ*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανώτη.

Puchner, V. (2000). *Γυναίκες θεατρικοί συγγραφείς στα χρόνια της επανάστασης και το έργο τους: Μητιώ Σακελλαρίου: Η ευγνώμων δούλη, Η πανούργος χήρα (1818), Ελισάβετ Μουντζάν-Μαρτινέγκου: Φιλάργυρος (1823-1824), Ευανθία Καϊρή: Νικήρατος (1826)*. Αθήνα: Εκδότης: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.

Ηλεκτρονικά άρθρα

<https://faretra.info/2017/06/17/thampo-fotoskiasis-apeikasma1-ar-papageorgiou/>

https://cityofkozani.gov.gr/test1/-/asset_publisher/L46IB3kfLVn/content/e-panourgos-chera-la-vedova-

[scaltra/maximized?_101_INSTANCE_L46IB3kfLVn_redirect=%2Ftest1%2F-%2Fasset_publisher%2FFBEcb1QX9YR7%2Fdocument%2Fid%2F579628](https://cityofkozani.gov.gr/test1/-/asset_publisher/L46IB3kfLVn/content/e-panourgos-chera-la-vedova-scaltra/maximized?_101_INSTANCE_L46IB3kfLVn_redirect=%2Ftest1%2F-%2Fasset_publisher%2FFBEcb1QX9YR7%2Fdocument%2Fid%2F579628)

<https://www.maxmag.gr/book/elisavet-moytzan-martinegkoy-i-proti-gynaika-pezografos-tis-neoellinikis-logotechnias/>

5η συνεδρία

Πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις

Η Εκπαίδευση των σχολείων της Κοζάνης και οι τοπικοί σύλλογοι κατά την διάρκεια της ύστερης οθωμανικής περιόδου (1860-1912) και μέσα από αρχειακό υλικό.

Μαρία Μαλούτα

Δρ της Ιστορίας και Διοίκησης της Εκπαίδευσης του ΑΠΘ

Η κοινότητα της Κοζάνης αναδεικνύεται πνευματικός πυλώνας της Δυτικής Μακεδονίας μέσα από την οργάνωση και λειτουργία διαφόρων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο. Η οργάνωσή τους ολοκληρώνεται σύμφωνα με το ισχύον εκπαιδευτικό θεσμικό πλαίσιο της εποχής και με όργανα υλοποίησης τον Μητροπολίτη της κοινότητας, τη Δημογεροντία, το Μικτό Εκκλησιαστικό Συμβούλιο, την Εφορεία. Αρωγός και συμπαραστάτης στο έργο αυτό υπήρξε το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή.

Τα σχολεία της Κοζάνης σημείωσαν ραγδαία άνθιση λόγω της ποιοτικότερης παροχής εκπαίδευσης σε σχέση με άλλα. Σε αυτό συντέλεσαν αδιαμφισβήτητα οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι αλλά και οι τοπικοί Σύλλογοι «Φοίνιξ & Πανδώρα», η Εκκλησία, οι Μακεδόνες απόδημοι της Κεντρικής Ευρώπης, οι Έλληνες λόγιοι που διακρίθηκαν στα κρίσιμα εκείνα χρόνια και όλοι μαζί με τη σειρά τους ως ασπίδα αυτοάμυνας για τον Ελληνισμό και την Ορθοδοξία στη Μακεδονία.

Η δραστηριοποίηση των τοπικών συλλόγων «Φοίνικα» και «Πανδώρας» στην ευρύτερη περιοχή της πόλης ήταν ιδιαίτερος σημαντική, συμπεριλαμβάνοντας κυρίως τη διάθεση χρηματικών ποσών για τη λειτουργία σχολείων, τη συντήρησή τους, τη μίσθωση των δασκάλων που κλήθηκαν να ασκήσουν σε αυτά τα διδακτικά τους καθήκοντα, βάσει της

Λογοδοσίας των πεπραγμένων του Ιστορικού αρχείου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης της Κοζάνης.

Η σύνθεση της Εφορείας του τοπικού Συλλόγου «Φοίνικα» πραγματοποιήθηκε το Φεβρουάριο του 1874 στην Κοζάνη, περιλαμβάνοντας ως μέλη τον Κων/νο Τακιατζή, τον Ιωάννη Καλοστύπη, τον Χαρίσιο Κλήδη, τον Χ. Γιαννόπουλο, τον Εμμ. Μάνου, τον Θεόδ. Σαρχατλή, τον Ζήση Τσιμηνάκη, τον Μ. Χρήστου και τον Δ. Στεργίου. Ο Κωνσταντίνος Τακιατζής και ο Ιωάννης Καλοστύπης θεωρήθηκαν τα πρωτοπόρα ιδρυτικά στελέχη του συλλόγου «Φοίνικα».

Ο σύλλογος συνέδραμε επίσης στην προσφορά βιβλίων και ρουχισμού σε άπορους μαθητές. Ο «Φοίνικας» διοργάνωνε συχνά διαλέξεις σε θέματα που άπτονταν ιστορικών, λαογραφικών και γλωσσολογικών ζητημάτων.

Οι «διαλέξεις» του συλλόγου αποτελούσαν έναν ιδιαίτερο τομέα εκπαίδευσης για τους κατοίκους και ως ομιλητές προτιμούνταν κυρίως ο Ι. Καλοστύπης, Ν. Μαυρανιώτης, Θ. Σαρχατλής, Χ. Κλήδης. Κυριότερος τομέας δραστηριότητας του Φοίνικα ήταν οι «διανοητικάίεργασίαι», όπως τις αποκαλούσαν, οι οποίες αποτελούσαν μαθήματα διάλεξης και διεξάγονταν κατά τις συνεδρίες όλων των μελών του συλλόγου. Περισσότερες από 30 ομιλίες πραγματοποιήθηκαν κατά το διάστημα 1874-1875 σε θέματα ιστορίας, λαογραφίας, γλωσσολογίας γεωγραφίας και φυσικών επιστημών. Ομιλητές ήταν εκπαιδευτικοί των σχολείων της Κοζάνης, όπως οι Ι. Καλοστύπης, Μ. Παυλίδης, Ν. Μαυρανιώτης, Θ. Σαρχατλής και Φ. Σακελλαρίου.

Οι εφημερίδες που κυκλοφορούσαν στο αναγνωστήριο και στη βιβλιοθήκη του εν λόγω συλλόγου ήταν οι «Κλειώ», «Παλιγγενεσία», «Ερμής» Θεσσαλονίκης,

«Νεολόγος» Κωνσταντινούπολης, ενώ τη διετία (1874-1875) συγκεντρώθηκαν 300 βιβλία και φυλλάδια από δωρεές διαφόρων φιλεκπαιδευτικών συλλόγων.

Ο «Φοίνιξ» για την ενίσχυση της Παιδείας στον καζά της Κοζάνης διέθεσε 1.000 γρόσια περίπου για την προμήθεια βιβλίων σε άπορους μαθητές. Επίσης τον Φεβρουάριο του 1876 αποφάσισε να διαθέσει άλλα 500 γρόσια το χρόνο για την πληρωμή των μισθών των δασκάλων που υπηρετούσαν στην περιφέρεια της Κοζάνης.

Τα αρχεία της «Λογοδοσίας των πεπραγμένων» του συλλόγου καταγράφουν το έργο του μέσα στη χρονική περίοδο 1874-1876. Η αλληλογραφία του με άλλους Συλλόγους, όπως τον «Φιλολογικό», τον «Μακεδονικό Φιλεκπαιδευτικό Σερρών», τον ομώνυμο της Καστοριάς και την «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Φλώρινας» παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον επειδή αναφέρεται σε επείγοντα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα οποία απαιτούσαν άμεση λύση.

Το 1900 ο διευθυντής του Γυμνασίου Κοζάνης Π. Λιούφης ίδρυσε μια φιλαρμονική αδελφότητα με την επωνυμία «Πανδώρα», η οποία αποτελούνταν από νέους της Κοζάνης. Η «Πανδώρα» αναφερόταν συχνά στη μόρφωση των φοιτητών της και στην παρεχόμενη θεατρική παιδεία, τη Μουσική και τη Γυμναστική που προσέφερε. Οι εκδηλώσεις της ήταν στενά συνυφασμένες με την ενόργανη μουσική, γεγονός που συνάδει βέβαια με την επωνυμία της. Σκοπός της Αδελφότητας ήταν η παροχή βοήθειας σε άπορους, η ανάπτυξη του πνεύματος της ψυχής, βάσει του Κανονισμού της. Μέρимνά της ήταν η παροχή ηθικής, κοινωνικής μόρφωσης και θεατρικής παιδείας μέσω της καλλιέργειας της Μουσικής, της Γυμναστικής, της περιβαλλοντικής προστασίας και του Αναγνωστηρίου, το οποίο διέθετε εγχειρίδια και σπουδαία συγγράμματα. Για τον σκοπό αυτό λειτουργούσαν πέντε αντίστοιχα τμήματα

το Μουσικό, το Γυμναστικό, το Φιλοδοσικό, αυτό του Αναγνώστηριου και το Θεατρικό που προσέφεραν στα μέλη του τη δυνατότητα απόκτησης πνευματικών δεξιοτήτων .

Όπως προαναφέρθηκε ο σκοπός των τοπικών συλλόγων εστιαζόταν κυρίως στη μόρφωση και εκπαίδευση του κοινοτικού πληθυσμού μέσα από τη φοίτηση στα εκπαιδευτήρια της πόλης.

Τα λειτουργούντα σχολεία στην πόλη της Κοζάνης κατά την περίοδο 1911-1912/19 ήταν:

1. Γυμνάσιο πλήρες αναγνωρισμένο από την κυβέρνηση. Λειτουργούσε στο άνω πάτωμα του τριώροφου κοινοτικού κτιρίου της Κοζάνης με είκοσι οκτώ καθηγητές και εκατόν πενήντα τρεις μαθητές (124 αγόρια και 29 κορίτσια).
2. Τελεία Κεντρική Σχολή αρρένων που λειτουργούσε στο μεσαίο πάτωμα του κοινοτικού κτιρίου με έξι δασκάλους και διακόσιους εξήντα μαθητές.
3. Άλλη τελεία Αστική αρρένων σχολή στο κοινοτικό κτίριο, απέναντι από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου με πέντε δασκάλους και διακόσιους τριάντα έναν μαθητές.
4. Νηπιαγωγείο στο κοινοτικό επίσης κτίριο δίπλα από την ανώτερη Αστική Σχολή με δύο δασκάλες και τριακόσια νήπια και των δύο φύλων.
5. Παρθεναγωγείο στο κοινοτικό κτίριο που βρίσκονταν μέσα στην περιοχή της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου και λειτουργούσε με δύο δασκάλες, έναν ιερέα, έναν δάσκαλο και τετρακόσιες μαθήτριες.
6. Παράρτημα Παρθεναγωγείου στο κοινοτικό κτίριο απέναντι από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου Κοζάνης των κατωτέρων τάξεων με τους διδάσκοντες του Παρθεναγωγείου των ανωτέρων τάξεων.

7. Παράρτημα αρρένων σε κτίριο με ενοίκιο του ναού απέναντι από το ταχυδρομείο. Λειτουργούσε με τρεις δασκάλους και εκατόν τριάντα έξι μαθητές.

Συμπερασματικά, το γεγονός της σύστασης των τοπικών συλλόγων, όπως αυτών που προαναφέρθηκαν στην κοινότητα της Κοζάνης κατά την τελευταία οθωμανική περίοδο θεωρήθηκε αξιόλογο έργο, προάγοντας έτσι την ελληνική παιδεία και Εκπαίδευση με τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων. Γεγονός είναι ότι σύμφωνα με τον Κανονισμό, σε περίπτωση διάλυσης οποιουδήποτε από τα παραπάνω Φιλεκπαιδευτικά Σωματεία, η περιουσία τους αφιερώονταν στην κυριότητα των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Κοζάνης για την ενίσχυση και στήριξή τους.

Βιβλιογραφία

Δαλακούρα Κ.,(2000) *Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο της Θεσσαλονίκης (1854-1914) Μια πρώτη προσέγγιση της Εκπαίδευσης των θηλέων στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας* , Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη

Ηλιάδου-Τάχου Σ., (2001) *Η Εκπαίδευση στη Δυτική και Βόρεια Μακεδονία (1840-1914)*.

Λιούφης Π., *Ιστορία της Κοζάνης*, εκδ. Βάρτσου, Αθήνα 1924..

Μιχαηλίδου Μ. ,(1996) «Οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι της Κοζάνης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», Πρακτικά Συνέδριο «Νεοελληνικός Διαφωτισμός», ΙΝΒΑ Κοζάνη.

Μπακαλάκη Α Ελεγκμίτου Ε. (1987), *Η Εκπαίδευση «Εις τα του Οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα*. Γενική Γραμματεία νέας Γενιάς, Αθήνα.

Ξηραδάκη Κ., (1973) *Από τα Αρχεία Εξελεγκτικού Συνεδρίου: Παρθεναγωγεία και Δασκάλες του υπόδουλου Ελληνισμού*, τ. Β', Αθήνα.

Παπαδόπουλος Σ., (1970) *Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη.

Παπαστάθης Χ.,(1984) *Οι κανονισμοί των ορθόδοξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς*, Κυριακίδη, Θεσ/νίκη.

Κώδικες και Λυτά έγγραφα από το Αρχείο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης.

Η πολιτική, οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα της Ελλάδος την 1η περίοδο της Μεγάλης Ιδέας.

Παπαδοπούλου Χρυσή-Ουρανία, Απόφοιτη Τμήματος Χρηματοοικονομικής,
Παν. Πειραιά / Επιχειρηματίας Ξενοδοχειακών Δραστηριοτήτων
Μαρκόπουλος Χ. Θωμάς, Π.Μ.Σ. Διεθνείς Σπουδές, Ευρωπαϊκές Σπουδές και
Διπλωματία,

Παν. Μακεδονίας / Επικοινωνιολόγος / Δημοσιογράφος.

Σχεδόν αμέσως μετά την δημιουργία του πρώτου ενωμένου Ελληνικού κράτους το 1828-29, δημιουργείται το πρόβλημα πως μεγάλο μέρος του Ελληνισμού βρίσκεται εκτός των τότε Εθνικών Συνόρων. Πολεμιστές, πολιτικοί και στρατιωτικοί των περιοχών της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Ηπείρου, της Θράκης, της Ιωνίας, της Κρήτης, των νήσων του Αιγαίου, της Κύπρου και του Πόντου δεν είδανε τις ιδιαίτερες πατρίδες τους να συμπεριλαμβάνονται στο νέο ελληνικό βασίλειο του 19ου αιώνα. Επιπλέον, η δεινή οικονομική και κοινωνική κατάσταση της τότε Ελλάδος, σε αντίθεση με τις επιτυχίες των Ελλήνων του εξωτερικού κάνουν ακόμα πιο έντονη την ανάγκη να συμπεριληφθούν οι μη απελευθερωθείς περιοχές στον Εθνικό Κορμό. Με αυτόν τον τρόπο αρχίζει να δημιουργείται η εντύπωση πως το παρών ελληνικό βασίλειο αποτελεί απλώς μια βάση, τα θεμέλια για κάτι μεγαλύτερο και λαμπρότερο. Ως όρος η μεγάλη ιδέα πρωτοεμφανίζεται στα Ελληνικά πράγματα το 1844 σε ομιλία του πολιτικού Ιωάννη Κωλέττη στην Εθνοσυνέλευση και πρέσβευε την ανάγκη για απελευθέρωση των Ελληνικών πληθυσμών που βρίσκονταν έξω από τα Ελληνικά Σύνορα. Ο όρος όμως αυτός

δεν έμεινε συνδεμένος με το όνομα του Κωλέττη. Ο όρος αυτός γρήγορα μετεξελίχθηκε σε πολιτική και των επόμενων κυβερνήσεων και εν τέλει σε Εθνικό Όραμα και στόχο για όλους τους Έλληνες εντός και εκτός του βασιλείου. Από το 1844 και έπειτα λοιπόν, πολιτικοί, βασιλείς και λαός θα ξεκινήσουν να λειτουργούν προς την εκπλήρωση αυτού του στόχου.

Η προσήλωση των κυβερνήσεων στην Εθνική Ολοκλήρωση δημιούργησε έξοδα για στρατιωτικές κινητοποιήσεις ή εξοπλιστικά προγράμματα τα οποία η Ελλάς δεν μπορούσε να βαστάξει. Πολλές φορές οι κυβερνήσεις έδιναν περισσότερη έμφαση στην επέκταση και όχι στην βελτίωση του ελληνικού κράτους. Έτσι τα εσωτερικά προβλήματα έμεναν άλυτα για δεκαετίες και διπλασίαζαν το βάρος και τον βαθμό δυσκολίας της Εθνικής ολοκλήρωσης. Τέλος, φυσικά η Μεγάλη Ιδέα αξιοποιήθηκε και για σκοπούς παραπλάνησης της προσοχής του λαού από τα εσωτερικά του προβλήματα. Παρόλα αυτά, τούτες οι ατέλειες δεν απέτρεψαν το Ελληνικό Έθνος να ξεπεράσει τις δυσκολίες που έβρισκε εμπρός του και να συνεχίζει όλο και πιο δυναμικά κάθε φορά την προσπάθεια για απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών του. Οι δυνάμεις γνώριζαν προφανώς ότι το Ελληνικό κράτος επιθυμεί να επεκτείνει τα σύνορα του. Οι Έλληνες διπλωμάτες, λόγιοι και πολιτικοί φρόντισαν να γίνει η Μεγάλη Ιδέα γνωστή τόσο στα Ευρωπαϊκά διπλωματικά σαλόνια, όσο και στις Ελληνικές παροικίες του εξωτερικού ήδη από τα πρώτα χρόνια της ελληνικής ανεξαρτησίας, ακόμα και όταν ο όρος μεγάλη ιδέα δεν είχε διατυπωθεί. Η πρώτη λοιπόν έμπρακτη προσπάθεια της Ελλάδος για δυναμική εξωτερική πολιτική στο ζήτημα των συνόρων, ήταν φυσικά πριν ακόμα η Ελλάς δημιουργηθεί ως κράτος. Ο Ιωάννης Καποδίστριας ερχόμενος στην Ελλάδα το 1828 αναλαμβάνει την ηγεσία του ανύπαρκτου ακόμα κράτους. Στις επαφές του με τις μεγάλες δυνάμεις θέτει το ζήτημα να

συμπεριληφθούν στο ελληνικό κράτος ήδη από το 1830 οι περιοχές της Πελοποννήσου, της Στερεάς, όλα τα νησιά του Αιγαίου, η Μακεδονία, η Θεσσαλία, η Ήπειρος, η Θράκη, η Κρήτη ακόμα και η Κύπρος!

Προφανώς τα συμφέροντα των δυνάμεων δεν σύναπταν όμως με τα συμφέροντα του Ελληνισμού. Συνεπώς, το 1830 μόνο με την Πελοπόννησο, την Στερεά και τις βόρειες Σποράδες και τις Κυκλάδες. Από το 1844 και μετά έχουμε νέες προσπάθειες στην εξωτερική μας πολιτική. Με αφορμή τον Κριμαϊκό πόλεμο του 1853 μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, Γαλλίας, Αγγλίας το Ελληνικό βασίλειο τίθεται με την πλευρά της Ρωσίας διεκδικώντας υποστήριξη σε εδαφικές διεκδικήσεις. Ο Βασιλιάς Όθων λοιπόν σε συνεργασία με την πολιτική ηγεσία ακολουθεί την πολιτική της Μεγάλης ιδέας, αλλά αυτό δεν αρέσει στις αντίπαλες της Ρωσίας χώρες. Το 1854 οι Άγγλο - Γάλλοι ως αντίποινα για την στάση της Ελλάδος εφαρμόζουν αποκλεισμό του Πειραιά και το μικρό ελληνικό βασίλειο σημειώνει θανάτους από πείνα και ασθένειες. Η εικόνα του βασιλιά ανέβηκε στα μάτια των υπηκόων του, αλλά η απόδειξη πως η Ελλάς δεν ήταν έτοιμη ακόμα για μεγάλες περιπέτειες ήταν εμφανής. Εν συνεχεία, έχουμε το 1864 όταν και προσαρτώνται στην Ελλάδα τα Επτάνησα μετά από Αγγλική παραχώρηση. Βέβαια τούτο δεν ήταν κάποιο δώρο των ξένων προς εμάς, αλλά επειδή απλά τα νησιά πλέον ήταν άχρηστα στην βρετανική αυτοκρατορία, δόθηκαν στο κράτος της Ελλάδος. Βέβαια, αυτό δεν θα συνέβαινε αν οι Έλληνες των Επτανήσων δεν κάνανε τον βίο αβίωτο στα αγγλικά στρατεύματα με τις εξεγέρσεις και διαμαρτυρίες τους, ο μετέπειτα πρωθυπουργός Χαρίλαος Τρικούπης δεν αναλάμβανε τις διαπραγματεύσεις για προσάρτηση των νήσων και φυσικά η επανάσταση του 1862 κατά του Όθωνα και η άφιξη του Γεωργίου το 1864 δεν γινόταν. Συνεχίζουμε οπότε με νέο βασιλιά και αυτός μας φέρνει ως προίκα τα

Επτάνησα. Τα αμέσως επόμενα χρόνια έχουμε την κρητική επανάσταση και ο αγώνας για ένωση με την Ελλάδα τα έτη 1866 με 1869. Η Ελλάς στέκεται στο πλευρό της Κρήτης και αποστέλλει όπλα, εθελοντές και πολεμοφόδια, αλλά μετά από απειλή της Τουρκίας για πόλεμο τον οποία απέτρεψαν οι δυνάμεις, αναγκάζεται να σταματήσει. Η επανάσταση λήγει με Ελληνική ήττα, αλλά ο οργανικός νόμος του 1868 βάζει το κρητικό ζήτημα σε νέες βάσεις και ανοίγει τον δρόμο για την μελλοντική αυτονομία της Κρήτης. Μπαίνουμε στο 1870 και οι λεγόμενοι Πανσλαβιστές προσπαθούν να κερδίσουν όσα περισσότερα οθωμανικά εδάφη μπορούν για τα σλαβικά κράτη των βαλκάνιων (Μαυροβούνιο, Σερβία, Βουλγαρία). Με αρχηγό την ρωσική αυτοκρατορία οι πανσλαβιστές απειλούν τις ελληνικές διεκδικήσεις άμεσα.

Το αποκορύφωμα της αντιπαράθεσης είναι η έναρξη του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877 και η λήξη του με νίκη της Ρωσίας το 1878 που φέρνει την αυτονομία όλων των σλαβικών κρατών της βαλκανικής και την εδαφική τους επέκταση με την συνθήκη του αγίου στεφάνου τον ίδιο χρόνο. Την ίδια στιγμή η Ελλάς βρίσκεται σε συνεχείς διπλωματικές συνομιλίες με τις δυνάμεις και προειδοποιεί πως πρέπει να τεθεί ανάχωμα στην σλαβική επέκταση στην χερσόνησο του Αίμου. Αυτό φυσικά ήταν ολοφάνερο και από το γεγονός πως η Βουλγαρία με την συνθήκη αυτή προσαρτούσε στην επικράτεια της όλη την Μακεδονία και την Θράκη! Συνεπώς, μετά από πολλές διπλωματικές πιέσεις και εξ' ημών, τον ίδιο χρόνο η διάσκεψη του Βερολίνου που θέλει αλλαγές στα σχέδια των Ρώσων. Τα σύνορα αλλάζουν, η μεγάλη Βουλγαρία μπαίνει στο συρτάρι της ιστορίας και η Ελλάς, ως αντίδωρο για την σλαβική επέκταση, λαμβάνει το 1881 την Θεσσαλία και ένα νότιο κομμάτι της Ηπείρου. Βέβαια, αυτό θα ήταν αδύνατον αν το 1878, έστω και αργοπορημένα διότι τελείωσε ο ρωσοτουρκικός πόλεμος δύο μέρες πριν, δεν εισερχόταν ελληνικός στρατός

στην Θεσσαλία για να ξεσηκώσει τους ελληνικούς πληθυσμούς. Ο στρατός προφανώς αποχώρησε μετά από πίεση των δυνάμεων, αλλά άναψε την σπίθα για να δημιουργηθούν τετελεσμένα γεγονότα με την εξέγερση των Ελλήνων της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Τα γεγονότα όμως δεν σταματούν.

Το 1885-1886 έχουμε την κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας με την Βουλγαρία να προσαρτά πραξικοπηματικά την περιοχή η οποία προβλεπόταν να είναι αυτόνομη. Η Ελλάς αδύναμη να αντιδράσει, απλώς ξεκινάει στρατιωτικές κινητοποιήσεις και η Σερβία που κηρύττει τον πόλεμο στην Βουλγαρία, απλώς χάνει σύντομα στο πεδίο της μάχης. Ήταν λοιπόν φανερό πως ακόμα η Ελλάς δεν μπορούσε να ασκεί πιέσεις σε στρατιωτικό επίπεδο, λόγω της αδύναμης πολεμικής της μηχανής, βιομηχανίας, οικονομίας και των ελλιπών υποδομών της. Παρόλα αυτά, ο εκσυγχρονισμός του Τρικούπη προσπαθεί να αλλάξει την κατάσταση και να βάλει τις βάσεις για μια δυναμική προσπάθεια διεκδικήσεις των αλύτρωτων εδαφών. Αυτό όμως δεν θα γίνει άμεσα, καθότι όλο το έργο του Τρικούπη θα αποδώσει πολύ αργότερα. Προς το παρόν πτωχεύουμε το 1893 και αυτό που μας απασχολεί για τα επόμενα χρόνια είναι η οικονομία μας. Όμως φτάνουμε στο 1897 και στην Κρήτη ξεκινάει πάλι νέα επανάσταση κατά των Τούρκων. Η Ελλάδα κηρύττει επιστράτευση και ξεκινούν στρατιωτικές κινητοποιήσεις στα σύνορα με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Η κυβέρνηση βέβαια δεν ήταν καθόλου σίγουρη για την έκβαση ενός ενδεχόμενου πολέμου, αλλά ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ παρακινημένος από τον λαϊκό ενθουσιασμό για απελευθέρωση των σκλαβωμένων αδελφών του τάσσεται υπέρ του πολέμου. Η Ελλάς στέλνει στρατιωτικά αγγίγματα στην Κρήτη για να βοηθήσουν τους επαναστάτες και η Τουρκία ως αντίποινα ξεκινάει τις εχθροπραξίες. Από αυτόν τον λεγόμενο ατυχή πόλεμο, η Ελλάς βγαίνει ηττημένη και λίγο έλλειψε τα Τουρκικά στρατεύματα τα εισέλθουν

στην Αθήνα. Με επέμβαση των δυνάμεων ο πόλεμος σταματά, το γόητρο της Μεγάλης ιδέας θίγεται, η Τουρκία καταλαμβάνει μερικές περιοχές της βόρειας Θεσσαλίας και η Ελλάδα αναγκάζεται να πληρώσει αποζημιώσεις 92.000.000 δραχμών στους Τούρκους.

Η Μεγάλη Ιδέα υπήρξε ένα από τα πιο μεγαλόπνοα προγράμματα εθνικής ολοκληρώσεως και αναπτύξεως στη Ν. Βαλκανική: προέβλεπε την απελευθέρωση και την ενσωμάτωση όλων των ιστορικών ελληνικών χωρών, δηλαδή της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας, της Θράκης, των Επτανήσων, των Δωδεκανήσων, της Κρήτης, της Κύπρου, της Μικράς Ασίας και του Πόντου σε μια «Ελληνική Αυτοκρατορία». Παράλληλα και ταυτόχρονα υπήρξε ένα άλλο ελληνικό ρεύμα που συνέδεε την απελευθέρωση των ιστορικών ελληνικών χωρών, το οποίο προϋπήρχε της Μεγάλης Ιδέας. Ήταν ο φωτισμός της Ανατολής διά των φώτων της Δύσεως. Στον φωτισμό αυτό, η Ελλάς θα είχε τον ρόλο του «φάρου» της Δύσεως στην Ανατολή. Η Μεγάλη Ιδέα γεννήθηκε στη διάρκεια της Επανάστασεως του 1821, μολοντί πολλά χαρακτηριστικά της κυοφορούνταν πριν από τον Αγώνα. Μάλιστα δε, η ιδέα της επικράτειας του έθνους, υπήρξε σε αντιδιαστολή με αυτή του ελληνικού κράτους προγενέστερη αυτής. Ο Ρήγας στη Χάρτα του, σιωπηρά και υπαινικτικά, προβάλλει την επικράτεια αυτή του έθνους, συμπεριλαμβανομένων όλων των ελληνικών ιστορικών χωρών, καθώς και μερών της ελληνικής Διασποράς και της Β. Βαλκανικής. Βέβαια ο Ιωάννης Κωλέττης, ο πρώτος κοινοβουλευτικός πρωθυπουργός της Ελλάδος, ήταν αυτός που εξήγγειλε στην Εθνοσυνέλευση της 3ης Σεπτεμβρίου τη Μεγάλη Ιδέα, όταν μίλησε με θέρμη υπέρ των ετεροχθόνων, κατά τη συζήτηση των σχετικών άρθρων του Συντάγματος, στη συζήτηση για τη διάκριση των αυτοχθόνων από τους ετερόχθονες και τα δικαιώματά τους, το 1844. Τα βασικά χαρακτηριστικά συστατικά στοιχεία της

Μεγάλης Ιδέας υπήρξαν ορισμένες περιόδους και συμβάντα που τέμνουν την εξέλιξή της. Τέτοια συμβάντα και χαρακτηριστικά ήταν τα εξής: πρώτον, οι άτακτοι του Αγώνος και οι πρόσφυγες από τα αλύτρωτα ελληνικά μέρη, οι οποίοι αποτελούσαν τρόπον τινά ένα μοχλό πιέσεως προς την κυβέρνηση, ένα είδος λόμπι πανίσχυρου, επειδή επηρέαζαν τον Τύπο της εποχής και ιδιαίτερα διά των επαφών που είχαν εξέχοντα μέλη των προσφύγων και των άτακτων με ανθρώπους της εξουσίας της Ελλάδος.

Άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο υπήρξε ο Ρομαντισμός, ο οποίος εξέθρεψε την ιστοριογραφία της εποχής. Ρομαντικά στοιχεία διακρίνουμε ακόμα και στις επιβιώσεις του Διαφωτισμού, στα ζητήματα κυρίως της ελληνικής γλώσσας και παιδείας, κατά την εποχή εκείνη, το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνας, τις ιδιότητες δηλαδή που είχαν αποκτήσει κυρίως κατά την εποχή του Διαφωτισμού, ως αγαθά που συνέβαλλαν στην τελείωση του ανθρώπου. Από τότε η ελληνική γλώσσα και η παιδεία που προήγαγε το ελληνικό εκκλησιαστικό και κοινοτικό σχολείο είχαν συγκινήσει τους Έλληνες, τους Δυτικοευρωπαίους αλλά και τους συνοίκους αλλοφώνους λαούς της Ορθόδοξης Οικουμένης: τους Βουλγάρους, τους Νότιους Σλάβους, τους Σέρβους, τους Αλβανούς και τους Ρουμάνους. Η στρόφη των Ελλήνων, η οποία δεν ήταν βέβαια αναπόφευκτη, προς την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα, έστρεψε και τους άλλους συνοίκους λαούς, στην προσπάθεια να βρουν και αυτοί τους αρχαίους τους προγόνους και υπονόμεισε κάθε επιθυμία για συνεργασία των λαών της περιοχής εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας. Αλλά βασικά χαρακτηριστικά της Μεγάλης Ιδέας υπήρξε ο αλυτρωτισμός. Ο αλυτρωτισμός, δηλαδή το πλήρες πρόγραμμα για την απελευθέρωση των αλύτρωτων ιστορικών ελληνικών περιοχών, δεν ήταν αναπόφευκτος. Η στρόφη του μεγαλοϊδεατισμού προς τον αλυτρωτισμό υπήρξε συνέπεια της

αδυναμίας των Ελλήνων να απελευθερώσουν τις αλύτρωτες χώρες διά του πολέμου και της διπλωματίας, με εξαίρεση τα Επτάνησα και τη Θεσσαλία που προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα το 1863 και το 1881, αντιστοίχως. Οι υπόλοιπες αλύτρωτες ελληνικές "χώρες" περιήλθαν στο ελληνικό κράτος διά των πολεμικών και διπλωματικών επιτυχιών του Ελευθερίου Κ. Βενιζέλου κατά την περίοδο 1912-1922.

Ας σημειωθεί εδώ ότι η ανάλογη Μεγάλη Ιδέα στις Ηνωμένες Πολιτείες την ίδια εποχή, δηλαδή η πολιτική της εξαπλώσεως στη Δύση είχε άλλα αποτελέσματα. Κατακτήθηκε η Δύση και προσαρμόστηκε στα πρότυπα των κατακτητών, αλλά με πολύ μεγάλο κόστος πρώτα κυρίως για τους Ινδιάνους που πλήρωσαν σοβαρότατο τίμημα και οι οποίοι είδαν τις κοινωνίες τους ουσιαστικά να διαλύονται και το παρελθόν τους (τα νεκροταφεία τους) να χάνεται. Αλλά όχι μόνο για τους κατακτηθέντες, αλλά και για τους κατακτητές υπήρχαν συνέπειες. Διαμορφώθηκε, τότε, μία κοινωνία βίαη και άγρια πολλές φορές, με υπερτονισμένα τα χαρακτηριστικά της ατομικής ελευθερίας, της οπλοφορίας κ.ά. Η ελληνική κοινωνία της εποχής, αγροτική ή κτηνοτροφική κατά βάση με κάποια ανώτερη τάξη ως ηγέτιδα, αυτή την πολιτική μπορούσε να παραγάγει. Ο κλεφταρματωλισμός, η ισχυρή ομάδα-λόμπι των προσφύγων από τα αλύτρωτα μέρη και η ανάμνηση του Αγώνα του '21 περνούσε μέσα από τα διαθλαστικά πρίσματα του Ρομαντισμού της εποχής. Ο Κωλέττης από πολλούς θεωρείται πατέρας της Μεγάλης Ιδέας: ήταν αυτός που όρισε τον όρο και το περιεχόμενο. Ήταν γνωστός ως ο προστάτης των παλληκαριών της Ρούμελης μολονότι είχε σπουδάσει στην Ιταλία στη νεότητά του. Αυτή του η ιδεολογία προδιάγραψε εν πολλοίς και το περιεχόμενο και τη μορφή που πήρε η Μεγάλη Ιδέα, αλλά και ο Κωλέττης να

μην υπήρχε, κάποιος άλλος σαν αυτόν θ' αναλάμβανε να ορίσει το περιεχόμενο της Μεγάλης Ιδέας.

Ένα ζήτημα που έχει σχέση με τη Μεγάλη Ιδέα είναι και αυτό της αναβολής να προβληθούν κριτήρια του ορισμού των «Ελλήνων» και της «Ελλάδος». Τα εκτός της ελληνικής επικράτειας αλύτρωτα μέρη έγιναν γνωστά επισήμως κατά την εποχή του Αγώνος ως η «Πέραν Ελλάς» και οι σύννοικοι αλλόφωνοι λαοί ως οι "άλλοι Έλληνες". Αυτή η παράλειψη καθοριστικών κριτηρίων για τον ορισμό των Ελλήνων και της Ελλάδος, δηλαδή της ελληνικής επικράτειας, απέτρεψε τους Έλληνες, έκτοτε, να δώσουν απάντηση στο εξής ερώτημα: «*Τι έχει μεγαλύτερη σημασία, εν τέλει, προκειμένου να προβληθούν οι διεκδικήσεις για την προσάρτηση εδαφών στο ελληνικό κράτος, οι κάτοικοι του τόπου ή η ιστορία του;*». Αυτό το ερώτημα ακόμα δεν έχει απαντηθεί ικανοποιητικά και πειστικά. Θα λέγαμε ως είναι ίσως η βασική αδυναμία του ελληνικού ιδεολογικού σχήματος κατά τον 19ο αιώνα. Οι Έλληνες μάλλον πρόβαλαν το ιστορικό παρελθόν του τόπου ως δικαίωμα αναπαλλοτρίωτο, ότι δηλαδή το ιστορικό παρελθόν αποτελούσε τεκμήριο ελληνικότητας από την αρχαιότητα ως την εποχή εκείνη. Από το άλλο μέρος, η βασανιστική προσπάθεια των Ελλήνων να συμβάλουν στον γλωσσικό εξελληνισμό των "άλλων Ελλήνων" μαρτυρούσε την πεποίθησή τους ότι οι κάτοικοι του τόπου είχαν μεγάλη σημασία, αν όχι μεγαλύτερη σημασία, από την ιστορία του τόπου.

Βιβλιογραφία

Δημάκης Ιωάννης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, εκδ. Θεμέλιο, (Αθήνα, 1991)

Διαμαντούρος Ν. , *Οι Απαρχές της Συγκρότησης του Σύγχρονου Κράτους στην Ελλάδα, 1821-1828*, Μ.Ι.Ε.Τ., (Αθήνα, 2002)

Hobsbawm E. J., *Η Εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848*, Μ.Ι.Ε.Τ., (Αθήνα, 2000)

Κλάψης Αντώνης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923*, Εκδόσεις Πεδίο (Αθήνα, 2019).

Petrooulos J. A., *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Τόμοι Α'-Β', Μ.Ι.Ε.Τ., (Αθήνα, 1997)

Rosen Fr., *Ο Ελληνικός Εθνικισμός και ο Βρετανικός Φιλελευθερισμός, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.* (Αθήνα, 1998)

Σκοπετέα Έλ., *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του Εθνικού Προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, (Αθήνα 1988).

Κρεμμυδάς Βασίλης, *Η Μεγάλη Ιδέα . Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*, Τυποθήτω ,(Αθήνα 2010)

Ντριώ Εδουάρδος, *Η Μεγάλη Ιδέα. Η αναγέννηση του Ελληνισμού* ,μτφρ.Αλεξάνδρα Δρακοπούλου ,Κάτοπτρο ,(Αθήνα 1998)

Οι βουλγαρικές διεκδικήσεις στη Μακεδονία τον 19ο και 20ο αιώνα σε σύγκρουση με τον ελληνισμό και το ελληνικό κράτος. Η πρόταση για καθιέρωση της 24ης Φεβρουαρίου 1870 ως Ημέρας Μνήμης Γενοκτονίας των Μακεδόνων.

Γκαλέτσης Αριστείδης, Ιστορικός

Ιστορική ανασκόπηση

Την ανακήρυξη της Βουλγαρικής Ορθόδοξης Εκκλησίας ως αυτοκέφαλης ακολούθησε η επανάσταση που ξέσπασε στη Βουλγαρία το 1875 και διήρκησε έως το 1877. Οι Τούρκοι κατάφεραν να νικήσουν και να καταπνίξουν την επανάσταση στο αίμα. Παρόλα αυτά οι εξελίξεις ευνόησαν τους Βούλγαρους καθώς η συνθήκη που τερμάτιζε τις ταραχές, αυτή του Αγίου Στεφάνου, προέβλεπε την αυτονόμηση της Βουλγαρίας. Τα όρια του νέου κράτους έφταναν έως το Αιγαίο και την Αχρίδα. Κάτι το οποίο έμεινε γνωστό στην ιστοριογραφία ως Μεγάλη Βουλγαρία. Οι αντιδράσεις από αρκετές χώρες ήταν έντονες. Η νέα συνθήκη που υπογράφηκε στο Βερολίνο το 1878 έβαζε τέλος στην αναστάτωση που είχε προκαλέσει η προηγούμενη. Όμως, η Βουλγαρία ως αυτόνομο πριγκιπάτο πλέον όχι μόνο δεν αποκτούσε τη Μακεδονία και την πρόσβαση στο Αιγαίο, αλλά έχανε εδάφη νοτίως της Σόφιας λόγω της αυτονόμησης της Ανατολικής Ρωμυλίας. Προκειμένου να πραγματοποιήσει τις επεκτατικές βλέψεις της, θα εκμεταλλευτεί τη δυνατότητα που παρέχει το σουλτανικό φερμάνι του 1870 στην Εξαρχία και της δίνει τη δυνατότητα να ενσωματώσει επισκοπές, εφόσον η πλειοψηφία του πληθυσμού τους το επιθυμεί. Από την πρώτη στιγμή, το βουλγαρικό πριγκιπάτο θα εργαλειοποιήσει την κατάσταση προς όφελός του. Ξεκινάει λοιπόν ένας οργανωμένος αγώνας προσηλυτισμού και εκβουλγαρισμού του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας με σκοπό την άσκηση επιρροής σ' όλη

την περιοχή. Μέχρι το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο μακεδονικός Ελληνισμός υφίσταται προπαγάνδα για υιοθέτηση της βουλγαρικής γλώσσας μέσω χρηματοδότησης σχολείων, τρομοκρατία, σφαγές, ολοκαυτώματα, πλιάτσικο περιουσιών, εμπρησμούς, οικονομική αφαίμαξη, εκτοπίσεις πληθυσμών κ.α.

Τις δεκαετίες που ακολούθησαν επιλέχθηκε η μορφή της ειρηνικής διείσδυσης με προπαγάνδα, ίδρυση σχολείων, υιοθέτηση βουλγαρικής γλώσσας ή εθνικής συνείδησης, ίδρυση οργανώσεων (η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση το 1893 στη Θεσσαλονίκη και η Εξωτερική Οργάνωση το 1895 στη Σόφια). Αυτό όμως άλλαξε από τα τέλη του 19ου αιώνα, καθώς η Βουλγαρία θα υιοθετήσει βίαιη πολιτική. Κορύφωση αυτής της δράσης είναι η περίφημη εξέγερση του Ίλιντεν τον Αύγουστο του 1903, την οποία ο Βούλγαρος τσάρος αρχικά δίστασε να στηρίξει αλλά τελικά το έπραξε, ενώ αργότερα ακολούθησε ο Μακεδονικός Αγώνας έως το 1908.

Το 1912 η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποχωρεί από τα Βαλκάνια με εξαίρεση την Ανατολική Θράκη. Η μοιρασιά των εδαφών δεν αφήνει ικανοποιημένη την - ανεξάρτητη από το 1908 - Βουλγαρία, η οποία θα επιχειρήσει να εισβάλει στην Ανατολική Μακεδονία τρεις φορές. Στα επόμενα χρόνια που θα ακολουθήσουν τρεις βουλγαρικές κατοχές θα βιώσει η Ελλάδα. Η πρώτη το 1913 (β΄ Βαλκανικός Πόλεμος), η δεύτερη την περίοδο 1916-18 (Α΄ Παγκόσμιος) και η τρίτη 1941-1944 (Β΄ Παγκόσμιος) με την Ανατολική Μακεδονία να πληρώνει βαρύ φόρο αίματος κατά τη διάρκεια αυτών των τριών κατοχών (Νιγρίτα, Σέρρες, Σιδηρόκαστρο, Δοξάτο, Δράμα, Νέο Σούλι και άλλες περιοχές).

Η περίπτωση της Ανατολικής Μακεδονίας

Τα περιστατικά που αναφέρω παρακάτω αφορούν τη χρονική περίοδο 1916-18. Από την πληθώρα των γεγονότων μεταξύ 1870-1944, επέλεξα αυτήν την περίοδο καθώς οι πρακτικές των Βουλγάρων είναι παρόμοιες αλλά και ταυτόχρονες με εκείνες των Οθωμανών στην Μ. Ασία και Θράκη. Βέβαια, να ξεκαθαρίσω ότι τα υπόλοιπα γεγονότα αυτών των περίπου ογδόντα χρόνων δεν είναι ήσσονος σημασίας από τα αντίστοιχα αυτής της δίχρονης περιόδου. Είναι το ίδιο σημαντικά. Χαρακτηρίζονται και αυτά εξίσου από μεθόδευση, σκοπιμότητα ή βιαιότητα.

Εκείνη τη χρονική στιγμή στην Ευρώπη είναι ήδη σε εξέλιξη ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Η Ελλάδα και η Βουλγαρία δεν έχουν εμπλακεί. Η δεύτερη όμως θα εισέλθει στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων και θα εισβάλλει το 1916 στην Ανατολική Μακεδονία, με την Ελλάδα να παραμένει ουδέτερη.

Οι Βούλγαροι θα προβούν σε δραστικά μέτρα. Επιτάξεις ζώων, σιτηρών και σπόρων προκαλούν οικονομικό πρόβλημα στους Έλληνες ενώ η ισοτιμία του βουλγαρικού με του ελληνικού νομίσματος έχει ως αποτέλεσμα την άνοδο των τιμών και την περαιτέρω οικονομική αφαίμαξη του πληθυσμού. Όμως δεν μένουν μόνο σ' αυτά. Τον Σεπτέμβριο του 1916 εκκενώνεται η Τζουμαγιά (σημερινή Νέα Ηράκλεια). Συγκεκριμένα, συγκέντρωσαν περίπου 8000 Έλληνες από το χωριό αλλά και από τα γύρω, ενώ σε μορφή καραβανιού τους εκτόπισαν στο Ποζάρεβιτς Σερβίας που είχε καταληφθεί από τους Βουλγάρους. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο βουλγαρικός στρατός δεν είχε να αντιμετωπίσει σ' αυτήν την περιοχή τον αντίστοιχο ελληνικό καθώς ο τελευταίος αιχμαλωτίστηκε από τις Κεντρικές Δυνάμεις. Συνεπώς, διαχειριζόταν άμαχο πληθυσμό.

Η δεύτερη φάση διαδραματίστηκε το 1917, αμέσως μετά την είσοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ. Οι άρρενες της Ανατολικής Μακεδονίας, μεταξύ 17ου και 60ου ηλικιακού έτους συγκεντρώθηκαν και στάλθηκαν σε πόλεις της Βουλγαρίας και της βουλγαροκρατούμενης Σερβίας, μέσα σε βαγόνια-φορητά συνωστισμένοι ανά 50-60 άτομα. Χαρακτηριστικό το στρατόπεδο συγκέντρωσης του Κίτσεβου (στα σημερινά Σκόπια) όπου οι νεκροί ανέρχονται σε 12.000, καθώς δούλευαν υπό άθλιες συνθήκες σε καταναγκαστικά έργα για την κατασκευή σιδηροδρόμου. Να σημειωθεί ότι ο εκτοπισμός του άρρενα πληθυσμού μιας περιοχής για καταναγκαστικά έργα έχει τις εξής σκοπιμότητες: τη δημογραφική αραιώση, την εξοικονόμηση εργατικών εξόδων και την παρεμπόδιση των γεννήσεων καθώς η αναπαραγωγή θα καταστεί αδύνατη.

Άλλη πρακτική των Βουλγάρων με προφανή σκοπό την εκκένωση της περιοχής από τους ελληνικούς πληθυσμούς ήταν η παρακίνηση για εκούσια μετανάστευση ελληνικών οικογενειών στη Βουλγαρία για μόνιμη εγκατάσταση εκεί, παρέχοντας κίνητρα για εργασία. Τέλος, θα ήθελα να αναφέρω τα περιστατικά βιασμών γυναικών, τους θανάτους από βασανιστήρια, τις εξαφανίσεις συλληφθέντων αλλά και τις απαγωγές παιδιών, με κάποια από αυτά να μην επιστρέφουν μετά το τέλος του πολέμου και να παραμένουν διασκορπισμένα στη Βουλγαρία. Συνολικά υπολογίζεται ότι 44.000 άμαχοι της Ανατολικής Μακεδονίας έχασαν τη ζωή τους κατά την περίοδο 1916-1918.

Πότε υφίσταται γενοκτονία;

Άραγε, όμως, πώς μπορούν να αποκαλεστούν οι παραπάνω πρακτικές των Βουλγάρων; Μήπως έχει συντελεστεί το έγκλημα της γενοκτονίας; Προκειμένου να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα, πρέπει να διατυπωθεί η

έννοια της γενοκτονίας, πότε αυτή υφίσταται αλλά και πώς, λαμβάνοντας υπόψη τον κανονισμό του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών.

Σύμφωνα λοιπόν με τη Σύμβαση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για «την Πρόληψη και την Καταστολή του εγκλήματος της Γενοκτονίας», γενοκτονία συνιστούν η συστηματική και εκ προθέσεως φυσική εξόντωση ενός πληθυσμού και η πνευματική κακοποίησή του. Στο άρθρο 1 της παραπάνω Σύμβασης αναφέρεται ότι η γενοκτονία μπορεί να συντελεστεί είτε κατά τη διάρκεια πολέμου είτε σε περίοδο ειρήνης. Στο άρθρο 2 παρατίθενται οι προϋποθέσεις βάσει των οποίων υφίσταται ένα τέτοιο έγκλημα, στο οποίο ο «θύτης» έχει σκοπό την εξόντωση ενός μέρους ή συνόλου μιας εθνικής, εθνοτικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ομάδας. Συγκεκριμένα, αυτές είναι:

- α) η φυσική εξόντωση μιας πληθυσμιακής ομάδας,
- β) η πρόκληση σοβαρής σωματικής ή πνευματικής κακοποίησης μελών μιας πληθυσμιακής ομάδας,
- γ) η προμελετημένη επιβολή τέτοιων συνθηκών ζωής με σκοπό τη φυσική εξόντωση ενός μέρους μιας πληθυσμιακής ομάδας ή του συνόλου της,
- δ) η επιβολή μέτρων για την παρεμπόδιση γεννήσεων,
- ε) η δια εξαναγκασμού μεταφορά παιδιών από μία πληθυσμιακή ομάδα σε μία άλλη.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το άρθρο 3, για αυτό το έγκλημα ως άξιες επίρριψης ευθυνών (punishable) θεωρούνται η διάπραξη του, η ανάμειξη σ' αυτό και η συνωμοσία για γενοκτονία, είτε απευθείας είτε με παρακίνηση (μέσω δημοσίου λόγου).

Δεν υπάρχει αμφιβολία για τον συσχετισμό αυτών των διατάξεων με τα ιστορικά γεγονότα που αναφέρθηκαν παραπάνω. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τα περίπου 80 χρόνια του βουλγαρικού επεκτατισμού, αναφέρθηκαν μόνο συγκεκριμένα περιστατικά μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου!

Ποια η σημασία καθιέρωσης μιας ημέρας μνήμης;

Προκειμένου να ενισχυθεί ο προβληματισμός και η ενημέρωση της κοινωνίας σε καίρια θέματα, θεσπίζονται ή υιοθετούνται σε εθνικό ή διεθνές οι «ημέρες μνήμης». Ένα μέτρο που λαμβάνει ο Ο.Η.Ε. για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι η καθιέρωση «διεθνών ημερών (international days)».

Η προαναφερόμενη «Σύμβαση για την Πρόληψη και την Καταστολή του εγκλήματος της Γενοκτονίας» ψηφίστηκε στις 9 Δεκεμβρίου του 1948. Η ημερομηνία αυτή αποτελεί ορόσημο καθώς καθιερώθηκε ως «Διεθνής Ημέρα για τη Μνήμη και την Αξιοπρέπεια των Θυμάτων του Εγκλήματος της Γενοκτονίας και της Πρόληψης αυτού του Εγκλήματος», κατά τις εργασίες της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. το 2015. Σκοπός αυτής της κίνησης ήταν η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας και η ενημέρωση του κοινού για τη Σύμβαση αλλά και τον ρόλο της στην αντιμετώπιση και την πρόληψη τέτοιων φαινομένων.

Οι πρωτοβουλίες του Ο.Η.Ε. συντελούνται βέβαια σε διεθνές επίπεδο. Όσον αφορά το αντίστοιχο εθνικό, παρόλο που η νεότερη ελληνική ιστορία βρίθει από γενοκτονίες, μέχρι στιγμής ο νομοθέτης ασχολήθηκε με την περίπτωση των Ελλήνων του Πόντου και της Μικράς Ασίας. Συγκεκριμένα, το 1994 θεσπίστηκε η 19η Μαΐου ως ημέρα μνήμης της Γενοκτονίας των Ποντίων (ν. 2193/1994), ενώ το 1998 η 14η Σεπτεμβρίου αντίστοιχα για τη Γενοκτονία των Ελλήνων της Μ. Ασίας (ν. 2645/1998). Η επιλογή των ημερομηνιών είναι

συμβολική, καθώς η πρώτη οφείλεται στην ημέρα που αποβιβάστηκε ο Κεμάλ Ατατούρκ στην Σαμφούντα του Πόντου στις 19 Μαΐου 1919, ενώ η δεύτερη με την κατάκαυση της Σμύρνης στις 14 Σεπτεμβρίου 1922.

Η πρόταση για καθιέρωση Ημέρας Μνήμης της γενοκτονίας των Μακεδόνων στις 24 Φεβρουαρίου

Παραπάνω αναφέρθηκαν πρακτικές των Βουλγάρων εις βάρος του μακεδονικού Ελληνισμού. Σε συνάρτηση με τις προϋποθέσεις που θέτει ο Ο.Η.Ε. για τη συντέλεση μιας γενοκτονίας και την ανάγκη ευαισθητοποίησης του κοινού για αυτά τα ζητήματα, προκύπτει εύλογα το ερώτημα εάν έχει πραγματοποιηθεί κάποια πρωτοβουλία ως προς αυτήν την κατεύθυνση.

Το φθινόπωρο του 2017 λοιπόν κατατέθηκε στην Προεδρεία της Ελληνικής Δημοκρατίας πρόταση για καθιέρωση της 24ης Φεβρουαρίου 1870 ως Ημέρα Μνήμης της γενοκτονίας των Μακεδόνων. Την πρόταση υπέβαλε η Παμμακεδονική Ένωση Μακεδονικού Αγώνα Ελλάδας-Αυστραλίας με επικεφαλής τον ιστορικό-σλαβολόγο κ. Μιχαήλ Χρυσανθόπουλο. Η επιλογή της ημερομηνίας έχει να κάνει με την απαρχή των δεινών του μακεδονικού Ελληνισμού. Συγκεκριμένα η ανακοίνωση έχει ως εξής:

Η Παμμακεδονική Ένωση Μακεδονικού Αγώνα Ελλάδος-Αυστραλίας συναισθανόμενη την ευθύνη, μετά τις τελευταίες εξελίξεις επί του Σκοπιανού θέματος, καταθέτει πρόταση για τη θέσπιση ημέρας **ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ.**

Ως ημέρα προτείνεται η 24 Φεβρουαρίου, γιατί στις 24 Φεβρουαρίου 1870 αρχίζει η συστηματική γενοκτονία των Μακεδόνων σε πνευματικό, μορφωτικό, εκκλησιαστικό και σωματικό επίπεδο στα βιλαέτια Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου και Αδριανουπόλεως από τους Βούλγαρους

κομίτες(κομιτατζήδες) με την αρωγή ή και με την σιωπηρή συγκατάθεση της κυβέρνησης του τότε βουλγαρικού πριγκιπάτου.

Εμείς οι Μακεδόνες έχουμε χρέος να προστατεύσουμε την ιστορία μας, τον πολιτισμό μας, να αποδώσουμε ελάχιστο φόρο τιμής και ευγνωμοσύνης στα ιερά σφάγια των μακεδονικών γενοκτονιών από τους Σλάβους (τους τελευταίους τρεις αιώνες τουλάχιστον), οι οποίοι δεν εκτίμησαν ότι αν έχουν πολιτισμό, γλώσσα, θρησκεία, λόγο, γραφή αυτό το οφείλουν αποκλειστικά στους Μακεδόνες αδελφούς Αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο, που δεν επέβαλλαν την ελληνική γλώσσα, αλλά έφτιαξαν σλαβική σχεδόν εκ του μηδενός.

Δεν κάνουμε εξωτερική πολιτική και ούτε αυτός είναι ο σκοπός μας, αλλά τονίζουμε αλήθειες που πρέπει να ειπωθούν για τη λύση του "προβλήματος" που έχουν οι γείτονες.

Εμείς οι Μακεδόνες δύο φορές Έλληνες δεν υποχωρούμε και δεν πρέπει να υποχωρήσουμε στα αδιαπραγμάτευτα της Ιστορίας μας, ούτε όμως και να γίνουμε ανάδοχοι (νονοί) των γειτόνων μας.

Παμμακεδονική Ένωση Μακεδονικού Αγώνα Ελλάδος Αυστραλίας, 22 Νοεμβρίου 2017

Συμπεράσματα

Μια ένοπλη σύγκρουση μπορεί να οφείλεται σε διάφορους λόγους. Η γενοκτονία όμως εστιάζει στην ταυτότητα. Προκειμένου να αποφευχθεί στο μέλλον αυτό το έγκλημα, ο Ο.Η.Ε. θεωρεί εξαιρετικά σημαντικές την κατανόηση των βαθύτερων αιτιών που την προκαλούν, την αναγνώριση των παραγόντων που οδηγούν στη διαφορετική μεταχείριση κάποιου πληθυσμού και την εξεύρεση λύσεων για την εξάλειψη τέτοιων φαινομένων. Η γενοκτονία χαρακτηρίζεται από τον Ο.Η.Ε ως μια παγκόσμια πρόκληση,

καθώς σε καμία χώρα δεν υπάρχει απόλυτη ομοιογένεια του πληθυσμού (εθνική, θρησκευτική, πολιτισμική κτλ.). Επομένως ο κίνδυνος ελλοχεύει παντού. Αναμφισβήτητα η πολιτική της καθιέρωσης Ημερών Μνήμης, ενισχύει τις προσπάθειες ως προς αυτήν τη κατεύθυνση.

Πέρα όμως από την παρακαταθήκη για τις παρούσες ή μελλοντικές γενιές, υπάρχει και η ηθική υποχρέωση για τη μνημόνευση όσων υπέφεραν και αδικήθηκαν. Ας μην ξεχνάμε τα λόγια του ποιητή Κωστή Παλαμά: *«Χρωστάτε και σε όσους ήρθαν, πέρασαν, θα 'ρθουνε, θα περάσουν. Κριτές, θα μας δικάσουν οι αγέννητοι, οι νεκροί»*. Σε τρεις ημέρες ξημερώνει η 19η Μαΐου, η Ημέρα Μνήμης της Γενοκτονίας του Ποντιακού Ελληνισμού. Στις 353.000 ψυχές Ποντίων που ζητούν δικαίωση, εύχομαι να βρουν μαζί τους δικαίωση οι χιλιάδες ψυχές των Μακεδόνων αλλά και των υπόλοιπων Ελλήνων που υπέφεραν σε διάφορα μέρη της υφηλίου.

Βιβλιογραφία

Μιχαλέας Α. (2005). *Δημογραφία*. Εκδόσεις Ζυγός, Θεσσαλονίκη.

Μπακάλη Γεωργία, *«Πρακτικές δημογραφικής αποδυνάμωσης του ελληνικού στοιχείου στην ανατολική Μακεδονία κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή (1916-1918)»*, Βαλκανικά Σύμμεικτα 18 (2017), σελ. 229-238, διαθέσιμο στο https://www.imxa.gr/files/Simmeikta_18/Bakali.pdf

Νόμος 2193/1994, ΦΕΚ 32/Α/11-3-1994, διαθέσιμο στο <https://www.e-nomothesia.gr/kat-nomothesia-genikou-endiapherontos/nomos-2193-1994-phek-32-a-11-3-1994.html>

Νόμος 2645/1998, ΦΕΚ 234/Α/13-10-1998, διαθέσιμο στο <https://www.e-nomothesia.gr/kat-nomothesia-genikou-endiapherontos/n-2645-1998.html>

[Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για την Πρόληψη και την Καταστολή του εγκλήματος της Γενοκτονίας], Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, διαθέσιμο στο <https://www.un.org/en/observances/genocide-prevention-day>, στο [https://undocs.org/A/RES/260\(iii\)](https://undocs.org/A/RES/260(iii)) και στο <https://undocs.org/A/HRC/RES/28/3>

[International Day of Commemoration and Dignity of the Victims of the Crime of Genocide and of the Prevention of this Crime], Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, διαθέσιμο στο <https://www.un.org/en/observances/genocide-prevention-day>

[Ανακοίνωση – Ανοιχτή Επιστολή], Παμμακεδονική Ένωση Μακεδονικού-Αγώνα Ελλάδος-Αυστραλίας, διαθέσιμο στο https://pamakedonikienwsiellados-australias.blogspot.com/2017/11/blog-post_33.html

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μαρία (2000). *Οι Βαλκανικοί Λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14ος – 19ος αιώνας)*. Β' έκδοση αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Παλαμά Κωστή Ανθολογία. Εκλογή: Γ.Κ. Κατσίμπαλης – Ανδρέας Καραντώνης, 10η Έκδοση, Βιβλιοπωλείον της Εστίας – Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

Σταυριανός Λ. (2007). *Τα Βαλκάνια μετά το 1453*. Μτφρ. Ε. Δελιβάνη, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Η Κουλιακιά (Χαλάστρα) κατά τον 19ο αιώνα

Κωνσταντίνος Μπατσιόλας

Υπ. Δρ Εκκλησιαστικής Ιστορίας Α.Π.Θ.

Κυρίες και κύριοι

Κατ' αρχάς θέλω να ευχαριστήσω την οργανωτική και την επιστημονική επιτροπή του συνεδρίου για την τιμή και την χαρά που μου επεφύλαξε να είμαι ένας εκ των εισηγητών του συνεδρίου. Φέτος συμπληρώνονται 200 χρόνια από το ξέσπασμα της επανάστασης και η ελληνική πολιτεία και κοινωνία με ποικίλους τρόπους τιμούν τον γεγονός αυτό που οδήγησε στην ίδρυση ελληνικού κράτους το 1830. Είναι μία ευκαιρία αφενός να αναστοχαστούμε για την πορεία του ελληνισμού και αφετέρου να στρέψουμε το βλέμμα μας στην περίοδο εκείνη και να αναδείξουμε ποικίλες αφώτιστες πτυχές της ιστορίας. Βέβαια, Εδώ στη Μακεδονία ο ελληνισμός δεν κατόρθωσε για ποικίλους λόγους να αποτινάξει τον οθωμανικό ζυγό τον 19ο αιώνα παρόλο που υπήρξαν πολλές περιοχές που συμμετείχαν στην Επανάσταση.

Η δική μου εισήγηση θα επικεντρωθεί σε μία κωμόπολη πλησίον της Θεσσαλονίκης, την τότε Κουλιακιά, τη σημερινή Χαλάστρα, που είναι και η ιδιαίτερη πατρίδα μου. Θα επιχειρήσω με συντομία, σεβόμενος τον χρόνο που μου παραχωρήθηκε, να σκιαγραφήσω την οικονομική, την κοινωνική και την πνευματική ζωή της Κουλιακιάς, ενώ παράλληλα θα προσπαθήσω να συνδέσω την Κουλιακιά με την ίδια την Επανάσταση.

Η Χαλάστρα σήμερα είναι μία κωμόπολη 17 χιλιάμετρα δυτικά της Θεσσαλονίκης πλησίον του οδικού άξονα ΠΑΘΕ με πληθυσμό περίπου 8.000

κατοίκους και ανήκει στον Δήμο Δέλτα. Τον 19ο αιώνα η Χαλάστρα τότε ονομαζόταν Κουλιακιά, ενδεχομένως από τις τουρκικές λέξεις «kulékoy». Χαλάστρα ονομάστηκε κατά τον 20ο, ενώ για ένα χρονικό διάστημα τον ίδιο αιώνα ονομαζόταν και Πύργος. Το όνομα Χαλάστρα προέρχεται από το αρχαιοελληνικό πόλισμα «Χαλέστρη/Χαλαίστρα» που αναφέρεται από διάφορες πηγές της αρχαίας ιστορίας.

Η Χαλάστρα κατά το μεγαλύτερο μέρος του 19ου αιώνα ήταν ένα κεφαλοχώρι του κάμπου της Κεντρικής Μακεδονίας με αξιόλογη οικονομική και πολιτιστική ζωή. Ο πληθυσμός του χωριού ήταν ελληνόφωνος, αν και υπήρχαν και κάποιες οικογένειες σλαβόφωνες ή δίγλωσσες. Για τα δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου που έχουμε περισσότερες πληροφορίες φαίνεται ότι οι Κουλιακιώτες είχαν ξεκάθαρη ελληνική εθνική συνείδηση.

Πολύτιμη πηγή για την οικονομική και κοινωνική ζωή της Κουλιακιάς για το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα όσο και για τις πρώτες δεκαετίες του 20ου είναι οι γραπτές μαρτυρίες του δασκάλου Αθανασίου Κράββα, κατοίκου του χωριού, οι οποίες εξεδόθησαν το 2009 με επιμέλεια του Κωνσταντίνου Γαρίτση. Η αξιοποίηση αυτής της πηγής παρά τις ανακρίβειες και τις ελλείψεις της, σε συνδυασμό με άλλες πρωτογενείς πηγές, όπως είναι οι διάφοροι περιηγητές που έφτασαν στη Θεσσαλονίκη ή αρχειακό υλικό που σχετίζεται με την επισκοπή Καμπανίας, αλλά και δευτερογενείς πηγές μας επιτρέπουν να σκιαγραφήσουμε σε ικανοποιητικό βαθμό τον βίο των Κουλιακιωτών κατά τον 19ο αιώνα.

Κατ' αρχάς γνωρίζουμε αναντίρρηση την ύπαρξη του οικισμού τουλάχιστον από τον 18ο αιώνα, καθώς αποτέλεσε έδρα της επισκοπής Καμπανίας και είχε την τύχει να έχει ποιμένα για αρκετές δεκαετίες τον Θεόφιλο Παφίλη, έναν

γνωστό λόγιο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Επιπρόσθετα, τον 18ο αιώνα την Κουλιακιά τίμησαν και δύο νεομάρτυρες, ο Άγιος Αθανάσιος και ο Άγιος Ιωάννης οι Κουλιακιώτες. Η αλήθεια όμως είναι ότι για την Κουλιακιά δεν έχουμε πληροφορίες για τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας.

Κατά τον 19ο αιώνα βρίσκουμε σποραδικές πληροφορίες για τον πληθυσμό του οικισμού. Σύμφωνα με τον Μυστακίδη που απαριθμεί τα χωριά της επισκοπής Καμπανίας το 1876 η Κουλιακιά έχει 260 οικογένειες, ενώ το 1870 η Κουλιακιά εμφανίζεται να έχει περίπου 1.000 κατοίκους. Το 1861-1862 η Κουλιακιά αριθμούσε 286 σπίτια. Το 1886 σύμφωνα με τις οδοιπορικές σημειώσεις του ταγματάρχη Μηχανικού Νικολάου Σχινά «Η οδός βαίνουσα ΒΑ φέρει εις Κουλακιάχωριον κεφαλοχώρι πεδινόν, πρωτεύουσα της Καμπανίας, έχουσιν προ εξαετίας (δηλ. το 1880) 400 οικογένειες και νυν μόνο 300 οικογενείας χριστιανικάς, δύο σχολεία αρρένων και εκκλησίαν.» Με άλλα λόγια από την Κουλιακιά έφυγαν εξαιτίας πλημμύρας περίπου 100 οικογένειες, περίπου το ¼ του πληθυσμού της. Πολλοί από αυτούς τότε μετοίκησαν στην Κασσάνδρα της Χάλκιδικής.

Σε κάποιο χρονικό σημείο που δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια είτε τον 17ο είτε τον 18ο αιώνα μετοίκησαν στην Κουλιακιά 21 οικογένειες ψαράδων από τις Βόρειες Σποράδες. Ακόμη και σήμερα η προφορική παράδοση έχει διασώσει την ονομασία για μια συνοικία του οικισμού «Κουσένια», από τον αριθμό 21.

Η Κουλιακιά βρισκόταν πολύ κοντά στην κοίτη και τις εκβολές του ποταμού Αξιού, που κατά τον 19ο αιώνα δεν είχε σταθερή ροή και η περιοχή ήταν ελώδης. Για τους κατοίκους της αποτελούσε ευχή και κατάρα συνάμα. Η βαλτώδης περιοχή τους προστάτευε από διάφορες πειρατικές και ληστρικές επιθέσεις αλλά συγχρόνως τους ανάγκαζε να ζουν με ενδημικές ασθένειες και

πάντα ελλόχευε ο κίνδυνος των πλημμυρών του ποταμού. Διασώζονται πληροφορίες ότι αρκετές φορές στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα η Κουλιακιά υπέστη πλημμυρικά φαινόμενα εξαιτίας του Αξιού. Τέτοιες πλημμύρες ενέσκηψαν στην Κουλιακιά το 1869, το 1876, το 1880, το 1887, το 1897. Από τις πλημμύρες αυτές ιδιαίτερα καταστροφική ήταν αυτή του 1869 που οδήγησε πολλές οικογένειες Κουλιακιωτών να μετοικήσουν σε διάφορα μέρη της Μακεδονίας. Μάλιστα κατά την καταστροφή του 1887 η τουρκική διοίκηση από τη Θεσσαλονίκη απέστειλε στην Κουλιακιά ποσότητες αλεύρων προκειμένου να αντιμετωπίσουν οι κάτοικοι την άμεση επισιτιστική κρίση. Αξίζει να αναφερθεί ότι κάποιοι Κουλιακιώτες κατηγορήθηκαν άδικα ότι έκλεψαν ποσότητες αλεύρων, ενώ αυτό είχε διαπραχθεί από τους αξιωματικούς του τουρκικού στρατού.

Ο Αθανάσιος Κράββας αναφέρεται σε μία καταστροφική πλημμύρα το 1869 : *«Ήτο μοιραίον η κοινότης να διαλυθή υπό των πλημμυρών. Το 1869, ως διηγούντο οι επιζώντες γέροντες μεγάλη και καταστρεπτική πλημμύρα του ποταμού προσέβαλε την μεγάλην κοινότητα της Κουλιακιάς. Εκ της πλημμύρας, καθ' ην υπέρ τα δύο μέτρα ύδατος κατέκλυσαν το χωρίον, όλαι αι εισόγειοι πλινθόκτιστοι οικίαι κατέρρευσαν, τα ζώα επνίγησαν, οι άνθρωποι διέτρεξαν τον έσχατονκίνδυνον και μόλις διά των αλιευτικών πλοίων κατώρθωσαν να διαφύγουν και να σωθούν. Επί συνεχή έτη πλημμυρούντα τα ύδατα του Αξιού και τα εναπομείνατα εδώ κι εκεί διώροφα σπίτια, οι άνθρωποι μη δυνάμενοι πλέον να ζήσωσιν εις την πλημμυροπαθή ταύτην κοινότητα έφυγον εντεύθεν και διεσκορπίσθησαν εις όλα τα σημεία του ορίζοντος, ένθα μέχρι σήμερα (εννοεί το 1927) υπάρχουσιν οικογένειαι, εκ Κουλιακιάς καταγόμεναι-πλείστοι όσοι κατέφυγον εις τα γειτονικά χωριά, άλλοι εις Θεσσαλονίκην, άλλοι εις Λάγκαδά και άλλοι εις άλλα μέρη της Μακεδονίας. Εις όποιαν πόλιν της Μακεδονίας*

αδύνατον να μην συναντήσης και Κουλιακιώτη». Σύμφωνα με τον ίδιο η Κουλιακιά πριν από το 1870 είχε 600 περίπου σπίτια αλλά «κατά το έτος 1875-1876 δεν είχε παρά μόνο περί τα 40 και όλα αυτά των αλιέων οι «οποίοι με τις πλάβες των αλιεύοντας ηδύναντο τα ζήσεσινεαυτώ. Ούτω η πριν ακμαία και πλούσια κοινότης της Κουλιακιάς κατεστράφη τελείως και απεσυνετέθη». Και συνεχίζει ο Αθανάσιος Κράββας «Κατά το διάστημα των εννέα ετών οι ολίγοι εναπομείναντες εκκλησιάζοντο εις την εκκλησίαν, η οποία είχε μέσα υπέρ τα δύο μέτρα νερό και λειτουργούσα εις τον γυναικωνίτην.»

Οι επαγγελματικές ασχολίες των χωρικών της Κουλιακιάς ήταν κατά βάση αλιεία, η γεωργία και η κτηνοτροφία – βέβαια ως κεφαλοχώρι στην Κουλιακιά υπήρχαν και αστικά επαγγέλματα. Για την αλιεία χρησιμοποιούσαν την πλάβα, μία μικρή βάρκα χωρίς καρίνα κατάλληλη για πλεύση σε ελώδη ύδατα. Η Κουλιακιά ήταν από τα χωριά του κάμπου της Θεσσαλονίκης που δεν αποτελούσε τσιφλίκι και ανήκε στη βακουφική γη του Γαζή Εβρενός από τα Γιαννιτσά ο οποίος κατέκτησε τον Κάμπο της Θεσσαλονίκης τον 15ο αιώνα. Φαίνεται ότι οι απόγονοί του 19ο αιώνα δεν ασκούσαν ιδιαίτερες πιέσεις στους χωρικούς. Μάλιστα στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, σύμφωνα με την μαρτυρία του Αθανασίου Κράββα κατέφτασε στην Κουλιακιά ο Σελήμβεης ως αντιπρόσωπος της οικογενείας του Γαζή Εβρενός και διέθεσε 4.000 στρέμματα με χαμηλό χρηματικό αντίτιμο σε 40 περίπου οικογένειες Κουλιακιωτών. Λίγο αργότερα σύμφωνα πάντα με την ίδια πηγή έγινε εκ νέου προσπάθεια να αγοραστεί από τους Τούρκους μπέηδες αγροτική γη με πόρους της Εκκλησίας και στην περίπτωση αυτή έγινε προσπάθεια από κάποιους Κουλιακιώτες να σφετεριστούν τη γη που αγοράστηκε προς όφελος όλης της κοινότητας γεγονός που προκάλεσε αναστάτωση και διχόνοια.

Ένα αξιοσημείωτο τεκμήριο τοπικής ιστορίας είναι ο «Κανονισμός της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Κουλακιάς» που εξεδόθη το 1899 στη Λειψία της Γερμανίας και είχε ψηφιστεί τον Ιούνιο του ίδιου έτους. Με βάση τον Κανονισμό αυτό την κοινότητα της Κουλακιάς συγκροτούν «πάντες οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί κατοικούντες εν τη κωμοπόλη και υπαγόμενοι εις την πνευματικήνδικαιοδοσίαν της ιεράς επισκοπής Καμπανίας». Η επιρροή της Εκκλησίας στη συγκρότηση του Κανονισμού είναι εμφανής και από το γεγονός ότι ως Πρόεδρος ορίζεται ο επίσκοπος Καμπανίας και οι κάτοικοι εκπροσωπούνται από 25μελές συμβούλιο. Ο Κανονισμός αυτός, που συνετάχθη στη λήξη του 19ου αιώνα ρύθμιζε ποικίλες πτυχές του δημοσίου βίου και του δικαίου στο χωριό. Ρύθμιζε θέματα όπως η συγκρότηση της κοινότητας, η λειτουργία των σχολείων, η εκλογή αντιπροσώπων, η λειτουργία των εκκλησιών, το οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο κ.ά. Όμως, δεν γνωρίζουμε αν και για πόσο χρονικό διάστημα εφαρμόστηκε και αν συνέβαλε στην κοινωνική αρμονία και γαλήνη της Κουλακιάς.

Μάλιστα τη δεκαετία του 1890 η κοινότητα της Κουλακιάς ήρθε σε δικαστική διαμάχη με τον Σαούλ Μοδιάνο εξαιτίας ενός αντιπλημμυρικού έργου. Το έργο δεν άντεξε στην πίεση του ποταμού, οι αγροί πλημμύρησαν με αποτέλεσμα οι Κουλακιώτες να απαιτήσουν αποζημίωση.

Στις σφαγές των Ελλήνων της Θεσσαλονίκης την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1821 η έρευνα δεν έχει εντοπίσει προς το παρόν την παρουσία Κουλακιωτών – θεωρώ ότι είναι ένα ζήτημα ανοιχτό προς διερεύνηση. Όταν η εξέγερση στη Χαλκιδική είχε ξεσπάσει και οι επαναστάτες ήταν σε θέση άμυνας, το φθινόπωρο του 1821 υπάρχει η αναφορά για τη συμμετοχή Κουλακιωτών. Συγκεκριμένα τον Οκτώβριο του 1821 είκοσι περίπου καϊκία από την Κουλακιά βρέθηκαν στην περιοχή των συγκρούσεων χωρίς όμως να

έχουμε περισσότερες πληροφορίες για τη συμμετοχή τους και κυρίως για την τύχη τους: αν δηλαδή συγκαταλέγονται μεταξύ των θυμάτων ή αν επέστρεψαν στην Κουλιακιά πριν ή μετά την οριστική πτώση της Κασσάνδρας.

Ένα ακόμη ζήτημα που κι αυτό παραμένει ανοιχτό για περαιτέρω έρευνα είναι η λεγόμενη σφαγή της Κουλιακιάς. Κοντά στο Πάσχα του 1822 στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου βρήκαν τραγικό θάνατο 50 περίπου Κουλακιώτες. Στην περίπτωση αυτή παρουσιάζονται δύο εκδοχές. Η μία εκδοχή αναφέρει ότι Τούρκοι ιππείς περικύκλωσαν τον ιερό ναό και κατέσφαξαν μέσα στο ναό τους Κουλακιώτες. Η άλλη εκδοχή αναφέρει ότι οι Κουλακιώτες είχαν συγκεντρωθεί στο ναό για τα λατρευτικά τους καθήκοντα και διέρρευσε η φήμη ότι τουρκικό ιππικό πρόκειται να περικυκλώσει τον ναό και έτσι προκλήθηκε πανικός με αποτέλεσμα να βρουν τραγικό θάνατο από τον συνωστισμό και το ποδοπάτημα. Το γεγονός αυτό τοποθετείται στα τέλη Μαρτίου του 1822 είτε την Κυριακή των Βαΐων είτε τη Μ. Παρασκευή κατά τη διάρκεια του επιταφίου θρήνου. Εντύπωση προκαλεί σε κάθε περίπτωση ότι τα ονόματα των σφαγιασθέντων σύμφωνα με την παράδοση είναι όλα ανδρικά, γεγονός που ενισχύει την περίπτωση της σφαγής. Φαίνεται, επίσης, ότι η μονάδα του τουρκικού ιππικού που προσέγγισε τη Χαλάστρα (είτε κατέσφαξε είτε όχι τους Κουλακιώτες) συνδέεται με τις στρατιωτικές δυνάμεις που κινητοποίησαν οι Τούρκοι προκειμένου να καταπνίξουν την επανάσταση στη Νάουσα.

Κατά τον 19ο αιώνα ξεχωρίζουν οι Αγιογράφοι από την Κουλιακιά. Οι Κουλακιώτες αγιογράφοι φαίνεται ότι λειτουργούσαν ως συντεχνία και ο πατέρας μεταβίβαζε την τέχνη του στον γιο του. Έργα τους έχουν διασωθεί τόσο σε ιερούς ναούς στην πόλη της Θεσσαλονίκης όσο και σε διάφορα χωριά της κεντρικής Μακεδονίας. Τα χρονικά όρια της δράσης των

Κουλακιωτών αγιογράφων ξεκινούν από τον 18ο αιώνα, το 1784, διατρέχουν όλο τον 19ο αιώνα και φτάνουν ως τις αρχές του 20ου, το 1906.

Η Κουλιακιά αποτέλεσε την έδρα της Επισκοπής Καμπανίας. Όπως ήδη αναφέρθηκε τον 18ο αιώνα στην Κουλιακιά ενδιέτριβε ο περίφημος επίσκοπος Θεόφιλος Παφίλης. Παρέμεινε επίσκοπος Καμπανίας για μισό περίπου αιώνα, από το 1749 ως το 1795. Διασώζονται τα ονόματα των επισκόπων του 19ου αιώνα που αποτελεί αδιάψευστο μάρτυρα όχι απλά της ύπαρξης του οικισμού αλλά και της ακμής που γνώριζε κατά περιόδους. Στις αρχές του 19ου αιώνα ο επίσκοπος Καμπανίας Νεόφυτος εμφανίζεται σε καταλόγους συνδρομητών βιβλίων στη Θεσσαλονίκη.

Στα τέλη του 19ου αιώνα η επισκοπή Καμπανίας αντιμετώπισε σοβαρά οικονομικά προβλήματα με τη διόγκωση των χρεών της, ζήτημα που απασχόλησε αρκετές φορές και την Επισκοπική Σύνοδο Θεσσαλονίκης. Έτσι, από τον Ιούνιο του 1879 ως τον Φεβρουάριο του 1882 συγχωνεύθηκε προσωρινά με τη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Αυτό το χρονικό διάστημα η επισκοπή με τυπική έδρα την Κουλιακιά διοικείται από αρχιερατικούς επιτρόπους που κατά βάση βρίσκονται στη Θεσσαλονίκη. Μάλιστα για το ίδιο θέμα ο επίσκοπος Παρθένιος ήρθε σε έντονη αντιπαράθεση με τους προκρίτους της Κουλακιάς. Να επισημανθεί ότι η επισκοπή Καμπανίας αναφέρεται ήδη από τον 10ο αιώνα ως επισκοπή υποκείμενη της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης.

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα λειτουργούσαν στην Κουλιακιά διάφορα σχολεία-ήδη από το 1838 υπάρχει αναφορά για τη λειτουργία δημοτικού σχολείου. Όμως, το 1880 οικοδομήθηκε το κτήριο του 1ου Δημοτικού Σχολείου με δαπάνη της Εκκλησίας και της Κοινότητας και το 1885 το δεύτερο δημοτικό σχολείο, σύμφωνα με τον Αθανάσιο Κράββα. Το 1ο Δημοτικό εξελίχθηκε αργότερα σε Παρθεναγωγείο. Μετά το 1885 διασώζονται τόσο τα ονόματα

δασκάλων όσο και η παιδαγωγική μέθοδος, που ήταν κυρίως η αλληλοδιδασκτική. Οι δάσκαλοι κατάγονταν τόσο από την Κουλιακιά όσο και από άλλα μέρη της Μακεδονίας. Βέβαια, υπάρχει αναφορά ότι ήδη από τον 18ο αιώνα υπήρχε σχολείο στην Κουλιακιά με την μέριμνα του επισκόπου Θεοφίλου Παφίλη.

Το 1891-1892 σύμφωνα με το Προξενείο Θεσσαλονίκης στην Κουλιακιά λειτουργούσαν δύο δημοτικά σχολεία (το ένα ήταν μάλιστα Παρθεναγωγείο). Στο δημοτικό φοιτούσαν 120 μαθητές και υπηρετούσαν 3 δάσκαλοι, ενώ στο Παρθεναγωγείο 170 μαθήτριες με μία δασκάλα. Παράλληλα, τα σχολεία της Κουλιακιάς ενισχύονται με βιβλία από τον «Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης».

Στα τέλη του 19ου αιώνα οι κάτοικοι της Κουλιακιάς έπασαν θύματα των διαφόρων πιέσεων και εκβιασμών που ασκούσαν σε βάρος του οι Γκέγκηδες Αρβανίτες που τρομοκρατούσαν με την ανοχή της οθωμανικής διοίκησης την ύπαιθρο και απαιτούσαν από τους Κουλιακιώτες διάφορα χρηματικά ποσά.

Τον 19ο αιώνα η Κουλιακιά είχε την ευτυχία να αναδείξει δύο ποιητές με ακτινοβολία πέραν των πολύ στενών ορίων της κωμόπολης. Ο Χαρίτων Παπουλιάς εργάστηκε ως ιατρός, αλλά διακρίθηκε για το ποιητικό του έργο. Ο γιος του Γεώργιος Παπουλιάς, κι αυτός εγκατεστημένος στη Θεσσαλονίκη διακρίθηκε ως σατιρικός ποιητής. Στα λίγα που ποιητικά τους κείμενα που είναι γνωστά σήμερα διακρίνουμε την αγάπη για τον τόπο τους καθώς και την ξεκάθαρη ελληνική εθνική τους συνείδηση. Από τους στίχους τους μπορούμε να αντλήσουμε πολύτιμες πληροφορίες για τη ζωή των Κουλιακιωτών τον 19ο αιώνα, την καθημερινή ζωή και αλλά και το φρόνημά τους. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Χαρίτων Παπουλιάς βραβεύτηκε το 1873 στον Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό για την ποιητική του συλλογή «Δάκρυα» και ξεχωρίζει

το ποίημά του «Μάννα Μακεδονία», ένα ποίημα με εναργέστατο αλυτρωτικό περιεχόμενο. Μάλιστα ο Αθανάσιος Κράββας για τον Χαρίτωνα Παπουλιά αναφέρει ότι εργάστηκε «εντατικώτατα ως ιεραπόστολος μεταξύ των Βουλγάρων» συνδέοντας έτσι τη δράση του με τον Μακεδονικό Αγώνα.

Η αυγή του επόμενου αιώνα θα βρει την Μακεδονία να συγκλονίζεται από τον Μακεδονικό Αγώνα. Η Κουλιακιά έδωσε τον παρόν ποικιλοτρόπως στον αγώνα του ελληνισμού για τη διάσωση της Μακεδονίας. Στις 21-22 Οκτωβρίου του 1912 ο ελληνικός στρατός εισήλθε στην Κουλιακιά απελευθερώνοντάς την και οι Κουλιακιώτες με απaráμιλλη αυταπάρηση και αυτοθυσία βοήθησαν τον ελληνικό στρατό να κατασκευάσει γέφυρες προκειμένου να φτάσει εγκαίρως και πρώτος στη Θεσσαλονίκη και να την απελευθερώσει στις 26 Οκτωβρίου. Βέβαια, δεν θα επεκταθώ στα ζητήματα αυτά καθώς δεν εμπίπτουν στο αντικείμενο των εργασιών του συνεδρίου.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα η Κουλιακιά παραμένει ένα κεφαλοχώρι του Κάμπου που παρά τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης και τις συνεχείς πλημμύρες του Αξιού, σημειώνεται αξιόλογη οικονομική και πνευματική δραστηριότητα.

Βιβλιογραφία

Αθανασιάδου-Κωτίδου Ελένη, «Ιστορικά στοιχεία για την πεδιάδα της Θεσσαλονίκης στα χρόνια της Τουρκοκρατίας» στο Θεσσαλονίκη, τ.6ος, Επιστημονική επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 2002

Βακαλόπουλος Α., Θεσσαλονικια και άλλα Μακεδονικά Μελετήματα δημοσιευμένα μεταξύ 1981-1990, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991

Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992

Βουδούρης Α., «*Η επισκοπή Καμπανίας κατά την περίοδο της προσωρινής υπαγωγής της στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης*», στο *Μελετήματα Ημαθίας*, τ. 1. Βέροια 2010.

Γαβρά Ελένη (επιμέλεια έκδοσης), *Χαλάστρα και η ευρύτερη περιοχή, Ιστορικό, πολιτιστικό και οικιστικό απόθεμα*, εκδ. Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2017

Γαρίτσης Κ. (επιμέλεια-εισαγωγή-έκδοση), *Η Κουλιακιά (Χαλάστρα Θεσσαλονίκης), Τεκμήρια τοπικής ιστορίας της περιόδου 1869-1934 από ανέδικοτο χειρόγραφο του δασκάλου Αθανασίου Κράββα*, Αθήνα 2009

Γκλαβέρης Θ., *Ο Κάμπος της Θεσσαλονίκης, Μια αναδίφηση στη διαχρονική πορεία του*, Θεσσαλονίκη 1998

Γκλαβέρης Θ., *Εκ δυσμών, Μια διαχρονική ενατένιση της ιστορίας της Θεσσαλονίκης και του κάμπου της*, εκδ. Fylatos, Θεσσαλονίκη 2021

Γρηγορίου Αλέξανδρος – Χεκίμογλου Ευάγγελος, *Η Θεσσαλονίκη των Περιηγητών, 1430-1930*, εκδ. Μίλητος, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2008

Δημητριάδης Β., «*Φορολογικές κατηγορίες των χωριών της Θεσσαλονίκης*» στο *Μακεδονικά*, τ. Κ', Θεσσαλονίκη 1980

Ευγενίδου Δέσποινα, *Μια συντεχνία Αγιογράφων του 19ου αιώνα από την Κουλικιά*, Θεσσαλονίκη 1982, *Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*

Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, *«Η εκπαιδευτική δραστηριότητα στην πόλη της Θεσσαλονίκης κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα»* στο Θεσσαλονίκη, τ.6ος, Επιστημονική επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 2002

Θεοχαρίδης Τάκης- Τζαλαμάνης Θεόδωρος, *Χαλαστραίων Πόλις, Χαλάστρα* 2006

Καραθανάσης Α., *Θεσσαλονίκη και Μακεδονικά*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996

Κουλιούφας Χ., *Ο Θεόφιλος Καμπανίας και η εποχή του*, Θεσσαλονίκη 2000

Μοσχόπουλος Γ., *Το Ρουμλούκι (Καμπανία)κατά την ύστερη οθωμανοκρατία 1830-1900*, Θεσσαλονίκη 2019

Παπαγεωργίου Αθ. Β., *Ο Μακεδονικός Αγώνας στην Επισκοπή Μακεδονίας*, Σίνδος 2006

Παπάζογλου Α., *«Η Θεσσαλονίκη κατά τον Μάιο του 1821»* στο Μακεδονικά, τ.1, Θεσσαλονίκη 1940

Πλατανιώτης Λ., *Η Χαλάστρα και ο Κάμπος της Θεσσαλονίκης, Άγνωστες πτυχές της ιστορίας*, εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2020

Σχινά Ν., *Οδοιπορικά Σημειώσει Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα 1886

Χεκίμογλου Ε., *Θεσσαλονίκη, Τουρκοκρατία & Μεσοπόλεμος, Κείμενα για την ιστορία και την τοπογραφία της πόλης*, εκδ. Έκφραση/UniversityStudioPress, Θεσσαλονίκη 1996

Ο θεσμός της χορηγίας ως παράγοντας ανάπτυξης φιλελευθέρων ιδεών και η συνδρομή του στην Ελληνική Επανάσταση.

Όλγα Κούρτογλου

Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

στην Σχολή Οικονομικών Επιστημών

Εισαγωγή

Η έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης υπήρξε το αποτέλεσμα μιας μακράς εξελικτικής διαδικασίας. Μιας διαδικασίας που προέκυψε από τις διακηρύξεις της Γαλλικής Επανάστασης και της διάδοσης των ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Οι φορείς που την στήριξαν ήταν πολλοί, ξεχωρίζουν ωστόσο οι Έλληνες των παροικιών οι οποίοι μέσα από τις χορηγίες τους βοήθησαν στην διάδοση της παιδείας και της μετεκένωσης των φωτισμένων ιδεών, όπως έλεγε ο Αδαμάντιος Κοραής, στο υπόδουλο γένος. Κύριο μέλημα όλων των Ελλήνων της διασποράς υπήρξε η εθνική ανεξαρτησία και η διαμόρφωση ενός πολιτεύματος που θα βασίζεται στην καθολική συμμετοχή των πολιτών και στην ευνομία. Με άλλα λόγια ο θεσμός της χορηγίας υπήρξε άρρηκτα συνδεδεμένος με την ανάπτυξη φιλελεύθερων ιδεών και του δημοκρατικού ιδεώδους.

Η Ελληνική Επανάσταση

Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί αρκετές απόψεις για τους λόγους που προκάλεσαν την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Δύο είναι οι επικρατέστερες: η πρώτη αφορά στην βαθιά οικονομική κρίση η οποία έπληττε την Οθωμανική αυτοκρατορία και έκανε τους μικρομεσαίους φτωχούς και τους φτωχούς φτωχότερους οδηγώντας τους στην οικονομική εξαθλίωση. Η δεύτερη άποψη αφορά στην νέο αναδειχθείσα τάξη των εμπόρων δίπλα σε αυτήν των Φαναριωτών και την παραδοσιακή αριστοκρατία οι οποίες απολάμβαναν οικονομική ευμάρεια αλλά καθόλου πολιτική ισχύ. Και στις δύο απόψεις κοινός στόχος είναι ένας: να ανατραπεί η πολιτική κατάσταση. Αυτό θα ωφελούσε όλες τις κοινωνικές ομάδες. Έτσι καπεταναίοι τάχθηκαν στο πλευρό των κτηματιών, με τους χρηματιστές και μεγαλέμπορους της Κωνσταντινούπολης και των παροικιών, μαζί με ακτήμονες και μικροαγρότες, με αξιωματούχους της Οθωμανικής αυλής για να πετύχουν τον στόχο τους: την ανατροπή του πολιτικού σκηνικού. Με αυτόν τον τρόπο θα διεκδικούσαν συμμετοχή στα πολιτικά δρώμενα. Άμεση ή έμμεση. Ωστόσο ο δρόμος ήταν μακρύς.

Σε μια συγκυρία που η σκιά της Ιερής Συμμαχίας έπεφτε βαριά σε όλη την Ευρώπη κάθε κίνηση για ελευθερία και αυτονομία των λαών θεωρούνταν ύποπτη και καταστέλλονταν αμέσως. Για τον λόγο αυτόν η ιδέα της Ελληνικής Επανάστασης έπρεπε να περάσει με ακίνδυνο τρόπο. Έπρεπε να καταστεί σαφές σε όλη την Ευρώπη πως η Ελληνική Επανάσταση δεν είχε ως στόχο την ανατροπή του παλαιού καθεστώτος αλλά την απομάκρυνση ενός βάρβαρου δυνάστη από ένα λαό που είχε ιστορικά δικαιώματα στην περιοχή. Πράγματι, μέσα από μακροχρόνιους και σκληρούς αγώνες οι Έλληνες κατάφεραν και απέκτησαν την εθνική κυριαρχία τους. Επιπλέον σηματοδότησαν την απαρχή

της διάλυσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, και αυτό ήταν κάτι που οι Οθωμανοί δεν ξεπέρασαν ποτέ μέχρι σήμερα.

Η Επανάσταση του 1821 ήταν μια επανάσταση εθνική, εμπνευσμένη από την γαλλική Επανάσταση του 1789, όπως την κρυστάλλωσαν οι Ναπολέοντειοι πόλεμοι με κύριο αίτημα τους, την αρχή των εθνικοτήτων: όλα τα έθνη εναντίον των τυράννων. Το ίδιο διακήρυττε και ο «Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα Βελεστινλή. Τον πατριωτικό αυτό ενθουσιασμό προβλημάτισε το Καμποφόρμιο: επανάσταση με δημοκρατική ιδεολογία, δηλαδή αστική, με αστική τάξη τους βιοτέχνες, τους πλοιοκτήτες και τους εμπόρους. Δεν αντιστοιχούσαν σε μια «τρίτη τάξη» -κυριολεκτικότερα κατάσταση- που αναζητούσε τη συμμετοχή της στην εξουσία, μάλιστα ανατρέποντας τις βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας και μετατρέποντας την οριζόντια σε κάθετη κινητικότητα. Ο διαχωρισμός κατακτητή (Οθωμανική αυτοκρατορία) και κατακτημένου (χριστιανική κοινωνία) μετέτρεπε την κοινωνική σύγκρουση σε σύγκρουση κυριάρχων και κυριαρχούμενων· πολιτική και όχι οικονομική.

Αυτό βέβαια μπορούσε να γίνει αντιληπτό σε ένα μικρό μέρος των Ελλήνων. Κυρίως αυτών που ζούσαν στο εξωτερικό και ήταν μέτοχοι υψηλής παιδείας και ενήμεροι για τις σύγχρονες εξελίξεις που διαδραματιζόταν στον κόσμο. Ήταν πολύ δύσκολο να αγγίξουν τον ραγιά ο οποίος διαβιούσε στην υπόδουλη πατρίδα του και βασική μέριμνα του αποτελούσε η επιβίωση. Χρειαζόταν μεγάλος αγώνας για να ανασυσταθεί το ένδοξο περιελθόν και να γίνουν οικείοι όροι όπως έθνος, εθνική συνείδηση, αυτονομία και αυτοδιάθεση των λαών και τόσοι άλλοι. Η αρχή έπρεπε να γίνει από την παιδεία. Μια παιδεία η οποία θα προετοίμαζε το ελληνικό έθνος για μια φιλελεύθερη και δημοκρατική στροφή στην διακυβέρνηση του.

Το εύρος και η σημασία της συμβολής των Ελλήνων της διασποράς στη θεμελίωση δημόσιας υποδομής στο χώρο της εκπαίδευσης φωτίζεται από ένα κείμενο του Κωνσταντίνου Δοσίου, ευεργέτη του ίδιου και πολιτευτή, από τη Βλάτση Μακεδονίας: «...αι ιδέαι εις εν έθνος είναι και ανταί πλούτος αυτού του έθνους, διότι δεν αρκεί να θέλει τις το καλόν, αλλά πρέπει να ηξεύρει πού ενρίζεται και πως πράττεται το καλόν. Ο μακαρίτης Στουρνάρης είχε και την διάθεαιν και τας γνώσεις. Είχε προσέτι και τα την δύναμιν, ήτις ευρίζεται μόνον εις ολίγους εκ των έξω ζώντων Ελλήνων, εις δε την Ελλάδα δεν απαντάται εις κανένα σχεδόν εξαιρουμένης της Κυβερνήσεως, ήτις διαθέτει τα εκατομμύρια τον προϋπολογισμού και έχει το δικαίωμα να διατάπτει λεγεώνας υπαλλήλων, διεσπαρμένων επί της επιφανείας του κράτους. Επειδή όμως, και τούτο είναι το μεγαλύτερον της Ελλάδος δυστύχημα, η Κυβέρνησιςσυγκροτουμένη εξ ανδρών αμαθών και φιλαύτων, στερείται και της καλής διαθέσεως και των αναγκαίων γνώσεων, έπεται ότι η δύναμις της αποβαίνει επιβλαβής, ή τουλάχιστον, ανωφελής, και οι Έλληνες, απηλπισμένοι εξ αυτής, στρέφουσι τα βλέμματά των προς τας ιδιωτικάς δυνάμεις και προσπαθείας, αίτινες και εκκλησίας κατεσκεύασαν και Πανεπιστήμιον ωκοδόμησαν, και Βιβλιοθήκην συνεκρότησαν, και Φιλεκπαιδευτικήν Εταιρείαν ωργάνισαν και... ΠαρθENAγωγειόν ανεγείρουσι και Εκκλησιαστικόν φροντιστήριον εσύστησαν. Αύτη είναι η αιτία, δια την οποίαν η κοινή γνώμη εθεώρησεν ως δυστύχημα μέγιστον και κοινόν τον θάνατον τον μακαρίτη Στουρνάρη, μολονότι αι χρηματικά δυνάμεις των ιδιωτών, οποιαιδήποτε και αν ώσιν, είναι μηδέν παραβαλλόμεναι προς τας χρηματικάς της Κυβερνήσεως δυνάμεις, αίτινες κατ' έτος ανακυκλούνται, εν ω εκείναι διά της ευεργεσίας ελαττούνται και εξαντλούνται....» (ΚουτουξιάδουΕλένη, Εθνική Ευεργεσία και Νεοελληνική Εκπαίδευση (1930-1913)).

Η πιο άμεση βοήθεια υπήρξε ο εμπλουτισμός των βιβλιοθηκών. Αξιοσημείωτη είναι η προσφορά του δασκάλου Αμπελακιώτη από το Παρίσι, στις αρχές του 1822, ο οποίος στέλνει με τον εξάδελφο του Διαμαντή Μανιάρη, στη Βουλή των Ελλήνων, πολιτικά, ιστορικά, οικονομικά και φιλοσοφικά βιβλία «*χρήσιμα εις σύνταξιν της Ελληνικής Πολιτείας [...] τα όποια αγαπούσα να σταθώσιν εις την Βουλήν [...] διά να τα άναγινώσκουσιν οι δυνάμενοι να ώφεληθώσιν από αυτά και να ώφελήσωσι το Γένος*». Και φυσικά πρόκειται για ένα κόστος μεγάλο το οποίο κάλυψε εξολοκλήρου ο δάσκαλος Αμπελακιώτης.

Και μετά την επανάσταση ωστόσο η χορηγία αποτελούσε μηχανισμό στήριξης της εκάστοτε κυρίαρχης ιδεολογίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι υποτροφίες που είχε θεσπίσει ο Όθωνας για Έλληνες φοιτητές της σχολής καλών τεχνών με στόχο την μετεκπαίδευση τους στην σχολή του Μονάχου. Η προσπάθεια του αυτή συνδέθηκε με το κίνημα του Ακαδημαϊσμού προκειμένου να συνδεθεί το καλλιτεχνικό παρόν της Ελλάδας με εκείνο της κλασικής αρχαιότητας. Παράλληλα αναδεικνυόταν καθαρά κάθε ελληνικό στοιχείο σε μια προσπάθεια να εξωραϊστεί η μακραινώνη Οθωμανική κυριαρχία. Με αυτόν τον τρόπο οι κλέφτες και οι αμαρτωλοί επαναπροσδιόρισαν την θέση τους στην ιστορία, ο άτακτος στρατός της επανάστασης πρόβαλε έναν πιο εθνικό χαρακτήρα και τα λαϊκά στρώματα έβλεπαν τον μονάρχη τους με καλύτερη διάθεση. Εκτός από αυτό όμως υπήρχε και μια άλλη διάσταση. Οι ιστορίες που αφηγούνταν τα έργα όλων αυτών των υποτρόφων του Μονάχου αποτελούσαν ένα είδος υπόμνησης στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα πως η ανεξαρτησία δεν αποκτήθηκε μόνο με τις ενέργειες σπουδαίων και επιφανών ανδρών αλλά και με την ηρωική αυτοθυσία απλών ανθρώπων οι οποίοι προσέφεραν ακόμη και την ίδια τους την ζωή. Σε κάθε περίπτωση ο θεσμός της χορηγίας είχε πάντοτε ως στόχο του

την εμπλοκή της κοινωνίας με την άρχουσα τάξη. Ακόμη και όταν οι δωρεές προερχόταν από το παλαιό καθεστώς.

Ακριβώς με αυτούς τους όρους οι Έλληνες διανοητές και χάρη στην υποστήριξη των οικονομικά εύρωστων στρωμάτων εξέφρασαν και ερμήνευσαν τις τάσεις και τις δυνατότητες που υπήρχαν στον Ελληνικό χώρο και έθεσαν στην συνείδηση των συμπατριωτών τους μια πρόταση για ένα κοινό εθνικό μέλλον στο οποίο θα συμμετείχαν όλες οι κοινωνικές ομάδες του τόπου. Μεταξύ των επιχειρημάτων τους πρότειναν μια πολιτισμική και πολιτική αναδιάρθρωση, ανάλογα με αυτήν της Δυτικής Ευρώπης η οποία θα οδηγούσε σε ρήξη με την προηγούμενη κοινωνική και ιδεολογική πραγματικότητα.

Ο πνευματικός, πολιτικός και πολιτισμικός επαναπροσδιορισμός ο οποίος προαναφέρθηκε μόνο μέσω της παιδείας θα μπορούσε να υλοποιηθεί. Με αρωγό αυτή θα μπορούσε να προσδιοριστεί εκ νέου η εθνική ταυτότητα του υπόδουλου γένους και να επανασυνδεθεί με τις ρίζες του, το αρχαίο ελληνικό παρελθόν. Να ανασύρει από την μνήμη του τους Περσικούς πολέμους και να τους παραλληλίσει με τον αγώνα του ενάντια στην καταπίεση του Οθωμανικού ζυγού. Όπως τα κατάφερε τότε έτσι θα τα κατάφερε και τώρα. Οι Έλληνες ήταν πάντα υπέρμαχοι της δημοκρατίας. Και όπως οι πολεμιστές της οπλιτικής φάλαγγας, κατά την αρχαιότητα, οι οποίοι υπερασπιζόταν την χώρα τους είχαν δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά. Έτσι και οι ραγιάδες που μάχονταν για την εθνική παλιγγενεσία την επαύριον του αγώνα θα διεκδικούσαν μερίδιο στην πολιτική ζωή του τόπου.

Όλοι αυτοί οι οικονομικοί, γεωπολιτικοί, ιδεολογικοί και πολιτισμικοί παράγοντες θα εντείνουν την δυναμική προς την Επανάσταση κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, περίοδο του ώριμου και πιο μαχητικού

νεοελληνικού Διαφωτισμού. Όταν τον Μάρτιο του 1821 ξεκίνησε ο αγώνας για την ανεξαρτησία, στο γένος των Γραικών (ή Ρωμαίων/Ρωμιών) είχε πια, σε μεγάλο βαθμό διαμορφώσει την συνείδηση του έθνους των Ελλήνων. Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 ήταν η μόνη από τα ευρωπαϊκά επαναστατικά κινήματα της περιόδου το οποίο στέφθηκε με επιτυχία.

Καταλυτική συμβολή στις εξελίξεις είχε και ο ελληνισμός των παροικιών. Οι οικονομικές εξελίξεις, όπως η επανασύνδεση των εμπορικών σχέσεων της οθωμανικής αυτοκρατορίας με τις χώρες της δυτικής Ευρώπης και η ανάπτυξη εμπορικών δικτύων, σε συνάρτηση και με άλλες πολιτικές και κοινωνικές αιτίες, όπως πολεμικές συρράξεις, είχαν ως αποτέλεσμα από τα τέλη του 17ου και κυρίως τον 18ο αιώνα να προκληθούν μεγάλα ρεύματα οικονομικής μετανάστευσης. Στο τέλος του 18ου αιώνα είχαν σχηματιστεί σημαντικές ελληνικές παροικίες σε πόλεις της δυτικής, ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης, στα Βαλκάνια και στη νότια Ρωσία. Όταν οι παροικίες είχαν αριθμητική δύναμη και οργανωμένη συγκρότηση, μπορούσαν να αναγνωριστούν από την χώρα υποδοχής, να εγείρουν διεκδικήσεις και να εξασφαλίσουν την οικονομική άνοδο και επιβίωσή τους. Στο πλαίσιο των στόχων των παροικιακών κοινοτήτων ήταν η ανέγερση εκκλησίας, ευαγών ιδρυμάτων και σχολείων για τη διατήρηση της γλώσσας και την άσκηση θρησκευτικών λειτουργιών, ενώ παράλληλα συντηρούνταν και οι δεσμοί με την πατρίδα. Τέτοιες παροικίες σχηματίστηκαν, εκτός από τη Βενετία όπου είχε ήδη μια μακρά παρουσία από τους προηγούμενους αιώνες, στη Βιέννη, στην Τεργέστη, στη Βουδαπέστη, στη Μασσαλία, στην Οδησό και αλλού. Οι παροικίες αποτέλεσαν σημαντικές εστίες, όπου ρίζωσαν, αναπτύχθηκαν και στη συνέχεια διαδόθηκαν προς τις οθωμανοκρατούμενες περιοχές οι νεωτερικές ιδέες.

Οι επιφανείς Έλληνες αυτών των παροικιών ποτέ δεν ξεχνούσαν την υποδουλωμένη πατρίδα τους. Πάντα υπήρξαν μεγάλοι αρωγοί της παιδείας με την αποστολή βιβλίων, όπως είδαμε και παραπάνω, την ίδρυση σχολείων ακόμη και με την θέσπιση υποτροφιών. Πολλοί δε από αυτούς διετέλεσαν αξιωματούχοι στις αυλές Ευρωπαίων ηγεμόνων και αφού είχαν εξασκηθεί στον πολιτικό στίβο επέστρεφαν στην πατρίδα να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, αναφέρουμε χαρακτηριστικά τους Φαναριώτες ως υψηλούς αξιωματούχους της Υψηλής Πύλης, τους Υψηλάντη και Καποδίστρια ως πρώην Υπουργούς εξωτερικών του Τσάρου και πλήθος άλλων. Πολλοί εξ αυτών θα διεκδικούσαν μερίδιο στην διακυβέρνηση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και θα συγκρούονταν με τους πρωτεργάτες της Επανάστασης στην υπόδουλη Ελλάδα. Ο καθένας από το μετερίζι του προσέφερε το καλύτερο για την πατρίδα. Στις ελληνικές παροικίες πραγματοποιήθηκε σημαντικό μέρος της συγγραφικής, εκδοτικής και εκπαιδευτικής δράσης εκπροσώπων του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Από τις παροικίες, τέλος, ξεκίνησαν και καλλιεργήθηκαν οι επαναστατικές ιδέες: η περίπτωση της Φιλικής Εταιρείας, της μυστικής επαναστατικής οργάνωσης που ιδρύθηκε το 1814 στην Οδησό από Έλληνες πάροικους, είναι η πιο ενδεικτική.

Συμπερασματικά αναφέρεται πως ο θεσμός της χορηγίας προσέφερε πνευματική ανάπτυξη και ανακούφιση στο υπόδουλο γένος και ταυτόχρονα ενίσχυε τα φιλελεύθερα και δημοκρατικά ιδεώδη με την στήριξη της παιδείας, την παροχή συγγραμμάτων, το χτίσιμο σχολείων κλπ. Παράλληλα προσέθετε ιδιαίτερη αίγλη στον χορηγό. Η ανάληψη μιας χορηγίας αποτελούσε τιμή για όποιον την αναλάμβανε γιατί συνέβαλε στην ενίσχυση του αγώνα,

προσέφερε άμεση βοήθεια στο γένος και έτσι συνεπικουρούσε στην εθνική αποκατάσταση.

Βιβλιογραφία

<http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:9l77HO-reoQJ:scholar.google.com> Προσπελάστηκε την 16/03/2021

<https://www.kathimerini.gr/culture/421919/profiteies-astoi-kai-listes-to-1821/?> Προσπελάστηκε την 16/03/2021

https://www.kathimerini.gr/society/561295252/i-teleia-kataigida-toy-1821-oi-paragontes-epitychias-mias-paliggenesias/?fbclid=IwAR3feRBhGjJO0-ulZI_A2CIQ7DSeNds4c6VI270uaCh9m3y_YQChQr1uuxk Προσπελάστηκε την 16/03/2021

http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/category_lib/Afieromata/Eikosiena/
Βακαλόπουλος Απ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμος Ε, Θεσσαλονίκη 1980.

Δημαράς Κ.Θ. *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα 1980

Κιτρομηλίδης Μ.Π, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996.

Κιτσίκης Δ., *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας:1280-1924*. Εστία, Αθήνα 1988.

Κουτουξιάδου Ελένη, *Εθνική Ευεργεσία και Νεοελληνική Εκπαίδευση (1930-1913)*. Διδακτορική

Διατριβή.http://www.apostolikidiakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/category_lib/Afieromata/Eikosiena/text1821/%CE%95% Προσπελάστηκε την 23/03/2021.

Μαργαρίτης, Γ. κ.ά., *Ελληνική Ιστορία, Τόμος Γ' Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 1999.

Petrooulos J., "Η προεπαναστατική πολιτική παράδοση" στο Γ. Δερτικής - Κωστής Κ., (επιμ.), *Θέματα νεοελληνικής ιστορίας (18ος- 20ος αιώνας)*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή 1991, σ. 109-22.

Τσαούσης Δ. (επιμ), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Εστία, Αθήνα 1984.

Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμοι 1-4, φωτομ. Έκδοση της Εταιρείας Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα χ.χ. (1963).

Crawley C.W., *The Question of Greek Independence, 1821-1833*, Cambridge 1930.

Zakynthinos D. *The Making of Modern Greece. From Byzantium to Independence*, Basil Blackwell, Oxford 1976.

MadranRobert (sous la direction de) *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, Paris 1989.

Ο εκ Σιάτιστας "Απόστολος" της Φιλικής Εταιρείας στην Αττικοβοιωτία Αθανάσιος Ζαρίφης

Νικόλαος Τρικαλίτης

Οικονομολόγος-Δημοσιογράφος

Καλημέρα σας από τη Θήβα από την Ρούμελη.

Ευχαριστώ πολύ για την πρόσκληση για την συμμετοχή μου στο συνέδριο σας που πιστεύω ότι θα συμβάλει τα μέγιστα στην ανάδειξη πολλών σημαντικών γεγονότων που αφορούν την Επανάσταση του 1821 σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας.

Είναι γεγονός και αυτό αποδεικνύεται ότι οι υπόδουλοι Έλληνες από όπου και αν κατάγονταν, βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή για την προετοιμασία αλλά και με την παρουσία τους στους αγώνες της Εθνεγερσίας. Άλλωστε ο Νικόλαος Κασομούλης – το όνομα του οποίου έχει ο Σύλλογος των Επιστημόνων σας – έχει σημαντική παρουσία στη περιοχή μας και ιδιαίτερα στη πατρίδα μου τη Θήβα συμμετέχοντας σε πολλές μάχες στην Βοιωτία.

Στα τελευταία χρόνια της Επανάστασης όντας στο επιτελείο του Δ. Υψηλάντη, παίρνει μέρος στη φονικότατη μάχη μέσα στη πόλη της Θήβας τον Ιούλιο του 1829, καθώς και στη τελευταία μάχη της Επανάστασης στη Πέτρα Βοιωτίας τον Σεπτέμβριο του 1829.

Για ένα τέτοιο πρόσωπο με καταγωγή από τη Σιάτιστα της Μακεδονίας θα αναφερθώ. Είναι ο Αθανάσιος Ζαρίφης ο "Απόστολος της Φιλικής Εταιρείας", 'πρόσωπο που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην προετοιμασία, στην οργάνωση

αλλά και με την συμμετοχή του στην Επανάσταση στην Ρούμελη και ιδιαίτερα στην Βοιωτία και την Αττική.

Πριν αναφερθώ στη δράση του Αθανασίου Ζαρίφη θα ήθελα με λίγα λόγια να αναφέρω πως ήταν η κατάσταση την περίοδο πριν την Επανάσταση στη Βοιωτία, και ιδιαίτερα στη Θήβα και τη Λιβαδειά.

Η μεν Λιβαδειά – η Γκιαούρ Λιβαδειά – όπως την έλεγαν οι Τούρκοι, -λόγω της παρουσίας των πολλών Ελλήνων - είχε πληθυσμό 12.000 από τους οποίους οι 10.000 είναι Έλληνες. Η Λιβαδειά έχει μεγάλη οικονομική άνθηση και ανάπτυξη τα δε προϊόντα της – λόγω του εύφορου κάμπου - ταξιδεύουν από τα λιμάνια του Κορινθιακού σε όλες τις χώρες της Ευρώπης. Μάλιστα αποτελεί διακαή πόθο του Αλή Πασά να την εντάξει στο Πασαλίκι του.

Η Λιβαδειά τις παραμονές της Επανάστασης

Αντίθετα η Θήβα αποτελεί Στρατηγικό κόμβο μια και βρίσκεται στον μοναδικό δρόμο από τα βόρεια προς την Αττική και την Πελοπόννησο, η πόλη είναι για σχεδόν δυο αιώνες Στρατιωτικό κέντρο των Οθωμανικών στρατευμάτων. (Στις παραμονές της Επανάστασης οι Τουρκικές δυνάμεις που σταθμεύουν σε μόνιμη βάση στη Θήβα υπερβαίνουν τις 5.000 άνδρες. Ουσιαστικά η πόλη στρατοκρατείται.

Η Θήβα τις παραμονές της Επανάστασης

Να έρθουμε τώρα στον Αθανάσιο Ζαρίφη.

Ο Αθανάσιος Ζαρίφης γεννήθηκε το 1770 στην Σιάτιστα της Δυτικής Μακεδονίας.

Ασχολήθηκε με το εμπόριο και ανέπτυξε εμπορικές δραστηριότητες και συναλλαγές στις Παραδουνάβιες χώρες και στη Ρωσία, από όπου απέκτησε σημαντική περιουσία.

Από νεαρός είχε έντονο το αίσθημα της φιλοπατρίας και της αγωνιστικής διάθεσης. Στην Οδησό όπου έχει –τα πρώτα χρόνια -την έδρα της η Φιλική Εταιρεία μυείται από τους πρώτους στο μυστικό της και είναι έτοιμος να αναλάβει δράση. Προς το τέλος του 1817 στέλνεται με ειδική αποστολή στην Βοιωτία ως “Απόστολος” με σαφείς εντολές να μεταδώσει το μυστικό της εταιρείας στη Βοιωτία κυρίως αλλά και στην Αττική καθοριστικές περιοχές για την έναρξη του Απελευθερωτικού Αγώνα.

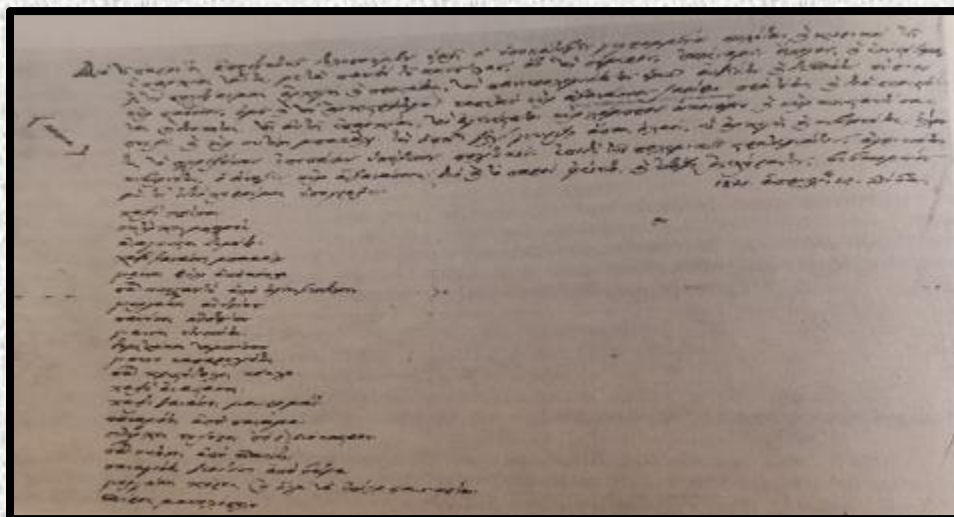
Εγκαθίσταται στη Λιβαδειά – μεγάλο οικονομικό κέντρο της Στερεάς Ελλάδος – με το πρόσχημα των οικονομικών δραστηριοτήτων – και αρχίζει τις μυσίες – έχοντας σαν άμεσους συνεργάτες τους Λιβαδείτες Δήμο Αντωνίου και Λάμπρο Καπουράλη. Έτσι μπαίνουν στο μυστικό της Εταιρείας ο μεγάλος πλούχοντας της Λιβαδειάς Λογοθέτης, ο Αθανάσιος Διάκος, ο οπλαρχηγός Βασίλης Μπούσγος και πολλοί πρόκριτοι, έμποροι και κληρικοί της Λιβαδειάς.

Επειδή αυτή η κινητικότητα του άρχισε να προκαλεί σοβαρές υποψίες και για να αποφύγει τους Τούρκους καταφεύγει στο μοναστήρι του Οσίου Λουκά. Εκεί σχεδιάζει πως θα μεταφέρει το μήνυμα της Φιλικής Εταιρείας στην Θήβα – που είναι μια πολύ δύσκολη περιοχή, λόγω της παρουσίας των τουρκικών στρατευμάτων. Με βοηθό τον Γιάννη Λάππα έρχεται στην Θήβα το 1819 και αρχίζει το έργο του.

Μυείται πρώτα ο Δεσπότης Θήβας Ανανίας και οι πρόκριτοι και έμποροι Νικόλαος Αντωνάδης, Ζήσης Βασιλείου, Λάμπρος Οικονόμου, Σ. Σαπουντζής,

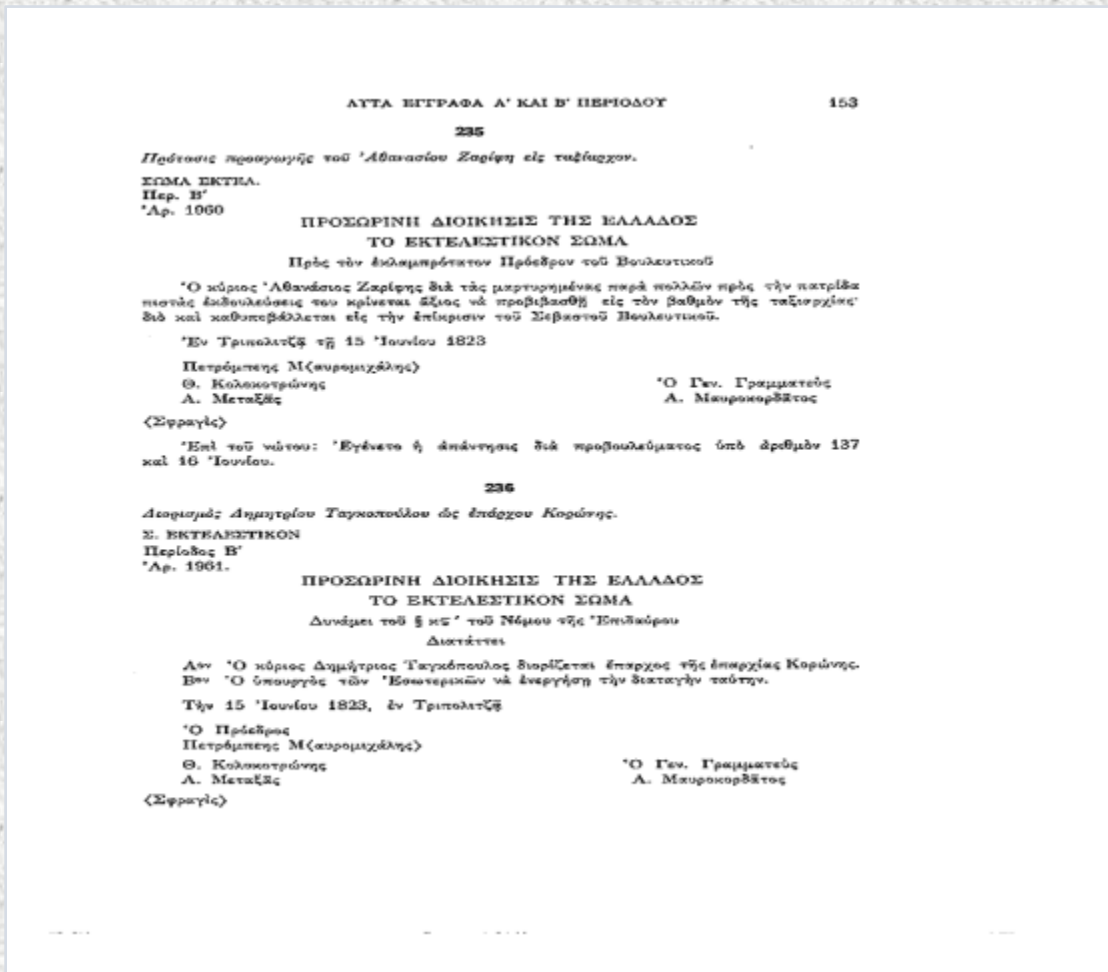
Σωτήρης Μπακάλης, Δήμος Τυριννόπουλος και Νικόλαος Βρυζάκης και φυσικά ο νέος Δεσπότης Παΐσιος.

Στη συνέχεια με εντολή της Φιλικής Εταιρείας προχωρεί στις μήσεις στην περιοχή των Δερβενοχωριών (περιοχή που βρίσκονται στον ορεινό όγκο της Πάρνηθας και στην Μεγαρίδα) – που τελούν υπό καθεστώς αυτονομίας από τις Τουρκικές Αρχές και διέθεταν ισχυρό ανεξάρτητο Στρατιωτικό Σώμα καθώς και στα χωριά της Αττικής (Μενίδι ,Καπανδρόιτι κ.α). Πριν τη κήρυξη της Επανάστασης στη Ρούμελη παίρνει μέρος στη καθοριστική σύσκεψη στο Μοναστήρι του Οσίου Λουκά (23 Μαρτίου 1821) με τους, Δεσπότη Σαλώνων Ησαΐα, Αθανάσιο Διάκο και Βασίλη Μπούσγο και καθορίζονται ως η ημέρα κήρυξης της Επανάστασης η 27η Μαρτίου 1821 και η εκστρατεία για την απελευθέρωση της Λιβαδειάς. Μετά και την απελευθέρωση της Θήβας στις 3 Απριλίου 1821 οι Θηβαίοι πληρεξούσιοι τον ορίζουν σαν Γενικό Αρχηγό των αρμάτων της περιοχής, ενώ έχει την γενική ευθύνη για την προμήθεια του οπλισμού.

Εγγραφο από τα Γ.Α.Κ. του διορισμού του ως Αρχιστρατήγου των Αρμάτων της Θήβας

Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδος με απόφασή του στη Τρίπολη στις 15 Ιουνίου 1923 (παλαιό ημερολόγιο) έκρινε το Ζαρίφη Αθανάσιο άξιο να προβιβασθεί στο βαθμό του ταξίαρχου και υπέβαλε την απόφασή στο Βουλευτικό για έγκριση. Το σχετικό έγγραφο υπογράφουν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Ανδρέας Μεταξάς. Ως γραμματέας υπογράφει ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος.

Ο προβιβασμός του Α. Ζαρίφη σε Ταξίαρχο

Συμμετείχε στο πλευρό του Δημητρίου Υψηλάντη στις μάχες της Θήβας και επίσης στην τελευταία μάχη του Αγώνα στην Πέτρα Βοιωτίας το 1829 με την οποία απελευθερώνεται όλη η Ανατολική Στερεά Ελλάδα.

Μετά την Επανάσταση επιλέγει σαν τόπο κατοικίας την Θήβα και μοιράζει όλη την περιουσία του στον Αγώνα. Πεθαίνει πάμπτωχος στις 31 Ιουλίου 1843 ενώ βρισκόταν στον Πειραιά. Μάλιστα όπως έγραφε η εφημερίδα “Άγγελος” «πέθανε πένης πενήτων» και η κηδεία του “εγένετοδι ελέους» δηλαδή με ελεημοσύνη άλλων συνανθρώπων του.

«Αιωνία σου η μνήμη ιερέ Απόστολε της ελευθερώσεως της πατρίδας μας» κατέληγε το δημοσίευμα. Υπάρχουν δεκάδες απόγονοί του στη Θήβα και την ευρύτερη περιοχή.

Σας ευχαριστώ!

Βιβλιογραφία

Λάμπρος, Κουτσουνίκας (1864). *Γενική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως / υπό Λάμπρου Κουτσουνίκα Ταγματάρχου. Β'.* Αθήνα: Δ. Καρακατζάνης. σελ. 48. Τον οπλαρχηγόν τούτον (Αθανάσιο Διάκο) οι περιφερόμενοι εν τη Ανατολική Ελλάδι απόστολοι της Εταιρίας Δρόσος Μανσόλας, Ζαρίφης και άλλοι, κατήχησαν ομού με τους λοιπούς οπλαρχηγούς της Στερραίας.

Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*

Σπυρίδων Τρικούπης, *Η Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως,* ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, 2004

Τάκης Λάππας, *Θανάσης Διάκος,* ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ LevadiaCentralPublicLibrary.

Σπυρίδων Γ. Φόρτης, *Βιογραφία Αθανασίου Διάκου,* Τυπ. Νικολάου Ρουσόπουλου, Εν Αθήναις 1874.

Διονύσιος Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάστασις,* ΜΕΛΙΣΣΑ 1956.

Η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων έναντι της Ελληνικής Επανάστασης

Τριανταφυλλιά Μαγειρούδη,

Εκπαιδευτικός, Διευθύντρια 3ου Εσπερινού ΕΠΑΛ Αλεξανδρούπολης.

Εισαγωγή

Στις 29 Μαΐου 1453 ο ελληνισμός εισήλθε σε μία μακρόχρονη σκλαβιά 400 ετών με τον Παλαιολόγο να ηττάται και τον Μωάμεθ Β' να κατακτά την Πόλη. Από τότε οι Έλληνες προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να επανακτήσουν την ελευθερία τους. Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 αποτίναξε τον τουρκικό ζυγό εξασφαλίζοντας στο ελληνικό έθνος την ανεξαρτησία του, και αφυπνίζοντας εθνικά την Ευρώπη της οποίας μια ομάδα κρατών τάχθηκε κατά του ελληνικού Αγώνα ενώ και μια άλλη συμπορεύθηκε της ελληνικής ανεξαρτησίας. Σταδιακά η επανάσταση απέκτησε πολλούς υποστηρικτές στην Ευρώπη με τον φιλελληνισμό να αναπτύσσεται στις συνειδήσεις των ελεύθερων λαών.

Οι διπλωματικές ενέργειες των Ελλήνων Η ελληνική επανάσταση ξεκίνησε υπό εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες και υπό τη συλλογιστική της Ιερής Συμμαχίας (1815), η οποία, αφού πριν σχηματίστηκε με μια πρωτοβουλία των Δυνάμεων της Αυστρίας, της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Πρωσίας αλλά και της Ρωσίας, εν συνεχεία μερίμνησε να διακηρύξει την αρχή της νομιμότητας σε όλα τα έθνη. Αυτή η αρχή της νομιμότητας ουσιαστικά αντιτίθονταν σε

όποιας μορφής δημιουργία ενός επαναστατικού κινήματος ή και επαναστατικής κίνησης. Σημαντικό στοιχείο στάθηκε το γεγονός πως οι Έλληνες από την αρχή του Αγώνα ακόμη επέδειξαν μια σαφή κλίση προς τους ευρωπαίους ηγεμόνες από τους οποίους επιζητούσαν τη στήριξή τους, εξαλείφοντας συνάμα και τις όποιες τυχόν επιφυλάξεις τους περί του ακριβούς (νοήματος και στόχου) χαρακτήρα της επανάστασής τους. Εξακρίβωσαν έτσι στους ευρωπαίους ηγεμόνες πως ο ελληνικός αγώνας ήταν σαφέστατα εθνικός και όχι κοινωνικό-ανατρεπτικός, και πως το μόνο που επεδίωκαν οι Έλληνες ήταν η απόκτηση της ανεξαρτησίας τους από τον τουρκικό ζυγό ο οποίος αυθαίρετα τους οδήγησε σε σκλαβιά καταπατώντας τα δικαιώματά τους. Στο μεταξύ η Φιλική Εταιρεία, η οποία ήδη υπήρχε στην Ελλάδα, υπήρξε μια πολύ δύσκολη περίπτωση για την αντίληψη (οπτική) των ξένων, μιας και την προσέβλεπαν ως έναν καθόλα επαναστατικό οργανισμό με ύποπτες επιδιώξεις και συνωμοσιολογικές τακτικές, οι οποίες μάλιστα έφταναν έως και τα όρια της στρατολόγησης ατόμων. Η ελληνική πλευρά έτσι υπό τις ισχύουσες αυτές συνθήκες και την καθόλα επιφυλακτική στάση των ξένων δυνάμεων έναντι του κύριου σκοπού της ελληνικής επανάστασης, και θεωρώντας μάλιστα πως ο ελληνικός αγώνας αποτελούσε και μια τεράστια απειλή έναντι της ευρωπαϊκής ισορροπίας επιχείρησε με στοχευμένα επιχειρήματα να διαλύσει όλες αυτές τις διαδόσεις και τις εσφαλμένες αντιλήψεις που υπήρχαν και διαδίδονταν αυθαίρετα. Παράλληλα και εντός του ευρωπαϊκού στερεώματος η κάθε μία από τις Μεγάλες Δυνάμεις ήθελε να διαφυλάξει και τα προσωπικά της συμφέροντα για λογαριασμό της. Πιο συγκεκριμένα η Αυστρία εξέφραζε μια πολύ αυξημένη ανησυχία, που συνδεόταν με το γεγονός μήπως εν τέλει η ελληνική επανάσταση σταθεί ως ένα κακό πρότυπο απέναντι στους λαούς που εκείνη δυνάστευε. Η Αγγλία από την πλευρά της έδειχνε εμπράκτως τη συμπαραστάσή της προς στον

σουλτάνο, διότι ενείχε πολλά οικονομικά συμφέροντα τα οποία ανησυχούσε μήπως τα απολέσει από μια πιθανή κίνηση (μετατόπιση) της Γαλλίας προς τον χώρο της Ανατολής, ή και της Ρωσίας προς την περιοχή της Μεσογείου, ενώ εξίσου μεγάλη ανησυχία υπήρχε και για τη σταδιακά αναπτυσσόμενη ελληνική ναυτιλία την περίοδο εκείνη.

Η πορεία της ελληνικής επανάστασης Κατά το πρώτο στάδιο της ελληνικής επανάστασης (1821-1822) η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων έναντι του Αγώνα των Ελλήνων δεν ήταν διόλου αισιόδοξη ούτε και ελπιδοφόρα, διότι ήταν έντονη η συλλογιστική πως ένας πιθανός «τεμαχισμός» της τότε πανίσχυρης Οθωμανικής αυτοκρατορίας θα προκαλούσε μια τεράστια διατάραξη της όλης ισορροπίας στο ευρωπαϊκό status quo, με ανυπολόγιστες ζημιές μάλιστα και στις σχέσεις τους με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Και παρά την όλη αρνητική και δυσοίωνη εικόνα και στάση έναντι της ελληνικής επανάστασης, σε συνδυασμό και με τη μη ελπιδοφόρα στάση της Ρωσίας η οποία με τον τσάρο αλλά και τον Μέττερνιχ αντιτάχθηκαν ξεκάθαρα στο κίνημα στήριξης των Ελλήνων και του Αλέξανδρου Υψηλάντη δυσχεραίνοντας ακόμη περισσότερο τον ελληνικό αγώνα, εντούτοις ο Καποδίστριας όντας τότε ο υπουργός εξωτερικών της Ρωσίας συνέβαλε καθολικά στην αλλαγή αυτού του κλίματος. Ο Καποδίστριας λοιπόν επιχείρησε και κατάφερε να αναπροσδιορίσει άρδην τη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων έναντι της ελληνικής επανάστασης, κάνοντας τη ρωσική κυβέρνηση να δει με άλλο πλέον μάτι τον ελληνικό αγώνα ενσκήπτοντας μάλιστα και στον βασικό της σκοπό που ήταν η ανεξαρτησία της και μόνον. Στο εξής η ελληνική επανάσταση δεν αντιμετωπιζόταν ως μια επαναστατική κίνηση ή εξέγερση με ύποπτα συμφέροντα και υπό διεθνή κίνητρα, αλλά έγινε σαφές πως ήταν ένας

αγώνας εναντίον ενός κατακτητή και στην περίπτωση των Οθωμανών εναντίον ενός ξεκάθαρα βάρβαρου δυνάστη.

Κατά το δεύτερο στάδιο της ελληνικής επανάστασης (1823-1825) η Αγγλία υπό την επιρροή των φιλελληνικών τάσεων και του υπουργού της των Εξωτερικών κο Γεώργιο Κάνιγκ επέδειξε μια σαφέστατη θετική στάση έναντι του αγώνα των Ελλήνων, υπό το σκεπτικό ότι το σχεδιαζόμενο και επιδιωκόμενο μελλοντικά ανεξάρτητο ελληνικό κράτος θα τους χρησίμευε σημαντικά στην περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου, συνεπώς θα την ωφελούσε την Αγγλία να σταθεί δίπλα στους Έλληνες νοώντας τους ως μια υπολογίσιμη στο εξής εμπόλεμη δύναμη. Η Ρωσία από την πλευρά της ήταν εξαιρετικά ανήσυχη με την Αγγλία, που άλλαξε τη στάση της έναντι των Ελλήνων, φοβούμενη μην απολέσει τη φιλία των Ελλήνων, και λόγω του φόβου της αυτού η Ρωσία σχεδίασε και πρότεινε άμεσα σε Έλληνες και σε Τούρκους το 1824 ένα σχέδιο, το οποίο εν ολίγοις βασιζόταν στην οργάνωση «τριών τμημάτων», δηλαδή στη δημιουργία τριών αυτόνομων ηγεμονιών με βάση το πρότυπο των παραδουνάβιων ηγεμονιών. Δυστυχώς για τη Ρωσία το σχέδιο αυτό δεν έγινε αποδεκτό από καμιά πλευρά και ειδικά από την ελληνική πλευρά, η οποία τόνισε πως το εν λόγω σχέδιο ουσιαστικά δεν τους παρείχε την ανεξαρτησία που επιζητούσαν και πως ξεκάθαρα αποτελούσε μια μόνον παρελκυστική/συμβιβαστική πολιτική, που σκοπό είχε να αποπροσανατολίσει από τον κύριο στόχο των Ελλήνων δηλαδή την ανεξαρτησία τους.

Η άμεση εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων στα των ελληνικών υποθέσεων: Όλο αυτό το πολύ δυσχερές και εξαιρετικά διφορούμενο κλίμα με τα αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων οδήγησαν στην ίδρυση διαφόρων πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, τα οποία εν ολίγοις κύριο σκοπό είχαν την εξυπηρέτηση των ιδιοτελών επιδιώξεών τους στην

εγγύς Ανατολή, αποπροσανατολίζοντας με τον τρόπο αυτόν και τους ίδιους τους Έλληνες. Τα κόμματα αυτά ήταν: το αγγλικό με επικεφαλής τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, το γαλλικό με τον Ιωάννη Κωλέττη και το ρωσικό με τους Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και Ανδρέα Μεταξά. Από τις Δυνάμεις η Γαλλία εκδήλωσε μια πολύ ασταθή πολιτική, ο τσάρος Αλέξανδρος εξίσου με τις κινήσεις του αποπροσανατόλισε, ενώ ο Κάνιγκκ μόνον διατήρησε μία στάση ευνοϊκή. Στο μεταξύ οι αναδυόμενες ιδέες της Γαλλικής επανάστασης, ο θαυμασμός των Ευρωπαίων για τον ελληνικό πολιτισμό, η αντίθεση όλων στις τουρκικές βιαιοπραγίες σε βάρος του άμαχου πληθυσμού, αλλά και η συγκίνηση για το πείσμα των Ελλήνων συνέβαλε στην ανάπτυξη του φιλελληνισμού, ως ένα κίνημα συμπαράστασης στους Έλληνες που μάχονταν για την ανεξαρτησία τους και παράλληλα αντιτάσσονταν και στους Οθωμανούς αλλά και στην Ιερή Συμμαχία.

Κατά το τρίτο στάδιο της ελληνικής επανάστασης (1826-1830) οι Δυνάμεις πλέον εμπλέκονται ενεργότατα στις υποθέσεις της Ελλάδας, έχοντας ως βασικό τους στόχο να καθοδηγήσουν εκείνοι τις ελληνικές ενέργειες επιλύοντας εν τέλει το ελληνικό ζήτημα. Ειδικότερα, στις 6 Ιουλίου 1827 η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία υπογράφουν στο Λονδίνο την ιουλιανή συνθήκη, αποφασίζοντας τη δημιουργία ενός αυτόνομου ελληνικού κράτους. Ο σουλτάνος αρνείται πεισματικά, με επακόλουθο το Ναβαρίνο (8/10/1827) και την ένοπλη επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων εναντίον του τουρκοαιγυπτιακού στόλου. Ακολουθεί ο ρωσοτουρκικός πόλεμος (1828-1829) με τους Τούρκους να ηττώνται συντριπτικά, υπογράφοντας τη συνθήκη της Αδριανούπολης μέσω της οποίας συμφωνούσαν πλέον με την πλειονότητα των αποφάσεων των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Ρωσία στο μεταξύ επεδίωκε να δείξει τεκμηριωμένα την εύνοιά της στους Έλληνες λόγω των πολλαπλών

οφελών της, ενώ η Αγγλία και η Γαλλία πρότειναν την ίδρυση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Τελικά οι τρεις Δυνάμεις υπέγραψαν το Πρωτόκολλο Ανεξαρτησίας (22 Ιανουαρίου / 3 Φεβρουαρίου 1830), όπου η Ελλάδα αναγνωρίζεται πλέον και επίσημα ως ένα κυρίαρχο και κυρίως ένα ανεξάρτητο κράτος προτείνοντας ως ηγεμόνα της όμως τον Λεοπόλδο Σαξ Κόμπουργκ, που όμως αρνήθηκε.

Η δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους υπό τις επιρροές των ξένων Όλες αυτές οι εξελίξεις οδηγούσαν στο συμπέρασμα πως τελικά το ελληνικό ζήτημα θα επιλυόταν οριστικά με τη μεσολάβηση των ξένων. Ως πολύ ευνοϊκές πρωτοβουλίες για τον ελληνικό Αγώνα έμειναν γνωστές οι ενέργειες του Γεωργίου Κάνιγκ αλλά και του τσάρου Νικόλαου, μιας και εξέφρασαν μια σαφή αντίθεση προς στην Τουρκία. Εν συνεχεία επιχειρήθηκε να λυθεί η ελληνοτουρκική διένεξη μέσω του Πρωτοκόλλου Πετρούπολης (24 Απριλίου 1826), με το οποίο η μεν Ελλάδα σχεδιαζόταν να καταστεί ένα ημιαυτόνομο κράτος υπό όρους ύποπτους, ενώ η δε Τουρκία θα διατηρούσε την επικυριαρχία της στη διοίκηση της Ελλάδας. Ακολούθησε η ξαφνική υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου (6 Ιουλίου 1827) από τους υπουργούς των Μεγάλων Δυνάμεων, που ουσιαστικά έθετε ένα τέλος στις ελληνοτουρκικές εχθροπραξίες, και συνάμα προέβλεπε τη δημιουργία ενός καθόλα αυτόνομου ελληνικού κράτους που όμως θα ήταν φόρου υποτελής στον σουλτάνο. Κάτι τέτοιο φυσικά δεν ευχαρίστησε τους Έλληνες αρχικά, όμως ύστερα από ενδελεχή σκέψη, και συνάμα διαπιστώνοντας το «συμπληρωματικό άρθρο» της εν λόγω συνθήκης, που καθόριζε αυστηρότατα πως σε περίπτωση που ένας εκ των δύο εμπολέμων δεν τηρούσε την ανακωχή στο χρονικό διάστημα ενός μηνός, τότε οι Δυνάμεις θα επέβαλαν την ανακωχή με τη βία, εν τέλει οι Έλληνες συμφώνησαν.

Η συμβολή του Ιωάννη Καποδίστρια Ο Καποδίστριας ως εκλεγμένος Κυβερνήτης της Ελλάδας και όντας ένας έμπειρος διπλωμάτης επεδίωξε επικοινωνιακά και το κατόρθωσε να οικοδομήσει μία ισότιμη φιλία προς όλες τις Δυνάμεις, ώστε να έχει τη στήριξη όλων. Οι στόχοι του συνδέονταν με δύο ζητήματα καθοριστικά για το μέλλον της Ελλάδας, δηλαδή 1ον τα όρια των συνόρων και 2ον τον βαθμό της ανεξαρτησίας της. Μετά από δύσκολες και επίπονες συζητήσεις αλλά και αρκετές διαπραγματεύσεις με τις Μεγάλες Δυνάμεις ο Ιωάννης Καποδίστριας μπόρεσε με την αρωγή και υπομνημάτων να εξασφαλίσει τις απαραίτητες εγγυήσεις για μια ευνοϊκή και ασφαλή τελική ρύθμιση των ελληνικών συνόρων. Στις 22 Μαρτίου 1829 υπογράφηκε ένα νέο Πρωτόκολλο, που όριζε ρητά την ίδρυση ενός με ορισμένους πρόσθετους όρους (ετήσιο φόρο, αποζημίωση τουρκικών κτημάτων) και με έναν κληρονομικό ηγεμόνα στην Ελλάδα την επιλογή του οποίου θα έκαναν οι Μεγάλες Δυνάμεις. Μετά από μια πλειάδα διαπραγματεύσεων και άλλες επιπρόσθετες - διαρκείς συζητήσεις η Τουρκία αποδέχτηκε την ανεξαρτησία της Ελλάδας και τη διεύρυνση των συνόρων της, με έναν Καποδίστρια που δε σταμάτησε να διεκδικεί ακόμη πιο ευνοϊκές ρυθμίσεις για την Ελλάδα μέσω μιας αναβλητικής πλην όμως αποτελεσματικής πολιτικής, που τελικώς τον δικαίωσε. Όμως η τύχη δεν έμελλε να είναι αντίστοιχη των κινήσεών του σε διπλωματικό επίπεδο, μιας και δολοφονήθηκε αναπάντεχα στις 9 Οκτωβρίου 1831, μην έχοντας την ευκαιρία να απολαύσει τα αποτελέσματα των ενεργειών του που οδήγησαν στην ελληνική ανεξαρτησία. Η ξαφνική δολοφονία του προκάλεσε μία γενικότερη αναρχία στον ελληνικό χώρο, που οδήγησαν το ελληνικό ζήτημα από πρωτεύον με τη στήριξη άλλοτε του Καποδίστρια πλέον να καταστεί ως δευτερεύον. Μάλιστα οι Μεγάλες Δυνάμεις οριστικοποιώντας το ελληνικό ζήτημα όρισαν τον 17χρονο γιο του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄ τον Όθωνα ως βασιλιά της Ελλάδας στις

11 Μαΐου 1832 στο μοναρχικό και ανεξάρτητο «Βασίλειον της Ελλάδας», ώστε να διατηρούν και στο εξής τον έλεγχο του ελληνικού χώρου.

Σύνοψη Παρά την αρχικά αρνητική στάση της Αυστρίας με τον υποστηρικτή της μοναρχικής εξουσίας και της «σταθερότητας» τον Μέττερνιχ που επεδείκνυε μια σαφή αντίδραση έναντι των όποιων εθνικών κινήσεων κρίνοντας πως απειλούν την ισορροπία της Ευρώπης, αλλά και παρά την πρώτη αρνητική αντίδραση όλων των Μεγάλων Δυνάμεων, καθώς επίσης και παρά τις συνεχείς τουρκικές αδιαλλαξίες, παρόλα αυτά η Ελληνική Επανάσταση μπόρεσε να πραγματοποιήσει τον αρχικό της στόχο που δεν ήταν τίποτε άλλο παρά η απόκτηση την ανεξαρτησία του έθνους ύστερα από πολλά έτη μιας αδυσώπητης και βάνανσης τουρκικής υποταγής. Το σύνολο των στρατιωτικών και διπλωματικών εξελίξεων οδήγησε στο συμπέρασμα όμως ότι το ελληνικό ζήτημα δε θα μπορούσε να επιλυθεί χωρίς τη ξένη μεσολάβηση και ειδικά των Μεγάλων Δυνάμεων. Ως οι πιο ευνοϊκές ενέργειες για τον ελληνικό Αγώνα στάθηκαν οι πρωτοβουλίες του Κάνιγκ και του τσάρου Νικόλαου που τάχθηκαν εξαρχής κατά της Τουρκίας, καθώς και οι έξυπνες διπλωματικά και επικοινωνιακά εξέχουσες πολιτικές ενέργειες του Καποδίστρια με την Ελλάδα να κατορθώνει να αποκτή την πολυπόθητη ανεξαρτησία της. Εν κατακλείδι η ίδρυση του ελληνικού ανεξάρτητου και αυτόνομου κράτους υπήρξε ένα προϊόν ενός πολυετούς και ιδιαίτερος δύσκολου αγώνα των Ελλήνων κατά των εδαφικών διεκδικήσεων των Τούρκων, που σε συνδυασμό με τον συγκερασμό των συμφερόντων των τριών Μεγάλων Δυνάμεων στην Ευρώπη, κατέστη εφικτό να απελευθερωθούν οι Έλληνες.

Βιβλιογραφία

Βόγλη, Ελπίδα, *«Ο αγώνας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας και η σύσταση του πρώτου εθνικού κράτους στην Νοτιανατολική Ευρώπη»*, στο: Αθανασία Μπάλτα-Ελπίδα Βόγλη-Χρήστος Χρηστίδης, *Θέματα Ελληνικής Ιστορίας (19ος – 20ός αι.)*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα 2016.

Γιαννόπουλος, Γ., *«Η Διπλωματία: Ευρωπαϊκοί ανταγωνισμοί και ίδρυση ελληνικού κράτους»* στο συλλογικό έργο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, τόμος 3ος, ΤΑ ΝΕΑ-Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

Διβάνη, Λ., *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947) (Απόπειρα πατριδογνωσίας)*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2000.

Μαργαρίτης, Γ. κ.ά., *Ελληνική Ιστορία, Τόμος Γ' Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 1999.

Παπαγεωργίου, Στ., *Από το γένος στο έθνος, Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, 1821-1862*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2004.

Dakin, D., *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία, 1821-1833*, 2η έκδοση ΜΙΕΤ, Αθήνα 1989.

Δίκτυα χερσαίων μεταφορών από την Κοζάνη προς την Ευρώπη και την Βαλκανική Χερσόνησο κατά τον 19^ο αιώνα (συντελεστές, τρόποι και μέσα ανάπτυξης)

Στέλλα Κουτσουνάνου-Κουτσιμάνη

Απόφοιτος Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών

MSc στην Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων

Η πρώτη ανάπτυξη της Κοζάνης τοποθετείται στα μισά του 17ου αιώνα. Την περίοδο αυτή η εικόνα της αλλάζει και παίρνει μια αστική μορφή. Ο υφιστάμενος γεωκτηνοτροφικός χαρακτήρας της πόλης σταδιακά εξελίσσεται και η Κοζάνη από ασήμαντο γεωργοκτηνοτροφικό χωριό που ήταν μέχρι τότε, μετατρέπεται σε ζωτικό εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο.

Οι Κοζανίτες, επηρεαζόμενοι από τις υφιστάμενες ιστορικές συγκυρίες της περιόδου και θέλοντας να αναπτύξουν την επιχειρηματική τους προδιάθεση, στρέφονται στην ανάπτυξη του εμπορίου και την εκμετάλλευση των χερσαίων μεταφορών. Βοηθοί, αρχικά, των ξένων εμπόρων, παίρνουν σταδιακά ένα μεγάλο μέρος του εμπορίου της αυτοκρατορίας στα χέρια τους και δημιουργούν ένα εκτεταμένο εμπορικό δίκτυο, αρχικά στις μεγάλες οθωμανικές πόλεις και στη συνέχεια στα σημαντικότερα εμπορικά κέντρα των Βαλκανίων, της Κεντρικής και της Δυτικής Ευρώπης. Απλώνονται σε όλο τον προσιτό για την πατρίδα τους έξω κόσμο και όπως αναφέρει ο Μεγδάνης«... οι Κοζανίτες εις μακρινούς τόπους, με το εμπόριο εφορίζοντο τα προς χρείαν αφθόνως».

Η πρώτη φάση των εμπορευόμενων ήταν οι μεταφορείς ή κираτζήδες, που είχαν σαν αντικείμενό τους την διακίνηση αγαθών και ανθρώπων. Οι

περισσότεροι από αυτούς στη συνέχεια μετεξελίσσονταν και έφθαναν στα υψηλότερα οικονομικά και κοινωνικά επίπεδα των πόλεων υποδοχής και φιλοξενίας τους. Το νέο φιλελεύθερο περιβάλλον που αυτοί βρέθηκαν, καθώς δεν είχε το διοικητικό και κοινωνικό έλεγχο εκκλησίας και προυχόντων, τους αποδέσμευσε από τον περιορισμό της καθιερωμένης αναχρονιστικής ηθικής της γενέτειρας τους και τους βοήθησε να εξελίξουν τα χαρίσματα και τις ικανότητές τους. Είναι γνωστό ότι ‘ Έλληνας ‘, για την ευρύτερη περιοχή της Βαλκανικής εκτός από τον προσδιορισμό της εθνικής καταγωγής, σήμαινε και έμπορος (ή πλανόδιος πωλητής) και κοινωνικά καταξιωμένο άτομο.

Κομπανίες (οργάνωση , λειτουργία)

Στις χώρες της βόρειας Βαλκανικής και της κεντρικής Ευρώπης που έφταναν οι Κοζανίτες και Δυτικομακεδόνες έμποροι απόδημοι, αντιλήφθηκαν από πολύ νωρίς ότι η συλλογικότητα, η αλληλεγγύη και η συνεργασία, έχουν μεγάλη σημασία για την οικονομική άνοδο. Ιδρύουν έτσι εμπορικές εταιρείες, τις κομπανίες (ή συντροφίες), οι οποίες βασιζόνταν στα κοινά συμφέροντα, την αλληλεγγύη και την συνεργασία και όχι σε προϋπάρχουσες κοινωνικές διακρίσεις. Μέσα από αυτές προωθούσαν, οργανωμένα πλέον, τα οικονομικά και κοινωνικά τους συμφέροντα. Παράλληλα απέφευγαν, τις καταπιέσεις, τις αντιδράσεις των τοπικών εμπόρων, τις διοικητικές παρεμβάσεις, την έλλειψη ασφάλειας, την βαριά φορολογία, και προστατεύονταν, από τις αυθαιρεσίες των κρατικών υπαλλήλων και το ρευστό νομικό καθεστώς της εποχής.

Ο ανώτατος αριθμός των μελών μιας κομπανίας οριζόταν στα 60 άτομα εκ των οποίων κάποια ήταν τακτικά και κάποια έκτακτα μέλη. Η στελέχωση αυτή επηρεαζόταν πάντα από τις επικρατούσες οικονομικοπολιτικές συνθήκες. Από τα συνεταιριζόμενα μέλη κάποια αναλάμβαναν την αγορά και κάποια την προώθηση των εμπορευμάτων συμμετέχοντας από κοινού στα

έξοδα και τα έσοδα. Στα μέσα του 19ου αιώνα στα αυστρουγγρικά εδάφη παύει η ομαλή λειτουργία των κομπανιών, λόγω της ανάκλησης των προνομιακών καθεστώτων που ίσχυε για αυτές και τότε ιδρύονται οι μετοχικές εταιρείες.

Η επιτυχής ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων των κομπανιών βασιζόταν στην καλή οργάνωση και σε συγκεκριμένες τεχνικές του εμπορίου. Μεταξύ εμπόρων και κομπανιών αναπτύσσονταν συχνή αλληλογραφία προκειμένου και οι δύο να προστατευτούν από αναξιόπιστους συνεργάτες και από προϊόντα κακής ποιότητας. Μέσα από τις επιστολές ζητούσαν συμβουλές, αντάλλασσαν σημαντικές πληροφορίες για τις τιμές των προϊόντων και την αξία των νομισμάτων, έκλειναν μεγάλες εμπορικές συμφωνίες και αξιολογούσαν συνεργασίες. Συνήθως για την ασφαλή υλοποίηση μιας εμπορικής πράξης, οι Έλληνες έμποροι, πλήρωναν την σιγουριτά (ασφάλεια) σε μια ασφαλιστική εταιρεία ώστε σε περίπτωση απώλειας ή βλάβης του εμπορεύματος να αποζημιωθούν. Προκειμένου να αγοραστεί ή και να πωληθεί ένα προϊόν, δεν παρέλειπαν και να ευχαριστήσουν τους εμπλεκόμενους φίλους και συνεργάτες τους με την κομισσιόν (μεσιτεία). Συνόδευαν συνήθως το εμπόρευμα με μια εγγυητική επιστολή που πιστοποιούσε την φερεγγυότητα του εμπόρου, την ομπλιγκατζιόνε (ομολογία). Για την προσωπική τους διευκόλυνση διατηρούσαν κατάστιχα όπου κωδικοποιούσαν όλες τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Σημαντικοί λόγιοι έμποροι την περίοδο αυτή εξέδωσαν εμπορικά εγχειρίδια, με οδηγίες για την εύκολη διεξαγωγή του εμπορίου και τη σωστή κατάρτιση και συμπεριφορά ενός εμπόρου. Κοινός γνώμονας όλων ήταν το κέρδος των ομοεθνών.

Οι έμποροι, παράλληλα με την δραστηριοποίησή τους στα Βαλκάνια και την Κεντρική Ευρώπη, διατηρούσαν και στην πατρίδα τους εμπορικά καταστήματα. Σε αυτά εκτός από την πώληση των εισαγόμενων εμπορευμάτων, συγκέντρωναν εμπορεύματα τοπικά, αλλά και προϊόντα της ευρύτερης περιοχής, για να τα εξαγάγουν στη συνέχεια στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης, όπου είχαν εγκατασταθεί οι εμπορικοί πράκτορές τους.

Στην επέκταση και ενδυνάμωση αυτών των εμπορικών δικτύων συνετέλεσε και η διεύρυνση των συγγενικών δικτύων. Η επιλογή συζύγου αποτελούσε και επιλογή συνεργατών - συμμάχων, ατόμων εμπιστοσύνης, σεβασμού και υποστήριξης.

Οι κομπανίες διακρίθηκαν για την ανάπτυξη φιλανθρωπικού έργου, την οικονομική στήριξη της εκκλησίας και της κοινωνικής δράσης των Ελλήνων. Πολλοί από αυτούς συσσωρεύοντας υλικό πλούτο αναδείχθηκαν και κοινωνικά, έγιναν εξέχοντα μέλη των τοπικών κοινωνιών και απέκτησαν τίτλους ευγενείας.

Ο κόσμος των εμπορικών επιχειρήσεων ήταν ένας κόσμος των ανδρών. Η γυναικεία παρουσία είναι σπάνια και καταγράφεται μόνο σε περιπτώσεις χηρείας και για μικρό χρονικό διάστημα.

(Κομπανίες: τρόπος συνένωσης εργασίας και κεφαλαίου ατόμων για να πράττουν μαζί κάποιο επιχειρηματικό έργο. Η λέξη “κομπανία” προέρχεται από δύο ιταλικές λέξεις: con, που θα πει μαζί και pane, που θα πει ψωμί, δηλαδή con-pane· “εμείς που τρώμε μαζί ψωμί” θα πει αυτό το πράγμα, ότι επιχειρούμε μαζί).

Κιρατζής

Βασικό ρόλο στην ανάπτυξη αυτών των εμπορικών δικτύων, όπως προαναφέρθηκε, είχε ο κιρατζής, ο αγωγιάτης, οπραματευτής. Οι κιρατζήδες, ήταν άτομα σεβαστά και άνθρωποι εμπιστοσύνης. Μετέφεραν την αλληλογραφία, ασυνόδευτα εμπορεύματα, αλλά και ταξιδευτές, ως τον τόπο του προορισμού τους (πόλη, λιμάνι και στα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι έναν σταθμό του τρένου). Ήταν ο μόνος τρόπος μεταφοράς και επικοινωνίας με τον έξω κόσμο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, καθώς και για αρκετό διάστημα μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας.

Οι κιρατζήδες είχαν εμπορικό μυαλό, επιχειρηματικό πνεύμα, τόλμη για ανάληψη ρίσκου, σωματική αντοχή, γνώση των συνθηκών της αγοράς και γνώση των πολιτικών συνθηκών των χωρών που επισκεπτόταν. Συνέβαλαν στην εισαγωγή των νεωτεριστικών ιδεών της Δύσης στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο, καθώς και την έμπνευση μιας αισιοδοξίας στην αντιμετώπιση της ζωής. Αποτέλεσαν μια αξιόλογη πηγή πλούτου για την πατρίδα μας.

Όταν επρόκειτο να κάνουν ένα μεγάλο ταξίδι, για μεγαλύτερη ασφάλεια, κατά κανόνα, οπλιζόταν και ταξίδευαν συνήθως σε κοινές πορείες με άλλους συναδέλφους. Συγκεντρώνονταν σε ένα μεγάλο εμπορικό κέντρο πολλοί έμποροι από διάφορες περιοχές, σχημάτιζαν ένα καραβάνι και ξεκινούσαν όλοι μαζί μεταφέροντας τα εμπορεύματά τους με υποζύγια. Πριν ξεκινήσουν το ταξίδι τους οριζόταν ένας επικεφαλής, ο οποίος ήταν έμπειρος και ικανός για τις δύσκολες περιστάσεις που πιθανόν θα συναντούσαν. Η ομοψυχία, ο σεβασμός και η συνεργασία ήταν όροι απαραίτητοι για τη συνοχή και τη σωστή διεκπεραίωση της αποστολής τους.

Το κिरατζηλίκι - επάγγελμα που εξέλειψε - ήταν ένα επάγγελμα βασικό και παράλληλα απαραίτητο στην ανάπτυξη και λειτουργία των δικτύων. Θεωρούνταν αξιοπρεπές και ανεξάρτητο σε όλη τη χρονική διάρκεια της εξάσκησής του. Αντιμετωπιζόταν σαν 'μαγαζί', καθώς έφερνε σίγουρο εισόδημα, πράγμα που δεν γινόταν απαρέγκλιτα με άλλες γεωργοκτηνοτροφικές ασχολίες οι οποίες απειλούνταν συχνά από ασθένειες αλλά και από ρευστές καιρικές συνθήκες. Ήταν ένα δύσκολο επάγγελμα και απαιτούσε σκληραγώγηση καθώς σε πολλές περιπτώσεις κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους ερχόταν αντιμέτωποι με ληστές και με αντίξοες καιρικές συνθήκες. Ως επί το πλείστον ένας κिरατζής ξεκινούσε ως μεταφορέας και συχνά εξελισσόταν σε παραγγελιοδόχο, εμπορικό πράκτορα, ανεξάρτητο έμπορο και σε πολλές περιπτώσεις σε μεγαλέμπορο και χρηματιστή.

(Κिरατζής: προέρχεται από το τουρκ. kiracı, που ετυμολογείται από το kira, αραβικής αρχής, και σημαίνει «ενοικιάζω». kiracı: μισθωτής ή αγωγιάτης και η εργασία του αγώι. Εξ' ου και η παροιμία «το αγώι ξυπνάει τον αγωγιάτη»)

Οργάνωση μεταφοράς-ταξιδιού

Πριν ξεκινήσει μια μεταφορά εμπορευμάτων υπογράφονταν το αγωγιαστήριο έγγραφο από τον αγωγιάτη και τον αποστολέα, για την κατοχύρωση της μεταφοράς, όπως όριζε ο Εμπορικός Νόμος του 1835 (άρθ.97-107). Ήταν χρονολογημένο, αναγράφονταν το βάρος και ο αριθμός των μεταφερόμενων αντικειμένων, η τιμή του αγωγίου, το όνομα και η κατοικία του παραγγελιοδόχου και του μεταφορέα. Με αυτό το επίσημο έγγραφο ο αγωγιάτης δεσμευόταν να μεταφέρει τα εμπορεύματα στον προορισμό τους ασφαλή, εντός της συμφωνημένης ημερομηνίας. Στην αντίθετη περίπτωση έπρεπε να προβεί σε αποζημιώσεις, ή να αποδείξει ότι η μεταφορά δεν πραγματοποιήθηκε λόγω "ακαταμάχητου δύναμης", οπότε και

απαλλασσόταν της συμφωνηθείσας αποζημίωσης λόγω αργοπορίας. Με το άρθρο 108 του νόμου, διευκρινίζονταν ότι έπρεπε να κοπεί και τιμολόγιο ή να υπογραφεί από κοινού συμφωνία για την επικείμενη συναλλαγή.

Βασικοί παράγοντες που επηρέαζαν την αμοιβή και την όλη ετοιμασία ήταν το είδος των μεταφερόμενων αντικείμενων, οι καιρικές συνθήκες που θα αντιμετώπιζαν - χειμώνας, καλοκαίρι - και ο τόπος προορισμού. Ανάλογα με τον όγκο των εμπορευμάτων και τις αποστάσεις, κανόνιζαν και τον αριθμό των μεταφορικών μέσων (υποζυγίων) που θα χρησιμοποιούσαν. Αυτά ήταν ιδιόκτητα ή και σε πολλές περιπτώσεις ενοικιαζόμενα από άλλους. Ένα काराबάνι περιελάβανε 100, 200 ή ακόμη και 1000 μεταφορικά υποζύγια σε κάποιες καταγεγραμμένες περιπτώσεις. Στα καλά οργανωμένα ταξίδια το αποκλειστικά σχεδόν φορτηγό ζώο ήταν οι μούλες και οι μούλοι με την αντοχή, τη σταθερότητα και τη γνωστή ευφυΐα τους (χωρίς βέβαια να παραλείπουμε τα άλογα). Δεν γίνονταν μεταφορές με τροχοφόρα καθώς η κατασκευή των δρόμων και το ανάγλυφο της περιοχής δεν μπορούσαν να τα υποστηρίξουν και λειτουργούσαν αρνητικά.

Κιρατζήδες και ζώα σταματούσαν μόνον ύστερα από πορεία τεσσάρων έως έξη ωρών, ανάλογα πάντα με το βάρος του φορτίου, την θερμοκρασία του περιβάλλοντος και τη δυσκολία του δρόμου. Στις στάσεις αυτές ξεφόρτωναν τα εμπορεύματα για να ξεκουραστούν, άνθρωποι και υποζύγια. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η διαδρομή Θεσσαλονίκη – Βιέννη διαρκούσε 35 μέρες.

Σύντροφοι του κιρατζή στην ατέλειωτη πορεία του, ήταν τα κιρατζίδικα τραγούδια. Μακρόσυρτα, με πολλά ρεφρέν, τα χαρακτήριζε η νοσταλγία, συχνά ήταν λυπητερά και προσαρμοσμένα στις πραγματικές συνθήκες των αγωγιατών, που βρίσκονται σε συνεχή κίνηση. Δεν είχαν καμία σχέση με τα επιτραπέζια ή τα χορευτικά τραγούδια.

Ληστείες και μέτρα ασφαλείας

Ο κираτζής που ήταν ο επικεφαλής ενωμένων καραβανιών αναλάμβανε την ευθύνη της σωστής και ασφαλούς πορείας και με άλογο ίππευσης πηγαινοερχόταν για να επιβλέπει το καραβάνι. Όταν τη νύχτα ξεπέζευαν, αυτός απομακρυνόταν από τον καταυλισμό, έχοντας μαζί του όλα τα χρήματα των συντρόφων του, ώστε να τα προφυλάξει από τυχόν επιδρομή ληστών. Στα μακρινά ταξίδια, που πολλές φορές διαρκούσαν ολόκληρους μήνες, σταματούσαν στα καραβάν-σεράγια και στα χάνια που βρίσκονταν κατά μήκος του δρόμου. Εκεί διανυκτέρευαν, ανεφοδιάζονταν και συχνά προέβαιναν σε εμπορικές συναλλαγές. Πολλές φορές προέβαιναν σε δανεισμούς χρημάτων τα οποία επέστρεφαν στο γυρισμό και αφού είχαν πληρωθεί από τον παραλήπτη παραγγελιοδόχο (αφού είχαν καζαντίσει όπως έλεγαν). Παρά την κούραση η ανάπαυση πάντα ήταν ολιγόωρη.

Μέτρα ασφαλείας, λαμβάνονταν για την αντιμετώπιση των ληστών οι οποίοι παραμόνευαν σε κάθε σημείο της διαδρομής. Σκυλιά κατάλληλα εκπαιδευμένα και μια ισχυρή ένοπλη φρουρά πάνω σε άλογα, προηγούνταν και έπονταν του καραβανιού, περπατώντας στα υψώματα πλάι από τις διαβάσεις από τις οποίες περνούσε το καραβάνι. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο άξονας Καστοριά - Κοζάνη φρουρούνταν από 30 οχυρά που ανακάλυψε ο Αντών. Κεραμόπουλος. Μόνο στην περιοχή της Εράτυρας- Πελεκάνου υπάρχουν 5 οχυρώσεις από τις οποίες μία ,τα Κτίσματα , είναι τεράστια σε έκταση.

Στα μέσα του 19ου αιώνα οι ληστρικές δραστηριότητες εντάθηκαν εξαιτίας των επαναστατικών κινημάτων της περιόδου αλλά και της απουσίας κατασταλτικών μέτρων των Οθωμανικών αρχών. Η διακίνηση αγαθών έτσι καθυστερούσε, με συνέπεια τον περιορισμό της εμπορικής κίνησης στη Δυτική

Μακεδονία και την δημιουργία οικονομικών προβλημάτων. Το 1840 ο βαλής του Μοναστηρίου, στο οποίο ανήκε η Δ.Μ., με παρέμβαση του Γάλλου προξένου, αναγκάστηκε να λάβει δραστικά μέτρα για την εκκαθάριση της περιοχής από τους ληστές.

Οδικά δίκτυα

Τα εμπορικά δίκτυα ήταν αλυσιδωτές εγκαταστάσεις εμπόρων, συνήθως με άτομα της ίδιας οικογένειας, με μέλη της εταιρείας, με πράκτορες, με παραγγελιοδόχους, αλλά και με μεταφορείς – κираτζήδες με την βοήθεια μεσιτών. Η κατεύθυνση και το είδος διαδρομών, ξεπερνούσε τα στενά όρια του οικοσυστήματος και της οικονομίας των τόπων εκκίνησης .

Οι διαδρομές που χρησιμοποιούσαν οι Κοζανίτες αλλά και οι Δυτικομακεδόνες κиратζήδες του 19 αιώνα καταγράφονται λεπτομερώς από τους περιηγητές (του 19 αι.) Leake και Rouqueville ως εξής :

1. Κοζάνη-Σιάτιστα/ Γαλατινή- Εράτυρα -Καστοριά-Κορυτσά, για να οδηγηθούν, στην καρδιά της Ιλλυρίας, στην Μοσχόπολη, στο Δυρράχιο και από εκεί στην Ιταλία.
2. Κοζάνη-Πτολεμαίδα- Μοναστήρι προς Σερβία και Αυστροουγγαρία, ή προς τη Θράκη και την Κωνσταντινούπολη ή βόρεια προς Βουλγαρία, Βλαχία και Μολδαβία.
3. Κοζάνη-Βέροια ,προς Θεσσαλονίκη. Η Θεσσαλονίκη ένωνε τη Μακεδονία με τη Βοσνία, με ενδιάμεσους σταθμούς τα Σκόπια, το Σεράγεβο, το Βελιγράδι και τελικό προορισμό τη Βιέννη. Άλλη διαδρομή που ξεκινούσε από τη Θεσσαλονίκη ακολουθούσε την κοιλάδα του Στρουμόνα σχηματίζοντας τη γραμμή Σέρρες - Σιδηρόκαστρο – Μελένοικο – Σόφια – Νίσσα - Βελιγράδι - Σεμλίνο.

Επίσης Σέρρες Στρώμνιτσα, Σκόπια, Βιέννη καθώς και Βουκουρέστι, Φιλιππούπολη.

4. Κοζάνη , Σέρβια , Σαραντάπορο , Μελούνα , Ελασσόνα, με προορισμό και τελικό σταθμό το ελεύθερο Ελληνικό Κράτος.

Στην Κοζάνη έφθαναν και καραβάνια από την Θεσσαλία και την Ήπειρο για να συνεχίσουν το ταξίδι τους προς την Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα, τα Βαλκάνια και την Κεντρική Ευρώπη.

Τους ίδιους δρόμους χρησιμοποιούσαν για τις μετακινήσεις στρατευμάτων, οι Μακεδονικές φάλαγγες, Ρωμαϊκές λεγεώνες, Βυζαντινά στρατεύματα, Σλάβοι, Βούλγαροι, Νορμανδοί και Τούρκοι. Σε πολλά σημεία ήταν δύσβατοι, έκλειναν σε περίπτωση κακοκαιρίας. Ανάλογα με τις εποχές και τις καιρικές συνθήκες οι διαδρομές μετατρέπονταν - μεταφέρονταν, π.χ. τον χειμώνα δίπλα στις λίμνες και τα ποτάμια και το καλοκαίρι που η στάθμη του νερού ανέβαινε επέλεγαν για περισσότερη ασφάλεια τα ορεινά μονοπάτια. Επηρεαζόταν βέβαια και από τον κίνδυνο των ληστρικών επιδρομών, αλλά και από το εμπορικό ενδιαφέρον. Συνήθως η χρονική περίοδος που αναπτύσσονταν τα δίκτυα μεταφορών ήταν από τον Απρίλιο μέχρι τον Οκτώβριο. Τους υπόλοιπους μήνες ατονούσαν εξ αιτίας των δύσκολων καιρικών συνθηκών.

Από τις αρχές του 19ου αιώνα αναπτύχθηκε η ατμοπλοΐα στο Δούναβη και τους παραποτάμους του και επηρέασε σημαντικά τον τρόπο διεξαγωγής των μεταφορών στις γύρω περιοχές. Συνετέλεσε στην πιο γρήγορη και πιο ασφαλή μεταφορά ατόμων και προϊόντων μέσω των υδάτινων δρόμων. Η μεγάλη αλλαγή στην ανάπτυξη των εμπορικών δικτύων ήρθε με τη χάραξη αυτοκινητοδρόμων και σιδηροδρομικών γραμμών (1895-97) και η Κοζάνη από

κέντρο των ευρωπαϊκών επαρχιών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, έγινε μια μακρινή ελληνική επαρχία.

Μεθοριακοί σταθμοί

Όταν έφθαναν μεταφορείς και εμπορεύματα στους μεθοριακούς σταθμούς υποχρεώνονταν σε καραντίνα για λόγους πρόληψης επιδημιών. Μόνο όταν λάμβαναν το πιστοποιητικό υγείας είχαν το δικαίωμα να συνεχίσουν το ταξίδι τους. Στο Σεμλίνο ήταν το λοιμοκαθακτήριο (όπως λεγόταν τα κέντρα αυτά), της Αυστροουγγαρίας, για ανθρώπους, ζώα και αντικείμενα που θα διακινούνταν βόρεια. Εκεί έμειναν σε συνθήκες εγκλεισμού για να καθαριστούν από την πανούκλα ή και άλλες επιδημίες της Βαλκανικής και μετά αποκαθαρμένοι επιτρεπόταν να συνεχίσουν το ταξίδι τους. Ο έλεγχος αυτός ήταν ο φόβος των κिरατζήδων. Μπορούσαν να εγκλωβιστούν σε αυτά για πολύ καιρό, σε περίπτωση κάποιου προβλήματος υγείας, έτσι ταλαιπωρημένοι όπως ήταν από το ταξίδι τους, με αποτέλεσμα να αλλοιωθούν τα μεταφερόμενα εμπορεύματα και να πάθουν μεγάλη ζημιά. Για προληπτικούς λόγους, ανοιγόταν - από τις υπηρεσίες του αυτοκράτορα - οι επιστολές, που διακινούνταν και απολυμαίνονταν πάνω σε ατμούς βρασμένου ξιδιού. Κατ' αυτόν τον τρόπο συγκεντρώνονταν, παράτυπα βέβαια και πληροφορίες οικονομικές, συνωμοτικές και πολιτικές. Πολλοί Έλληνες προκειμένου να αποφύγουν την ταλαιπωρία της καραντίνας, που πολλές φορές κρατούσε έως και 40 μέρες, περνούσαν τα σύνορα λαθραία και όχι από τα επιτρεπόμενα σημεία .

Εμπορεύματα-φόροι-δασμοί

Τα εμπορεύματα που μεταφερόταν από την Κοζάνη συνήθως ήταν νήματα λευκά και κόκκινα λινά, πολύχρωμοι υφαντοί αλατζάδες για σκεπάσματα και

καλύμματα σε μιντέρια και καναπέδες, μετάξι, κρόκος, κρασιά, ρακί, σπιτικά λικέρ, όσπρια, μαλλιά, βαμβάκι, αιγόμαλλα, δέρματα, γούνες, μαλλωτά υφάσματα, σπόροι για την παραγωγή βαφών, κ.ά. Μεγαλύτερη εξαγωγική δραστηριότητα καταγράφεται στα προϊόντα της ντόπιας βιοτεχνίας, δηλαδή της βυρσοδεψίας, της υποδηματοποιίας και της υφαντικής.

Κατά την επιστροφή τους μετέφεραν από την κεντρική Ευρώπη προϊόντα που διοχετεύονταν συνήθως στον ίδιο γεωγραφικό χώρο. Αυτά ήταν επεξεργασμένα – βιοτεχνικά ρούχα, είδη πολυτελείας, μεταξωτά υφάσματα (Λευψία), σκεύη κρυστάλλινα και πορσελάνινα (Βοημία και Σαξονία), γυναικεία κοσμήματα, προϊόντα, βιβλία, εφημερίδες, τσόχα, μουσελίνα, γλυκά, νομίσματα, καθρέφτες με επίχρυσα πλαίσια κ.ά.. Μαζί με αυτά έφεραν στην Κοζάνη τον δυτικό τρόπο ζωής και τις φιλελεύθερες και εκσυγχρονιστικές ιδέες του κεντροευρωπαϊκού πολιτισμού.

Υπήρχαν και ορισμένοι περιορισμοί, π.χ. απαγορευόταν, με επίσημο διάταγμα της Αυστροουγγαρίας, να μεταφέρουν και να εμπορεύονται υδράργυρο και παράγωγα σιδήρου κατά τις περιόδους συγκρούσεων. Απαγορευόταν επίσης και το εμπόριο νομισμάτων. Αυτό έφερνε μεγάλα κέρδη στους εμπόρους οι οποίοι προσπαθούσαν να αλλάξουν άμεσα τα μικρής συναλλακτικής αξίας οθωμανικά γρόσια με αξιόπιστα αυτοκρατορικά νομίσματα.

Προκειμένου να περάσουν άνθρωποι και εμπορεύματα τους τελωνειακούς σταθμούς έπρεπε να έχουν άδεια από τις οθωμανικές αρχές. Πλήρωναν φόρους, που κυμαίνονταν από 3% έως 5% επί των εισαγόμενων και εξαγόμενων εμπορευμάτων, καθώς και κάποια μπαχτσίσια. Στην άδεια αναγραφόταν το όνομα του κατόχου, ο τόπος καταγωγής του και ο τόπος κατοικίας του, το αν όντως ήταν Οθωμανός υπήκοος, το επάγγελμα του, ο

σκοπός του ταξιδιού του, καθώς και κάποια περιγραφή του προσώπου του. Τα περισσότερα διαβατήρια ήταν εμπορικά. Μολονότι είχαν προσωπικό χαρακτήρα αφορούσαν τα μεταφερόμενα προϊόντα και όχι τον μεταφορέα ή έμπορο, κάτοχο του διαβατηρίου. Ήταν ένα δείγμα της μερκαντιλιστικής πολιτικής για να ελέγχουν την κυκλοφορία των εμπορευμάτων.

Η ασφάλεια και το κόστος διακίνησης των εμπορευμάτων ήταν καθοριστικοί παράγοντες στην ανάπτυξη και διατήρηση των δικτύων. Ένα πετυχημένο ταξίδι έφερνε πλούτο στους κिरατζήδες όσο μια θαλάσσια μεταφορά του χιλιάδων τόνων, κατά τον Μιχ. Παπακωνσταντίνου .

Μια ομάδα ατόμων που δεν αναφέρεται στις σχετικές πηγές είναι η μετακίνηση των γυναικών. Δεν καταγράφεται το καθεστώς και οι συνθήκες μετακίνησής τους, όπως και το αν ταξίδευαν ομαδικά ή ατομικά. Ως γνωστόν οι γυναίκες δεν μπορούσαν να έχουν διαβατήριο και οι αρχές τις αντιμετώπιζαν σαν συνοδευτικά πρόσωπα του άνδρα που είχε διαβατήριο. Ωστόσο η γυναικεία κινητικότητα είναι αποδεδειγμένη απο άλλες ενδείξεις.

Επικοινωνία

Ένας κिरατζής προκειμένου να διεκπεραιώσει το ταξίδι του και για να αντιλαμβάνεται καλύτερα τις εμπορικές κουβέντες έπρεπε να γνωρίζει τις γλώσσες, που ομιλούνταν στις περιοχές του ταξιδιού του όπως σέρβικα, γαλλικά, ιταλικά, και ουγγαρέζικα, μολονότι η ελληνική γλώσσα μιλιούνταν σε όλη τη Βαλκανική.

Τα νομίσματα με τα οποία συναλλάσσονταν ήταν οι χρυσές λίρες, τα γρόσια και τα φιορίνια και μια ποικιλία από γαλλικά, αυστρουγγαρέζικα, βενέτικα, γενοβέζικα και τούρκικα νομίσματα. Η Συναλλαγματική επίσης, φλοριτζά ή πολιτζά στο εμπορικό λεξιλόγιο του 19ου αιώνα, αντικαθιστούσε σε πολλές

περιπτώσεις τα νομίσματα, δεν είχε όγκο ήταν εύχρηστη και ασφαλής, μπορούσε να εξαργυρωθεί σε άλλη πόλη από αυτήν που κατατέθηκαν από τον έμπορο τα χρήματα, στην αναγραφόμενη ημερομηνία ή ακόμη και να μεταβιβαστεί σε τρίτους. Υπήρξε το κατεξοχήν μέσο διακίνησης χρηματικού κεφαλαίου, την περίοδο αυτή. Παράλληλα θεωρούνταν και η ίδια εμπόρευμα καθώς με τις διαφορές στις νομισματικές ισοτιμίες των διαφόρων τόπων δημιουργούνταν δυνατότητες κέρδους. Κύριο μέλημά τους ήταν πάντα να είναι ενήμεροι για την ισοτιμία των κυριότερων ευρωπαϊκών νομισμάτων.

Συμπεράσματα

Οι εμπορικοί δρόμοι κατά μήκος της Βαλκανικής χερσονήσου αποτελούσαν την κυριότερη αρτηρία μετακίνησης ανθρώπων και διακίνησης προϊόντων και νέων ιδεών. Κατά μήκος των δρόμων αυτών που ακολουθούσαν και τα καραβάνια, αναπτύχθηκαν σημαντικές ελληνικές κοινότητες και εμπορικά κέντρα στρατηγικής σημασίας.

Η επίκαιρη θέση που είχε η Κοζάνη στο οδικό – εμπορικό δίκτυο της περιοχής συνετέλεσε στην εξέλιξή της σε συγκοινωνιακό και διαμετακομιστικό κόμβο που έφερε την οικονομική ανάπτυξη της. Ανέδειξε περίφημους κिरατζήδες επάγγελμα απαραίτητο, αξιοπρεπές και ανεξάρτητο. Μέσα από αυτούς το εμπόριο έφερε άνθιση στην περιοχή από τον 17ο έως και τον 19ο αιώνα. Οι Κοζανίτες απόδημοι στα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Ευρώπης, τον 19ο αιώνα, συνέβαλλαν αποφασιστικά στη σύνδεση του ελληνικού χώρου με τα διεθνή εμπορικά δίκτυα, καθώς και στη δημιουργία εθνικής συνείδησης και συνθηκών πνευματικής αφύπνισης των υπόδουλων Ελλήνων.

Η διάβαση των συνόρων ήταν ταυτόχρονα και διάβαση σε μια άλλη οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση και εν γένει σε μια διαφορετική πολιτισμική περιοχή. Διαπιστώνεται ότι στην οργάνωση μιας μεταφοράς,

ενός ταξιδιού του χθες αλλά και του σήμερα, συναντάται η γεωγραφία, η οικονομία, η πολιτική και οι τοπικές νοοτροπίες.

Βιβλιογραφία

ΑσδραχάςΣπ. κ.ά., Ελληνική Οικονομική Ιστορία ιέ ιθ , τ. Α- Β, εκδ. Π.Ι.Ο.Π., Αθήνα , 2003.

ΑσδραχάςΣπ. κ.ά., Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος19ος αι.),έκδ. Μέλισσα, Αθήνα , 1979.

ΒακαλόπουλοςΑπ., Νέα ιστορικά στοιχεία για τις επαναστάσεις του 1821και 1854 στη Μακεδονία, Επιστ. Επ. Φιλ. Σχ. ΑΠΘ, 1956.

ΒακαλόπουλοςΑπ.,Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη,1969.

Ζαφείρης Χρ., Βαλκάνειος Πραγματευτής. Οδειπορία μνήμης σε Ελληνικές κοινότητες και παροικίες, εκδ. ΕΞΑΝΤΑΣ, Θεσσαλονίκη,1998.

ΗλιαδέληςΣτρ., Μακεδόνες απόδημοι στη Μεσευρώπη (1650-1950). Η συμβολή τους στην οικονομία και τον πολιτισμό, εκδ. Υπουρ. Μακεδ-Θράξης, Θεσσαλονίκη, 2005.

Καρανάσιος Χαρ.. Οι απόδημοι Κοζανίτες του 18ου και 19ου αιώνα ως παράγοντες προόδου και προοδευτικότητας της πρώιμης νεοελληνικής αστικής κοινωνίας, Εισήγηση στο συνέδριο αποδήμων Κοζάνης 4.8.2001.

Κατσιαρδή-Hering Ολ., «Η ελληνική διασπορά. Το εμπόριο ως γενικευμένη εθνική εξειδίκευση», στο Παναγιωτόπουλος Β. (επιμ.)Η Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τ.1ος, Αθήνα 2003 .

Κατσιαρδή-Hering Ολ., «Τα δίκτυα της ελληνικής εμπορικής διακίνησης», στο ΑσδραχάςΣπ. (επιμ.), Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ΄-ΙΘ΄αιώνας, ΠΙΟΠ , Αθήνα 2003.

Κρεμμυδάς Β., Νεότερη ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 2001.

Κρεμμυδάς Β., «Η οικονομία των Ελλήνων. Πενήντα κρίσιμα χρόνια, 1770-1821» στο Παναγιωτόπουλος Β. (επιμ.), Η Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τ. 1ος, Αθήνα 2003.

Λάιος Γ., Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση, (17ος-19ος αι.) Θεσσαλονίκη, 1982.

Λιάτα Ευτυχία, Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος-19ος αι., Αθήνα, 1996.

Πάμπας Θεοφ., Η διαχρονική παρουσία των Ελλήνων στο Δούναβη, αρχείο ΚΔΒΚ, αρ. Εισαγ. 420. 20011.

Παπακωνσταντίνου Μιχ., Μια βορειοελληνική πόλη στην Τουρκοκρατία. Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912), εκδ. Εστία, 2η εκδ., Αθήνα, 1998.

Παναγιωτόπουλος Β., «Η Βιομηχανική Επανάσταση και η Ελλάδα» στο Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1980.

Παπαγεωγίου Γ., Μαρτυρίες για τις δραστηριότητες των Καλαρρυτινών εμπόρων τέλη 18ου αιώνα 1821, Αθήνα, 1993.

Πατρώνης Βασ., Ελληνική Οικονομική Ιστορία, Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στην Ελλάδα, (18ος-20ος αιώνας), ΣΕΑΒ, ΕΜΠ, 2015.

Πιζανιάς, Πέτρος Θ., Η Ιστορία των νέων Ελλήνων από το 1400 -το 1820, εκδ. Εστία, Αθήνα, 2014.

Σιαμπανόπουλος Κων., Ο Νομός Κοζάνης, Στο χώρο και στο χρόνο. Φύση- Ιστορία – Παράδοση, Μέσα απο τα εκθέματα του Ιστορικού- Λαογραφικού Μουσείου Κοζάνης. Εκδ. ,Συνδ. Γραμ. Και Τεχ. Ν. Κοζάνης. 1993.

Σειρηνίδου Βάσω, Έλληνες στη Βιέννη, 18ος μέσα του 19ου αιώνα, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα,2011.

Σειρηνίδου Βάσω, Βαλκάνιοι έμποροι στην αψβουργική μοναρχία (18ος μέσα 19ου αι.) Εθνοτικές ταυτότητες και ερευνητικές αμηχανίες” , Αθήνα ,2005.

-Φαλτάιτς Κων. « Οι Ηπειρώται που ξενιτεύονται », τυπ. Σοφianoπούλου, Αθήναι 1930.

Ο τύπος στην Μακεδονία 19ος-20ος αιώνας

Στέλλα Κουτσονάνου-Κουτσιμάνη

Απόφοιτος Ανθρωπιστικών Σπουδών

MSc Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων

Η εφημερίδα είναι ο εφήμερος και επίκαιρος Τύπος, που ανανεώνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα. Η διάρκεια αυτή μπορεί να είναι μιας ημέρας, μιας εβδομάδας, ενός δεκαπενθήμερου κτλ, ανάλογα με τη ροή των συμβάντων με τα οποία ασχολείται και καταγράφει ή και ανάλογα με το χρόνο που ο εκδότης της επιλέγει. Απεικονίζει την καθημερινή ζωή του τόπου, γίνεται βήμα έκφρασης απόψεων και δίνει την δυνατότητα άμεσης επικοινωνίας. Αποτελεί σημαντική πηγή πληροφοριών για θέματα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά. Αν και αντιμετωπίστηκε από τους αναγνώστες, τους εκδότες και τους δημοσιογράφους μέσα από το πρίσμα του εφήμερου, κατάφερε εν τούτοις να καταγράψει στοιχεία που επηρεάζουν τη μελέτη και την καταγραφή της ιστορίας, του χρόνου και του χώρου στον οποίο αναφέρεται. Το πολιτισμικό αυτό προϊόν όταν χρησιμοποιηθεί σαν πηγή πληροφοριών, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με μία επιφυλακτικότητα καθώς στην καταγραφή της είδησης συμμετέχει το ύφος, οι λέξεις, η θέση, καθώς και οι στόχοι του γράφοντος δημοσιογράφου.

Παρακάτω καταγράφονται οι εφημερίδες που έφταναν στην Κοζάνη τον 19ο αιώνα με τους εμπόρους και τους απόδημους Έλληνες της περιοχής καθώς και οι εφημερίδες που τον 20ο αιώνα τυπώνονταν και εκδίδονταν στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας. Δεν καταγράφονται οι εφημερίδες που έφταναν στην περιοχή, από τις πόλεις της υπόλοιπης Ελλάδας τον 20ο αιώνα.

18^{ος} αιώνας

Στην Δυτική Μακεδονία, χώρος ο οποίος ερευνάται, τον 18ο αιώνα, υπήρξε ένας ανοιχτός διάυλος επικοινωνίας προς την κεντρική Ευρώπη βασιζόμενος κυρίως στην πληθώρα τωνπραματευτάδων και των εμπορικών οίκων που είχε στις μεγάλες πόλεις της Αυστροουγγαρίας. Εκεί παράλληλα με την κοινωνία των εμπόρων που είχε εδραιωθεί, αναπτύχθηκε και μια ελληνική πνευματική κοινωνία, αποτελούμενη από δασκάλους, λόγιους, μεταφραστές, συγγραφείς, τυπογράφους και εκδότες. Αυτοί οι άνθρωποι του πνεύματος και των επιστημών με πολύχρονες προσπάθειες, πάλεψαν για ν' ανυψώσουν το «δουλεύον έθνος». Οδήγησαν τον ελληνισμό σε μια πνευματική αναγέννηση και στην απόκτηση της εθνικής συνείδησης, που με την εθνεγερσία του 1821 κατάφερε να αποτινάξει τον τουρκικό ζυγό. Τον πρώτο και τον σημαντικότερο ρόλο για τη διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού τον έπαιξαν τα έντυπα, όπως βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά, μεταφράσεις ευρωπαϊκών συγγραφέων και άλλα, που τυπώνονταν υπό την εποπτεία των Ελλήνων λογίων και ιδιαίτερα των δυτικομακεδόνων αποδήμων, σε ελληνικά τυπογραφία της Λειψίας, της Βιέννης και της Βενετίας και στη συνέχεια διακινούνταν σε όλο τον ελληνισμό. Η Βενετία με τα τυπογραφία της αποτέλεσε το μεγαλύτερο κέντρο βιβλιοπαραγωγής και βιβλιοεμπορίας ελληνικών βιβλίων και η Βιέννη η πόλη όπου γεννήθηκε ο ελληνικός Τύπος και η ελληνική δημοσιογραφία. Η έκδοση ελληνικών εφημερίδων την περίοδο αυτή εντάσσεται στα πλαίσια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού καθώς απηχεί τις προσδοκίες του Γένους για την αποτίναξη της οθωμανικής κυριαρχίας και τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους. Αυτός ο ελληνικός τύπος, που γεννήθηκε μέσα στο φιλελεύθερο και δημοκρατικό κλίμα το οποίο ήταν διάχυτο στη δυτική Ευρώπη απέκτησε

εγκυρότητα και χαρακτήρα και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ενημέρωση του ελληνισμού.

Οι ιδέες της γαλλικής επανάστασης που απευθυνόταν σε όλη την ανθρωπότητα και έφεραν ριζική αλλαγή στις κοινωνικές δομές σε ευρωπαϊκό επίπεδο έγιναν σημαία στα χέρια των Ελλήνων λόγιων και μεταδόθηκαν στο ελληνικό περιβάλλον. Οι έντονες κοινωνικές ανακατατάξεις που δημιουργήθηκαν στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία αποτέλεσαν πηγή νέων αξιών για τη συγκρότηση της νεωτερικής, της σύγχρονης κοινωνίας.

Οι πρώτες εκδόσεις - 19ος αιώνας

Στη Βιέννη στο διάστημα 1784-1836 εκδόθηκαν οι τέσσερις πρώτες ελληνικές εφημερίδες και τα δύο πρώτα φιλολογικά περιοδικά. Σε αυτά μεταξύ των άλλων αρθρογραφούσαν και οι Κοζανίτες Χαρίσιος Μεγδάνης, Γεώργιος Ρουσιάδης, Γεώργιος Λασσάνης και Δημήτριος Τακιατζής.

Η πρώτη εφημερίδα, η **ΠΡΩΙΑ** εκδόθηκε στη Βιέννη το 1784 για δυο μήνες, από τον Ζακυνθινό Γεώργιο Βενδότη και τον Καστοριανό Δημήτριο Θεοχαρίδη. Διακόπηκε η έκδοσή της τον Ιούλιο του ίδιου έτους μετά από διπλωματικές πιέσεις των Οθωμανών προς τις αυστριακές αρχές. Στη συνέχεια οι αδελφοί Γεώργιος και Πούλιος Πούλιου από τη Σιάτιστα γνωστοί ως Μαρκίδες Πούλιου εξέδωσαν την εφημερίδα με την επωνυμία **ΕΦΗΜΕΡΙΣ**. Το πρώτο φύλλο της, με συνδρομή που «... μόλις το χαρτίον δύναται να πληρωθεί » τυπώθηκε στις 31 Δεκεμβρίου του 1790. Ήταν δίφυλλη, με διαστάσεις 22×17 εκατοστά αρχικά και από το δεύτερο χρόνο έως και το τέλος της σε διαστάσεις 17×11 εκατοστά, τυπωνόταν σε 8,12 ή 16 σελίδες, και κυκλοφορούσε δύο φορές την εβδομάδα, κάθε Τρίτη και Πέμπτη. Είχε

συνδρομητές σε όλη την ορθόδοξη Ανατολή και σε όλες τις ελληνικές κοινότητες της Ευρώπης.

Η ΕΦΗΜΕΡΙΣ, στόχευε στη διαμόρφωση των νοοτροπιών και των συνειδήσεων των ομογενών αποβαίνοντας στοιχείο προόδου στη ζωή του έθνους. Εμπεριείχε και σαφείς αιχμές μιας εθνικοαπελευθερωτικής προοπτικής με αποτέλεσμα να αποτελεί στοιχείο προόδου στη ζωή του έθνους. Στα επτά χρόνια της επιβίωσής της δημοσίευσε τη Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, το σύνταγμα της Γαλλικής Επανάστασης, αναπαρήγαγε δημοσιεύματα ξένων εφημερίδων, ειδήσεις για γυναικεία μόδα από το Παρίσι, ειδήσεις που αφορούσαν την πολιτική επικαιρότητα στην Ευρώπη και Οθωμανική Αυτοκρατορία, ανταποκρίσεις σχετικά με τις εξελίξεις στα πολεμικά μέτωπα της εποχής (δίνοντας έμφαση στη Γαλλία, στη Τουρκία και στη Ρωσία), ειδήσεις για τον εμπορικό κόσμο, πληροφορίες για επιστημονικές ανακαλύψεις, εφευρέσεις, μεταφράσεις ποιημάτων, εξερευνήσεις μακρινών χωρών, καταχωρήσεις για κοινωνικές εκδηλώσεις. **Η ΕΦΗΜΕΡΙΣ** περιείχε ειδήσεις για πολιτικά γεγονότα από την Ευρώπη, που προέρχονταν από μεταφράσεις γερμανόφωνων εφημερίδων. Όπως όλα τα εκδιδόμενα έντυπα στην Αυστρία, έτσι και η **ΕΦΗΜΕΡΙΣ** βρισκόταν υπό τον αυστηρό έλεγχο της λογοκρισίας, η οποία δεν φαινόταν στην αρχή ιδιαίτερα αυστηρή με το ελληνόγλωσσο έντυπο. Το 1797 η Πύλη κατήγγειλε στις αψβουργικές αρχές ότι οι αδελφοί Πούλιου δημοσίευαν στο φύλλο τους επαινετικά σχόλια για το αντίπαλό τους γαλλικό σύστημα διακυβέρνησης και η έκδοσή της σταμάτησε βίβια με τη σύλληψη του Ρήγα και των συντρόφων του. Η εφημερίδα αυτή αποτελεί εκδοτικό άθλο, αξεπέραστο πρωτοποριακό επίτευγμα ένα αυθεντικό τεκμήριο μιας εποχής και παράλληλα ένα μοναδικό εθνικό κειμήλιο.

Τέσσερα χρόνια μετά την παύση της *ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ* , δηλαδή το στις 2 Ιουλίου του 1811, εκδόθηκε στη Βιέννη και πάλι η δεύτερη ελληνική εφημερίδα με τον τίτλο *ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΔΙΑ ΤΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΜΕΡΗ*. Εκδότης ήταν ο Αυστριακός Ιωσήφ Χαλλ ,διευθυντής λυκείου και λογοκριτής ελληνικών βιβλίων και συντάκτης ο Κοζανίτης Ευφρόνιος-Ραφαήλ Πόποβιτς δάσκαλος της Ελληνικής Εθνικής Σχολής Βιέννη και γιος του ορθόδοξου επισκόπου Βούδας, Διονυσίου. Εκδίδονταν δύο φορές την εβδομάδα, κάθε Τρίτη και Παρασκευή , εξέδωσε συνολικά 44 τεύχη και η κυκλοφορία της σταμάτησε στις 29 Νοεμβρίου του ίδιου έτους.

Το 1811 εκδόθηκε στη Βιέννη και πάλι το πρώτο ελληνικό περιοδικό, *ΕΡΜΗΣ Ο ΛΟΓΙΟΣ* από τον Ανθιμο Γαζή, τον Θ. Φαρμακίδη και τον Κ. Κοκκινάκη. Η ύλη του περιοδικού συνδυάζοντας το ελληνικό με το ευρωπαϊκό στοιχείο περιλάμβανε φιλολογικές και πολιτισμικές ειδήσεις που θα συντελούσαν στη μετακένωση των ιδεών της δυτικής σκέψης και παιδείας στον ελληνικό κόσμο. Το 1819 εκδόθηκε το περιοδικό *ΚΑΛΛΙΟΠΗ* ως αντίπαλο δέος στον *ΛΟΓΙΟ ΕΡΜΗ* από τον ο Αθ. Σταγειριερίτη, με συντάκτη και συνεργάτη τον Γ. Ρουσιάδη.

Εφημερίδες έφθαναν στην Κοζάνη και από άλλα μέρη όπως, από την Λειψία η *ΚΛΕΙΩ* των Σιατισταίων αδελφών Νεράντζη, από την Τεργέστη η *ΝΕΑ ΗΜΕΡΑ* , από το Βουκουρέστι η *ΠΑΤΡΙΣ*, από την Κωνσταντινούπολη ο *ΝΕΟΛΟΓΟΣ*, από την Σμύρνη η *ΑΜΑΛΘΕΙΑ*, από την Αθήνα το *ΕΜΠΡΟΣ* και η *ΠΑΛΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ* και από τη Θεσσαλονίκη ο *ΦΑΡΟΣ*, ο *ΕΡΜΗΣ* και η *ΑΛΗΘΕΙΑ*.

Στον ελληνικό χώρο ως το 1880, δεν έχουμε σαφή διάκριση περιοδικών και εφημερίδων. Στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας και κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας δυστυχώς δεν υπάρχουν μαρτυρίες για την έκδοση κάποιας

ελληνικής εφημερίδας. Ο ελληνικός τύπος που γεννήθηκε μέσα στο φιλελεύθερο και δημοκρατικό κλίμα που ήταν διάχυτο στη δυτική Ευρώπη, απέκτησε εγκυρότητα και χαρακτήρα και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ενημέρωση του ελληνισμού.

Μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας 19^{ος} - 20^{ος} αιώνας

Δύο χρόνια μετά την απελευθέρωση της Δυτικής Μακεδονίας, το 1914, ο Μιλτιάδης Τζώνης, καταγόμενος από την Εράτυρα, με χειροκίνητο πιεστήριο, εξέδωσε στην πόλη της Κοζάνης την εφημερίδα **ΗΧΩ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**. Στόχος της εφημερίδας αυτής ήταν «...να καλύψει το κενό που υπήρχε στην ενημέρωση του κόσμου, στην επικοινωνία των ιδεών, καθώς και στην ειδησεολογική παρακολούθηση της κοινωνίας, της πολιτικής και της επιστημονικής κίνησης του κόσμου». Ακολούθησαν το 1917 δύο εφημερίδες η μία σατυρική και η άλλη με ενημέρωση σε αγροτικά και εργατικά θέματα.

Την δεκαετία 1920-1930 οι εκδόσεις αυξήθηκαν. Οι εφημερίδες με ποικίλη ύλη, αποτύπωναν την εικόνα της κοινωνίας, τις ανάγκες και τα προβλήματα της. Εκφράζαν και υποστήριζαν κομματικά συμφέροντα όπως η **ΝΙΚΗ** και η **ΣΗΜΑΙΑ**, ήταν ειδησεογραφικές όπως η **ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ**, ή προέβαλαν τα τοπικά, πολιτικά, κοινωνικά και αγροτικά νέα, όπως η **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΦΩΝΗ**, η **ΚΟΖΑΝΗ** κ.ά. . Εφημερίδες που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στο πολιτιστικό γίγνεσθαι της πόλης της Κοζάνης, ήταν η **ΒΟΡΕΙΟΣ ΕΛΛΑΣ** και το **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΒΗΜΑ**, που είναι και η πρώτη καθημερινή εφημερίδα. Το 1920 εκδόθηκαν τέσσερις με πολιτικό περιεχόμενο. Μεταξύ αυτών η **ΚΑΣΤΟΡΙΑ** από το Θωμά Βαλαλά, που αποτέλεσε ένα φάρο ελληνισμού, πολιτισμού και αγάπης της μακεδονικής γης. Είχε μεγάλη απήχηση στο εξωτερικό και συνέβαλε στη διατήρηση του δεσμού των ξενιτεμένων Καστοριανών και γενικότερα των Δυτικομακεδόνων

με την πατρίδα τους. Το 1925 ο Γ. Σαμ πρωτοτύπησε με την έκδοση μιας έμμετρης σατυρικής εφημερίδας το **ΚΟΥΝΟΥΠΙ** και την επόμενη χρονιά με την έκδοση του πρώτου λογοτεχνικού περιοδικού της Δυτικής Μακεδονίας την **ΑΥΡΑ**.

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, τη δεκαετία του 1930-1940, η ανάπτυξη του Τύπου ήταν περιορισμένη εξαιτίας αφ' ενός των πενιχρών τεχνικών μέσων και αφ' ετέρου των πολεμικών γεγονότων και πολιτικών αλλαγών που βρισκόταν σε εξέλιξη. Οι περισσότερες από αυτές ήταν βραχύβιες και οι συνδρομές συγκεντρώνονταν με μεγάλη δυσκολία από τους εκδότες.

Στην Πτολεμαΐδα εκδόθηκε το 1930 ο **ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ** και στο Τσοτύλι η **ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ**. Στην Καστοριά το 1935 η **ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΗ ΖΩΗ** και το **ΕΥΠΙΝΗΜΑ** και στη Σιάτιστα η νέα πλέον **ΕΦΗΜΕΡΙΣ**. Το 1933 από το Βαλταδώριο Γυμνάσιο το έντυπο **ΝΕΟΣ ΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ** και από την ιερά μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης το 1936 η **ΕΚΚΛΗΣΙΣ**. Στις εκδόσεις της μητροπόλεως διακρίνεται το έντονο ενδιαφέρον του Μητροπολίτη Ιωακείμ για τα προβλήματα της περιοχής. Αξιοσημείωτη εκτιμάται ότι είναι μια ανοικτή επιστολή του (1-8-1936) προς την Κυβέρνηση, τον Βασιλιά και τον λαό. Σε αυτήν ο Μητροπολίτης καταγράφει με ρεαλιστικό τρόπο το υφιστάμενο κοινωνικό περιεχόμενο της περιοχής με τον εξαντλημένο Ποντιακό ελληνισμό που έφθασε μετά την εθνική καταστροφή, τις ανάγκες που δημιουργήθηκαν από αυτή την μετακίνηση καθώς και τις επιρροές που δημιούργησαν στις υπάρχουσες ισορροπίες. Ήταν μια επιστολή μικρογραφία της υφιστάμενης κατάστασης.

Την δεκαετία του '40, (1940-1950) κατά την περίοδο της Ιταλογερμανικής κατοχής και του εμφύλιου πολέμου, οι εφημερίδες, καθημερινές, εβδομαδιαίες ή σε περιοδικές εκδόσεις, απεικόνιζαν και αντικατόπτριζαν περισσότερο από

κάθε άλλο έντυπο την εποχή τους. Εδώ ο τύπος είχε χαρακτήρα αγωνιστικό και παράλληλα στόχευε στην ανάπτυξη του κινήματος. Δεν ήταν δημοσιογραφικός, ούτε ειδησεογραφικός. Η έκδοση δημοσιογραφικών εντύπων ανεστάλη την περίοδο αυτή και αναπτύχτηκε μια σειρά από αντιστασιακά, εκκλησιαστικά, στρατιωτικά, αγροτικά και άλλα έντυπα. Στον Τύπο προστέθηκε το επίθετο παράνομος και τα άρθρα κινούνταν στο δίπολο αλήθεια- προπαγάνδα. Το παράδοξο όμως είναι ότι η κυκλοφορία των αντιστασιακών εφημερίδων ήταν παράνομη μόνο μέσα στις πόλεις (ιταλοκρατούμενες ή γερμανοκρατούμενες), ενώ στην ύπαιθρο η κυκλοφορία τους ήταν νόμιμη. Στις ανταρτοκρατούμενες περιοχές ο τύπος των πόλεων θεωρούνταν παράνομος, όπως και ο έντυπος λόγος της αντίπαλης του ΕΑΜ οργάνωσης ΠΑΟ, που έφθανε στη Δυτική Μακεδονία από τη Θεσσαλονίκη.

Στόχος του τύπου την περίοδο αυτή ήταν η προπαγάνδα, δηλαδή η συστηματική διάδοση ιδεών καθώς και η στρεβλή μετάδοσή τους. Τα άρθρα αποσκοπούσαν στην τόνωση του ηθικού του λαού, για να μπορέσουν να σταθούν αλύγιστοι και θαρραλέοι στη ναζιστική λαίλαπα.

Οι εφημερίδες που κυκλοφορούσαν στη Δυτική Μακεδονία ήταν δύο ειδών : οι αντικομμουνιστικές και οι επαναστατικές. Συγκεκριμένα στη Φλώρινα το 1942 τυπώνονταν η αντικομμουνιστική εφημερίδα **ΕΘΝΟΣ**, με υποστήριξη της Νομαρχίας και με στόχο την αντιμετώπιση της Βουλγάρικης προπαγάνδας και στην Κοζάνη η **ΠΑΤΡΙΣ** των ενόπλων αντικομμουνιστών της πόλης.

Τις επαναστατικές εφημερίδες τις εξέδιδε το ΕΑΜ, ΕΛΛΑΣ, ΕΠΟΝ και η ΕΑ (Εθνική Αλληλεγγύη). Πολλές από αυτές τυπώνονταν στον Πεντάλοφο, στα Σέρβια, στο Βόιο, στην Καλλονή Γρεβενών από άνδρες πάντα, συντάκτες και τυπογράφους. Μεταξύ αυτών είναι: **ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, **ΛΑΙΚΗ**

ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ, ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝ, ΔΡΑΣΙΣ, ΑΕΤΟΠΟΥΛΟ, ΕΞΟΡΜΗΣΗ, και η *ΣΥΝΑΓΩΝΙΣΤΡΙΑ*, που ήταν όργανο της επιτροπής γυναικών του ΕΑΜ Δυτ. Μακεδονίας καθώς η συμμετοχή και η προσφορά των γυναικών στον αγώνα ήταν ισάξια με εκείνη των ανδρών.

Οι εφημερίδες του ΕΑΜ τυπωνόταν στην περιοχή, ενώ οι εφημερίδες της ΠΑΟ και του ΕΔΕΣ έφθαναν τυπωμένες σε άλλα μέρη. Πολλές φορές τα τυπογραφεία μεταφερόταν λόγω των γερμανικών επιδρομών στα πλέον απίθανα μέρη ή και σε πόλεις που μπορούσαν να εγγυηθούν την ασφαλή λειτουργία τους,, και παράλληλα την ασφαλή μεταφορά και διακίνηση των εντύπων. Δεν θα πρέπει να παραληφθεί ότι την πολυτάραχη αυτή περίοδο στην πόλη του Αμυνταίου και της Φλώρινας έφθανε και ο Βουλγαρικός τύπος με έντυπα όπως *ZOPA, MIP*, πολλές φορές με τοπικές ανταποκρίσεις, καθώς και ότι στην πόλη της Κοζάνης το 1944 κυκλοφορούσαν και Βρετανικές εφημερίδες.

Στη Φλώρινα οι εφημερίδες του ΕΑΜ ήταν δίγλωσσες, στην Ελληνική και τη Σλαβική γλώσσα, όπως η *ΝΙΚΗ* και η *ΣΛΟΜΠΟΝΤΑ*, καθώς και μια αποκλειστικά στη σέρβικη γλώσσα η *ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΠΡΕΣΠΙΑΣ*. Στην Καστοριά τυπώνονταν στην σέρβικη γλώσσα η εφημερίδα *ΜΑΚΕΔΟΝΣΚΙ ΓΚΛΑΣ (Μακεδονική Φωνή)*. Άλλες εφημερίδες που εκδιδόταν στην Καστοριά την περίοδο αυτή είναι: *ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΗ ΖΩΗ* (1940), *ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ – ΟΡΕΣΤΙΑΣ* (1946), *ΑΚΡΙΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ* (1948), *ΜΕΡΙΜΝΑ* (1947), *ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ* (1945), κ.ά..

Μια έντονη επίσης εκδοτική δραστηριότητα με ουδέτερο χριστιανικό περιεχόμενο προσπαθούσε να ενώσει τους διχασμένους από τον εμφύλιο Έλληνες. Τα έντυπα αυτά διανεμόταν από τις εκκλησίες και τους ιερείς.

Μεταξύ αυτών είναι οι : **ΑΔΕΛΦΟΣΥΝΗ, ΟΣΙΟΣ ΝΙΚΑΝΩΡ, ΑΓΑΠΗ, ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΠΤΩΧΟΥ , ΣΠΙΘΑ** και άλλες, που εκδιδόταν από τον τότε ιεροκήρυκα Αυγουστίνο Καντιώτη και υποστηριζόταν γενικότερα από μια ομάδα χριστιανών νέων.

Επίσης και η XV Μεραρχία στρατού που στεγαζόταν στην περιοχή εξέδιδε μια σειρά από έντυπα με εμπνευστικά κείμενα ή και κείμενα χριστιανικού περιεχομένου και τα διένεμε ως επί το πλείστον στους στρατιώτες. Σε μία από αυτές που ήταν εβδομαδιαία και εκδιδόταν από τους στρατιώτες του Λόχου με το όνομα **ΕΘΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ** στο φύλλο της 25ης Μαρτίου του 1947 αναδημοσιεύτηκε το ευχαριστήριο τηλεγράφημα του Δημάρχου της Κοζάνης Δημ. Τέρπου που έστειλε στις 14 Μαρτίου του 1947 στον πρόεδρο Τρούμαν της Αμερικής.

Τη δεκαετία 1950-1960 , οι τοπικές εφημερίδες της Δυτικής Μακεδονίας ήταν εκκλησιαστικές: **ΟΙΚΟΔΟΜΗ**, στρατιωτικές: **ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ**, αγροτικού περιεχομένου με οδηγίες γεωργικών εφαρμογών: **ΔΕΛΤΙΟ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ**, μαθητικές: **ΠΡΟΟΔΟΣ** του 4ου Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου Κοζάνης, και άλλες. Στην Πτολεμαΐδα εκδόθηκε το 1957 η εφημερίδα **ΝΕΟΙ ΚΑΙΡΟΙ** καθώς και άλλες και στην Κοζάνη το 1950 εκδόθηκε η **ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ** του Ζηκόπουλου, που λόγω της μακρόχρονης κυκλοφορίας της θεωρείται η πιο πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας. Στην Καστοριά το 1956 εκδόθηκε η εφημερίδα **ΝΕΑ ΚΑΣΤΟΡΙΑ**, των αδελφών Δούκη, και στην Πτολεμαΐδα το 1957 η εφημερίδα **ΝΕΟΙ ΚΑΙΡΟΙ**.

Τις δεκαετίες 1960 - 1980, εφημερίδες εκδίδονταν στη Σιάτιστα η **ΜΑΡΚΙΔΑΙ**, στην Πτολεμαΐδα η **ΜΑΧΗ**, στο Βελβεντό το **ΒΕΛΒΕΝΤΟ** , στο Τσοτύλι το **ΤΣΟΥΤΥΛΙ** , στη Νεάπολη το **ΒΟΙΟΝ** , στον Περίδικα και το Ανατολικό

Εορδαίας το **ΦΑΝΑΡΙ**. Εκδίδονταν και από τη Νομαρχία, από τα σχολεία και άλλους φορείς, εφημερίδες με ποικίλο πολιτισμικό και λιγότερο πολιτικό περιεχόμενο. Στην Κοζάνη το 1960 έκανε την εμφάνισή της η δεύτερη μακροβιότερη μεταπολεμική εφημερίδα στο νομό που εκδίδεται έως και σήμερα, το **ΘΑΡΡΟΣ**, που εξέδωσε ο Χ. Παπαστεριάδης από τα Τρίκαλα και το 1970 στην πόλη της Καστοριάς η εβδομαδιαία **ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΗ ΕΣΤΙΑ** του Δημ. Ιατρούδη.

Από το 1980 έως το 2000 που ολοκληρώνεται η έρευνα παρουσιάστηκε σε όλη τη Δυτική Μακεδονία μια έξαρση έκδοσης νέων εφημερίδων, εντύπων και περιοδικών με ποικίλη ύλη, με πολιτικό και πολιτιστικό περιεχόμενο, που κάλυπτε όλο το κοινωνικό φάσμα της περιοχής. Βήμα προς βήμα καταγράφηκε η μεταβολή του τόπου στο καλύτερο ή στο χειρότερο, οι κοινωνικές σχέσεις και θέσεις των ανθρώπων, αλλά και οι πνευματικές τους ανησυχίες. Μερικά από αυτά είναι : **ΧΡΟΝΟΣ, ΣΙΑΤΙΣΤΙΝΑ, ΑΥΤΕΡΙΝΙΩΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ, ΕΛΜΕΙΑΚΑ, ΣΠΟΡ ΝΟΜΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ, ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, ΠΟΝΤΙΑΚΟ ΒΗΜΑ, ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ, ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ, ΒΟΙΟ, ΚΟΖΑΝΗ** και πολλά άλλα.

Συμπεράσματα

Οι διάφορες ιστορικές εποχές που προσεγγίστηκαν και τα πνευματικά τους έργα είναι ισοδύναμα μεταξύ τους. Οι Μαρκίδες Πούλιου υπηρέτησαν με την «**Εφημερίδα**» το 1790 το όραμα για ένα ελεύθερο έθνος. Οι συντάκτες της κατοχής δούλεψαν στην απόλυτη παρανομία με μεγαλειώδη και οδυνηρό τρόπο. Η νέα εποχή έφερε μεγάλες αλλαγές με νέα δεδομένα. Πλέον στις μέρες μας, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η ενημέρωση άλλαξε. Η μεγάλη ανάπτυξη της τεχνολογίας που μηδενίζει το χρόνο, προσφέρει τώρα επαρκή

και έγκυρη ενημέρωση μέσω του διαδικτύου, από τις ιστοσελίδες και τα μπλόγκς.

Για τους αναγνώστες, η εφημερίδα είναι ειδησεογραφία, πληροφόρηση, είναι πολιτισμός, είναι ταξίδι. Για τον Γάλλο Νομπελίστα Αλμπέρ Καμύ, «ο ελεύθερος Τύπος μπορεί να είναι είτε καλός είτε κακός, αλλά χωρίς ελευθερία, είναι απόλυτα βέβαιο ότι ο Τύπος δεν μπορεί να είναι οτιδήποτε άλλο από κακός».

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ - 19ος ΑΙΩΝΑΣ

1784 **ΠΡΩΙΑ** , διέκοψε την έκδοσή της τον Ιούλιο του ίδιου έτους μετά από διπλωματικές πιέσεις των Τούρκων προς τις αυστριακές αρχές. Εκδιδόταν από τον Ζακυνθινό Γ. Βενδότη και τον Καστοριανό Δ. Θεοχαρίδη (Βιέννη).

1790 **ΕΙΔΗΣΙΣ**, μονόφυλλη, αδελφοί Πούλιου, ανακοίνωναν - διαφήμιζαν με το συνηθισμένο τρόπο της εποχής, την κυκλοφορία της Εφημερίδας.

1791 **ΕΦΗΜΕΡΙΣ** , εκδιδόταν από τους Μαρκίδες Πούλιου για επτά χρόνια στη Βιέννη, από τον Δεκέμβριο του 1790 έως 22/12/ 1797, δίφυλλη, δύο φορές την εβδ..

1811 **ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΔΙΑ ΤΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΜΕΡΗ** , εκδότης ο Αυστριακός Ιωσήφ Χαλλ , συντάκτης ο Κοζανίτης Ευφρόνιος-Ραφαήλ Πόποβιτς.

1811 - 1821 **ΕΡΜΗΣ Ο ΛΟΓΙΟΣ** , το πρώτο ελληνικό περιοδικό, εκδόθηκε στη Βιέννη αρχικά από τον Άνθιμο Γαζή, Θ. Φαρμακίδη, Κ. Κοκκινάκη. Πόποβιτς

1819- 1821 **ΚΑΛΛΙΟΠΗ**, περιοδικό, εκδότης ο Αθ. Σταγειρειρίτης ,στη Βιέννη, συντάκτης και συνεργάτης ο Γ. Ρουσιάδης .

1812 έως 1836 **ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΣ**, (πολιτική, φιλολογική και εμπορική) του Δημ. Αλεξανδρίδη, ανιψιό του Ανθιμου Γαζή, στη Βιέννη.

1817 **ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΣ** , ως συμπλήρωμα του κύριου φύλλου του **ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΥ** με θέματα φιλολογικά και πολιτισμικά.

1819 έως 1821 **ΜΕΛΙΣΣΑ Η ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ** , Σπυρίδωνας Κοντός, Παρίσι.

ΑΘΗΝΑ, εκδ. στο Παρίσι.

ΜΟΥΣΕΙΟΝ , εκδ. στο Παρίσι.

ΙΡΙΔΑ, εκδ. στο Λονδίνο.

ΚΛΕΙΩ , εκδ. Στην Λειψία απο τους Σιατισταίους αδελφούς Νεράντζη .

ΝΕΑ ΗΜΕΡΑ, ερχόταν στην Κοζάνη από την Τεργέστη.

ΠΑΤΡΙΣ , από το Βουκουρέστι.

ΝΕΟΛΟΓΟΣ , από την Κωνσταντινούπολη.

ΑΜΑΛΘΕΙΑ , από την Σμύρνη.

ΕΜΠΡΟΣ, από την Αθήνα.

ΠΑΛΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ , από την Αθήνα.

ΕΣΤΙΑ, από την Αθήνα

ΦΑΡΟΣ , από τη Θεσσαλονίκη.

ΕΡΜΗΣ , από τη Θεσσαλονίκη.

ΑΛΗΘΕΙΑ , από τη Θεσσαλονίκη.)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ - 20ος ΑΙΩΝΑΣ

1914 **ΗΧΩ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**, (Μ. ΤΖΩΝΗΣ Ερατυραίος), εβδομαδιαία, κοινωνική .(άρθρα πολιτικά, κοινωνιολογικά, επιστημονικά, φιλολογικά, ιδεολογικά, θρησκευτικά, δημοσιονομικά, κριτικές, μελέτες, κ.ά.)

1914 **ΝΕΑ ΦΛΩΡΙΝΑ**, της Φλώρινας ,εβδομαδιαία, εκδότης Δημ.Τσώγκο.

1917 **ΑΓΩΝ**, εκτός από ενημέρωση έδινε λύσεις στα αγροτικά και εργατικά προβλήματα, διευθυντής ο Στέφανος Παπαγεωργίου ,και αργότερα ο δικηγ. Στεφ. Παπακωνσταντίνου.

1917**ΚΟΠΑΝΟΣ**, σατυρική , με πιπεράτο χιούμορ άσχετο με το Κοζανίτικο χιούμορ (κυκλοφορούσε στην Κοζάνη από τον Κώστα Μισαηλίδη από την Αίγυπτο).

1920 **ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**, περιοδ. Λύσεις σε εθνικά και τοπικά ζητήματα.

1920**ΝΙΚΗ**,αντιβενιζελική (Λ.Παπαδέλης) εκφράζει απόψεις του Λαϊκού Κόμματος και των Βασιλοφρόνων.

1920 **ΚΑΣΤΟΡΙΑ**, εβδομαδιαία, στην Καστοριά, για 9 χρόνια μονοπωλεί τα Καστοριανά ενδιαφέροντα.(Κατά τον Δημ. Θ. Βαλαλά γιό του εκδότη Θωμά Βαλαλά εκδόθηκε στην Καστοριά από το 1920 έως το 1937)

1920 **ΝΕΑ ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΣ**, αντιπολίτευση στη «ΝΙΚΗ» από τον Λ.Δημοξένους

1921 **ΕΘΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ** , βραχυχρόνιο, μηνιαίο, το πρώτο περιοδικό, του Φ.Ηλιάκη, διοικητή της Γεν. Διοίκησης Δυτικής Μακεδονίας, με έδρα την Κοζάνη.

1921 **ΣΗΜΑΙΑ**, υποστήριζε το Λαϊκό κόμμα , αρχισυντάκτης ο Ε. Ν. Χριστοδούλου.

- 1921 **ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ**, ειδησεογραφική, από τον παπαδάσκαλο Παπαριστέιδη Στωϊκόν.
- 1924 **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΦΩΝΗ**, όργανο τοπικών συμφερόντων, με διευθυντή τον Ι. Χατζημίχο.
- 1925 **ΚΟΥΝΟΥΠΙ**, εβδομαδιαία σατυρική εφημερίδα, έμμετρη, Γ. Σαμ. (Σάμ(ιο) Κωνσταντινοπολίτη)
- 1926 **ΑΥΡΑ**, το πρώτο λογοτεχνικό περιοδικό της Δυτ. Μακεδονίας απο τον Γ. Σαμ.
- 1926 **ΕΘΝΟΣ**, Φλώρινα, του Σταύρου Κωνσταντινίδη.
- 1927 **ΒΟΡΕΙΟΣ ΕΛΛΑΣ**, εβδομ., εθνική, πολιτική, κοινωνιολογική, αγροτική, εκδ. Γκαβανάς, Θεοδοσιάδης.
- 1927 **ΗΧΩ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ**, ποικίλη πολιτικοκοινωνική ύλη.
- 1927 **ΚΗΡΥΞ ΤΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ**, εφημερίς δημοκρατικών αρχών, διευθυντής ο Ι. Κοζύρη
- 1928 **ΚΟΖΑΝΗ**, εβδομαδιαία, πολιτική και κοινωνική εφημερίδα, διευθ. Χρ. Λαβδιώτη.
- 1929 **ΑΠΟΛΛΩΝ (Κοζάνη)** θεατρική, φιλολογική, κοινωνική, (ίσως έκδοση περιοδεύοντος θιάσου)
- 1929 **ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΦΩΝΗ**, Πτολεμαΐδα, εβδομαδιαία ανεξάρτητη.
- 1929 **Η ΑΓΡΟΤΙΚΗ**, εβδομαδιαία, αγροτικά θέματα, Χ. Τανής.
- 1929 **ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, Γρεβενών, εβδομαδιαία.

1930 **ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ**, Πτολεμαΐδα, εφημερίδα, του Παυλίδη, Παραστατίδη (ή το 1933).

1930 **ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ**, Τσοτύλι

1930 **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΣΠΙΝΘΗΡ**, Φλώρινα, από τον Μενέλαο Γέλε.

1930 **ΕΘΝΙΚΙΣΤΗΣ**, Φλώρινα, από τον Γ. Γιαταγανάκη.

1930 **ΣΧΟΛΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**, Φλώρινα, μην. Εκπαιδευτικό περιοδικό.

1930 **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΒΗΜΑ**, καθημερινή εφημ. Δημοκρατικών αρχών. Αρχισυντάκτης ο Λυκούργος Παπακωνσταντίνου ,και στη συνέχεια ο Ι. Χατζημίχος και ο Μιχ. Ζωγράφος.

1932 **ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**, ετήσιο ημερολόγιο, το εξέδιδε η εφημερίδα ΒΟΡΕΙΟΣ ΕΛΛΑΣ, (Θεοδοσιάδη – Γκαβανά).

1932 **ΠΥΡΣΟΣ**, όργανο αγροτών και εργαζομένων, από τον Μανώλη Πιτσέλη (βραχύβια).

1933 **ΝΕΟΙ ΚΑΙΡΟΙ**, Φλώρινα, του Νικ. Βόικου.

1933 **ΝΕΑ ΓΕΝΙΑ**, Φλώρινα, του Σπ. Λιαντζάκη.

1933 **ΕΜΠΡΟΣ**, εφημερίδα Λαϊκών απόψεων, από τον Αργ. Τσουμή.

1933 **ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑ**, εβδομαδιαία εφημ. σε μεγάλο σχήμα, διευθ. Μαν. Πιτσέλης, δημοκρατικών αρχών, ποικίλη ύλη.

1933 **ΝΕΟΣ ΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ**, μηνιαίο περιοδικό των μαθητών του Βαλταδώρειου Γυμνασίου, με σκοπό να δώσουν « ώθηση στη σχολική ζωή» και να ανοίξουν νέους δρόμους στους μαθητές.

1934 **ΛΑΙΚΟΣ ΑΓΩΝ ΚΟΖΑΝΗΣ**, κοινωνική και πολιτική εφημ, Λαϊκών συμφερόντων, αντιβενιζελική του ΔοξάσηΠαπαζήση.(ΠΑΛΗΟΥ Σ.111) και αργότερα του Γ. Ιγγλέση.

1934 **ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ**, Φλώρινα, του Χριστόφ. Σκυβαλάκη.

1934 **ΕΠΑΡΧΙΑ**, Φλώρινα, του Κριτσιώτη.

1934 **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΣΤΗΡ**, Φλώρινα, του Αλκιβ. Παπαγεωργίου.

1935 **ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΛΟΓΟΣ**, Αμύνταιο.

1935 **ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ**, Σιάτιστα, ιδιοκτήτης και διευθ. Παν. Τσαούση.

1935 **ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΗ ΖΩΗ**, Καστοριά, από τους Φ. Κεφαλά και Ι.Γκουλιούρη.

ΕΥΠΝΗΜΑ, Καστοριά, εφημερίδα αυτής της περιόδου με άδηλη χρονολόγηση, εκδίδεται από ομάδα νέων με αρχισυντάκτη τον Αργύρη Μπακάλη.

1935 **ΚΑΙΝΗ ΔΙΔΑΧΗ**, έντυπο της Μητρόπολης Σερ.- Κοζάνης, εκκλησιαστικά, κοινωνικά, εθνικά θέματα.

1936 **ΕΘΝΙΚΗ ΦΩΝΗ**, Φλώρινα, του Συμεών Στανόη.

1936 **ΕΚΚΛΗΣΙΣ**, ιερά μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης

1936 **ΥΠΝΟΒΑΤΗΣ**, Φλώρινα, του Αλεξ. Προδάνου.

1936 **ΠΑΛΛΑΪΚΟ ΜΕΤΩΠΟ**, όργανο ΚΚΕ, η πρώτη κουμμουνιστική εφημ. της Δυτ Μακεδονίας, από τον Νίκο Πλακοπίτη.

1938 **ΗΝΩΜΕΝΟΣ ΤΥΠΟΣ**, Φλώρινα, συγχώνευση τεσσάρων εφημερίδων.

1939 **ΑΥΓΗ**, Φλώρινα, μαθητικό περιοδικό.

1940 **ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΗ ΖΩΗ** στην Καστοριά

- 1941 **ΑΓΩΝΑΣ**, Φλώρινα, της περ. επιτρ. του ΚΚΕ.
- 1942 **ΕΘΝΟΣ**, Φλώρινα, αντικομμουνιστική με την υποστήριξη της Νομαρχίας προς αντιμετώπιση της Βουλγάρικης προπαγάνδας.
- 1942 **ΝΙΚΗ**, Φλώρινα, δίγλωσση, από το ΕΑΜ, ΚΚΕ.
- 1943, 1944 **ΝΙΚΗ**, όργανο της επαρχιακής επιτρ. Σερβίων Κοζάνης του ΕΑΜ.
- 1942 **ΣΛΟΜΠΟΝΤΑ**, Φλώρινα, δίγλωσση, από το ΕΑΜ, ΚΚΕ.
- 1942 **Η ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΠΡΕΣΠΑΣ**, Φλώρινα, στη σλάβικη γλώσσα, από το ΚΚΕ.
- 1943 **ΟΛΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ**, Μητρόπολη Κοζάνης, (Καντιώτης) κυκλοφορεί και στη Φλώρινα, Βέροια, Νάουσα.
- 1943 **ΑΓΑΠΗ**, φυλλάδιο με θρησκευτικό κείμενο το εξέδωσε ο Αυγ. Καντιώτης.
- 1943 **ΑΔΕΛΦΩΣΥΝΗ**, θρησκευτικό έντυπο, Καντιώτης, κείμενα ερμηνείας σύγχρονων προβλημάτων κατά τη διδασκαλία της χριστιανοσύνης
- 1943 **ΕΜΠΡΟΣ 2**, και **1933 ΕΜΠΡΟΣ 1**, όργανο Νομ. Συμβ. ΕΠΟΝ.
- 1944 **ΛΑΟΚΡΑΤΙΑ**, Φλώρινα, της περ. επιτρ. του ΕΑΜ.
- 1944(?) **ΜΑΚΕΔΟΝΣΚΙ ΓΚΛΑΣ (ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΦΩΝΗ)**, στη σλάβικη γλώσσα, εφημ. του ΣΝΟΦ Καστοριάς υπό την καθοδήγηση του Πασχάλη Μητρόπουλου.
- 1944 **ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΑΚΡΙΤΑΣ**, Φλώρινα.
- 1944 **ΧΑΡΑΥΓΗ ΤΗΣ ΛΕΥΤΕΡΙΑΣ**, Σέρβια, πολύγραφος, όργανο της ΕΠΟΝ, πρόγραμμα της ΕΠΟΝ και κείμενα για την αντίσταση του ελληνικού λαού.
- 1944 **ΣΜΟΛΙΚΑΣ**, από την ΙΧ μεραρχία του ΕΛΛΑΣ.

1944 **ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΦΤΩΧΟΥ**, Αυγουστίνος Καντιώτης, για ενίσχυση συσσιτίων των εργαζόμενων νέων της Κοζάνης.

1944 **ΕΣΤΙΑ**, συνέχεια από το Σπίτι του Πτωχού

1944 **ΟΔΗΓΗΤΗΣ**, κομμουνιστικό έντυπο, επίσημο όργανο ΚΚΕ Κοζάνης, Σερβίων.

1944 **ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, όργανο της Επιτρ. Δ. Μακεδονίας του ΕΑΜ.

1944 **ΛΑΪΚΗ ΘΕΛΗΣΗ**, έκδοση του ΕΑΜ Δ. Μακεδονίας.

1944 **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ**, όργανο Εθνικής Αλληλεγγύης της περιοχής Δ. Μακεδονίας.

1944 **ΣΥΝΑΓΩΝΙΣΤΡΙΑ**, όργανο της Επιτροπής Γυναικών του ΕΑΜ Δ.Μακεδονίας

1944 **ΑΛΗΘΕΙΑ**, κομμουνιστικό έντυπο, επίσημο όργανο ΚΚΕ Κοζάνης, Σερβίων.

1944 **ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝ**, εκδιδόταν κάπου στη Μακεδονία .

1944 (ή 1943) **ΑΕΤΟΠΟΥΛΟ**, εκδιδόταν κάπου στη Μακεδονία .

? **ΑΝΤΙΦΑΣΙΣΤΑΣ**, εκδιδόταν στην Πίνδο.

? **ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΗΣ**, εκδιδόταν κάπου στη Μακεδονία .

1944 **ΑΡΜΑΤΩΜΕΝΑ ΝΕΙΑΤΑ**, εκδιδόταν στη Δυτ. Μακεδονία.

1944 **ΔΡΑΣΙΣ**, εκδιδόταν στη Δυτ. Μακεδονία.

1944 **ΕΞΟΡΜΗΣΗ**, εκδιδόταν στη Μακεδονία .

1944 **ΛΕΥΤΕΡΑ ΝΕΙΑΤΑ**, εκδιδόταν στη Μακεδονία .

- 1944 **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΦΛΟΓΑ**, εκδιδόταν στη Μακεδονία .
- 1944 **ΝΕΟΣ ΑΝΤΙΦΑΣΙΣΤΑΣ**, εκδιδόταν στη Μακεδονία .
- 1944 **ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑ**, εκδιδόταν στη Μακεδονία.
- 1944 **ΟΣΙΟΣ ΝΙΚΑΝΩΡ**, Αυγουστίνος
- 1944 **ΠΑΤΡΙΣ** αντικομμουνιστική εφημερίδα ,όργανο της ΠΑΟ , εκδίδεται από τον Εθνικό Ελληνικό Στρατό, διευθυντής ο Παν. Δαδούδης.
- 1945 **ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΩΝΗ**, Φλώρινα.
- 1945 **ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ** , Καστοριά ,εκδίδεται ως σήμερα.
- 1945 **ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΣΠΙΘΑ**, εκδίδεται από μία ομάδα χριστιανών νέων της Κοζάνης,(φίλοι του Καντιώτη), διανεμόταν δωρεάν.
- 1945 **ΕΘΝΙΚΟΝ ΜΕΛΛΟΝ**, επιτροπή Συντονισμού Εθνικού Αγώνα, (ή ως ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ) του Κ.Σακελλαρίου.
- 1945 **Η ΝΙΚΗ** , όργανο συνασπισμού κομμάτων του ΕΑΜ νομού Κοζάνης, διευθυντής Κ.Γύρος.
- 1945 **ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ**, εβδομ. Εφημ. της επιτροπής Συντονισμού Εθνικού Αγώνος με διευθ. Σύνταξης τον Κ. Σακελλάριο.
- 1946 **ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ- ΟΡΕΣΤΙΑΣ** στην Καστοριά.
- 1946 **ΔΕΛΤΙΟ ΔΙΑΦΩΤΙΣΕΩΣ**, Β.Ε.Ν.,(Βασιλική Εθνική Νεολαία Κοζάνης) Διοίκηση νομού Κοζάνης,
- 1947 **ΤΟ ΣΠΑΘΙ**, στρατιωτική εφημ. ,22η Μεραρχίας, με υπεύθ. ύλης τον υπολ.Κ.Μοσχονάκη

1947 **Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ**, στρατιωτική εφημερίδα ,XV Μεραρχία, Λόχος Στρατηγείου.

1947 **ΜΕΡΙΜΝΑ** στην Καστοριά

1948 **ΑΚΡΙΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ** στην Καστοριά

ΝΕΟΣ ΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ έντυπο του Βαλταδώριου Γυμνασίου

1948 **ΑΘΗΝΑ**, δεκαπενθήμερη , επτάστηλη, μεγάλου σχήματος, στρατιωτική εφημ. Εκδιδόταν από την 11η Μεραρχία, τυπωνόταν στο τυπογραφείο του Θεοδοσιάδη.

? **ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ**, δεκαπενθήμερη, στρατιωτική εφημερίδα του Β' σώματος στρατού, υπεύθυνος εκδ. ο ανθυπ. Παπανδρόπουλος. Το τελευταίο φύλλο εκδόθηκε 29\8\1951.

1949 **ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ**, θρησκευτική εφημ. Β σώματος Στρατού, διανεμόταν δωρεάν, δεκαπενθήμερη.

1949 **ΑΚΡΙΤΙΚΗ ΒΟΡΕΙΟΣ ΕΛΛΑΣ** , Φλώρινα.

1950 **ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, ανεξάρτητη εβδομαδιαία εφημερίδα, του Ι. Ζηκόπουλου.

1950 **ΕΝΩΣΙΣ ΚΟΖΑΝΗΣ** ,κοινή έκδοση «Βόρειος Ελλάς» και «Μακεδονία», διευθ. Μ. Ζωγράφου- Δ.Γκαβανά.

1951 **ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΛΑΣ**, δεκαπενθήμερη στρατιωτική εφημερίδα, της XV Μεραρχίας (το 1951 είναι ημερομηνία έκδοσης του τελευταίου φύλλου της εφημερίδας)

1951 **ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΣΙΣ « ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ»**, εκδόθηκε την κατασκηνωτική περίοδο από κατασκηνωτές.

1951 **ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ**, στρατιωτική εφημερίδα.

1951 **ΣΑΛΠΙΓΕ**, Ιερά Μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης, τυπωνόταν στο τυπ. του Τζώνου.

1953 **ΣΤΑΥΡΟΣ**, θρησκευτικό έντυπο

1953 **ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**, εβδ., μακρόχρονη εφημ., πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας. (πρώτη επωνυμία της Ελληνική Μακεδονία).

1956 **ΝΕΑ ΚΑΣΤΟΡΙΑ**, Καστοριά, των αδελφών Δούκη.

1957 **ΕΓΕΡΤΗΡΙΟΝ** ?

1957 **ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ**, Φλώρινα, μην. περιοδικό ομώνυμου φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Φλώρινας. 1957 **ΝΕΟΙ ΚΑΙΡΟΙ**, Πτολεμαΐδα, πολιτική και ειδησεογραφική

1958 **Η ΠΡΟΟΔΟΣ**, μαθητική εφημ. του Δ πρότυπου δημοτικού σχολείου Κοζάνης και το 1959 «**Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΥΛΑ ΜΑΣ**» που εκδιδόταν χειρόγραφα από το 1952.

1958 **ΟΙΚΟΔΟΜΗ**, εκκλησιαστική εφημ. Μητρ. Σερβίων και Κοζάνης, τα της Μητρόπολης και κήρυγμα.

1959 **ΘΕΛΗΜΑ ΚΥΡΙΟΥ**, Μητρόπολη Σιατίστης και Σισανίου, Σιατίστης

1959 **ΖΩΝΗ**, δεν υπάρχουν στοιχεία

1959 **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ**, νέος τίτλος της εφημ. ΛΑΣΣΑΝΗΣ.

1959 **ΔΕΛΤΙΟΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ**, διεύθυνση Γεωργίας Νομού Κοζάνης, οδηγίες για γεωργικές εφαρμογές.

1960 **ΘΑΡΡΟΣ**, =ημερήσια, τοπικές, πολιτικές, οικονομικές, πολιτιστικές, αθλητικές, πανελλήνιες και παγκόσμιες ειδήσεις, εκδότης ο Χρ. Παπαστεριάδης, από τα Τρίκαλα.

1960 **ΜΑΘΗΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ**, **ΜΑΘΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ**, **ΣΠΙΘΑ**, **ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΣΑΛΠΙΣΜΑ**, **ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑΣΙΣ** (Σιάτιστα), **ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥ ΨΕΥΔΟΥΣ** (Σιάτιστα)--- αναφέρονται από τον Καρυάτογλου.

1960 **ΜΑΡΚΙΔΑΙ**, (Σιάτιστα), από το Τραμπάτζιο Οικοτροφείο.

1961 **ΜΙΚΡΟΙ ΠΡΟΤΩΠΟΡΟΙ**, όργανο σχολικών συνεταιρισμών.

1964 **ΜΑΧΗ**, Πτολεμαΐδα, κοινωνικά , πολιτικά και λογοτεχνικά θέματα.

1964 **ΒΕΛΒΕΝΤΟ**, Βελβεντού ,μηνιαία, απόψεις ατόμων και φορέων Βελβεντού.

1964 **ΒΟΙΟΝ**, Νεάπολις, Αθλητικός σύλλογος της Νεάπολης.

1964 **ΕΟΡΔΑΙΚΗ**, Πτολεμαΐδα, ανεξάρτητη, τοπικών συμφερόντων.

1968 **ΝΕΙΑΤΑ**, Σιάτιστα, Μητρόπολη.

1968 **ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΝΕΑ**, πληροφορίες για γεωργικά νέα, Δελτίο της Διεύθυνσης Γεωργίας Κοζάνης.

1970 **ΑΛΙΑΚΜΩΝ**, περιοδικό Νομαρχίας Κοζάνης.

1971 **ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ** , Μητρόπολη Κοζάνης- Σερβίων , Θρησκευτική ύλη.

1972 **ΔΟΞΑ**, Περδίκια Εορδαίας, εκπολιτιστικός όμιλος.

1974 **ΚΟΖΑΝΗ**, διμηνιαίο δελτίο, που εξέδιδε η Νομαρχία Κοζάνης.

1976 **ΣΤΟΧΟΙ** , Πτολεμαΐδα, δεν υπάρχουν στοιχεία .

1977 **ΔΕΛΤΙΟ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ**, Διεύθυνση Γεωργίας, ενημέρωση αγροτών.

1977 **ΤΣΟΥΤΥΛΙ '77**, Τσοτυλίου, ύλη για όλη την περιφέρεια από τον Εκπολιτιστικό και Μορφωτικό Σύλλογο Τσοτυλίου .

1978 **ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΔΟΤΟΥ**, Πτολεμαΐδα, από τους σπουδαστές Τεχνικής Σχολής.

1979 **ΦΑΝΑΡΙ**, Ανατολικό Πτολεμαΐδας, πολιτικά θέματα.

1980 **ΧΡΟΝΟΣ**, ημερ., αντικειμενική ενημέρωση τοπικών συμφερόντων, από τον Ν. Κωσταρέλα.

1980 **ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑ**, εφημερίδα τοπικών συμφερόντων.

1980 **ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΝΕΑΝΙΚΟΙ ΠΑΛΜΟΙ**

1981 **ΑΥΓΕΡΙΝΙΩΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ**, σύλλογος Αυγερινιωτών Θεσσαλονίκης.

1982 **ΕΛΙΜΕΙΑΚΑ** , περιοδικό του συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης ο «Αγιος Νικόλαος»

1982 **ΑΙΧΜΗ**, εφημ. Νομού Κοζάνης , εκδότης και διευθυντής ο Λυσ. Ρήγας , Π.Μανδραβέλης.

1982 **ΕΦΗΜΕΡΙΣ**, μην. Σιάτιστα, από τον Μορφωτικό και Εκπολιτιστικό Σύλλογο Μαρκίδαι.

1983 **ΣΠΟΡ ΝΟΜΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ**, αθλητική.

1984 **ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ** , μηνιαία εφημερίδα που μετά το 1992 μετατράπηκε σε περιοδικό . Ύλη φιλολογική, λογοτεχνική, σχόλια για την πολιτιστική ζωή της Κοζάνης ,όχι ειδησεογραφικό, μηνιαία έκδοση και πάλι, διευθυντής Β.Π. Καραγιάννης.

1984 **ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ**, όργανο συμφερόντων του σοσιαλιστικού κινήματος (Λ. Τσικριτζής).

- 1985 **ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ** , περιοδικό, Νομαρχιακό συμβούλιο Κοζάνης .
- 1985 **ΝΕΟΙ ΠΑΛΜΟΙ**, Δυτική Μακεδονία , δίχρωμη.
- 1985**ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ**, και **ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣΔΑΜΑΣΚΗΝΙΑΣ**, Βόιο, διάσωση ιστορίας Δαμασκηνιωτών .
- 1985 **ΠΟΝΤΙΑΚΟ ΒΗΜΑ** , περιοδικό Ευξείνου Λέσχης
- 1986 **ΕΟΡΔΑΙΚΟΣ ΠΑΛΜΟΣ**,εβδομαδιαία, Πτολεμαΐδα, δίχρωμη, με ένθετα πολλές φορές.
- 1986 **ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΕΟΡΔΑΙΑΣ**, Πτολεμαΐδα, αδέσμευτη, προοδευτική εφημερίδα.
- 1986 **ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ**, Πτολεμαΐδα , τοπικά θέματα.
- 1986 **ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ**, προβάλλει απόψεις της αριστεράς και ενημέρωση του λαού, διευθ. Αργ.Ζυμάρας.
- 1987 **ΒΟΙΑΚΟΝ ΒΗΜΑ** , Νεάπολη, ειδήσεις για την περιοχή Βοίου.
- 1987 **ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΕΡΑΤΥΡΑΣ**, εφημ. πολιτιστικού συλλόγου Εράτυρας, δίμηνη ή κατά περίπτωση.
- 1988 **ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ**, Πτολεμαΐδα.
- 1989 **ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟ ΚΙΝΗΜΑ**, Πτολεμαΐδα, Σωματείο Λιγνιτωρύχων Πτολεμαΐδας.
- 1989 **ΒΟΙΟ**, μηνιαία, Νεάπολις, γεωργικά, οικολογικά, δημοτικά, εκπαιδευτικά, αθλητικά θέματα.
- 1989 **ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ**, Πτολεμαΐδα , εφημερίδα του Δήμου, ειδήσεις για τις δραστηριότητες του τόπου.

1989 **ΔΙΑ** , Κοζάνη, περιοδικό Λόγου και Τέχνης, θέματα πολιτιστικά τοπικά ,αθλητικά.

1989 **ΣΙΑΤΙΣΤΙΝΑ**, ιστορική, λαογραφική, γλωσσολογική του συλλόγου Σιατισταίων Θεσσαλονίκης.

1989 **ΚΟΖΑΝΙΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ**, διμηνιαία κατά τον Κ. Σιαμπανόπουλο

1990 **ΕΠΑΦΗ**, 15ήμερ., Πτολεμαίδα, ενημέρωσης και προβληματισμού.

1990 **ΔΥΤΙΚΟΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ**, ετήσιο περιοδικό ποικίλης ύλης του Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Κοζάνης.

1990 **ΚΟΖΑΝΙΤΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ**.

1990 **ΠΡΩΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ**, ημερ., πολιτική εφημερίδα, σχόλια και θέματα τοπικά και αποδήμων, διευθ. Λυσ. Ρήγας.

1990 **ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ** ,ημερ., Σύλλογος υπαλλήλων ΕΛΤΑ Κοζάνης.

1994 **ΚΟΖΑΝΗ**, εβδομαδιαία εφημερίδα, προβολή τοπικών ζητημάτων και της πολιτιστικής ζωής της Κοζάνης, εκδότης και διευθ. Γ. Σαλακίδης.

1994 **ΠΕΝΤΑΛΟΦΟΣ ΒΟΙΟΥ**, εφημερίδα Πολιτιστικού Συλλόγου Πενταλόφου, θέματα της περιοχής.

1996 **ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ**, εκδόθηκε στην Κοζάνη σύμφωνα με τον κατάλογο της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

1996 **ΠΡΩΙΝΗ**, ημερήσια, ιδιοκτήτης, εκδότης, διευθυντής Τσακνάκης Ευθ.

2000 **ΓΡΑΜΜΗ**, καθημερινή εφημερίδα Κοζάνης, διευθ. Π. Μανδραβέλης.

Βιβλιογραφία

Αναστάσιος Δάρδας, «Οι ελληνικές εκδόσεις των ΣιατιστινώνΜαρκίδων Πούλιου στη Βιέννη(1791 -1797) στο «ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ», Πρακτικά συνεδρίου, Κοζάνη 8-10 Νοεμβρίου 1996, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 1996.

«ΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΙ ΜΑΡΚΙΔΕΣ ΠΟΥΛΙΟΥ», (Η έκθεση ντοκουμέντων, Τα πρακτικά της ημερίδας), Μορφωτικό Ίδρυμά Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας – Θράκης, Θεσσαλονίκη 2008.

«Ο ΠΑΡΑΝΟΜΟΣ ΤΥΠΟΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΕΛΛΑΔΑ», (όπως ανωτέρω, Μ.Ι.Ε.Σ.Η.Ε.Μ.-Θ.), Θεσσαλονίκη 2009.

Θεοφάνης Πάμπας *Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΟ ΔΟΥΝΑΒΗ*, ΚοβεντάρειοςΔ.Βιβλ. αρεισαγωγής 420,

Το καλλιτεχνικό ρεύμα του ακαδημαϊσμού ως έκφραση της νέας κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος

Όλγα Κούρτογλου

Μεταδιδακτορική Έρευνήτρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Σχολής Οικονομικών Επιστημών

Αθανάσιος Πουπνάρας ΠΕ 19

Εισαγωγή

Ο όρος ακαδημαϊσμός είναι στενά συνδεδεμένος με την κυρίαρχη τάση εικαστικής έκφρασης στην μεταεπαναστατική Ελλάδα η οποία δημιουργήθηκε και συντηρήθηκε από τον Βασιλιά Όθωνα και το κράτος της Βαυαρίας. Στόχος αυτού του καλλιτεχνικού ρεύματος ήταν να συνδέσει το νεοϊδρυθέν Ελληνικό Κράτος με το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν και να εξωραΐσει το δύσκολο κοινωνικό παρόν που ακολούθησε μετά την απομάκρυνση του Οθωμανικού ζυγού. Πλήθος Ελλήνων, ζωγράφων οι οποίοι βρισκόταν στην αυλή του Όθωνα, μετέβησαν στην Σχολή του Μονάχου και πολλοί εξ αυτών όταν επέστρεψαν στην Ελλάδα επάνδρωσαν το Σχολείο Τεχνών της Αθήνας το οποίο ίδρυσε ο Όθωνας με Βασιλικό Διάταγμα. Ενδεικτικά θα παρακολουθήσουμε δύο έργα εκπροσώπων του Ακαδημαϊσμού του Θεόδωρου Βρυζάκη «Αποχαιρετισμός στο Σούνιο», 1863. (Λάδι σε μουσαμά, 67 X 78 εκ.) και του Νικολάου Γύζη. «Η χαρτορίχτρα». (Λάδι σε μουσαμά, 67 X 78 εκ.)

Ακαδημαϊσμός

Ο όρος ακαδημαϊσμός εμφανίζεται στην ελληνική ιστορία της τέχνης με ένα ειδικό περιεχόμενο το οποίο έχει στόχο να περιγράψει την απαρέγκλιτη προσκόλληση σε μία σειρά κανόνων οι οποίοι αντλούνται μέσω της μελέτης των έργων ιστορικών τεχνοτροπιών τα οποία έχουν χαρακτηριστεί ως κλασικά.

Ο ακαδημαϊσμός ως καλλιτεχνικό ρεύμα στην Ελλάδα, κάνει την εμφάνιση του στα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα. Πολλοί σπουδαστές των εικαστικών λαμβάνουν υποτροφίες ώστε να μεταβούν στην Βαυαρία προκειμένου να βελτιώσουν τις τεχνικές τους στην νέα τεχνοτροπία η οποία παραπέμπει σε έργα της κλασικής εποχής, που έχουν προσδιοριστεί ως κλασικά αφού η αξία τους υπήρξε διαχρονική. Η στροφή στην κλασική αρχαιότητα είναι διάχυτη στην Ευρώπη αυτήν εποχή καθώς αποτελεί ένα από τα προτάγματα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Κυριαρχούν οι τεχνοτροπίες αυτών των έργων αναπτύχθηκαν σε περιόδους οι οποίες προσδιορίζονται ως κλασικές όπως η αρχαιότητα και συνδέονται με την ύπαρξη μεγάλων προσωπικοτήτων (Φειδίας, Μιχαήλ Άγγελος κ.λπ.) Οι κανόνες λοιπόν που προκύπτουν από αυτή τη μελέτη διδάσκονται σε ένα ακαδημαϊκό πλαίσιο και θεωρούνται απαραίτητες προϋποθέσεις για επιτυχία και αναγνώριση των δημιουργών. Η έμπνευση και εκτέλεση μιας καλλιτεχνικής σύνθεσης με βάση τα κλασικά πρότυπα αποτελεί το καλλιτεχνικό περιεχόμενο του όρου ακαδημαϊσμού και κυριαρχεί στα επίσημα καλλιτεχνικά δράματα όλο τον 19ο αιώνα.

Ο ακαδημαϊσμός στο πλαίσιο που μας ενδιαφέρει αποκτά και μία δεύτερη έννοια. Υποστηριζόμενος θεσμικά από επίσημους φορείς εμπεριέχει την

προώθηση συγκεκριμένων αντιλήψεων και την κρατική υποστήριξη, για παράδειγμα στην Γαλλία κατά την διάρκεια της δεύτερης αυτοκρατορίας, σε καλλιτέχνες όπως ο ζωγράφος ιστορικών και μυθολογικών θεμάτων Alexandre Cabanel. Η συγκεκριμένη προώθηση υποκρύπτει την προσπάθεια του Ναπολέοντα να μειώσει τον αντίκτυπο των ριζοσπαστικών καλλιτεχνικών έργων που ασκούσαν κριτική για την δικτατορική πολιτική του. Αυτό είναι το κοινωνικό-πολιτικό περιεχόμενο του ακαδημαϊσμού. Να εκφράζει την πολιτική θεωρία και κοσμοθεωρία της ισχύουσας τάξης. Επιπλέον ο ακαδημαϊσμός μπορεί να αφορά πολλές διαφορετικές τεχνοτροπίες στην ιστοριογραφία της τέχνης. Για παράδειγμα ο ακαδημαϊσμός της σχολής Μονάχου συσχετίστηκε με όρους όπως ο κλασικισμός, ρεαλισμός, ρομαντισμός, ιδεαλισμός κ.λ.π..

Οι Έλληνες ζωγράφοι λοιπόν, που ξεχώριζαν στον τόπο τους μπορούσαν να βελτιώσουν τις ικανότητες τους στην Σχολή του Μονάχου. Η Βασιλική Ακαδημία των Εικαστικών Τεχνών του Μονάχου ιδρύθηκε το 1808. Άσκησε μεγάλη επίδραση στην ελληνική ζωγραφική όλο τον 19ο αιώνα καθώς υπήρξε πόλος έλξης για πολλούς Έλληνες εικαστικούς. Οι ζωγράφοι αυτοί ερχόμενοι στην Ελλάδα μετέφεραν τα διδάγματα τους διαμορφώνοντας έτσι μια εθνική καλλιτεχνική σχολή. Όταν ο Όθωνας ίδρυσε με Βασιλικό Διάταγμα το 1836 το Σχολείο Τεχνών της Αθήνας πολλοί από αυτούς που είχαν σπουδάσει στο Μόναχο αποτέλεσαν διδακτικό προσωπικό της. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Σεφέρης: «Το διάταγμα φανερώνει τις ιδεολογικές προθέσεις του κράτους και προοιωνίζεται τη νεοκλασική κατεύθυνση της σχολής : «*Εκτιμώντες τας ιστορικάς αναμνήσεις, αι οποίαι είναι ειδικώς συνδεδεμέναι με την Ελλάδα...*» (31 Δεκ. 1836). Το καθημερινό Σχολείο των Ωραίων Τεχνών με πενταετή φοίτηση είναι το μόνο που προβιβάζεται σε ανώτερο. Το 1844-45 αριθμεί 635

σπουδαστές. Τον ίδιο χρόνο ιδρύεται η «Εταιρεία των Ωραίων Τεχνών» υπό την προστασία του Όθωνα, με πρόεδρο τη βασίλισσα Αμαλία και αντιπρόεδρο τον πρωθυπουργό Κωλέττη. Ανάμεσα στα μέλη συγκαταλέγονται ένδοξα ονόματα αγωνιστών. Η εφημερίδα Αιών έχει δίκιο να αναφωνεί: «Οπόσην έχει η Ελλάς ανάγκην καλλιτεχνίας! Οπόσους τω όντι το πολυτεχνικόν κατάστημα υπόσχεται καρπούς μεγαλυτέρους!...»

Η επιλογή του Μονάχου βεβαίως δεν ήταν τυχαία. Ο Βαυαρός μονάρχης Λουδοβίκος Α' πατέρας του Όθωνα καλλιεργούσε πολιτιστικές σχέσεις με την Ελλάδα έχοντας την φιλοδοξία να λειτουργήσει ως ο δημιουργός της αναγέννησης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Το κράτος στο οποίο βασίλευε ο γιός του μπορεί να ήταν μικρό, διέθετε ωστόσο ένα ένδοξο παρελθόν. Υπήρξε κοιτίδα πολιτισμού. Από αυτό ξεκίνησαν οι τέχνες, οι επιστήμες, ολόκληρος ο πολιτισμός της Ευρώπης. Χρέος πολιτικό ήταν να επανέλθει στην πρότερη κατάσταση αλλά και στα εδάφη που είχε απωλέσει. Έχει ήδη αρχίσει να καλλιεργείται η Μεγάλη Ιδέα.

Τι εξυπηρετούσε ωστόσο η τέχνη στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος με τις μεγάλες κοινωνικές ανισότητες; Από την μια μεριά ο Όθωνας με την βαυαρική αυλή του και τους Φαναριώτες που στελεχώνουν την διοίκηση και από την άλλη οι εξαθλιωμένοι Έλληνες που βιοπορίζονται με το ζόρι. Αυτούς ακριβώς εξυπηρετούσε η τέχνη. Νομιμοποιούσε τις διεκδικήσεις των ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων στο νεοϊδρυθέν κράτος: ένα κομμάτι γης, μια σύνταξη ήταν κάποια από τα αιτήματα αυτών που συνέθεταν την ελληνική πια κοινωνία. Η τέχνη πλέον δεν απαθανάτιζε την ζωή των ανώτερων κοινωνικών ομάδων αλλά και την βάση του λαού. Μια εικόνα όχι τόσο πραγματική, όσο ιδεολογική. Μια εικόνα που όφειλε να αναδείξει τα ιδανικά, να εκφράσει τις φιλοδοξίες και να δώσει αισθητή μορφή στην ιδεολογία του νέου κράτους και

της καθεστηκυίας τάξης. Η τέχνη ανακάλυπτε εκ νέου την πρωτογενή της λειτουργία. Ο ρόλος της ήταν να επιδράσει ως μορφοποιητική δύναμη στην κοινωνία. Για αυτό οι σπλαρχηγοί αλλά και οι πολεμιστές εμφανιζόταν με κατάλευκες και φρεσκοσιδερωμένες φουστανέλες. Έπρεπε να καταστεί σαφές πως οι Έλληνες μπορούσαν να συμπορευτούν με την Δύση. Ήταν λαός με προοπτικές και εθνική συνείδηση παρόλο που είχε μεσολαβήσει μεγάλο διάλειμμα στον ρου της ιστορίας τους.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί πως η στροφή στην Δύση υπήρξε και αίτημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού το οποίο οφειλόταν στην πεποίθηση για τον θρίαμβο μιας δυτικής αντίληψης περί λογικής η οποία θα είχε την δύναμη να αποτινάξει τα στενά όρια του βάρβαρου μυστικισμού που είχε έδρα την Ανατολή. Αυτή η θέση ωστόσο δεν ήταν πάντα αποδεκτή από τους διανοουμένους. Ο Κ. Δημαράς μελετά ένα κείμενο του 1837 το οποίο διατυπώνει καθαρά αυτόν τον προβληματισμό: *Η Ελλάς δεν ήτο δυνατόν να απαλλαχθή της υλικής τυραννίας της Ανατολής, δια να υποπέση υπό την πνευματικήν της Δύσεως* (Δημαράς Κ., 1975, σ,406).

Η εξάρτηση αυτή από τη σχολή του Μονάχου, γίνεται έντονα αντιληπτή στα έργα Ελλήνων ζωγράφων, όπως σε αυτά του Θ. Βρυζάκη, όπου εξυμνείται και εξιδανικεύεται ο απελευθερωτικός αγώνας των Ελλήνων του 1821 και στις ηθογραφίες του Ν. Γύζη.

Θεόδωρος Βρυζάκης, «Αποχαιρετισμός στο Σούνιο», 1863. (Λάδι σε μουσαμά, 67 X 78 εκ.)

Ας πάρουμε για παράδειγμα το έργο του Βρυζάκη το οποίο φιλοτεχνήθηκε το 1863 και φέρει τον τίτλο Αποχαιρετισμός στο Σούνιο. Στο έργο κυριαρχεί η μορφή του Έλληνα αγωνιστή της Επανάστασης, που αποχαιρετά την αγαπημένη του (σύζυγο;). Οι δύο μορφές καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος του πίνακα και είναι τοποθετημένες στο κέντρο του σε αυστηρή ισορροπία με τον περιβάλλοντα χώρο. Οι αναλογίες των μορφών είναι κλασικές και η απεικόνιση των λεπτομερειών ιδιαίτερα φροντισμένη. Εντυπωσιακή είναι η λεπτομερειακή απόδοση των στολών που φορούν τα εικονιζόμενα πρόσωπα, η οποία αποδεικνύει την ξεχωριστή μελέτη του καλλιτέχνη για την παραδοσιακή ελληνική ενδυμασία. Στο βάθος αριστερά φαίνονται τα ερείπια του Σουνίου και δεξιά απεικονίζονται ειδυλλιακά τα στοιχεία ενός δάσους. Εντύπωση προκαλεί η οργάνωση των στοιχείων του χώρου, με την χρησιμοποίηση αρχιτεκτονικών και παραπληρωματικών θεμάτων.

Η παράσταση δομείται σε σχήμα πυραμίδας, η γεωμετρική προοπτική αποδίδεται με ακρίβεια. Στο έργο επικρατούν οι μαλακές γραμμές, τα χρώματα χρησιμοποιούνται με φυσικό τρόπο και συνδυάζονται αρμονικά μεταξύ τους. Το φως πηγάζει από τα αριστερά του πίνακα, και η ορθή χρήση των φωτοσκιάσεων συντελεί στην ρεαλιστικότερη απόδοση των προτύπων.

Αν και το θέμα αποδίδεται με έναν ρεαλισμό, φαίνεται ότι του λείπει η εσωτερική αλήθεια. Το ζευγάρι, αποχωρίζεται με έναν εμφανή συναισθηματισμό, δίχως ωστόσο μια έκφραση βαθύτερων συναισθημάτων. Η ενδυμασία τους ταιριάζει σε ανθρώπους, που μάλλον έχουν επιστρέψει από γιορτή, παρά σε ανθρώπους που ετοιμάζονται για μάχη. Αυτή η εγκράτεια και η έλλειψη ενός εσωτερικού παλμού, συνεπικουρεί στο να χαρακτηριστεί το σύνολο του έργου του Βρυζάκη ως επιφανειακό.

Νικόλαος Γύζης, «Η χαρτορίχτρα», 1885, (Λάδι σε μουσαμά, 72,5 X 92,5 εκ.)

Το επόμενο έργο είναι του Γύζη. Έχει φιλοτεχνηθεί το 1885 και φέρει τον τίτλο Η χαρτορίχτρα. Μέσα από το γενικότερο έργο του καλλιτέχνη εκφράζεται η κρυφή νοσταλγία του για την πατρίδα. Την νοσταλγία αυτή την καλύπτει με σκηνές καθημερινής ζωής της ελληνικής πραγματικότητας.

Στην «χαρτορίχτρα» συνδυάζονται τα πρότυπα της δυτικής τέχνης, υπό την οπτική του ιδιαίτερου μεσογειακού φωτός. Στα αριστερά του πίνακα βρίσκονται συγκεντρωμένες γυναίκες και κορίτσια, που ακούν με χαλαρή διάθεση τις προφητείες μιας γριάς μάγισσας. Δεξιά φαίνεται αποκομμένος από την συντροφιά ένας καθιστός γέροντας και μάλλον τον ενοχλεί η ευθυμία και η ανάλαφρη ατμόσφαιρα αυτής της συνεύρεσης. Ο ζωγράφος απομακρύνεται από την εξωτερική αυστηρή τελειότητα του γερμανικού Ακαδημαϊσμού – γεγονός το οποίο γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτό από την σχηματοποιημένη απόδοση των διαφόρων σκευών που είναι τοποθετημένα πάνω στα ράφια- αλλά και το θεατρικό πάθος του ρομαντισμού. Τα πρόσωπα είναι ζωντανά και δοσμένα με τέτοιο τρόπο που δίνουν στον θεατή μια αίσθηση κίνησης. Ο συνδυασμός ρεαλιστικών και ιδεαλιστικών χαρακτηριστικών, οδηγούν σε μια πειστικότητα και μια αμεσότητα εκπληκτική. Διαπιστώνεται και εδώ μια μελετημένη απόδοση του χώρου κυρίως στην αριστερή πλευρά, ενώ στη δεξιά επικρατεί μια σχετική λιτότητα. Συνδυάζονται ακόμη, με μοναδικό τρόπο, τα γεωμετρικά (πόρτες, παράθυρα, έπιπλα, βαρέλι) με τα οργανικά θέματα (ανθρώπινες μορφές). Η καθαρότητα της σύνθεσης, η ενότητα της, η θεματολογία, η χρήση του χρώματος, η παράθεση πολλών παραπληρωματικών στοιχείων, η ωραιοποίηση των μορφών, η ωραιοποίηση των συνθηκών του καθημερινού βίου στην Ελλάδα, αλλά και μια ποιητική διάθεση στο έργο του Γύζη, το συνδέει με τα πρότυπα

τόσο του γερμανικού Ακαδημαϊσμού, όσο και στις επιρροές του γαλλικού ρομαντισμού.

Η έξωση του Όθωνα το 1862 σηματοδοτεί το τέλος της πολιτικής βαυαροκρατίας και την αρχή της επιστροφής των Ελλήνων καλλιτεχνών από το Μόναχο στην Αθήνα, στην ελεύθερη πλέον Ελλάδα, με κύριο εκπρόσωπο τον Νικηφόρο Λύτρα. Η γενιά αυτή θα κατευθύνει την καλλιτεχνική εκπαίδευση στο Σχολείο των Τεχνών (η μετέπειτα Σχολή Καλών Τεχνών) διδάσκοντας τις τεχνοτροπίες του ακαδημαϊσμού και πρωτοστατεί στο προσκήνιο της καλλιτεχνικής ζωής για αρκετές δεκαετίες, έως ότου οι δυναμικοί εκπρόσωποι της Σχολής του Παρισιού θα αναλάβουν τα ηνία.

Συμπεράσματα

Μέσα από το καλλιτεχνικό ρεύμα του ακαδημαϊσμού γίνεται αντιληπτή η πρόθεση του Όθωνα να καθορίσει το πολιτισμικό μόρφωμα της επαναπροσδιοριζόμενης ελληνικής κοινωνίας προκειμένου να περάσει τις πολιτικές και ιδεολογικές του θέσεις. Επιπλέον μέσα από το καλλιτεχνικό ρεύμα του ακαδημαϊσμού, θέλησε να προβάλλει την σύνδεση της μεταεπαναστατικής Ελλάδας με το αρχαίο παρελθόν της και παράλληλα να εξωραϊσει το δύσκολο παρόν της προβάλλοντας το με τάσεις εξιδανίκευσης.

Βιβλιογραφία

https://comdeg.eu/el/compendium/essay/98403/?fbclid=IwAR1mWb3cFwTLHiBEfxNJ4vDvux7NpQAw3K4_ZeIIEu189iI5EWHcm2Adwd0#toc_to_byzantino_parelthon_os_dynastiko_parelthonπροσπελάστηκε στις 3/4/2021.

<https://www.mfa.gr/switzerland/images/stories/bern/2015/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B1.pdf?fbclid=IwAR1zHuqYJI>

K1R3wtGKx eoqiWwt3-SiueJTZXngB_zbziV k3jLfTfxAtMttUπροσπελάστηκε
στις 3/4/20121.

Ασδραχάς Ι.Σ. «*Μακρυγιάννης και Παναγιώτης Ζωγράφος- το ιστορικό της
εικονογραφίας του Αγώνα*», στο *Οι Έλληνες ζωγράφοι*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα
1976, τόμος 1, σ. 14-27.

Βεργόπουλος Κ., « *Ο ανανεωμένος εθνισμός*», στο *Ιστορία του Ελληνικού
Έθνους*, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, τόμος ΙΔ', σ. 56-87.

Δοξαράς Π., *Περί Ζωγραφίας*, εκδ. Εκάτη, Αθήνα, χ.χ. Ανάτυπο της Έκδοσης
του Σ.Π. Λάμπρου, Τύποις Α. Κτενά και Σ. Οικονόμου, Αθήνα 1871).

Λαμπράκη- Πλάκα Μαρίνα (επιμ.) *Εθνική Πινακοθήκη 100 χρόνια. Τέσσερις
αιώνες Ελληνικής ζωγραφικής. Από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης
και Ιδρύματος Ευριπίδη Κουτλίδη*, Αθήνα, εκδ. ΕΠΜΑΣ 1999.

Λυδάκης Σ. «*Η Ιστορία της νεοελληνικής ζωγραφικής (16ος -20ος αιώνας)*» στο
Οι Έλληνες ζωγράφοι, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1976.

Μισιολή Ν., *Ελληνική Ζωγραφική 18ος -19ος αιώνας*, εκδ. Αδάμ, Αθήνα 1993.

Μισιολή Ν. *Γύζης*, εκδ. Αδάμ, Αθήνα 1995.

Σπητέρης Τ. *Τρεις αιώνες νεοελληνικής τέχνης*, εκδ. Πάπυρος τόμος Α' Αθήνα
1979.

6η συνεδρία

Τριλογία

Αναζητώντας την ελληνοχριστιανική μας ταυτότητα,

σε έναν αναγεννώμενο, από τις στάχτες του, κόσμο...

Τριλογία

(Λίγα λόγια από τον Συντονιστή της Ομάδας Εργασίας μας Κωνσταντίνο Β. Δημουλά)

Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης ήταν, ως δράση, μια διαρκής επανάσταση, κατά πάντων, δεν μπορεί να λειτουργήσει με συμβιβασμούς. Δεν θυσιάζει στον βωμό κανενός αυτό που ο ίδιος είναι. Δεν θυσιάζει με τίποτα την ακεραιότητά του για το οποιοδήποτε καλό που θα μπορούσε να προκύψει πιθανόν για τρίτους. Ότι καλό θα κάνει θα είναι από μελετημένο σχεδιασμό εκμετάλλευσης των άλλων για τον εαυτό του. Δεν περιμένει τις ευκαιρίες, αλλά τις προκαλεί, προκαταβολικά αμυνόμενος από φόβο επιβουλών κατά του εαυτού του, που πιθανόν είχε μικρός. Η (πιθανή) κυριαρχικότητα της οικογένειας πάνω του, κάτι που δεν ήταν δυνατόν να ξεχάσει ποτέ, και είναι, ίσως, αυτό που τον έκανε, βαθύτατα και αυστηρά, άτεγκτα, ευσεβή, τον έκανε, με τον θάνατο των γονιών του, να ξεκόψει από την πατρίδα του, μια και καλή, για να αποδοθεί στον αγώνα του να ξεχωρίσει και να γίνει «τρανός».

Όχημά του τα θεολογικά γράμματα, από τα προσφορότερα, γι' αυτό, επιστημονικά πεδία της εποχής. Διέπρεψε σ' αυτά και πολύ γρήγορα ανήλθε στα εκκλησιαστικά αξιώματα. Στον πρώτο χώρο δράσης του, την Κωνσταντινούπολη, έγινε κιάλας η μεγάλη σύγκρουση, υποκαθιστώντας (ο τόσο θρήσκος) την (παλιά στην οικογένεια) καταπιεσμένη του επιθυμία για ανεξαρτητοποίηση με το πνεύμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που το βρήκε, λέει, απολυταρχικό. Από 'κείνη την στιγμή, αρχίζει το ξάπλωμά του προς το γειτονικό, επίσης αγαπημένο του, άλλωστε, επιστημονικό πεδίο, της αρχαιοελληνικής σοφίας και, πολύ γρήγορα, άρχισε να γέρνει από τα οικουμενιστικά στα πατριωτικά θέματα, στα οποία και, εν τέλει, κατέληξε, κόβοντας κάθε δεσμό με την Κωνσταντινούπολη και πρωτοστατώντας στην

(πραξικοπηματική) ίδρυση του αυτοκέφαλου της Ελληνικής Εκκλησίας, κερδίζοντας, γι' αυτό, από την κυβέρνηση, θέση καθηγητή της Θεολογικής Σχολής.

Ως τέτοιος, έχει εξασφαλίσει την [παρά τον (από τον Πατριάρχη) χαρακτηρισμό του ως άνδρα ύποπτων θρησκευτικών φρονημάτων] - προς τα έξω - καλή, για την οποιαδήποτε – πλέον – άποψη ήθελε εκφράσει, θεολογική μαρτυρία. Ίσως, ως αντίδραση, μόνον, είναι που πήρε, τόσο ανοιχτά, το μέρος του Θεόφιλου Καΐρη, που, από χρόνια, υπεβλέπετο, από τον Πατριάρχη, ως αιρετικός. Γραμματεύς της Ιεράς Συνόδου, συνιστά στην Ιερά Σύνοδο να φερθεί με φιλανθρωπία και μετριοπάθεια στον Καΐρη, που αναστάτωσε, εκείνον τον καιρό, την Ανατολή, και, στην ανάγκη, ας τον εξόριζαν, στην Δύση, και θα 'ταν αρκετό. Βέβαια, στην Ορθοδοξία, καϊρισμός δεν χωρεί. Οι αντίπαλοί του κατάφεραν να παυθεί, λόγω των δοξασιών του, από την θέση του στην Ιερά Σύνοδο, αλλά και να μετατεθεί από την Θεολογική στην Φιλολογική Σχολή, όπου, επίσης, διέπρεψε, και μόνον προς το τέλος του βίου του αισθάνεται την ανάγκη να ξανακαταπιαστεί, συγγραφικά, με τα θεολογικά. Του λοιπού, ο Φαρμακίδης χρειαζόταν, συνεχώς, να απολογείται, πρώτα απ' όλους, στον εαυτό του, που, καθώς φαίνεται, πολύ τον απασχολεί η έως εδώ πολιτεία του, ότι σε όλα είχε δίκιο.

Με την πρώτη του ευκαιρία, αποτινάσσει όλον αυτόν τον ψυχικό του φόρτο. Η Κυβέρνηση τον στέλνει ανεπίσημα να πείσει τον Καΐρη να μεταστραφεί.. Δεν τα καταφέρνει. Αμέσως καταφέρεται κατά του Καΐρη! Αυτή η απότομη (με την τόση ευκολία που γίνεται) μεταστροφή δείχνει την επιφανειακότητα του προσεταιρισμού του Καΐρη από την δική του πλευρά. Άλλωστε, ήταν, θεολογικά, πολύ αυστηρός, με όποια παρέκκλιση... Ότι είχε, ως εδώ, κάνει, το έκανε για να δικαιολογήσει την εναντίωσή του με τον Πατριάρχη, στον

οποίο είχε μεταθέσει την καταπιεσμένη του επαναστατικότητα στην οικογένεια σαν ήταν μικρός. Όλη αυτή η «αμαρτωλή» πορεία τού αποκαλύπτεται, πια, και αποφασίζει να «επιστρέψει» στην παράδοσή του. Είπαν ότι το έκανε για πολύ ευτελείς λόγους! Αν και πέθανε φτωχός, ιδού η απόδειξη, είπαν, ότι ασμένως αποδέχτηκε την επανατοποθέτησή του στην Θεολογική Σχολή και στην Γραμματεία της Ιεράς Συνόδου... Κι έτσι να έγινε, τα αίτια και οι αιτίες της αλλαγής έχουν τόσον βαθιές ρίζες! Ό,τι και όπως και να συνέβη, όμως, η «προδοσία» μένει.

Η αυτοκεφάλιση της Εκκλησίας της Ελλάδος συμβολικό προϊόν λανθάνουσας επιζητούμενης πατροκτονίας του Θεόκλητου Φαρμακίδη

Κωνσταντίνος Β. Δημουλάς, Ευριπίδης Κ. Δημουλάς, Έλλη Κ. Βέλλιου,
Θεοδώρα Ευ. Παπαδημητρίου, Χριστίνα – Χρυσάνθη Φ. Βαμβούρη – Δημάκη,
Ανθή Ευ. Βαχτσεβάνου, Δημήτριος Γ. Λιόβας, Χρήστος Ν. Πολύζος, Ιωάννης
Μ. Κάτσης.

Όλγα Χ. Κούρτογλου,

Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης ήταν ως δράση μια διαρκής επανάσταση! Σ' όλη την διάρκεια της ζωής του, ο Φαρμακίδης δεν σταματάει, πουθενά, δεν υποκύπτει, σε κανένα. Προσπαθεί να υπερκεράσει τον αντίπαλο και, όταν τυχαίνει να μην το μπορεί, τότε ο ίδιος εγκαταλείπει τον αγώνα και φεύγει. Διά της φυγής, που, βέβαια, σπάνια του συμβαίνει, σώζει την αυτοτέλειά του, έστω και αν χρειαστεί να αποδοθεί, από την νέα «οπτική», σε καινούργιους και πιο δύσκολους, ενίοτε, αγώνες. Το κύριο είναι, ότι ο Φαρμακίδης δεν μπορεί να λειτουργήσει με συμβιβασμούς. Παραμένει (και, γι' αυτό, ακριβώς, αγωνίζεται, διαρκώς) ακέραιος.

Αυτό, ήδη, μας οδηγεί στην σκέψη για την φύση της δράσης του. Δεν θυσιάζει, με τίποτε, την ακεραιότητά του, για το οποιοδήποτε καλό, που θα μπορούσε να προκύψει, πιθανόν, για τρίτους. Ό,τι θα κάνει, θα το κάνει, διατηρώντας την αυθυπαρξία του, που την φυλάσσει, μετά μανίας. Βεβαίως, και δεν πρόκειται για άνθρωπο που έχει μονωθεί, από το υπόλοιπο σώμα της κοινωνίας. Ένας τέτοιος τύπος (αυτός του μονωμένου ανθρώπου) δεν μπαίνει στο οποιοδήποτε ρίσκο να «αναμειχθεί», με τους άλλους. Δεν βγαίνει, από το καβούκι του, αν, μάλιστα, δεν συσφαιρίζεται, κιάλας, στον εαυτό του, ολοένα και περισσότερο,

από φόβο μη χαθεί, απ' αυτό που ο ίδιος είναι. Ο Φαρμακίδης, αντίθετα, από την έπαλξή του, απ' αυτό που ο ίδιος είναι, όχι μόνο «βγαίνει», μα και αγωνίζεται, διαρκώς επαναστατημένος, κατά πάντων! Ποτέ, βέβαια, μη θυσιάζοντας, στον βωμό κανενός, αυτό που ο ίδιος είναι. Ίσως, χρησιμοποιεί αυτές του τις «εξόδους», απ' τον εαυτό του, για να τον ισχυροποιήσει.

Αυτή η τάση, για επαύξηση αυτού που ο ίδιος είναι, ποτέ δεν συμβαίνει, όταν ο άνθρωπος αισθάνεται σίγουρος, για τον εαυτό του, σ' αυτό που, ήδη, είναι και όχι σ' αυτό που θα μπορούσε, περαιτέρω, να είναι. Λέγοντάς το αυτό πιο απλά, μόνον όταν αμφιβάλλουμε, οι ίδιοι, γι' αυτό που είμαστε, προβαίνουμε σε αγώνα ανταπόδειξης μας. Βέβαια, αυτή η αμφιβολία, (σχεδόν) πάντα, καλύπτεται, με την επιθυμία να θέλουμε να αποδεικνύουμε, στους άλλους, αυτό που είμαστε, επειδή νομίζουμε ότι εκείνοι αμφιβάλλουν, γι' αυτό, ή, πιο καλά, ότι εκείνοι είναι που αμφιβάλλουν, γι' αυτό, και, φυσικά, όχι εμείς, οι ίδιοι. Μην ξέροντας, όμως, ότι έχουν πεισθεί ή όχι οι άλλοι, γι' αυτό που πάμε να τους δείξουμε, συνεχίζουμε τον αγώνα έως τέλους! Πραγματικά, τίποτα δεν μας σταματάει, απ' αυτήν την προσπάθεια. Πρόκειται για έναν διαρκή αγώνα, μέχρι τελικής πτώσης!

Βεβαίως, ο καθένας, που θα του συμβαίνει αυτή η (αγωνιώδης) τάση (διαρκούς) αυτοεπιβεβαίωσης, έχει κάποιους, ιδιαίτερους, λόγους, για να το κάνει. Αυτό φαίνεται στους (επιμέρους, αγωνιώδεις) στόχους, που βάζει ο καθένας, από αυτούς. Άλλος κυνηγάει το χρήμα, άλλος κυνηγάει την δόξα, άλλος κυνηγάει τις κοινωνικές σχέσεις, άλλος κυνηγάει άλλα πράγματα. Να ξέρουμε, όμως, ότι αυτό που φαίνεται ως στόχος είναι, πάντοτε, η αφορμή, για την οποία ο άνθρωπος αυτός αισθάνθηκενα «απειλείται» η ακεραιότητά του ή, αλλιώς, αυτό, ακριβώς, είναι το σημείο, στο οποίο είχε επέλθει, παλαιά (γιατί μιλάμε, πάντα, για παλαιές «ιστορίες»), το ρήγμα. Αλλά το ρήγμα δεν

επέρχεται, εύκολα, αν δεν υπάρχει, εκεί, κάποια προδιάθεση, κάποια ευαλωσία. Και είναι, βέβαια, ικανό το ρήγμα αυτό να κάνει, ολόκληρο, τον «εαυτό» να φοβάται, για την ακεραιότητά του.

Ο Φαρμακίδης, παιδί απλών και φτωχών, γεωργών, όπως, ο ίδιος, αναφέρει, φυσιολογικά, θα περιμέναμε να τελειώσει, το πολύ - πολύ, το σχολείο του στο χωριό του [(Νιμπεγλέρ) Νίκαια Λάρισας] και να συνεχίσει την (απλή και φτωχή, για την εποχή του, το 1784, οπότε γεννήθηκε, ή, έστω, λίγο καλύτερα από φτωχή) ζωή του, επίσης, στο χωριό ή στον περίγυρό του. Και, όμως, «αναγκάζεται» και αφήνει το χωριό (στα πρώτα, μόλις, χρόνια της εφηβείας του), για να συνεχίσει τα γράμματα στην Λάρισα. Αν υπήρχε αυτή η δυνατότητα στο χωριό, ίσως η συνέχιση των σπουδών του να μην προκαλούσε καμιά, ιδιάζουσα, τουλάχιστον, έκπληξη. Δεν είναι λίγα τα παιδιά, που, από απλούς και φτωχούς γονείς, όντας, συνεχίζουν, όσον το επιτρέπουν τα οικονομικά της οικογένειάς των, τις σπουδές των. Σημειώνω, εδώ, ότι κανένα, άλλο, πρόβλημα δεν θα υπήρχε, μεταξύ μόρφωσης των παιδιών και κοινωνικού status των γονιών, αν το οικονομικό ζήτημα δεν στεκόταν εμπόδιο, σ' αυτό. Η οικονομική κατάσταση είναι αυτή, που επηρεάζει, πρώτιστα, και τις άλλες, σχετικές, παραμέτρους.

Ο ίδιος, όμως, και το τονίζει, θα γίνει (και θα το αποδείξει) κάτι, που δεν θα το περίμενε κανένας, από μια απλή και φτωχή οικογένεια. Και αυτός ο στόχος μπήκε, αρκετά, 'νωρίς, στο μυαλό και στην καρδιά του Φαρμακίδη. Και μπορεί, εύκολα, να φανταστεί κανείς, πως ο στόχος αυτός, που μπήκε, στην ψυχή του Φαρμακίδη, τόσο, 'νωρίς, εδράζεται σ' ένα (καλά, θεμελιωμένο) στυλ ζωής, που ξέρουμε, πως σταθεροποιείται στα πρώτα (πέντε, συν – πλην) χρόνια της ζωής του παιδιού. Στα πρώτα, αυτά, χρόνια, το παιδί είναι εξαρτημένο, απ' τους γονείς του, και θ' αρχίσει ν' ανεξαρτητοποιείται, ανάλογα με το πόσο

χαλαρή είναι η στάση των γονιών (για να 'ρθει, από μόνη της, η ανεξαρτητοποίηση, από ανάγκη ή από πρωτοβουλία του ίδιου του παιδιού) ή πολύ - πολύ (υπερπροστατευτικά) χαϊδευτική (οπότε το παιδί θα αποζητήσει, κάποτε, την ανεξαρτησία του) ή, αντίθετα, πόσο κυριαρχική είναι αυτή η στάση, απέναντι στο παιδί (οπότε η ανεξαρτητοποίηση θα 'ρθεί, ως αντίσταση και επανάσταση). Μέτριες καταστάσεις δεν φέρνουν, (σχεδόν) ποτέ, ακραίες επιλογές, στο μυαλό του παιδιού. Μπορούμε, όμως, να φαντασθούμε, πως θα επρόκειτο, ίσως, για (πολύ) κυριαρχική γονικότητα, που, πιθανότατα, λησμόνησε το παιδί Φαρμακίδης, κάτι, όμως, που δεν φαίνεται (τόσον) εύκολο να συμβεί (υπάρχουν τα σχετικά παραδείγματα). Ο Φαρμακίδης αναφέρεται αγαπητικά στους γονείς του. Πεθαίνοντας, όμως, αυτοί (και έγινε αυτό, λίαν, ενωρίς), αρχίζει και ξεκόβει, όλο και περισσότερο, από την πατρίδα του, μέχρι που ξεκόβει, απ' αυτήν, εντελώς. Αυτό δείχνει και την πεισμοσύνη, που διέκρινε τον σκοπό του να ξεχωρίσει και να γίνει «τρανός».

Ήδη, ο έφηβος Φαρμακίδης διακρίνεται, για την επιμέλειά του, την φιλομάθειά του, την ευρυμάθειά του, την πολυμάθειά του, την πολυγνωσία του, είναι οξύνοος, στην σκέψη, την κριτική του διάθεση, την επιστημονική του ικανότητα, τις φωτισμένες αντιλήψεις του, τις προοδευτικές τάσεις του. Όλα αυτά, από ένα σημείο και έπειτα, θα ήσαν ικανά να τον φέρουν σε σύγκρουση με την ευσέβεια, με την οποία έφυγε, από το χωριό. Από μικρός, διακρίνεται, για την ευσέβειά του, την εγκράτειά του, τις αρετές του. Δεν είναι παράξενο, λοιπόν, που, όχι, μόνον, προτιμάει τις θεολογικές σπουδές, μα και διακρίνεται, σ' αυτές. Μάλιστα, ο εκκλησιαστικός ζήλος του είναι, τόσον, μεγάλος, που, στα 18, μόλις, χρόνια του, γίνεται διάκονος. Και, φυσικά, δεν σταματάει εδώ. Το σχέδιό του δεν είναι να γίνει, απλά, ένας παπάς, μα να ανέλθει, στην μορφωτική κλίμακα, πάντα μέσα στο πλαίσιο της ιεροσύνης. Είκοσι χρονών,

βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη, όπου γράφεται στην Πατριαρχική Σχολή, στο Φανάρι. Παράλληλα, είναι διάκονος και σπουδάζει, κιόλας, τα ιερατικά γράμματα και, μάλιστα, ενθέρμως.

Εδώ, έρχεται η πρώτη σύγκρουση. Η έκλυτη και πολυτάραχη ζωή της Κωνσταντινούπολης τον έπνιγε. Ξεκίνησε λιτός, ασκητικότητας, αφιλοχρήματος, έξοχος χαρακτήρας, ανεπίληπτου ήθους, αγαθός, έντιμος, και τέτοιος έμεινε. Χρειάστηκε να 'ναι ασυμβίβαστος, για υποχωρήσεις, στα θέματα της ηθικής, και, σθεναρά, παρέμεινε ηθικός, ηθικότατος. Ήταν αυστηρός, στα εκκλησιαστικά του καθήκοντα, αλλά και στα διδασκαλικά, αργότερα. Φαίνεται, καθαρά, πως, εκ των προτέρων, μεριμνά να μη χρειαστεί να εμβεί σε πειρασμούς, που θα κλονίσουν την πεποίθησή του, ότι μόνον αυτός έχει δίκιο, σε όλα του αυτά. Ένας τέτοιος τύπος φοβάται να συνδιαλλαγεί, με την αντίθετη πλευρά. Γι' αυτό και αυτοπεριχαράκωνεται ή απομακρύνεται, απ' αυτήν. Στην τωρινή συνθήκη, αισθάνεται να απειλείται η κατά Χριστόν ζωή του. Και, όμως, έμεινε, εδώ (στην Κωνσταντινούπολη), δυο, ολόκληρα, δύσκολα, χρόνια! Ο νους του έψαχνε, συνεχώς, καινούργιους δρόμους. Παρέμεινε, για χάρη της μόρφωσης. Επί δύο, ολόκληρα, χρόνια, όμως, φαίνεται πως ταλαιπωρήθηκε με το δίλημμα: «Χριστός ή κάτι άλλο;», και τον κέρδισε ο Χριστός. Δεν θα μπορούσε, όμως, να 'πεί και να δείξει, ότι φεύγει τους πειρασμούς, για να κρατηθεί ακέραιος! Η αιτία πρέπει να βρεθεί αλλού. Επί δύο χρόνια, έψαχνε την αφορμή, για την τελική απόφαση, η οποία και εκλογίκευε την απόφασή του να φύγει: την βρήκε, στο πνεύμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που του φάνηκε, λέει, απολυταρχικό...

Η πρώτη του επανάσταση! Φεύγει, για λίγο, στην Ιταλία, και, 22 χρονών, πάει στο Ιάσιο της Μολδαβίας, για 4 χρόνια. Εκεί, ιερουργεί, σπουδάζει και διδάσκει τα ελληνικά, που, επίσης, τόσο, πολύ, του άρεσαν. Είναι από τα σπάνια να

είναι κανείς, ένθερμος, θεολόγος και να μην είναι και, ένθερμος, ελληνοιστής! Η συνάφεια των δύο, αυτών, ενοτήτων, είναι μεγάλη και μπορεί να υποθέσει κανείς ότι προϋπήρχε, στην περίπτωσή μας. Αλλά, ωστόσο, δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει το (ελαφρό, έστω) γέρισμα του Φαρμακίδη, από την θρησκεία, στα πατριωτικά θέματα. Άλλωστε, αν ρίχτηκε και στην διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, ήταν για να υπηρετήσει, καλύτερα, τα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη, όντας, ο ίδιος, από τους πιο ένθερμους αγωνιστές της Ελληνικής Ιδέας. Εικοσιεφτά χρόνων, έρχεται στο Βουκουρέστι. Τον αρκετό χρόνο, που έμεινε, εκεί, ως ιερέας, τον εκμεταλλεύτηκε, μαθαίνοντας, πέρα από τα εκκλησιαστικά του καθήκοντα, ξένες γλώσσες (Γερμανικά, Γαλλικά, Λατινικά) και επιδιδόμενος σε, βαθιές, επιστημονικές, μελέτες, για το καλό της Πατρίδας. Δεν είναι παράξενο, που το πρώτο του (ύστερα από την μεθάρμοση των Στοιχείων της Ελληνικής Γλώσσας του Φ. Ιακωβείου) έργο είναι ελληνοκεντρικό. Αλλά και κανένα του έργο (εξόν, ίσως, της Καινής Διαθήκης «μετά υπομνημάτων Αρχαίων») δεν θα ήταν θεολογικό, αν, στην ουσία, δεν τον βάζανε να το κάνει: στην φοβερή αντιπαλότητα, στην οποία είχε πέσει, με τον Οικονόμου εξ Οικονόμων, αναγκάστηκε και να θεολογήσει, έχοντας, βέβαια, μόνον, ως αφορμή, το θεολογικό θέμα, αλλά, στην ουσία, ψάχνοντας αφορμή να επιτεθεί, κατ' εκείνου.

Δεν ανήκε, βεβαίως, στους πράους θρησκευτικούς τύπους! Μάλιστα, διακρινόταν, στα γραπτά του (μια και, στον προφορικό λόγο, δεν τον βοηθούσε, τόσο πολύ, η μη καθαρή και η μη έντονη φωνή του: απόδειξη, κι αυτό, της παλιάς καταπίεσής του), για την οξεία πολεμική του, για την ακαταμάχητη καυστικότητα, την ακατάβλητη μαχητικότητα, «συναγωνιζομένη την μανίαν των αντιπάλων του», που, συχνά, «τον ανάγκαζαν να παρεκτρέπεται σε ύβρεις» και να εκφράζεται «με υπερβολικήν

και ενίοτε αποκρουστικήν δριμύτητα», και «κατά σεβαστών προσώπων». Αυτό, όμως, είναι, πολύ, πέρα από την μαχητικότητα, «διά της οποίας υπεστήριζε τας απόψεις του». Οι Επίτροποι της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, στην Βιέννη, όπου υπεφημέρευε, εθεώρησαν ασυμβίβαστη αυτή την συμπεριφορά με το λειτούργημά του, και ο ίδιος, ανενδοίαστα, υπέβαλε την παραίτησή του, γιαχάρη της συνέχισης των υπηρεσιών του στο Έθνος, όπως έλεγε, μέσα από τον «Λόγιον Ερμήν», που τον χρησιμοποιούσε, ως βήμα, για τις ιδιάζουσες απόψεις του, που τον έκαναν, με τον τρόπο, που αυτές παρουσιάζονταν, τόσοαντιπαθή και που τουπροξένησαν,τόσες, εχθρότητες. Οι Επίτροποι, βεβαίως, και απεδέχθησαν την παραίτησή του, δηλώνοντας, ότι αυτό που επιθυμούν δεν ήταν να διακοπεί η έκδοση του «Λόγιου Ερμή», αλλά να μην καθυβρίζεται ο εφημέριός των.

Γεγονός είναι, ότι, στο δίλημμα Θρησκεία ή Πατρίδα, ο Φαρμακίδης προτίμησε το δεύτερο. Πράγματι, ενώ δέχεται να διδάξει (ύστερα από συμπλήρωση των σπουδών του, σε Πανεπιστήμιο της Γερμανίας), στην Ιόνιο Ακαδημία του Γυΐλφορντ, τον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό, για την δημιουργία πυρήνων του Κλήρου της αναγεννώμενης Ελλάδας, τα παρατάει, όλα, μόλις ξεσπάει η Επανάσταση, και έρχεται στις Σπέτσες, για να ενώσει την δυναμή του με τους εξεγερθέντες αδελφούς. Στον αγώνα αυτόν, πρόσφερε ό,τι μπορούσε. «Εάν συνεισέφερον και εγώ κάτι εις την επιτυχίαν του κοινού και μεγάλου σκοπού, δεν θέλω να αναφέρω τι περί τούτου», γράφει. «Ζώσιν πολλοί εκ των εξ αρχής της εις Ελλάδα αφιξεώς μου γνωρισάντων με, και αυτοί δύνανται να μαρτυρήσωσι περί τούτου.» Γι' αυτό, δηλαδή, ουδόλως αμφιβάλλει και, μάλιστα, είναι υπερβέβαιος, γι' αυτή του την συνεισφορά, αφού τέτοιου είδους απαντήσεις παίρνουμε από εκείνους που είναι υπερσίγουροι, γι' αυτό που, ίσως, πολύ, λειψά, θα έλεγαν με τα λόγια. Το κύριο έργο του, βέβαια, είναι

δημοσιογραφικό, στο οποίο δεν γνώρισαν ίχνος σκηνικής του. Η συγγραφική του δεινότητα και η αμείωτη μαχητικότητά του είχαν δικαιώσει τον προκάτοχό του Γαζή, που του ενεπιστεύθη τον «Λόγιον». Σύντομα, βέβαια, ανέρχεται ο Φαρμακίδης σε στέλεχος, κυβερνητικό, καταλήγοντας «Έφορος Παιδείας και Ηθικής Ανατροφής των Παίδων». Επειδή, όμως, δεν μπορούσε να αναπτύξει, εδώ, καμιά δράση, λόγω της έκρυθμης κατάστασης, που επικρατούσε, απεδέχθη, ξανά, καινούργια πρόσκληση του Γυΐλφορντ και δίδαξε, στην Ακαδημία του, Δογματική, αλλά, μόλις, για ένα, περίπου, έτος, παρατώντας τα, και πάλιν, για την δημοσιογραφία («Εθνική Εφημερίς»), «εξάπτων τον ενθουσιασμόν και ανυμνών την ιερότητα του αγώνος».

Πολύ πέρα, από αυτό, ο Φαρμακίδης συνέδεσε, με την πολιτική τάξη, και την εκκλησιαστική, που, οπωσδήποτε, θα έπρεπε να παρακολουθεί εκείνην: ελεύθερο κράτος - ελεύθερη εκκλησία! Έτσι, θα κοπούν οι δεσμοί, με την Κωνσταντινούπολη. Σίγουρα, έτσι, δικαιολογεί, όλη, την (έως εδώ) στάση του, από την πρώτη του επανάσταση, κατά του Πατριαρχείου, αντλώντας, απ' αυτό, το άλλοθι, για αποδέσμευση του νου του (έναντι της αυστηρής ευσέβειας), εναντίον κάθε στοιχείου, που θα του το θυμίζει: μίσος κατά των ίδιων (απολυταρχικών) μεθόδων των Ρώσων και των ίδιων, των Ρώσων, λύση της τυφλής υπακοής στην Παράδοση, ενστάσεις κατά της τυπολατρίας, κ.λπ.. Πρώτος γραμματέας τής (μόλις, αρξαμένης) Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της (ανακηρυχθείσας Αυτοκέφαλης) Εκκλησίας της Ελλάδος διορίζεται ο ίδιος. Η κυβέρνηση, εκτιμώντας την εξαιρετική του ικανότητα, τον διορίζει καθηγητή της Θεολογικής Σχολής, μα ο Πατριάρχης, ήδη, ετοιμάζεται να τον χαρακτηρίσει, σε έγγραφο του Θρόνου, άνδρα ύποπτων θρησκευτικών φρονημάτων (1839). Ακριβώς, για να καταδειχτεί η διαφορά τής (όπως, ο ίδιος, το έβλεπε) απολυταρχικότητας του Φαναρίου, έναντι του τρόπου λειτουργίας

τής (άρτι, αυτοκέφαλης γενόμενης) Ελλαδικής Εκκλησίας, που ήταν δικό του, καταδικό του, δημιούργημα, συνιστά, στην Ιερά Σύνοδο, να φερθεί με φιλανθρωπία και μετριοπάθεια στον Θεόφιλο Καΐρη, που αναστάτωσε, εκείνον τον καιρό, την Ανατολή και, στην ανάγκη, ας τον εξόριζαν, στην Δύση, και θα 'ταν αρκετό...

Βεβαιότατα, Καϊρισμός, στα χωράφια της Ορθοδοξίας, δεν χωρεί! Πλην, ο (τόσον) άτεγκτος Φαρμακίδης, στα θέματα της ευσέβειας, δεν θα μπορούσε, έστω με τις (παραπάνω) παρεκκλίσεις, να 'ναι, με τίποτα, με το μέρος του Καΐρη! Βεβαίως, και είχε δώσει, ήδη, δείγματα όχι (φανατικώς) ορθόδοξα! Επίσης, παρά την φαινομενική του ευσέβεια, ευσεβούσε ό,τι, ακριβώς, εκείνος πίστευε και όχι η επίσημη Ορθοδοξία. Βέβαια, οι αποκλίσεις δεν ήσαν κραυγαλέες, αλλά οι αντίπαλοί του, που τα κατάφερε να του είναι άσπονδοι, δεν χρειάζονταν κραυγαλέες αποκλίσεις, για να του επιτεθούν. Καθώς, ο ίδιος, ανταπαντούσε, από άκομψα έως υβριστικά, μπορεί ο καθείς μας να υποθέσει, ότι τον ενοχλούσε, ασυνείδητα, η αποκάλυψη της (έστω, μικρής) όποιας απόκλισης. Αν και δεν φαίνεται να ήταν η ίδια, η απόκλιση, που θα τον ενοχλούσε!

Όταν οι αντίπαλοί του κατάφεραν να παυθεί, λόγω των δοξασιών του, από την θέση του Γραμματέα της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου και να μετατεθεί, από την θέση του καθηγητή της Θεολογικής Σχολής, στην θέση της Ελληνικής Φιλολογίας, όχι, μόνον, αποδέχτηκε την νέα ρύθμιση, αλλά «και από την θέσιν της Ελληνικής Φιλολογίας δεν υστέρησεν εις προσφοράν, καίτοι ήτο υποχρεωμένος να δράση πέραν της κυρίως αποστολής και δυνατότητός του». Συγκεκριμένα, τα 'βαλε, σφοδρώς, με τους καθαρηνουσιάνους, αυτή την φορά, που ο Κοραής καθιέρωσε. Μην ξεχνάμε, ότι, ενωρίτερα, είχαν, εντόνως, υπερασπιστεί τον Κοραή (με τον οποίο, π.χ., ευρέθη, και αργότερα, σύμφωνος,

στο εκκλησιαστικό θέμα της αυτοκεφάλισης της Εκκλησίας), καταφερόμενος, άγρια, κατά των αντικοραϊκών. Αυτό, βέβαια, αφού, πρώτα, είχε δεχτεί επίθεση των αντικοραϊκών, για τις κοραϊκές απόψεις του! Να σημειωθεί, ότι και ο ίδιος, χρησιμοποιούσε την καθαρεύουσα! Μήπως ψάχνει τον αποδιοπομπαίο τράγο, για την βιωτή του; Σίγουρα, πάντως, βαθιά, τον απασχολεί το τι έχει πράξει, έως τώρα. Στην «Απολογία» του, για την οποία αισθάνεται, έντονα, την ανάγκη να την κάνει, γραπτώς και δημόσια, «εκθέτει τα του βίου και της δράσεώς του και υπεραμύνεται της εκκλησιαστικής του πολιτικής, και μάλιστα της κηρύξεως του αυτοκεφάλου, ην ζητεί να καταδείξη ως επιβαλλομένην εκ των πραγμάτων»...

Τι χρειανέχομεν, λοιπόν, άλλων μαρτύρων; Ότι έγινε, δεν έγινε από το κεφάλι του, μα το απαιτούσαν οι καιροί! Διακρίνουμε μια νοσταλγία να μην είχαν υπάρξει συνθήκες, που θα επέβαλλαν, ό,τι επέβαλαν (την αποκοπή της Ελλάδας, από το Πατριαρχείο)... Μόλις, τώρα, αισθάνεται την ανάγκη να γράψει και κάτι, αυτούσια, θεολογικό! Αρχίζει (1842) την έκδοση της Καινής Διαθήκης, με ερμηνεία αρχαίων ερμηνευτών, σε 7 τόμους. Ίσως να 'ναι και η (γνωστή, στην ψυχολογία) συντηρητική στροφή του ανθρώπου, που ηλικιώνεται. Βέβαια, στην περίπτωση του Φαρμακίδη, σαφώς, υπάρχουν ενοχές, για ό,τι έγινε, άσχετα απ' την ορθότητά του ή μη... Η πατρική μορφή του Πατριαρχείου μάς φέρνει, συνειρμικά, στον νου, την μορφή των γονιών, που, επίσης, με τον τρόπο του, ο Φαρμακίδης, λίαν, ενωρίς, εγκατέλειψε («σκότωσε», θα λέγαμε, ψυχοαναλυτικά). Αυτές οι εγκαταλείψεις - αποκοπές φαίνεται, πως βασανίζουν τον Φαρμακίδη και όχι οι αποκλίσεις, που εκείνες απέφεραν. Λυτρώθηκε; Αυτό δεν χωράει στο πλαίσιο της εργασίας, τούτης, εδώ.

Για γενικότερη παιδεία, περί το θέμα του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδας, που είναι και το κλειδί για τον «καϊρισμό» του Φαρμακίδη, 'δές, οπωσδήποτε, και τα εξής: Απόστ. Βακαλόπουλου, Ιστορία του νέου Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη 1964, τόμ. Β', 135, 140 κ.ε., Γερ. Κονιδάρη: Η ιστορική αποστολή της Ελληνικής Εκκλησίας, 1940, 34, Η Εκκλησία της Ελλάδος εν τη ιστορία και τω παρόντι, Θεσσαλονίκη 1968, 23, 26, 30, Επίτομος Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος, 1938, 222 εξ., 226, 311 εξ., 348-9, 355, 362, 390, 316 εξ., Γενική Εκκλησιαστική Ιστορία, 536 εξ., Ο θεσμός και ο καταρτισμός της Ιεράς Συνόδου, 6.7 κ.λπ., 348, 523 εξ., Αι Μητροπόλεις και Αρχιεπισκοπαί του Οικ. Πατριαρχείου, 41, (διά του Κ. Ράλλη στην Ακαδημία Αθηνών) Αντίκειται το Β.Δ. της 23 Ιουλίου 1850 προς τον καταστατικόνχάρτην της Εκκλησίας του 1833; (Ανάτυπον εκ των πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών, 1938), 538, 539, Προβλήματα Κανονικής διοικήσεως της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ανάλεκτα Πατριαρχείου Αλεξανδρείας), 14_5 (1966), 187 εξ., Η Ελληνική Εκκλησία ως πολιτιστική δύναμις, εν Αθήναις 1945, 27 εξ., 29, 30, Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος, εν Αθήναις 1920, Η θέσις της Εκκλησίας εν τω τουρκικώκράτει, 16, Ανρ. Σπαθάρη, Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον, Αθήναι 1958, 10, Douglas Woodruff, Church and State in History, London 1962, 18 εξ., Δ. Ζ. Μάμουκα, Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος, Πειραιεύς 1829, Α', 48, Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος κατά την Ε' Εθνικήν Συνέλευσιν, Αθήναι 1843, Η άρσις του βουλγαρικού σχίσματος, 45 εξ., Ζ, 146, Νικόδημου Μίλας, Το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας, μτφρ. (.) Αποστολοπούλου, εν Αθήναις 1906, 311 εξ., 168 εξ., 416 εξ., 424 εξ., Φιλ. Βαφείδου, Εκκλησιαστική Ιστορία, Κωνσταντινούπολις 1884, τόμ. Ι, 32, τόμ. ΙΙΙ, 505 εξ., Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου, Ιστορία του Έλληνικού Έθνους, Αθήναι 1887, Γκ.ε., Ι. Φιλήμονος, Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, τόμ. δ', γεν., Νικ. Εξαρχοπούλου, Λόγος περί της εκπαιδευτικής και

Θρησκευτικής δράσεως του Καποδιστρίου, εν Αθήναις 1917, 19 εξ., Τρύφ. Ευαγγελίδου, Ιστορία του Ιωάννου Καποδιστρίου, Κυβερνήτου της Ελλάδος (1828_31), εν Αθήναις 1844, 124 εξ., Αμίλκα Αλιβιζάτου, Ιεροί Κανόνες, εν Αθήναις 1923, 134, (.) Miller, Η Τουρκία καταρρέουσα, μτφρ. Σπ. Λάμπρου, 158, Αδαμάντιου Κοραή, Ελληνική Βιβλιοθήκη, τόμ. 13ος, σελ. ρη', Απ. Δασκαλάκη, Ο Αδαμάντιος Κοραής και η Ελευθερία των Ελλήνων, Αθήναι 1965, 425 εξ., Ιω. Φραντζή, Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος, Αθήναι 1841, τόμ. γ', 137, Αναστ. Χριστοφιλοπούλου, Ελληνικόν Εκκλησιαστικόν Δίκαιον, Αθήναι 1952, τεύχος Α', 35, Ανθ. Σίσκου, ο Κωνσταντίνος ο Οικονόμος ως κανονολόγος, στην «Εκκλησία» (1957), 485 εξ., Ηλ. Κυριακοπούλου, Τα Συντάγματα της Ελλάδος, Αθήναι 1960, 133 εξ., Κων. Δυοβουνιώτου, Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας, εν Αθήναις 1916, 43, αλλά και: (.) Belon, Observations, 180α, Το Κοράνιον (ελλ. μτφρ. από τον Γ. Πεντάκη, 1928), C.G. Papadopoulos, Les privileges du Patriarcat Oecumenique dans l' empire ottoman, Paris 1924, 73 εξ., 82 εξ., Κων. Αμάντου, Οι προνομιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών, στα «Ελληνικά» (1936), Θ' 103 εξ., 119, Ν. Βλάχου, Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού ζητήματος, στα: Ν. Βέη, Texte u. Forschungen, Beiheft zur Byzantinisch-Neugr. Jahr. Bücher, Ιουστινιανού Α', Codex, I, 2, 24, Κωνσταντίνου Οικονόμου, Επίκρισις εις την περί νεοελληνικής Εκκλησίας σύντομον Απάντησιν του σοφού διδασκάλου Βάμβρα, 328 εξ., Περί των τριών ιερατικών βαθμών, 344, «Εκκλησιαστικός Φάρος» (1936), 316, 433, 436, 439, 441 εξ., (1937), 55 εξ., 73, 146-7, Ε. Βαττέλ, Το Δίκαιον των Εθνών, μτφρ. (1831) Γ. Α. Ράλλη, τόμ. Γ', 33 εξ., «Ευαγγελικός Κήρυξ» (1860), 213 κ.ε., Ανδρέου Φυτράκη, ο Μισαήλ Αποστολίδης, Αθήναι 1965, εφημερίδα «Αιών» (20.8.1850), Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (αριθμ. 23, 169-74, 1933, αριθμ. 25, 10.8.1852, αριθμ. 28, 195-8, 24.8.1852), κ.λπ. κ.λπ. κ.λπ.

Ο πόλεμος του Φαρμακίδη, με το Πατριαρχείο, για τον Καΐρη (ψυχολογική αναζήτηση αιτιών και αιτίων εκκλησιαστικής αποστασίας)

Κωνσταντίνος Β. Δημουλάς, Ευριπίδης Κ. Δημουλάς, Έλλη Κ. Βέλλιου, Θεοδώρα Ευ. Παπαδημητρίου, Όλγα Χ. Κούρτογλου, Ανθή Ευ. Βαξεβάνου, Δημήτριος Γ. Λιόβας, Χρήστος Ν. Πολύζος, Ιωάννης Μ. Κάτσης

Χριστίνα – Χρυσάνθη Φ. Βαμβούρη – Δημάκη

Ο Φαρμακίδης γνωρίζει τον Καΐρη, τουλάχιστον από το 1812, αναφερόμενος στο «Σχολείο των Κυδωνιών», που προσκαλεί τον Καΐρη να μεταβεί, το ταχύτερο δυνατόν, εκεί, για παράδοση μαθημάτων, και εκείνος αφήνει, γι' αυτό, την Άνδρο, κάνοντάς το πόλο έλξης πληθύος «μαθητών και θαυμαστών», μέχρι το 1821, που, με την έκρηξη της Επανάστασης, οι Κυδωνίες κατεστράφησαν, εκ θεμελίων, από τους Τούρκους.

Υπεφημέριος, από το 1811, στον Άγιο Γεώργιο της Βιέννης, ο ίδιος, συναναστρεφόταν με τα φιλελεύθερα φιλελληνικά στοιχεία της Αυστρίας, συνεργαζόταν και συμπορευόταν με τις ιδέες και τους στόχους του Κοραή, ενώ, και οι δύο, δεν έπαψαν να καλλιεργούν και να προωθούν την ιδέα της επανάστασης. Το 1816, του εμπιστεύτηκαν την έκδοση του «Λόγιου Ερμή», αλλά, καθώς, έχοντας την ευθύνη, στην συγκεκριμένη περιοδική έκδοση, εστήριζε, θερμά, τις απόψεις του Κοραή, κυρίως, στο γλωσσικό ζήτημα, και εθαύμαζε τον Διαφωτισμό και τον Λουθηρανισμό, ήλθε σε σκληρή ρήξη, με τους αντικοραϊκούς και υπέστη διώξεις, από μέρους των.

Το 1816, ο Φαρμακίδης, ζήτησε, από την διοίκηση της ελληνικής κοινότητας της Βιέννης, αύξηση του μισθού του, για να μπορέσει ν' αντιμετωπίσει τις συνεχείς αυξήσεις των τιμών και τα λοιπά έξοδα της έκδοσης, καθώς η μόνιμη πληγή του «Λόγιου Ερμή» ήταν η «αχρηματία». Αυτό, και θύελλα μεγάλη, που εξεσηκώθηκε, κατά του νεωτερίζοντος τούτου ανδρός, τον έκαναν, το 1816, να αποχωρήσει, από τον «Λόγιο Ερμή». Εμπλεγμένος, όμως, ήδη, στις δριμύτατες μάχες, μέσα στο πνευματικό κλίμα του ξεσηκωμένου ελληνισμού, στις 18 Απριλίου του 1817, στην Πίζα, σε μελέτη, για το γλωσσικό ζήτημα, λοιδωρήθηκε, βάναυσα, για τον κοραϊσμό του.

Αμέσως, με την ανάγνωση των (εναντίον του) δημοσιευμάτων, την ίδια ακριβώς, ημέρα, πιάνει και γράφει στον Θεόφιλο Καϊρη, τον διευθυντή του Σχολείου των Κυδωνιών, στο οποίο είχε την τύχη να σπουδάσει, και ο ίδιος, μέχρι, που έφυγε, για την Ιταλία, ότι λυπάται, που δεν έτυχε να τον γνωρίσει, προσωπικώς, έχοντας ακούσει την φήμην του, βεβαιωθείς, παρά πολλών, τόσον, περί της προκοπής του, όσον και περί της αρετής του, παίρνοντας θέση, με κάθε ιδέα, που θα αντετίθετο στον συντηρητισμό των αντιπάλων του.

Τα γραπτά του ήταν γεμάτα καυστικότητα. Δεν φειδόταν ουδενός. Όχι σπάνια, παρεκτρέπεται σε ύβρεις, ανεπίτρεπτες, για έναν κληρικό του δικού του μεγέθους. Οι επίτροποι του ναού του Αγίου Γεωργίου, θεώρησαν υπερβολική την θεολογική μαχητικότητά του και ασυμβίβαστη, προς την αποστολή του υπεφημερίου, και του συνέστησαν να χαμηλώσει τους τόνους και ν' ασχοληθεί, κυρίως, με το εκκλησιαστικό έργο του, παραιτούμενος, του αντι-αντικοραϊκού αγώνα του, για να μην καθυβρίζεται, αυτός, ο υπεφημέριός των, αλλά ο Φαρμακίδης, πολύ πιο πέρα, από αυτό, παραιτήθηκε, το 1818, του ναού, συνεχίζοντας την έκδοση του «Λόγιου Ερμή», ως και τις αρχές του 1819, οπότε και έφυγε, για σπουδές του.

Τον Ιούλιο του 1821, χωρίς πολλή σκέψη, κατέφθασε στην Ελλάδα, για να ενώσει τις δυνάμεις του με τους εξεγερθέντες αδελφούς του. Το Βουλευτικό Σώμα τον διόρισε μέλος της Επιτροπής Αναθεώρησης του Απανθίσματος των «Εγκληματικών Νόμων» και το Εκτελεστικό τον διόρισε Υπεύθυνο της Τυπογραφικής Υπηρεσίας, Εφημεριδογράφος της Διοικήσεως και Διευθυντής της επίσημης Εφημερίδας του Κράτους, στην οποία είχαν την θέση τους και «ΚοραϊκάΚείμενα» και πολλοί παραπονέθηκαν, για τις θέσεις, που έπαιρνε, με την εφημερίδα, μην μπορώντας να ταυτισθεί με τις θέσεις και τις γνώμες όλων των αναγνωστών.

Τον Ιούλιο του 1827, αναγκάζεται ν' ανακόψει την δημοσιογραφική του δραστηριότητα και να παραιτηθεί από την θέση του συντάκτη της «Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος», λόγω της αντιπολιτευτικής, μανιώδους, αντίδρασης των αντιπάλων του. Αυτό τον κάνει να εναγκαλιστεί, ακόμη περισσότερο, τον Καϊρη, ο οποίος, πια, είχε να αφοσιωθεί στο Ορφανοτροφείο του, στην Άνδρο, που, από το 1826, μετά την ολοκληρωτική καταστροφή των Κυδωνιών, σχεδίαζε. Παιδιά, απ' όλη την χώρα, (συν)έτρεχαν, στην Άνδρο, για να σπουδάσουν, στην καινούργια Σχολή του Καϊρη, που φαινόταν υπέρτερη αυτής των Κυδωνιών.

Γρήγορα, όμως, μέσα σε ένα γενικότερο πνεύμα καχυποψίας προς τα σχολεία όλης της επικράτειας, είχε αρχίσει να υποβλέπεται, από το Πατριαρχείο, του οποίου την επικυριαρχία επί της Ελλαδικής Εκκλησίας δεν απεδέχετο ο Φαρμακίδης, έχοντας, ήδη, διορισθεί (1833) πρώτος Γραμματέας της Ιεράς Συνόδου της, επιβραβευόμενος, και γι' αυτό, από την Πολιτεία, με διορισμό του (1837), ως καθηγητή, στην Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Αντίθετα, ο Καϊρης, με την (συνειδητή, γι' αυτό και η αποποίηση της πανεπιστημιακής καθηγητικής έδρας, που του προσέφεραν, όπως και του

ανώτερου παρασήμου, που του απένεμε ο Όθων) ελευθεροφροσύνη της διδασκαλίας του, πολλακίςψέξας την απολυταρχική κυβέρνηση του Όθωνος, διήγειρε την ανησυχία της Αυλής, στην οποία ήταν γνωστά η δύναμη του λόγου και το κύρος του, στο έθνος. Εστάλη, λοιπόν, κατόπιν εισηγήσεων, αυλοκολάκων, ότι ο Καΐρης είναι «πολιτικός νεωτεριστής επικίνδυνος», για επιβεβαίωση (καθώς ο Όθων τιμούσε τον Καΐρη, για την παιδεία και την αρετή και τις μεγάλες, κατά τον Αγώνα, υπηρεσίες του), ο υπουργικός σύμβουλος, για την εκπαιδευτική αναμόρφωση του βασιλείου, Βράνδης, ο οποίος βεβαιώθηκε (είπε, ο ίδιος), ότι «εάν επί μίαν ακόμη τριετιάνδιδάξη ο Καΐρης, ο βασιλεύς Όθων θα φύγη από την Ελλάδα».

Στις 22. 3.39, ο Καΐρης εξεφώνησε τον τελευταίο λόγο του, που έμελλε να συνταράξει τον Ελληνισμό, καθ' ον, ακριβώς, χρόνο, το ευεργετικότατο του Καΐρη παιδευτήριο βρισκόταν στην ύψιστη ακμή του, επί τη Θεοσεβεία, που κήρυττε, και που, βραχυλογικά, εθεωρήθηκε άρνηση, πλήρης, του Χριστιανισμού.

Ο Φαρμακίδης, ο αίτιος της απόσχισης της Ελλαδικής Εκκλησίας, από το Πατριαρχείο, είχε κάθε λόγο να είναι με το μέρος του, όχι τόσο, για το περιεχόμενο της διδασκαλίας του, αποδίδοντας, έχοντας και άλλους λόγους να απιστεί, τα πάντα, όχι σε παρεξήγηση των φιλοσοφικών διδαγμάτων του, αλλά σε καταχθόνια ραδιουργία. Ο Φαρμακίδης δεν είναι ότι πιστεύει αυτά, που λέει ο Καΐρης, αλλά, απλά, παίρνει το μέρος του για λόγους σκοπιμότητας, καταλογίζοντας στο Πατριαρχείο, όχι θεολογικούς λόγους εναντίωσης, αλλά την απώλεια μαθητών, από την Τουρκία, με το ρεύμα τους προς την Άνδρο, βεβαιούμενος, «ότι κατά του Καΐρη τεκταίνεται τώντι μέλαινα ραδιουργία».

Στις αρχές Ιουλίου του ίδιου έτους, ξανάγινε συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου, για να σταλεί γραφή, επίσημη, στον Καΐρη, αλλά ο Φαρμακίδης, ως

Γραμματεὺς τῆς Συνόδου, τελείως πεπεισμένος περὶ τῆς αθωότητος τοῦ ἀνδρός και γὰ νὰ μὴν προσκρούσει στὴν ευθιξία του, πρότεινε νὰ γράφει, κατ' ἰδίαν και με φιλικὸ τρόπο, ἓνα μέλος τῆς Συνόδου, ἔτσι ὥστε, ἀπὸ τὴν ἀπάντησή του, νὰ φανεῖ, κατὰ πόσον ἀλήθευαν τὰ ἀκούσματα, πρόταση, που δὲν ἐνέκριναν, οὔτε ὁ Πρόεδρος οὔτε ὁ που θα τοῦ ἔγραφε ἐπίσκοπος (ἀν και το ἔκανε), ὡς «ἀνάρμοστον εἰς τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς Ἱεράς Συνόδου», ἐπιμένοντας «εἰς τὴν ἐπίσημον ἐνέργειαν».

Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Καῖρη δὲν ἐπέφεραν κανένα ἀποτέλεσμα. Κρίθηκαν ὡς ἀσαφεῖς και ἀνεπαρκεῖς. Τοῦ ἔγραψε, τότε, ὁ Φαρμακίδης, χωρὶς νὰ πάρει ἀπάντηση, ἀλλὰ, παρὰ ταῦτα, ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρεῖ τὰ ὅσα ἀκούγονταν φήμες ἀόριστες και γενικέες, οἱ ὁποῖες θα μποροῦσαν νὰ προέρχονται και παρ' ἐπιβούλων ἐχθρῶν.

Ἀλλὰ και ἡ Σύνοδος, ἀπὸ φήμες και ἀκούσματα, που θεωροῦσε ἀπίστευτα, ὁρμάτο, πράγμα που τον ἔκανε νὰ φοβικιά, γὰ τὴν στάση τοῦ ἱεροῦ Σώματος, πρὸς τον ἀπλοϊκὸ, καλοκάγαθο, γέροντα. Ζήτησαν ὁμολογία τῆς πίστεώς του. Στὴν ἀπάντησή του, ὁ Καῖρης δὲν ὁμολογοῦσε, μὲν, τὴν ὀρθόδοξη πίστη, ἀλλὰ και δὲν ἐδήλωνε, σαφῶς, ὅπως, ἀργότερα, ἔπραξε, ὅτι πρεσβεύει ἰδίαν, ἀντιχριστιανικὴ, θρησκεία, γι' αὐτὸ και τοῦ ξαναἔγραψαν, ζητώντας, παρ' αὐτοῦ, σαφὴ και καθορισμένη ὁμολογία πίστεως. Ἀπαντώντας, ὁ Καῖρης καταδηλεῖ ευκρινέστερα τὰ θρησκευτικὰ φρονήματά του και τὶς ἰδέες του. Ὁ Φαρμακίδης προτείνει τὴν (ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως) ὀρθότατη ἀποψη τοῦ αὐτοεξορισμοῦ («ὅπου θέλει και ἀς δοξάζῃ ὅπως θέλει»), πράγμα, που δὲν δέχτηκε ἡ Σύνοδος, ἡ ὁποία, ἐν τέλει, τον προσήγαγε, ἐμπρὸς τῆς, γὰ ἀπολογία και μεταμέλεια.

Αλλά, ενώ κατεταρασσόταν το παν, στην Ελλάδα, για πράγμα, που, ακριβώς, εξ αρχής, θα μπορούσε, ήσυχα και αθόρυβα, να καταπαύσει, δεν έμεινε αδρανής και η εν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος.

Την ίδια έμπνευση είχαν, στο θέμα, Κωνσταντινούπολις και Αθήνα!

Ο Φαρμακίδης εναντιώνεται, στον χαρακτηρισμό του, αυτού, του ιδίου, για αθεΐα και ασέβεια, από τον (τα μέγιστα, επηρεάζοντα τον Πρόεδρον της Συνόδου) Οικονόμου εξ Οικονόμων. Στις 20 Δεκεμβρίου του 1839, ο Φαρμακίδης παύεται (δάκτυλος, προφανώς, Οικονόμου), από την θέση του Γραμματέως της Ιεράς Συνόδου, χάνοντας και την θέση του καθηγητή στην Θεολογική Σχολή, μετατιθέμενος, κατόπιν κακόβουλων εισηγήσεων των αντιπάλων του, καθηγητής (Φιλολογίας), στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Το 1840, ο Φαρμακίδης, αηδιασμένος, από την ευσεβιστική υποκρισία, που άνθισε, από ανθρώπους μηδεμιά σχέση έχοντες, τα πριν ή και τα τώρα, με την θρησκεία, επί του θέματος, ετοιμάζει την «Απολογία» του, κερδίζοντας, μ' αυτή, το χαμένο έδαφος.

Η Κυβέρνηση, έχοντας νομίσει, ότι ο Καΐρης, μετά από όσα υπέστη, μπορούσε να απαρνηθεί τον εαυτό του, ανέθεσε, ιδιαίτέρως και ανεπισήμως, στον Φαρμακίδη, να μεταβεί και να αποπειραθεί να τον μεταπείσει.

Ο Φαρμακίδης γυρίζει άπρακτος.

Στις 9 Νοεμβρίου του 1841, ο Καΐρης καθαιρείται, από την Εκκλησία, και παίρνει τον δρόμο του μαρτυρίου του.

Ο Φαρμακίδης, του οποίου, ήδη, «σημείο αντιλεγόμενο», το 1837, κήκε η «Χρηστομάθεια», ως «ευσεβιστικό βιβλίο», και, το 1839, με επίσημο

Πατριαρχικό έγγραφο, έγινε απόπειρα να χαρακτηριστεί ύποπτος αντιχριστιανικών θρησκευτικών φρονημάτων, χωρίς να μπορέσει να επηρεάσει τον Καϊρη, θεωρώντας άφευκτη την απώλεια του Καϊρη, εφρόντισε να σώσει, τουλάχιστον, τον εαυτό του, από κάθε ενδεχόμενη υποψία και άρχισε να εκφράζεται, δριμέως, κατά του (τέως, πιστού) φίλου του, έχοντας λησμονήσει όσα, μέχρις εσχάτως, εκφραζόταν, υπέρ αυτού.

Τα οφέλη, υπήρξαν, ήδη, ορατά. Το 1843, (ξανα)κερδίζει την έδρα του, στην Θεολογική Σχολή, αλλά (1844) και την θέση του, ως Γραμματέως της Συνόδου. Μπορούμε να φαντασθούμε την πίκρα, που αισθάνθηκε ο γέρον Καϊρης. Για να ξανακερδίσει την θέση του! Άραγε, για να ξανακερδίσει την θέση του; Θα μπορούσε να το είχε κάνει, ενωρίτερα, πολύ ενωρίτερα, ή να μην το διακινδυνεύσει, καθόλου, εξ αρχής! Όχι, πάντως, για τα χρήματα: Όλη η περιουσία του ήταν τα γραπτά και τα βιβλία του, που τα δώρισε, με διαθήκη του, στην βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αθηνών, και μόνον ένα μικρό σπίτι, που το απέκτησε, από δωρεά φίλου του, που, μαζί με το (υπέρογκο, για την εποχή, εκείνη) ποσό (κληροδότημα) των 15000 δραχμών, που του άφησε ο (τόσο!) φίλος του Θεόδωρος Μανούσος, από το οποίο δεν ξόδεψε ούτε μία δραχμή, για τον εαυτό του, τα άφησε, εξ ολοκλήρου, κληρονομιά, στον βαφτισμιό του, Δημήτριο Μ. Καλλιφρονά.

Ο Φαρμακίδης πέθανε, όπως έζησε: ακέραιος και αφιλοκερδής, αγωνιστής, ζώντας, αγόγγυστα, τις κακουχίες, λιτός, ασκητικώτατος, αφιλοχρήματος, ανώτερος χρημάτων, φειδόμενος το Δημόσιο. Απεδήμησε πάμφτωχος. Κυριολεκτικά, πένης, ουδέποτε, αποβλέποντας σε τίτλους, βαθμούς και παράσημα, ή αναγνώριση των προσφορών του.

Ο Καϊρης ήταν φίλος, φιλότατη, όμως, του ήταν η από την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία αλήθεια, που, ακραιφνώς, μια ζωή, υπηρέτησε και την προτίμησε, έναντι εκείνου.

Παραπομπή, κυρίως, Κων/νου Ιω. Παπακωνσταντίνου, Δ/ντούΑου Δημοτικού Σχολείου Λαρίσης, Θεόκλητος Φαρμακίδης, 1784-1860, Λάρισα 1969. Αλλά και: «Απολογία» Θ. Φαρμακίδου (Αθήναι 1840), «Προκήρυξις» (Ναύπλιον 30 Σεπτεμβρίου 1825, Αγγελία διά την έκδοσιν της Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος), «Χρηστομάθεια Ελληνική» (τόμοι 3, Αθήναι 1837), «Στοιχεία Ελληνικής Γλώσσης» (του Φ. Ιακωβείου, μεθάρμοση από τον Θ. Φαρμακίδη), «Η Καινή Διαθήκη» (Αθήναι 1842-5), «Λόγιος Ερμής», «Γενική Εφημερίς», «Αθηνά», «Ελληνική Σάλπιγξ» (α' φύλλο 3.8.1821), και, βεβαιότατα, «Ο Ψευδώνυμος Γερμανός» (Αθήναι 1838), «Περί Ζαχαρίου υιού Βαραχίου» (Αθήναι 1838), «Οικονόμου εξ Οικονόμων ή Περί Όρκου» (Αθήναι 1840 ή -9), «Κατά του Παπικού πρωτείου», «Κατά του καινοφανούς δόγματος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας περί Ασπίλου Συλλήψεως», «Περί βαπτολογίας» (1849). Ακόμη: «Συνοδικός Τόμος ή Περί Αληθείας» (Αθήναι 1852). Παραπομπή, στα: Δ.Σ. Μπαλάνου «Θεόκλητος Φαρμακίδης / 1784-1860», Αθήνα 1933, 8ον, 62, (14 εξ.), (.) Γούδα «Βίοι / παράλληλοι», Α', 207-46, Αθήνα 1869, Διομήδους Κυριακού «Μελέται», 163-87, Κ. Κοντογόνη «Επικήδειος εις Θ. Φαρμακίδη» και Π. Αργυροπούλου «Επιτάφιος εις Θ. Φαρμακίδη» («Ευαγγελικός Κήρυξ», 1860), Β. Βαρθολομαίου «Η δίκη του Θεοκλήτου Φαρμακίδη 1829-1830» περ. Μνήμων, τ. 4 (1974), 172-214, π. Γεώργιου Μεταλληνού, «Επακριβώσεις στην ιδεολογική ταυτότητα του Θεόκλητου Φαρμακίδη», περ. «Απόστολος Βαρνάβας». Παραπομπή, επίσης, στα: Ν. Δραγούμη «Ιστορικά αναμνήσεις», «Ανθολογία Ελλήνων Πεζογράφων» (τόμ. 2ος), περιοδικό «Νέα Εστία» (1933), Κων. Παπαδοπούλου «Αι πρώται Εφημερίδες», Αικατερίνης Κουμαριανού «Ο Τύπος στον Αγώνα», 1971, ξζ'-οδ',

Κ.Θ. Δημαρά «Νεοελληνικός Διαφωτισμός», Αθήνα 1977, 379-82. Και στα σχετικά άρθρα, στις Εγκυκλοπαιδείες: Μεγάλη Σοβιετική, Δ/ντής σύνταξης Α.Μ. Πρόχοροφ, Εκδ. Εταιρεία «Ακάδημος» Α.Ε., Μόσχα, 1983, τ. 33, 641, β-γ, Μεγάλη Παγκόσμια, «ειδικώς συμπληρωθείσα και προσαρμοσθείσα διά την ελληνικήν», εκδ. Σ. Δημητρακοπούλου, Ε.Ε.Ε., Αθήνα 1976, τόμ. ΚΑ', 190α', Σύγχρονος Ελευθερουδάκη, έκδ. 5η «εκσυγχρονισμένη διά συμπληρώματος κατά τόμον μετά πλήρους λεξιλογίου της Ελληνικής γλώσσης», τ. 24, 556β', Πάπυρος ΛαρούςΜπριτάννικα (GrandeEncyclopedieLarousse - EncyclopaediaBritannica) (τ. 59ος, Πάπυρος), εκδ. Οργανισμός Πάπυρος, εκδόσεις συνεργασίας, 176, γ-δ, 177α, Μεγάλη Ελληνική (ιδρυτής - ιδιοκτήτης Πάυλος Δρανδάκης), έκδ. 2η «ενημερωμένη διά συμπληρωμάτων», εκδ. Οργανισμός «Οξφόρδη» ΕΠΕ, Φειδίου 6, Αθήνα, τ. 23, 832, β-γ, 833, α. Ασχολήθηκαν, με το θέμα, και οι Γ. Μουστάκης, Β. Σφυρόερας, μα και, εκ του αντιθέτου, ο Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος («Ιστορία Εκκλησίας Ελλάδος», 55 κ.ε.), (όπως, ό.π., ο Δ.Σ. Μπαλάνος), κ.ά.. 'Δές και Αθανασίου Γρ. Γερομιχαλού «Ίδρυσις και Διοικήσις της Εκκλησίας της Ελλάδος», εν Θεσσαλονίκη 1967, κυρίως 60-71 κ.ε.. Οπωσδήποτε, θα πρέπει να 'δείς τι γράφει ο Χρ. Ανδρούτσος, στο «Εκκλησία και Πολιτεία» (Θεσσαλονίκη 19642, 9, 10, 86), ο Χρυσ. Παπαδόπουλος («Οι Νεομάρτυρες», Αθήναι 1934, 29, 31, 33, 36, 49, 67, 73, 105 εξ., 158-9, 304 εξ., 361), ο Μητροπολίτης Κίτρους Βαρνάβας («Η καταστατική νομοθεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος», εν Αθήναις 1967, 15, 16, 17 εξ.), ο Δημήτριος Πετρακάκος, στην «Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος», Α' 378, 387, Β', 343 εξ., 471-2, και στα: ByzantinischeZeitschrift, 1910,174 εξ., «Εκκλησία και Δίκαιον κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν», στον «Εκκλησιαστικό Φάρο» 1937, 55, 288, 441 εξ., 449 εξ., στην «Εκκλησιαστική Αλήθεια» (1908), 151, ο Κωνσταντίνος Οικονόμος («Τα σωζόμενα εκκλησιαστικά συγγράμματα», Β', σ. δ', 5, 10, 12, 14, 21 εξ., 25, 29-31, 47, 54-5, 60, 78 εξ., 88, 89, 177, 178-9, 188, 191, 233, 332, 337 εξ., 395, 473, 477, 526, 530 εξ., 539,

543, 545, 547, 553 εξ., 560, 571, 576-7, 612 εξ., 662 εξ., Γ', 153, 187, 188, 225, 252, 478, 479, 486-7, 492, 493, 527 εξ., 529 εξ., 597, ο Π. Πολάκης, στην «Κριτική της σχέσεως Εκκλησίας και Πολιτείας εν Ελλάδι», Αθήναι 1920, 7 εξ., ο Χαρ. Φραγκίστας, στο «Συνταγματική δύναμις των Κανόνων της Εκκλησίας», Θεσ/κη 1966, 6 εξ., 7, 9 εξ., 43, 44, 45, κ.ά.. Και, βέβαια: (.) Maurer, *Das griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung, vor und nach dem Freieitskampfe bis zum 31 Juli 1834*, Heidelberg 1826, μτφρ. Χ. Πράτσικα και Ευσ. Καραστάθη (το έργο αντηχεί τις απόψεις του Φαρμακίδη, στο εκκλησιαστικό). Αλλά, και («Τελικές Σημειώσεις»)στην [κατόπιν ειδικής πρόσκλησης (καθ. Β. Κύρκος, Πρόεδρος, διά του Αντωνίου Φραγκούλη, αναζητώντας ειδικόν επιστήμονα, για τον ψυχισμό του Καϊρη)] εισήγηση Κωνσταντίνου Β. και Ευριπίδη Κ. Δημουλά και Θεοδώρας Ευ. Παπαδημητρίου «Ο «Καϊρης» στον Φαρμακίδη (ψυχολογική αναζήτηση αιτίων και αιτιών «προδοσίας»)», πριν χρόνια, στην Ανδρο (Πρακτικά, τελικώς, δεν εκδόθηκαν, αλλά οι εργασίες θα ανηρτώντο, στην ιστοσελίδα της Εταιρείας Ανδρίων Επιστημόνων, από τους επομένους ιθύνοντές της). «Η εισήγηση βασίστηκε στην ομώνυμη εργασία που 'χε σχεδιαστεί, πριν κάποια χρόνια, για το Α' Συνέδριο, που θα 'κανε η Κοινότητα Νίκαιας και στο οποίο δεν συμπεριελήφθηκε καθώς [όπως μου ειπώθηκε (υ. Κ.Β. Δημουλάς) αρμοδίως: Γ. Ντρογκούλης, δικηγόρος, Νικαιώτης], για τον Καϊρισμό του Φαρμακίδη, είχαν μιλήσει άλλοι στο παρελθόν...» (Κ.Β. Δημουλάς, που συμπληρώνει: «Για το βιοψυχολογικό υπόβαθρο του καϊρισμού του Φαρμακίδη είμαι έως την ώρα αυτή ο πρώτος που ομιλώ και γράφω! Ευχαριστώ όλους όσους ενδιαφέρθηκαν για τις λεπτομέρειες του θέματός μου. Λυπάμαι που ο Χ. Ζήσης μέχρι την τελευταία στιγμή καίτοι παρών δεν είχε 'δεί ότι έγινε η ομιλία αυτή και επέμενε – τελικά - ότι για τον Φαρμακίδη ουδείς emίλησε! Ευχαριστώ θερμά για τα καλά τους σχόλια (τους) ακροατές μου. Για το αυτοκέφαλο, παρά την ιδιότητά μου και ως Θεολόγου, δεν μου ήταν δυνατόν να μιλήσω επίσης, όπως

μου εξηγήθηκε, αυτή τη φορά - άλλο ήταν το θέμα μου, τώρα. Ευχαριστώ. Ευχαριστώ θερμά τον Ευριπίδη Κων/νου Δημουλά, για την διόρθωση που έκανε στην όλη εργασία μου και την Θεοδώρα Ευριπίδη Παπαδημητρίου, καθηγήτρια Γαλλικών, για την πολύπλευρη και πολύτιμη προσφορά της. Λάρισα, Πλαταμώνας, Ιούλιος 2011 / Κώστας Β. Δημουλάς / Φιλολόγος – Νομοπολιτικός – Θεολόγος / Ψυχολόγος / (Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής – Ψυχολογίας / Ψυχολογίας, [Πειραματικής, Γνωστικής, Εξελεγκτικής, Σχολικής] και Κοινωνικής - Κλινικής Ψυχολογίας) / Msc [Ψυχοανάλυσης και] Κοινωνικής – Κλινικής / Κλινικής Ψυχολογίας / δρ (Ι.Κ.Υ.) [Κλινικής Παιδονευροψυχολογίας και] Ψυχιατρικής Κλινικής Ψυχολογίας / Ερευνητής Βιοψυχοανάλυσης / Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων Νομού Λάρισας / Τριανταφύλλου 5, 41221 - Λάρισα / (σπίτι:) 2410550160, (γραφείο: (και fax, υπ' όψιν μου:)) 2410619344, 2410671838, 2352043670, 6956001229 (6956001231)». Κάποιες, ακόμα, από τότε, ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, πάνω στο θέμα: «Χαριτωμένος νέος και «αληθής Ισραηλίτης εν ω δόλος ουκ έστι»' δύσκολον να εύρη τις εις άλλον τόσην ψυχής απλότητα με τόσον υπέρ του κοινού καλού ζήλου ηνωμένην. Μ' εξήτησε πολλάκις, ελθών επίτηδες, συμβουλάς περί των μέσων του να επιταχύνη την εις τα καλά πρόοδον του Έθνους.» (Ι Ρώτα, Απάνθισμα, 134 και 163) / Απολογία Θεόφιλου Καϊρη, «ενόμισα ότι ανέγνωσιν επ' αυτού χρυσοίςγράμμασι»... «ανέγνωσιν...» / Διονύσιος Κυνουρίας, «Αφωρισμένοι υπάρχειεν και κατηραμένοι και ασυγχώρητοι, και μετά θάνατον άλυτοι, και τω αιωνίω υπόδικοι αναθέματι και αυτοί, και όσοι τοις ίχνεσιν αυτών κατηκολούθησαν ή κατακολουθήσωσι του λοιπού.» / «οι επί της Αγίας Τραπέζης αφορισμοί και κατάραι της μεγάλης εκκλησίας» δεν μπόρεσαν να αναστείλουν την πρόοδο της επανάστασης (Σπυρίδων Τρικούπης, Ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως, τόμ. Α', κεφ. Α', 19). / Θεόφιλος Καϊρης, Απολογία, Σύρος, 1850: «ομολογεί με δραματικό τόνο την αμφιβολία του για τα δόγματα της χριστιανικής θρησκείας και την προσπάθειά του να καταπαύσει την ταραχή

«την μέχρι στιγμής εκείνης» [δηλαδή όταν «ανέγνω» το «Θεόν σέβου»] «ως εκ της αμφιβολίας κατασπαράττουσαν το πνεύμα μου» (Βασίλειος Κύρκος, Ο Θεόφιλος Καΐρης και η Φιλοσοφία, [εισαγωγή στο Δ. Πασχάλης, ια΄, υποσ. 4]). / «Εκ λίαν νεαράς ηλικίας ο Θεόφιλος είχε σοβαρόν τον χαρακτήρα και ουδέν το παιδικόνήκουσέ τις λεγόμενον παρ' αυτού, ήτο δε τολμηρός και επιτήδειος κολυμβητής καίποτε επταετής μόλις ων έσωσε με κίνδυνον της ίδιας του ζωής συνομήλικόν του παίδασυγκολυμβώντα και εξ απειρίας κινδυνεύοντα να πνιγή.» (11) / Στην εκδοτική του δράση έχει συνεργάτη τον Κωνσταντίνο Τόμπρα, πρόσφυγα από τις Κυδωνίες (Αίβαλί), που τον θυμίζει το εκεί Σχολείο του Καΐρη, μα και τον ίδιον, που τον παρακολουθεί. / Παραιτήθηκε. Με εντολή του Αρείου Πάγου, στην Σκιάθο, για να ενώσει τους διασκορπισμένους πολεμιστές για να πάνε στην Εύβοια. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ / Ευγένιος, (μοναχός, αρχιμανδρίτης) Ιωάσαφ, + Θωμάς, 19 χρ., νεώτερος, Δημήτριος, / Μαρία, Λασκαρώ, 20 χρ. νεώτερη Ευανθία, ορφανός από τα 20; 10-1. /

Ο ψυχικός ταλανισμός του Φαρμακίδη, ανάμεσα σε Πατριαρχείο και Εκκλησία Ελλάδος, για τον αχριστιανικό ψυχισμό του Καΐρη

Κωνσταντίνος Β. Δημουλάς, Ευριπίδης Κ. Δημουλάς, Έλλη Κ. Βέλλιου, Θεοδώρα Ευ. Παπαδημητρίου, Χριστίνα – Χρυσάνθη Φ. Βαμβούρη - Δημάκη, Όλγα Χ. Κούρτογλου, Δημήτριος Γ. Λιόβας, Χρήστος Ν. Πολύζος, Ιωάννης Μ. Κάτσης.

Ανθή Ευ. Βαχτσεβάνου

Ο Φαρμακίδης γνωρίζει τον Καΐρη, τουλάχιστον από το 1812, όταν στο «Σχολείο των Κυδωνιών» προσκαλούν τον Καΐρη να μεταβεί, το ταχύτερο δυνατόν, εκεί, για παράδοση μαθημάτων, και εκείνος αφήνει, γι' αυτό, την Άνδρο, κάνοντάς το πόλο έλξης πληθούς «μαθητών και θαυμαστών», μέχρι το 1821, που, με την έκρηξη της Επανάστασης, οι Κυδωνίες κατεστράφησαν, εκ θεμελίων, από τους Τούρκους, οπότε και επέστρεψε στην Άνδρο.

Υπεφημέριος, ο ίδιος, από το 1811, στον Άγιο Γεώργιο της Βιέννης, συναναστρεφόμενος με τα φιλελεύθερα φιλελληνικά στοιχεία της Αυστρίας και συνεργαζόμενος και συμπορευόμενος με τις ιδέες και τους στόχους του Κοραή, του οποίου, μέσω του «Λόγιου Ερμή», που του είχε ανατεθεί, εστήριζε, θερμά, τις απόψεις, κυρίως στο γλωσσικό ζήτημα, και λοιδωρήθηκε, βάναυσα, γι' αυτό, θαυμάζοντας τον Διαφωτισμό και τον Λουθηρανισμό, ήλθε σε σκληρή ρήξη, με τους αντικοραϊκούς και υπέστη διώξεις, από μέρους των, αλλά και με την διοίκηση της ελληνικής κοινότητας της Βιέννης και με τους επιτρόπους του ναού του, που του συνέστησαν μετριοπάθεια και να

ασχοληθεί, κυρίως, με το εκκλησιαστικό έργο του, παραιτούμενος του αντι-αντικοραϊκού αγώνα του, ξεσηκώνοντας θύελλα, μεγάλη, κατά των νεωτερισμών του, η οποία τον έκανε, καθυβριζόμενο, το 1816, να αποχωρήσει (αν και συνεχίζοντας την έκδοσή του, ως τις αρχές του 1819), από τον «Λόγιο Ερμή», φεύγοντας, στις 18 Απριλίου του 1817, στην Πίζα, για γλωσσολογική μελέτη και σπουδές.

Αμέσως, με την ανάγνωση των πρώτων (εναντίον του) δημοσιευμάτων, γράφει στον Θεόφιλο Καΐρη, ως διευθυντή του Σχολείου των Κυδωνιών, στο οποίο είχε σπουδάσει, και ο ίδιος, ότι λυπάται, που δεν έτυχε να τον γνωρίσει, προσωπικώς, έχοντας ακούσει την φήμη του, βεβαιωθείς, παρά πολλών, τόσον περί της προκοπής του, όσον και περί της αρετής του, παίρνοντας (υπερβολικά, θεολογικώς, μαχητικός), με καυστικότητα (μέχρις, ανεπίτρεπτα, για κληρικό, υβριστικά), θέση, με κάθε ιδέα, που θα αντετίθετο στον συντηρητισμό των αντιπάλων του. Κατεβαίνοντας (Ιούλιο του 1821), στην Ελλάδα, έχοντας διοριστεί μέλος της Επιτροπής Αναθεώρησης του Απανθίσματος των «Εγκληματικών Νόμων» και υπεύθυνος της Τυπογραφικής Υπηρεσίας, Εφημεριδογράφος της Διοικήσεως και Διευθυντής της επίσημης Εφημερίδας του Κράτους, στην οποία είχαν την θέση τους και «Κοραϊκά Κείμενα», επισυνάγοντας σωρεία παραπόνων, για τις κοραϊστικές θέσεις του, αναγκασμένος, λόγω της αντιπολιτευτικής, μανιώδους, αντίδρασης των αντιπάλων του, να ανακόψει (Ιούλιο του 1827) την δημοσιογραφική του δραστηριότητα και να παραιτηθεί από την θέση του συντάκτη της «Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος», εναγκαλίσθηκε, ακόμη περισσότερο, τον Καΐρη, αφοσιωμένο, πια, στο Ορφανοτροφείο του, στην Άνδρο, που, από το 1826, μετά την ολοκληρωτική καταστροφή των Κυδωνιών, σχεδίαζε.

Γρηγόρα, όμως, μέσα σε ένα γενικότερο πνεύμα καχυποψίας προς τα σχολεία όλης της επικράτειας, έτσι και με την καινούργια Σχολή του Καΐρη, στην οποία (συν)έτρεχαν παιδιά, απ' όλη την χώρα, για να σπουδάσουν, κάνοντάς την υπέρτερη αυτής των Κυδωνιών, σίγουρα άντρο επικίνδυνων, για το Πατριαρχείο, αντιχριστιανικών νεωτερισμών (στις 22.3.39, ο Καΐρης εξεφώνησε τον τελευταίο λόγο του, που έμελλε να συνταράξει τον Ελληνισμό, καθ' ον, ακριβώς, χρόνο, το ευεργετικότατο παιδευτήριό του βρισκόταν στην ύψιστη ακμή του, επί τη Θεοσεβεία, που κήρυττε, και που, βραχυλογικά, εθεωρήθηκε, πλήρης, άρνηση του Χριστιανισμού), είχε αρχίσει να υποβλέπεται, και ο ίδιος (ήδη, «σημείο αντιλεγόμενο», το 1837, κήκε η «Χρηστομάθεια», ως «ευσεβιστικό βιβλίο», και, το 1839, με επίσημο Πατριαρχικό έγγραφο, έγινε απόπειρα να χαρακτηρισθεί ύποπτος αντιχριστιανικών θρησκευτικών φρονημάτων), ως, περίπου, αιρετικός, από το Πατριαρχείο. Του οποίου την επικυριαρχία, επί της Ελλαδικής Εκκλησίας, άλλωστε, δεν απεδέχετο ο Φαρμακίδης, έχοντας, ήδη, διορισθεί (1833) πρώτος Γραμματεύς της Ιεράς Συνόδου της, επιβραβευόμενος, και γι' αυτό, από την Πολιτεία, με διορισμό του (1837), ως καθηγητή, στην Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ο Καΐρης, με την (συνειδητή, γι' αυτό και η αποποίηση της πανεπιστημιακής καθηγητικής έδρας, που του προσέφεραν, όπως και του ανώτερου παρασήμου, που του απένεμε ο Όθων) ελευθεροφροσύνη της διδασκαλίας του, πολλάκις ψέξας την απολυταρχική κυβέρνηση του Όθωνος, διήγειρε [αν και ο Όθων τιμούσε τον (διδάσκαλο, φιλόσοφο, ενάρετο και νέο, όπως λεγόταν, Σωκράτη) Καΐρη, για την παιδεία και την αρετή και τις μεγάλες, κατά τον Αγώνα, υπηρεσίες του)] την ανησυχία της Αυλής, στην οποία ήταν γνωστά η δύναμη του λόγου και το κύρος του, στο έθνος, και η οποία έστειλε, κατόπιν

εισηγήσεων αυλοκολάκων, ότι ο Καΐρης είναι «πολιτικός νεωτεριστής επικίνδυνος», για επιβεβαίωση, τον υπουργικό σύμβουλο, για την εκπαιδευτική αναμόρφωση του βασιλείου, Βράνδης, ο οποίος βεβαιώθηκε, ότι «εάν επί μίαν ακόμη τριετιάνδιδάξη ο Καΐρης, ο βασιλεύς Όθων θα φύγη από την Ελλάδα».

Ο Φαρμακίδης, ο αίτιος της απόσχισης της Ελλαδικής Εκκλησίας, από το Πατριαρχείο, είχε κάθε λόγο να είναι με το μέρος του, όχι τόσο, για το περιεχόμενο της διδασκαλίας του, που δεν την πολυπιστεύει, αλλά ως αντίδραση στην υπέρτερη, εκκλησιαστική, Αρχή, για λόγους σκοπιμότητας, αποδίδοντας τα πάντα, ουδέ, καν, σε παρεξήγηση των φιλοσοφικών διδαγμάτων του, αλλά σε καταχθόνια, «μέλαινα», ραδιουργία, καταλογίζοντας, στο Πατριαρχείο, όχι θεολογικούς λόγους εναντίωσης, αλλά την απώλεια μαθητών, από την Τουρκία, με το ρεύμα τους, προς την Άνδρο. Με εμφανή την «υποκριτική» του δεινότητα, που διαπιστώνεται, από την μακρόχρονη (παρά τις αμφιβολίες, που είχε, για την ορθότητα της πίστης του) διακονία του, στον κλήρο, λειτουργούσε, στον ναό του Ορφανοτροφείου, και εκτελούσε τα λειτουργικά του καθήκοντα, ως ορθόδοξος κληρικός, μιώντας, παράλληλα, όπως λεγόταν, στις ιδέες και δοξασίες του, τους μάλλον ώριμους των τροφίμων του, αρνούμενος, ότι διενεργούνταν προσηλυτισμός, στο Ορφανοτροφείο του.

Όταν, στις αρχές Ιουλίου του ίδιου έτους, η Ιερά Σύνοδος, αποφάσισε να σταλεί, επίσημη, γραφή, στον Καΐρη, ο Φαρμακίδης, ως Γραμματέας της Συνόδου, τελείως πεπεισμένος, περί της αθωότητας του ανδρός και για να μην προσκρούσει στην ευθιξία του, πρότεινε [αλλά απέρριψαν ο Πρόεδρος και ο που θα του έγγραφε επίσκοπος (αν και το έκανε), ως «ανάρμοστον εις την αξιοπρέπεια της Ιεράς Συνόδου», επιμένοντας «εις την επίσημονενέργειαν»]

να γράφει, κατ' ιδίαν και με φιλικό τρόπο, ένα μέλος της Συνόδου, έτσι ώστε, από την απάντησή του, να φανεί, κατά πόσον αλήθευαν τα ακούσματα. Οι απαντήσεις του Καΐρη κρίθηκαν ασαφείς και ανεπαρκείς. Του 'γραψε, τότε, ο Φαρμακίδης, χωρίς να πάρει απάντηση, αλλά, παρά ταύτα, εξακολουθεί να θεωρεί τα όσα ακούγονταν φήμες αόριστες και γενικές, οι οποίες θα μπορούσαν να προέρχονται και παρ' επιβούλων εχθρών, φρικιώντας, για την στάση τού (από φήμες και ακούσματα, που θεωρούσε απίστευτα, ορμώμενου) ιερού Σώματος, προς τον απλοϊκώς καλοκάγαθο γέροντα.

Αθήνα, ενώ κατεταρασσόταν το παν, στην Ελλάδα, για πράγμα, που, ακριβώς, εξ αρχής, θα μπορούσε, ήσυχα και αθόρυβα, να καταπαύσει, αλλά και η εν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος, ζήτησαν ομολογία της πίστεώς του, αλλά ο Καΐρης, αν και δεν δήλωσε, σαφώς, όπως, αργότερα, έπραξε, ότι πρεσβεύει ιδίαν, αντιχριστιανική, θρησκεία, δεν ομολόγησε την ορθόδοξη πίστη και, γί αυτό, του ξαναέγραψαν, ζητώντας του, σαφώς, καθορισμένη, ομολογία πίστεως, οπότε, απαντώντας, ο Καΐρης καταδηλεί, ευκρινέστερα, τα θρησκευτικά φρονήματά του και τις ιδέες του. Ο Φαρμακίδης, που εναντιώνεται, στον χαρακτηρισμό του (αυτού, του ιδίου) για αθεΐα και ασέβεια, από τον (τα μέγιστα, επηρεάζοντα τον Πρόεδρον της Συνόδου) Οικονόμου εξ Οικονόμων, προτείνει την (από πρακτικής απόψεως, ορθότατη) άποψη του αυτοεξορισμού («όπου θέλει και ας δοξάζη όπως θέλει»), πράγμα, που δεν δέχτηκε η Σύνοδος, η οποία, εν τέλει, τον προσήγαγε, εμπρός της, για απολογία και μεταμέλεια.

Το 1852, ο Καΐρης απολογήθηκε, ενώπιον του δικαστηρίου, όπου υποστήριξε, ότι, παιδιόθεν, αμφιβάλλει, για τα δόγματα του χριστιανισμού, αλλά ιερώθηκε, στο σχήμα όσων δεν νομιμοποιούνται να αμφιβάλλουν, γί αυτά, προφανώς, πιστεύοντας (εγωκεντρικός, ισχυρογνώμων και αδιάλλακτος) στο

σκάνδαλο, για την Θεοσεβεία, ότι η δική του είναι η ορθή πίστη και όχι των άλλων, που έχουν ιερωθεί, στο ίδιο σχήμα. Σ' αυτό, θα μπορούσε να τον στηρίζει μια πολύ βαθιά του πεποίθηση, ότι αυτός, μόνος, είναι που κατέχει την Αλήθεια. Η κατοχή της αλήθειας σημαίνει θεοπνευστία. Αυτήν, όμως, μόνον ένας συνομιλητής του Θεού μπορεί να την διαθέτει! Οι ιδέες του χαρακτηρίζονται από το στοιχείο του ελέγχου των ψυχικών (ιδιαίτερα της σκέψης) ή και των σωματικών λειτουργιών του, από εξωτερικές (υπαρκτές, φανταστικές ή υπερβατικές) δυνάμεις ή όντα. Ευρισκόμενος στο κέντρο ενός κόσμου, στον οποίο ό,τι γίνεται τον αφορά, βιώνοντάς τον σαν τμήμα του εαυτού του, επικοινωνεί, μαζί του, με παράλογους (παραισθήσεις, ψευδαισθήσεις, παραληρητικές ιδέες κ.λπ.) τρόπους. Ο ίδιος γνωρίζει, πολύ καλά, ότι αυτό (που νομίζει ότι συνομιλεί με τον Θεό), μέσα από τα «θεοληπτικά συμπτώματα» (αν και η θεολογία δέχεται τις διάφορες φανταστικές και διανοητικές οράσεις, ιερών, κυρίως, προσώπων) και την «καθαρή ιδεοληψία», που τον διακατέχουν, είναι τρομερό και, παρά ότι το πιστεύει, φοβάται να το παραδεχτεί, ότι το πιστεύει. Η ψυχή του ταράσσεται, από αυτό το τρομερό, που πιστεύει.

Η «τεταραγμένη ψυχή» του ψάχνει για (αφ' εαυτού) έσωθεν στηρίγματα. Όσπου, κατοχυρώνεται γι' αυτό, το τρομερό, που πιστεύει, και ηρεμεί, όντας σίγουρος, πια, ότι αυτό, που πιστεύει, δεν είναι από το σάλεμα του μυαλού του, αλλά επειδή έτσι, ακριβώς, όπως αυτός ο ίδιος, μόνος, πιστεύει, είναι η θεία πραγματικότητα, φτιάχνοντας, ο ίδιος, αμυνόμενος (οι ψυχολογικοί μηχανισμοί άμυνας του «εγώ» χρησιμοποιούνται, ασυνείδητα, από κάθε άτομο, με σκοπό να μειωθεί το εσωτερικό άγχος, που θα προκύψει, από μια ενδοψυχική σύγκρουση), με το μυαλό του, σε μια (περίπου) συμβολιστική κίνηση, που χρησιμοποιείται, στην καθημερινή ζωή και σε όλων των ειδών τις

ψυχικές παθήσεις, με (εδώ) ψευδαισθητικό αποτέλεσμα, μέσω φαντασιώσεων, που γίνονται για ικανοποίηση ευσεβών πόθων, μέσα από το ονειροπόλημα, όταν οι σκέψεις και τα συναισθήματα της ζωντανής πραγματικότητας είναι απογοητευτικά ή ανεπίτρεπτα, ένα «όραμα», που ηρέμησε την ταρασσομένη ψυχή και το πνεύμα του. Ατενίζοντας, μια γαλήνια νύχτα, τον αστερόεντα, μεγαλόπρεπο και λαμπρό, ουρανό, του οποίου οι πλανήτες και το φεγγάρι, υποστήριζε, ότι κατοικούνται, από τις ψυχές, που, εκεί, πάνε, μετά τον θάνατο, νόμισε, ότι διάβασε, εκεί, με χρυσά γράμματα, τα «Θεόν σέβου», «Θεόν αγάπα».

Η πρώτη του, αυτή, φαντασιοκοπία έγινε, με τον καιρό, σιγουριά, αφού, και για δεύτερη φορά, μετά, κάποιιο, χρονικό διάστημα, ατενίζοντας, προς τον ουρανό, διάβασε, εκτός του «Θεόν σέβου», και το «αγάπα την πατρίδα σου και θυσιάσθητι υπέρ αυτής». Δεν πρόκειται για οπτική παραίσθηση, η οποία, συχνά, συνυπάρχει με άλλες ψυχικές διαταραχές, αλλά για οπτική ψευδαίσθηση, δηλαδή, απατηλή αντίληψη, στην οποία δεν αντιστοιχεί καμία (πραγματική) εντύπωση αισθήσεων. Και, στον Καΐρη, έχουμε επανειλημμένη εμφάνιση ψευδαισθησιακών βιώσεων. Σαφώς, οι ψευδαισθήσεις, που είναι συχνές στην σχιζοφρένεια, είναι αισθητηριο – αισθητικά βιώματα, χωρίς την ύπαρξη αντίστοιχων ερεθισμάτων.

Ασφαλώς, η υπερβολική (πνευματική και σωματική) εξάντληση του Καΐρη οδήγησε σε εκτροχιασμό της διάνοιάς του και σε θρησκευτικό παραλήρημα και, ίσως, τα οράματα του ανδρός δεν αποτελούν σημείο τέτοιας νοσηρής κατάστασης. Άλλωστε, στην περίπτωση της σχιζοφρένειας, μιλάμε για ψευδαισθήσεις κυρίως ακουστικές, στις οποίες μπορεί να κυριαρχεί η φωνή του θεού ή του διαβόλου ή άλλων υπερφυσικών δυνάμεων, αλλά, μάλλον, πρόκειται για ηχοποίηση της ίδιας της σκέψης (ακούνε, φωναχτά, τις ίδιες τους

τις σκέψεις), με τις φωνές να «έχουν χαρακτήρα παραγγελμάτων ή συνομιλιών, και όχι οπτικές ψευδαισθήσεις, που, χωρίς, καθόλου, να αποκλείονται, έρχονται δεύτερες, σε συχνότητα».

Πράγματι, οι οπτικές ψευδαισθήσεις δεν είναι χαρακτηριστικές της σχιζοφρένειας, στην οποία αυτές εμφανίζονται, συχνότερα, σε θρησκευτικά ή άλλα παραληρήματα, αλλά παρατηρούνται, κυρίως, στις τοξικές ψυχώσεις και στην επιληψία, όπως και στα βαριά, οργανικά, ψυχοσύνδρομα. Χρόνια κατάσταση, καθώς, η επιληψία, η οποία θα έφερνε επιληπτική ψύχωση, που είναι σοβαρότατη κατάσταση, δεν μας έχει μαρτυρηθεί και, προφανώς, δεν υπήρξε ούτε (τέτοια) μικρής μορφής, αφού, κάποτε, αυτή μεταπίπτει σε επιληψία μεγάλης μορφής, και ούτε θα φαινόταν πιθανή από τις νευρωτικές διαταραχές που, συνήθως, αναπτύσσονται, μ' αυτήν, και που δεν φαίνεται να του είχαν παρουσιασθεί. Αλλά και η περίπτωση τοξικής ψύχωσης θα πρέπει να παραμερισθεί, αφού (αιτιουργά) αίτια της δεν έχουν μαρτυρηθεί. Στα βαριά, οργανικά, ψυχοσύνδρομα, ίσως να επρόκειτο για Οργανική Ψευδαισθήτωση, στην οποία το προεξάρχον κλινικό χαρακτηριστικό είναι οι επίμονες ή υποτροπιάζουσες ψευδαισθήσεις.

Αναφέρονται, από τον ίδιο, δύο, τουλάχιστον, με κάποια, χρονική, απόσταση, περιπτώσεις, της ίδιας, όμως, ψευδαίσθησης. Ο θεόληπτος αφιερώνει την ζωή του, στην ερμηνεία των πραγμάτων του κόσμου, σε σχέση προς το θείο, πλάθοντας, δικά του, θεοκρατικά ή φιλοσοφικά, συστήματα και εμμένοντας, με ακαταγώνιστη επιμονή, στην κεντρική του ιδέα. Και είναι γνωστό, ότι οι πλείστοι των θεολήπτων είναι ημιπαράφρονες ή, εντελώς, φρενοβλαβείς. Αυτά, μόνον, αναφέρει ο ίδιος, ποιος, όμως, γνωρίζει, πόσα, άλλα, οράματα ενόμισε, ότι είδε... Και, μόνον, η επανειλημμένη εμφάνιση

ψευδαισθησιακών βιώσεων δύναται να μας διαφωτίσει, ως προς την νευροπαθολογική είτε ψυχοπαθολογική διάπλαση της προσωπικότητός του.

Οι ψευδαισθήσεις, πολύ, συχνά, απορροφούν όλο το ενδιαφέρον, την προσοχή και τις δραστηριότητες, των αρρώστων και, στην πραγματικότητα, κατευθύνουν όλες τις ψυχοκινητικές εκδηλώσεις τους. Συνεχής παρουσία των σημείων της νόσου, για, τουλάχιστον, έξι μήνες, σε κάποια περίοδο της ζωής του ατόμου, και παρουσία ορισμένων, έστω, μόνον, συμπτωμάτων της νόσου, στην παρούσα περίοδο, μας παραπέμπει σε καταστάσεις σχιζοφρένειας. Σίγουρα, πρέπει να υπολογιστεί ο αριθμός των (ως εδώ) επεισοδίων. Δεν είναι απαραίτητο να υπήρξε πρόδρομη φάση, αλλά φαίνεται πως υπήρξε: παρεκβατικός, αόριστος, υπερλεπτομερειακός, υπερβολικά περίπλοκος ή μεταφορικός λόγος, παράδοξος ή αλλόκοτος ιδεασμός ή μαγική σκέψη (υπερτιμημένες, από το ίδιο το άτομο, ιδέες), ασυνήθιστες [αντιληπτικές (αίσθηση παρουσίας μιας δύναμης)] εμπειρίες.

Θα μπορούσε να πρόκειται για σχιζοφρενική προσωπικότητα. Ένα από τα πρώιμα, χαρακτηριστικά, συμπτώματα της σχιζοφρένειας είναι, όχι, μόνον, μια αντικειμενική μεταβολή της συμπεριφοράς, αλλά και ένα (υποκειμενικό) βίωμα αλλαγής, που αισθάνεται ο άρρωστος, δηλαδή αισθάνεται ότι μια ακαθόριστη μεταβολή έχει επέλθει, μέσα του, που δεν μπορεί να την καθορίσει και που ξενίζει, και αυτόν τον ίδιο. Αυτό το αίσθημα αλλαγής μοιάζει, περισσότερο, με την αμηχανία του φυσιολογικού ατόμου ή το άγχος του νευρωσικού, που θεωρείται παραληρητική ιδέα, που δεν έχει συνδεθεί, ακόμα, με ένα εξωτερικό αντικείμενο. Η παραληρητική, αυτή, ιδέα, που θα μπορούσε να θεωρηθεί, πιο σωστά, παραληρητική διάθεση, εκφράζεται, εξωτερικά, με μια συμπεριφορά που μοιάζει με την συμπεριφορά του άγχους. Αυτό, όμως, δεν είναι το ψυχωσικό άγχος (που και αυτό απαντάται).

Μια τέτοια προσωπικότητα, σε κάποια φάση της νόσου, μπορεί να παρουσιάζει (τουλάχιστον) αλλόκοτες παραληρητικές ιδέες (των οποίων το περιεχόμενο είναι, φανερά, παράλογο και δεν έχει καμιά, πιθανή, βάση, στην πραγματικότητα), όπως, π.χ., παραληρητικές ιδέες εξωτερικού ελέγχου, εκπομπής σκέψης, τοποθέτησης σκέψης ή αφαίρεσης σκέψης, ή και σωματικές, θρησκευτικές, μηδενιστικές, ιδέες, ιδέες μεγαλείου ή άλλες, παραληρητικές, ιδέες, που μπορεί και να μην έχουν διωκτικό ή ζηλοτυπικό περιεχόμενο.

Γενικά, την σχιζοφρένεια δεν την αποτελεί μία, αλλά ένα σύνολο, συγγενών, χρόνιων, διαταραχών, που όλες χαρακτηρίζονται από απώλεια επαφής με την πραγματικότητα και παράλογη σκέψη. Οπωσδήποτε, όμως, η έναρξη της πρόδρομης ή της ενεργού φάσης της νόσου πρέπει να έχει γίνει πριν από την ηλικία των 45 χρόνων. Σαφής (πριν το 45ο έτος) έκπτωση (πρόδρομη φάση) της λειτουργικότητας, μη οφειλόμενη σε οργανική / ψυχική, διαταραχή, θα μπορούσε να μας παραπέμψει σε σχιζοφρένεια, η οποία, όμως, έκπτωση της λειτουργικότητας, πριν το 45ο έτος, δεν φαίνεται να υπήρξε, πράγμα, που μας παραπέμπει, μάλλον, στην Οργανική Ψευδαισθήτωση, από την οποία, ίσως, έπασχε ο Καϊρης. Τα βιολογικά ύστερά του ίσως μας βοηθήσουν να ανεύρουμε και την αιτία.

Στις 20 Δεκεμβρίου του 1839, ο Φαρμακίδης παύεται (δάκτυλος, προφανώς, Οικονόμου), από την θέση του Γραμματέως της Ιεράς Συνόδου, χάνοντας και την θέση του καθηγητή στην Θεολογική Σχολή, μετατιθέμενος, κατόπιν κακόβουλων εισηγήσεων των αντιπάλων του, καθηγητής (Φιλολογίας) στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1840, ο Φαρμακίδης, αηδιασμένος, από την ευσεβιστική υποκρισία, που άνθισε, από ανθρώπους μηδεμιά σχέση έχοντες, τα πριν ή και τα τώρα, με την θρησκεία, επί του

θέματος, ετοιμάζει την «Απολογία» του, κερδίζοντας, μ' αυτή, το χαμένο έδαφος. Πράγματι, η Κυβέρνηση, έχοντας νομίσει, ότι ο Καϊρης, μετά από όσα υπέστη, μπορούσε να απαρνηθεί τον εαυτό του, ανέθεσε, ιδιαιτέρως και ανεπισημώς, στον Φαρμακίδη, να μεταβεί και να αποπειραθεί να τον μεταπείσει, αλλά γυρίζει άπρακτος, οπότε, θεωρώντας, ο ίδιος, άφευκτη την απώλεια του Καϊρη, εφρόντισε να σώσει, τουλάχιστον, τον εαυτό του, από κάθε ενδεχόμενη υποψία, και άρχισε να εκφράζεται, δριμέως, κατά του (τέως, πιστού) φίλου του, έχοντας λησμονήσει όσα, μέχρις εσχάτως, εκφραζόταν, υπέρ αυτού.

Όσο και αν τα οφέλη του υπήρξαν, ήδη, ορατά [το 1843, (ξανα)κερδίζει την έδρα του, στην Θεολογική Σχολή, αλλά (1844) και την θέση του, ως Γραμματέως της Συνόδου], που θα τα είχε, όμως, αν αυτό το είχε κάνει ενωρίτερα, μην διακινδυνεύοντάς το, καθόλου, εξ αρχής, δεν το έκανε, πάντως, για τα χρήματα [το (υπέρογκο, για την εποχή, εκείνη) ποσό (κληροδότημα) των 15000 δραχμών του φίλου του Θεόδωρου Μανούσου, από το οποίο δεν ξόδεψε ούτε μία δραχμή, για τον εαυτό του, το άφησε, εξ ολοκλήρου, κληρονομιά, στον βαφτισμιό του, Δημήτριο Μ. Καλλιφρονά, πεθαίνοντας, όπως έζησε (αφιλοκερδής, ζώντας, αγόγγυστα, τις κακουχίες, λιτός, ασκητικότατος, αφιλοχρήματος, ανώτερος χρημάτων, φειδόμενος το Δημόσιο), πάμφτωχος (όλη η περιουσία του ήταν ένα μικρό σπίτι, δωρεά φίλου του, και τα γραπτά και τα βιβλία του, που τα δώρισε στην βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αθηνών], ουδέποτε (κυριολεκτικά πένης, ακέραιος αγωνιστής) αποβλέποντας σε τίτλους, βαθμούς και παράσημα, ή αναγνώριση των προσφορών του. Ο Καϊρης ήταν φίλος, φιλότατη, όμως, του ήταν η από την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία αλήθεια, που, ακραιφνώς, μια ζωή, υπηρέτησε και (για την υστεροφημία του) την προτίμησε, έναντι εκείνου.

Μπορούμε να φαντασθούμε την πίκρα, που αισθάνθηκε ο γέρον Καΐρης, που έχοντας (στις 9 Νοεμβρίου του 1841) καθαιρεθεί, από την Εκκλησία, παίρνοντας τον δρόμο του μαρτυρίου του, του φάνηκε ότι όλα τα έκανε για να ξανακερδίσει την θέση του! Σίγουρα, τον διέγραψε, από τον κατάλογο των ανιδιοτελών αγωνιστών, όπως ο ίδιος θεωρεί τον εαυτό του. Αυτό τον έκανε να αισθάνεται, ακόμα πιο σίγουρος, για την (παλαιότερη) απόφασή του να αρνηθεί (χωρίς, είναι αλήθεια, σοβαρά επιχειρήματα) να δεχθεί παράσημο, από τον βασιλέα, και καθηγεσία, στο Πανεπιστήμιο, τιμές, που άλλοι, από τους συμπολεμιστές του ή τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής του, δεν αρνήθηκαν. Πιο πολύ, τώρα, αισθάνεται εκλεκτός και ανώτερος και αυτών ακόμη των θεσμών της Πολιτείας, για την ίδρυση της οποίας (τραγική ειρωνεία) αγωνίστηκε, στρατιωτικά και πολιτικά.

Νομίζουμε, ότι υπάρχει, ακόμη, έδαφος συζήτησης, για την ψυχοπνευματική κατάσταση του Καΐρη. Σε όλους τους ανθρώπους, πίσω από το προσωπείο, υπάρχει το πραγματικό πρόσωπο, το οποίο δεν μπορεί να ανιχνεύσει και να ερμηνεύσει, εύκολα, κανείς. Γι' αυτό, απαιτείται η επικουρία και άλλων επιστημονικών κλάδων, όπως της ψυχολογίας και αυτής, ακόμη, της ψυχιατρικής.

ANTI ΑΛΛΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ: Όταν ο (επ., τότε) καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών / Πελοποννήσου «Αθανάσιος Φωτόπουλος» ζήτησε την ετυμολογία του Κωνσταντίνου Β. Δημουλά, για την ψυχοπαθολογία του Καΐρη («:.....III. Ο ψυχισμός του. Νομίζουμε ότι υπάρχει ακόμη έδαφος συζήτησης για την ψυχοπνευματική κατάσταση του Καΐρη. Σε όλους τους ανθρώπους πίσω από το προσωπείο υπάρχει το πραγματικό πρόσωπο, το οποίο δεν μπορεί να ανιχνεύσει και να ερμηνεύσει εύκολα κανείς. Γι' αυτό απαιτείται η επικουρία και άλλων επιστημονικών κλάδων, όπως της ψυχολογίας και αυτής ακόμη της

ψυχιατρικής. Εν πρώτοις διαπιστώνουμε την ισχυρογνωμοσύνη και έλλειψη διαλλακτικότητας του Καϊρη στο σκάνδαλο για τη Θεοσέβεια, πράγμα που ίσως υπέκρυπτε ένα εγωκεντρικό χαρακτήρα. Αισθανόταν εκλεκτός και ανώτερος και αυτών ακόμη των θεσμών της Πολιτείας, για την ίδρυση της οποίας – τι τραγική ειρωνεία! - αγωνίστηκε στρατιωτικά και πολιτικά, αρνούμενος – χωρίς σοβαρά επιχειρήματα - να δεχθεί παράσημο από τον βασιλέα και καθηγεσία στο Πανεπιστήμιο. Αραγε υπήρχαν άλλοι από τους συμπολεμιστές του ή τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής του που αρνήθηκαν να δεχθούν τέτοια τιμή; Εμφανής καθίσταται και η υποκριτική του δεινότητα, που τη διαπιστώνουμε από τη μακρόχρονη διακονία του στον κλήρο παρά τις αμφιβολίες που είχε για την ορθότητα της πίστης του. Βλέπουμε επίσης πως λειτουργούσε στον ναό του Ορφανοτροφείου και εκτελούσε τα λειτουργικά του καθήκοντα ως ορθόδοξος κληρικός και παράλληλα, όπως λεγόταν[1], μούσε στις ιδέες και δοξασίες του «τους μάλλον ωρίμους εκ των τροφίμων του», και είχε το θάρσος να αρνείται ότι διενεργούνταν προσηλυτισμός στο Ορφανοτροφείο του, όταν σ' αυτό συνέβαιναν πράξεις όχι αντάξιες ενός διδασκάλου, φιλοσόφου, εναρέτου και νέου Σωκράτη. Τέλος, έχουμε και μια μαρτυρία του ίδιου στην απολογία του ενώπιον του δικαστηρίου (1852), όπου αναφέρει τις αμφιβολίες που είχε από την παιδική του ηλικία για τα δόγματα του χριστιανισμού και περιγράφει ένα «όραμά» που ηρέμησε την ταρασσομένη ψυχή και το πνεύμα του: «γαληνιαίαν τινά και νήμεμον νύκτα ατενίσας προς τον αστερόενταμεγαλοπρεπέστατον και λαμπρότατονουρανόνενομίσα ότι ανέγνων επ' αυτού χρυσοίςγράμμασι τας λέξεις «Θεόν σέβου», Θεόν αγάπα». Και περαιτέρω λέγει ότι «και δεύτερον μετά τιναχρόνονατενίσας προς τον ουρανόνανέγνων εκτός του «Θεόν σέβου» και το «αγάπα την πατρίδα σου και θυσιάσθητι υπέρ αυτής»[2]. Αναφέρει εδώ δύο «οράματά» του: στο πρώτο «ενόμισε» ότι είδε την επιγραφή «Θεόν σέβου» γραμμένη με χρυσά γράμματα,

στο δεύτερο δεν ενόμισε αλλά «ανέγνω» την επιγραφή. Αυτά αναφέρει ο ίδιος, ποιος όμως γνωρίζει πόσα άλλα οράματα ενόμισε ότι είδε... / Ο θιασώτης του Πασχάλης, από τον πρόλογο κιόλας του σχετικού βιβλίου του[3], κάνει λόγο για την «τεταραγμένη ψυχή» του ανδρός, ενώ ο π. Γεώργιος Μεταλληνός μιλάει για «θεοληπτικά συμπτώματα» και «καθαρή ιδεοληψία»[4]. Βέβαια, η θεολογία δέχεται τις διάφορες φανταστικές και διανοητικές οράσεις, κυρίως ιερών προσώπων[5]. Μια πρόχειρη επιστημονική προσέγγιση δείχνει ότι εδώ δεν παρατηρούμε την περίπτωση της οπτικής παραίσθησης, η οποία συχνά συνυπάρχει με άλλες ψυχικές διαταραχές[6], αλλά της οπτικής ψευδαισθησίας, δηλαδή της απατηλής αντίληψης στην οποία δεν αντιστοιχεί καμμία πραγματική εντύπωση αισθήσεων. Κατά τον Γερμανό P. Heck[7] «μόνον η επανειλημμένη εμφάνισις ψευδαισθησιακών βιώσεων δύναται να μας δια φωτίση ως προς την νευροπαθολογικήν είτε ψυχοπαθολογικήν διάπλασιν της προσωπικότητος». Και στον Καϊρη έχουμε επανειλημμένη εμφάνιση ψευδαισθησιακών βιώσεων. Τα θεοληπτικά συμπτώματα που αναφέρει ο Μεταλληνός, έχουν αναφερθεί και παλαιότερα, σε μελέτη του ιατρού Ι. Δ. Αποστολάκη[8], όπου υποστηρίζεται ότι η υπερβολική πνευματική και σωματική εξάντληση του Καϊρη οδήγησε σε εκτροχιασμό της διάνοιάς του και σε θρησκευτικό παραλήρημα, πράγμα που δεν δέχεται ο Πασχάλης λέγοντας ότι τέτοιες θεωρίες είναι τελείως ασύστατες και ότι τα οράματα του ανδρός δεν αποτελούν «σημείον τοιαύτης νοσηράς καταστάσεως»[9]. Γνωρίζει όμως ο Πασχάλης ότι ο Καϊρης υποστήριζε ότι οι πλανήτες, καθώς και η Σελήνη, κατοικούνται και ότι μετά τον θάνατο η ψυχή απέρχεται σε άλλο πλανήτη[10]; Κι όλα αυτά δεν του προκαλούν αρνητική εντύπωση, μάλιστα προσπαθεί να τα δικαιολογήσει. Επί τη ευκαιρία αναφέρουμε ότι ο θεόληπτος αφιερώνει τη ζωή του στην ερμηνεία των πραγμάτων του κόσμου σε σχέση προς το θείο, πλάθοντας δικά του θεοκρατικά ή φιλοσοφικά συστήματα και εμμένοντας με ακαταγώνιστη επιμονή στην

κεντρική του ιδέα. Ο γιατρός και λόγιος Σ.Γ. Σπεράντσας αναφέρει[11] ότι «οι πλείστοι των θεολήπτων είναι ημιπαράφρονες ή εντελώς φρενοβλαβείς». Αφήνουμε το σημαντικό και δύσκολο για πραγμάτευση κεφάλαιο προς ενδελεχή επιστημονική έρευνα από ειδικούς. 1. Πασχάλης, σ. 90. / 2. Ό.π., σ. 185. / 3. Ό.π., σ. 7. / 4. Γ. Μεταλληνός, ό.π., σ. 350. / 5. Πρόχειρα βλ. Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τ. Θ', 1966, σ. 943. / 6. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τ. ΙΘ', σ. 3, στη λ. οπτικάί παραισθήσεις. / 7. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 5, σ. 645. / 8. Πρωτότυποι ιστορικάίμελέται, «Αιολικός Αστήρ», τ. Γ' (1914), αρ. 60, σ. 201. Πρβλ. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος, τ. Α', Αθήναι 1920, σ. 224, σημ. 3. / 9. Πασχάλης, σ. 90. / 10. Ό.π., σ. 90. / 11. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τ. ΙΒ', σ. 524.»), για έργο του, για τον Καϊρη, μετά τα όσα άκουσε, στην Ανδρο, απ' αυτόν, ως από (εντελώς) ειδικόν, ο Κ.Β. Δημουλάς απάντησε: «Παιδιόθεν αμφιβάλλει για τα δόγματα του χριστιανισμού (μαρτυρία του ίδιου στην απολογία του ενώπιον του δικαστηρίου, 1852), αλλά ιερώθηκε στο σχήμα όσων δεν νομιμοποιούνται ν' αμφιβάλλουν γι' αυτά, προφανώς πιστεύοντας ότι η δική του είναι η ορθή πίστη και όχι των άλλων που έχουν ιερωθεί στο ίδιο σχήμα. Σ' αυτό θα μπορούσε να τον στηρίζει μια πολύ βαθιά του πεποίθηση ότι αυτός μόνος είναι που κατέχει την Αλήθεια. Η κατοχή της αλήθειας σημαίνει θεοπνευστία (Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τ. Θ', 1966, σ. 943). Αυτήν, όμως, μόνον ένας συνομιλητής του Θεού μπορεί να την διαθέτει: «Βρίσκεται στο κέντρο ενός κόσμου στον οποίο ό,τι γίνεται τον αφορά. Ένα κόσμο που τον βιώνει πότε σαν τμήμα του εαυτού του και πότε σαν ξένο, όπως σαν ξένο βιώνει καμιά φορά και τον ίδιο τον εαυτό του. Ο ίδιος επικοινωνεί με διάφορους τρόπους με τον κόσμο αυτό όπως και με τον εαυτό του (παραισθήσεις, ψευδαισθήσεις, παραληρητικές ιδέες κλπ.)» (Παπαγεωργίου, 196). «Οι ιδέες» του «χαρακτηρίζονται από το στοιχείο του ελέγχου των ψυχικών (ιδιαίτερα της

σκέψης) ή και των σωματικών λειτουργιών του (.....) από εξωτερικές υπαρκτές, φανταστικές ή υπερβατικές δυνάμεις ή όντα.» (Παράσχος, 171). Θα μπορούσε να πρόκειται για σχιζοφρενική προσωπικότητα. «Ένα από τα πρώιμα και χαρακτηριστικά συμπτώματα της σχιζοφρένειας είναι όχι μόνο μια αντικειμενική μεταβολή της συμπεριφοράς, αλλά και ένα υποκειμενικό βίωμα αλλαγής που αισθάνεται ο άρρωστος, δηλαδή αισθάνεται ότι μια ακαθόριστη μεταβολή έχει επέλθει μέσα του, που δεν μπορεί να την καθορίσει και που ξενίζει και αυτόν τον ίδιο. Αυτό το αίσθημα αλλαγής μοιάζει περισσότερο με την αμηχανία του φυσιολογικού ατόμου ή το άγχος του νευρωσικού, και θεωρείται σαν παραληρητική ιδέα που δεν έχει συνδεθεί ακόμα με ένα εξωτερικό αντικείμενο. Η παραληρητική αυτή ιδέα που θα μπορούσε να θεωρηθεί πιο σωστά σαν παραληρητική διάθεση εκφράζεται εξωτερικά με μια συμπεριφορά που μοιάζει με τη συμπεριφορά του άγχους. Αυτό όμως δεν είναι το ψυχωσικό άγχος (που και αυτό απαντάται).» (Γεωργαράς, 131). Μια τέτοια προσωπικότητα, «σε κάποια φάση της νόσου», μπορεί να παρουσιάζει, τουλάχιστον, «αλλόκοτες παραληρητικές ιδέες (των οποίων το περιεχόμενο είναι φανερά παράλογο και δεν έχει καμιά πιθανή βάση στην πραγματικότητα), όπως π.χ. παραληρητικές ιδέες εξωτερικού ελέγχου, εκπομπής σκέψης, τοποθέτησης σκέψης, ή αφαίρεσης σκέψης», ή και «σωματικές, θρησκευτικές, μηδενιστικές ιδέες, ιδέες μεγαλείου, ή άλλες παραληρητικές ιδέες», που μπορεί και να μην έχουν «διωκτικό ή ζηλοτυπικό περιεχόμενο» (DSM III – R, 85). Ο ίδιος γνωρίζει πολύ καλά ότι αυτό που νομίζει (ότι συνομιλεί με τον Θεό), μέσα από τα «θεοληπτικά συμπτώματα» και την «καθαρή ιδεοληψία», που τον διακατέχουν (Μεταλληνός, 350) είναι τρομερό και, παρά ότι το πιστεύει, φοβάται να το παραδεχτεί ότι το πιστεύει. Η ψυχή του τaráσσεται από αυτό το τρομερό που πιστεύει. Η «τεταραγμένη ψυχή» του (Πασχάλης, 7) ψάχνει για αφ' εαυτού έσωθεν στηρίγματα. Ωσπου, κατοχυρώνεται γι' αυτό το τρομερό που

πιστεύει, και ηρεμεί, όντας σίγουρος, πια, ότι αυτό που πιστεύει δεν είναι από το σάλεμα του μυαλού του, αλλά επειδή έτσι, ακριβώς, όπως αυτός ο ίδιος, μόνος, πιστεύει, είναι η θεία πραγματικότητα, φτιάχνοντας ο ίδιος, αμυνόμενος («Οι ψυχολογικοί μηχανισμοί άμυνας του ΕΓΩ χρησιμοποιούνται ασυνείδητα από κάθε άτομο με σκοπό να μειωθεί το εσωτερικό άγχος που θα προκύψει από μια ενδοψυχική σύγκρουση» (Παπαγεωργίου, 120)), με το μυαλό του, σε μια περίπου συμβολιστική κίνηση, που «χρησιμοποιείται στην καθημερινή ζωή και σε όλων των ειδών τις ψυχικές παθήσεις», με, εδώ, ψευδαισθητικό αποτέλεσμα, μέσω φαντασιώσεων, «που γίνονται για ικανοποίηση ευσεβών πόθων μέσα απ' το ονειροπόλημα όταν οι σκέψεις και τα συναισθήματα της ζωντανής πραγματικότητας είναι απογοητευτικά ή ανεπίτρεπτα» (Ράμμος, 27), ένα «όραμα», που ηρέμησε την ταρασσομένη ψυχή και το πνεύμα του: «γαληνιαίαν τινά και νήμεμον νύκτα ατενίσας προς τον αστερόενταμεγαλοπρεπέστατον και λαμπρότατονουρανόνενόμισα ότι ανέγνων επ' αυτού χρυσοίςγράμμασι τας λέξεις «Θεόν σέβου», Θεόν αγάπα». Η πρώτη του φαντασιοκοπία έγινε, με τον καιρό, σιγουριά: «και δεύτερον μετά τιναχρόνονατενίσας προς τον ουρανόνανέγνων εκτός του «Θεόν σέβου» και το «αγάπα την πατρίδα σου και θυσιάσθητι υπέρ αυτής» (Πασχάλης, 185). Δεν πρόκειται για οπτική παραίσθηση, η οποία συχνά συνυπάρχει με άλλες ψυχικές διαταραχές, αλλά για οπτική ψευδαίσθηση, δηλαδή την απατηλή αντίληψη στην οποία δεν αντιστοιχεί καμία πραγματική εντύπωση αισθήσεων (Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία, τ. ΙΘ', σ. 3, στη λ. οπτικάί παραισθήσεις). Σαφώς, οι «ψευδαισθήσεις που είναι συχνές στη σχιζοφρένεια (.....) είναι αισθητηριο – αισθητικά βιώματα χωρίς την ύπαρξη αντίστοιχων ερεθισμάτων» (Ράμμος, 77). Ασφαλώς, η υπερβολική πνευματική και σωματική εξάντληση του Καΐρη οδήγησε σε εκτροχιασμό της διάνοιάς του και σε θρησκευτικό παραλήρημα (Αποστολάκης, Πρωτότυποι ιστορικάίμελέται, «Αιολικός Αστήρ», τ. Γ' (1914), αρ. 60, σ. 201, πρβλ.,

Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, τ. Α', Αθήναι 1920, σ. 224, σημ. 3), και ίσως τα οράματα του ανδρός δεν αποτελούν «σημείον τοιαύτης νοσηράς καταστάσεως» (Πασχάλης, 90). Αλλωστε, στην περίπτωση της σχιζοφρένειας μιλάμε, κυρίως, για ακουστικές, στις οποίες μπορεί να κυριαρχεί η «φωνή του θεού ή του διαβόλου ή άλλων υπερφυσικών δυνάμεων», αλλά, μάλλον, πρόκειται για «ηχοποίηση της ίδιας της σκέψης (ακούνε φωναχτά τις ίδιες τους τις σκέψεις)», με τις φωνές» να «έχουν χαρακτήρα παραγγελμάτων ή συνομιλιών» (Ράμμος, 77), και όχι οπτικές ψευδαισθήσεις (DSM III – R, 85), που, χωρίς, καθόλου, να αποκλείονται, «έρχονται» «δευτερες σε συχνότητα» (Ράμμος, 77). Πράγματι. «Οι οπτικές ψευδαισθήσεις δεν είναι χαρακτηριστικές της σχιζοφρένειας όπου εμφανίζονται συχνότερα σε θρησκευτικά ή άλλα παραληρήματα. Παρατηρούνται κυρίως στις τοξικές ψυχώσεις στη επιληψία όπως και στα βαρεια οργανικά ψυχοσύνδρομα.» (Παπαγεωργίου, 78). «Χρόνια κατάσταση καθώς», η επιληψία, που θα έφερνε επιληπτική ψύχωση, που είναι «σοβαρότατη κατάσταση», δεν μας έχει μαρτυρηθεί και, προφανώς, δεν υπήρξε ούτε τέτοια μικρής μορφής, αφού, κάποτε, αυτή μεταπίπτει σε επιληψία μεγάλης μορφής, και ούτε θα φαινόταν πιθανή από τις «νευρωτικές διαταραχές», που, «συνήθως», «αναπτύσσονται μ' αυτήν» και που δεν φαίνεται να του είχαν παρουσιαστεί (Δημουλάς, 1990, 18-21, 1993, 61-2). Αλλά και η περίπτωση τοξικής ψύχωσης (DSM III – R, σχετ.) θα πρέπει να παραμερισθεί, αφού αιτιουργά αίτια της δεν έχουν μαρτυρηθεί. Στα βαρεια οργανικά ψυχοσύνδρομα, ίσως να επρόκειτο για Οργανική Ψευδαισθήτωση, στην οποία «Το προεξάρχον κλινικό χαρακτηριστικό είναι οι επίμονες ή υποτροπιάζουσες ψευδαισθήσεις» (DSM III – R, (54-) 55). Αναφέρονται, από τον ίδιο, δύο, τουλάχιστον, με κάποια χρονική απόσταση, περιπτώσεις, της ίδιας, όμως, ψευδαίσθησης (Πασχάλης, 185). «Ο θεόληπτος αφιερώνει τη ζωή του στην ερμηνεία των πραγμάτων του κόσμου σε σχέση προς

το θείο, πλάθοντας δικά του θεοκρατικά ή φιλοσοφικά συστήματα και εμμένοντας με ακαταγάνιστη επιμονή στην κεντρική του ιδέα» (Φωτόπουλος, ...), και είναι γνωστό ότι «οι πλείστοι των θεολήπτων είναι ημιπαράφρονες ή εντελώς φρενοβλαβείς» (Σπεράντσας, στην Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία, τ. ΙΒ', σ. 524). «Αυτά αναφέρει ο ίδιος, ποιος όμως γνωρίζει πόσα άλλα οράματα ενόμισε ότι είδε...» (Φωτόπουλος,....). Και, «μόνον η επανειλημμένη εμφάνισις ψευδαισθησιακών βιώσεων δύναται να μας διαφωτίση ως προς την νευροπαθολογικήν είτε ψυχοπαθολογικήν διάπλασιν της προσωπικότητος» (Heck, στην Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 5, σ. 645). «Οι ψευδαισθήσεις πολύ συχνά, απορροφούν όλο το ενδιαφέρον, την προσοχή και τις δραστηριότητες των αρρώστων και στην πραγματικότητα κατευθύνουν όλες τις ψυχοκινητικές εκδηλώσεις τους.» (Ράμμος, 77). «Συνεχής παρουσία των σημείων της νόσου για τουλάχιστον έξι μήνες σε κάποια περίοδο της ζωής του ατόμου και παρουσία ορισμένων», έστω, μόνον, «συμπτωμάτων της νόσου στην παρούσα περίοδο», μας παραπέμπει σε καταστάσεις σχιζοφρένειας (DSM III – R, 86). Σίγουρα: «Πρέπει να υπολογιστεί ο αριθμός των ως εδώ επεισοδίων (.....)» (Δημουλάς, 1990, 45, 1993, 76). Δεν είναι απαραίτητο να υπήρξε πρόδρομη φάση, αλλά φαίνεται πως υπήρξε: «παρεκβατικός, αόριστος, υπερλεπτομερειακός, υπερβολικά περίπλοκος, ή μεταφορικός λόγος», «παράδοξος ή αλλόκοτος ιδεασμός ή μαγική σκέψη» («υπερτιμημένες από το ίδιο το άτομο ιδέες»), «ασυνήθιστες αντιληπτικές εμπειρίες» («αίσθηση παρουσίας μιας δύναμης») (DSM III – R, 86-7). Γενικά: «Τη σχιζοφρένεια δεν την αποτελεί μία αλλά ένα σύνολο συγγενών και χρόνιων διαταραχών, εκ των οποίων όλες χαρακτηρίζονται από απώλεια επαφής με την πραγματικότητα και παράλογη σκέψη.» (Grant, Mericle, Royes, 137). Οπωσδήποτε, όμως, η «Εναρξη της πρόδρομης ή της ενεργού φάσης της νόσου» πρέπει να έχει γίνει «πριν από την ηλικία των 45 χρόνων.» (DSM III – R, 87). «Σαφής (πριν το 45ο έτος) έκπτωση

(πρόδρομη φάση) της λειτουργικότητας μη οφειλόμενη σε οργανική ψυχική διαταραχή» (Δημουλάς, 1990, 43-4, 1993, 75) θα μπορούσε να μας παραπέμψει σε σχιζοφρένεια, η οποία, όμως, έκπτωση της λειτουργικότητας πριν το 45ο έτος δεν φαίνεται να υπήρξε, πράγμα που μας παραπέμπει, μάλλον, στην Οργανική Ψευδαισθήτωση, από την οποία, ίσως, έπασχε ο Καϊρης. Τα βιολογικά ύστερά του ίσως μας βοηθήσουν να ανεύρουμε και την αιτία. / Ανδρέας Κ. Γεωργαράς (χ.χ.), Συνοπτική Ψυχιατρική, Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδη. / Ανδρέας Παράσχος (1988). Σχιζοφρένεια. Στο Χ. Ιεροδιακόνου, Χ. Φωτιάδης, Ε. Δημητρίου, Ψυχιατρική, Εκδόσεις Μαστορίδη, Θεσσαλονίκη, 165-180. / Ευάγγελος Γ. Παπαγεωργίου (2004). Ψυχιατρική. Αθήνα, 181-212. / Χρ. Β. Ράμμος (1992). Περιεκτικές Σημειώσεις Ψυχιατρικής (με στοιχεία Ιατρικής Ψυχολογίας) (Βοήθημα για φοιτητές Ιατρικής). Εκδόσεις Κ. Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη, 74-89. / Christine A. Grant, Bruce P. Mericle, Sterling Alean Royes (2006). Ψυχιατρική Νοσηλευτική. National Student Nurses' Association, Σειρά «Εκπαιδευτική Πιστοποίηση στη Νοσηλευτική, μτφρ. Μαρία Ταλαντοπούλου, Εκδοτικός Όμιλος Ίων / Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα, 137-163. / Κωνσταντίνος Β. Δημουλάς (1990β). Ψυχοπαθολογία II: Τα Πάθη. Έκδοση ΤΕΙ (Σχολή Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας / Τμήμα Νοσηλευτικής) Λάρισας, Λάρισα, 43-46. / Κωνσταντίνος Β. Δημουλάς (1993). Ψυχολογία. Έκδοση ΤΕΙ (Σχολή Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας / Τμήμα Ιατρικών Εργαστηρίων) Λάρισας, Λάρισα, 75-76. / Ένωση Αμερικανών Ψυχολόγων (χ.χ.). Συστηματική Ψυχοπαθολογία / DSM III – R. Αθήνα, 52-95. Κώστας Β. Δημουλάς. / (ως, τότε, του είχε ζητηθεί, να συστηθεί:) (Φιλόλογος – Νομοπολιτικός – Θεολόγος) Ψυχολόγος (Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής – Ψυχολογίας / Ψυχολογίας, [Πειραματικής, Γνωστικής, Εξελικτικής, Σχολικής] και Κοινωνικής – Κλινικής Ψυχολογίας), Msc [Ψυχοανάλυσης και] Κοινωνικής – Κλινικής / Κλινικής Ψυχολογίας, δρ (Ι.Κ.Υ.) [Κλινικής Παιδονευροψυχολογίας και] Ψυχιατρικής

*Κλινικής Ψυχολογίας, Ερευνητής Βιοψυχοανάλυσης / Σχολικός Σύμβουλος
Φιλολόγων Νομού Λάρισας».*

Κωνσταντίνος Β. Δημουλάς, Ευριπίδης Κ. Δημουλάς, Έλλη Κ. Βέλλιου,
Θεοδώρα Ευ. Παπαδημητρίου, Ανθή Ευ. Βαχτσεβάνου, Όλγα Χ. Κούρτογλου,
Χριστίνα - Χρυσάνθη Φ. Βαμβούρη - Δημάκη, Δημήτριος Γ. Λιόβας, Χρήστος Ν.
Πολύζος, Ιωάννης Μ. Κάτσης

*(υποομάδα της ευρύτερης, ανοιχτής, διεπιστημονικής Ομάδας
Εργασίας Ψυχοβιοαναλυτικής Έρευνας του Οργανισμού
Ψυχοβιοαναλυτικής Μόρφωσης «έκτωνύστέρων»*

*(Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση Συλλογικής και
Κοινωνικής Ωφέλειας,*

*Α.Γ.Ε.Μ.Κ.Ο. 000166303071, ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
Π.Δ.Κ.Α.)*

Επίλογος

Ο Φαρμακίδης γνωρίζει τον Καΐρη τουλάχιστον από το 1812, αναφερόμενος στο Σχολείο των Κυδωνιών, που προσκαλεί τον Καΐρη να μεταβεί, το ταχύτερο, δυνατόν, εκεί, για παράδοση μαθημάτων, και 'κείνος αφήνει, γι' αυτό, την Άνδρο, κάνοντάς το πόλο έλξης πληθύος μαθητών και θαυμαστών, μέχρι το 1821, που, με την έκρηξη της Επανάστασης, οι Κυδωνίες κατεστράφησαν, εκ θεμελίων, υπό των Τούρκων.

Υπεφημέριος, από το 1811, στον Άγιο Γεώργιο της Βιέννης, ο ίδιος συναναστρεφόταν με τα φιλελεύθερα, φιλελληνικά, στοιχεία της Αυστρίας. Συνεργαζόταν και συμπορευόταν με τις ιδέες και τους στόχους του Κοραή, ενώ, και οι δύο, δεν έπαψαν να καλλιεργούν και να προωθούν την ιδέα της επανάστασης. Το 1816, του εμπιστεύτηκαν την έκδοση του «Λόγιου Ερμή». Στηρίζοντας, θερμά, τις απόψεις του Κοραή, κυρίως στο γλωσσικό ζήτημα, και θαυμάζοντας τον Διαφωτισμό και τον Λουθηρανισμό, ο «Λόγιος Ερμής» ήλθε σε σκληρή ρήξη με τους αντι-κοραϊκούς και υπέστη διώξεις, από μέρους των.

Το 1816, ο Φαρμακίδης ζήτησε, από την διοίκηση της ελληνικής κοινότητας της Βιέννης, αύξηση του μισθού του, για να μπορέσει ν' αντιμετωπίσει τις συνεχείς αυξήσεις των τιμών και τα λοιπά έξοδα, καθώς η μόνιμη πληγή του «Λόγιου Ερμή» ήταν η «αχρηματία». Αυτό και θύελλα μεγάλη, που διηγέρθη, κατά του νεωτερίζοντος, τούτου ανδρός, τον έκαναν, το 1816, να αποχωρήσει, από τον «Λόγιο Ερμή». Εμπλεγμένος, όμως, ήδη, στις δριμύτατες μάχες, μέσα στο πνευματικό κλίμα του ξεσηκωμένου ελληνισμού, στις 18 Απριλίου του 1817, στην Πίζα, σε μελέτη, για το γλωσσικό ζήτημα, λοιδωρήθηκε, βάνουσα, για τον κοραϊσμό του. Άμα τη αναγνώσει, την ίδια, ακριβώς, 'μέρα, γράφει στον Θεόφιλο Καΐρη, τον διευθυντή του Σχολείου των Κυδωνιών, στο οποίο είχε την

τύχη να σπουδάσει, και ο ίδιος, μέχρι που έφυγε, για την Ιταλία, ότι λυπάται που δεν έτυχε να τον γνωρίσει, προσωπικώς, έχοντας ακούσει την φήμη του, βεβαιωθείς, παρά πολλών, τόσον περί της προκοπής του, όσον και περί της αρετής του, παίρνοντας θέση με κάθε ιδέα, που θα αντετίθετο στον συντηρητισμό των αντιπάλων του. Τα γραπτά του ήταν γεμάτα καυστικότητα. Δεν φειδόταν ουδενός. Όχι σπάνια, παρεκτρέπεται σε ύβρεις, ανεπίτρεπτες, για έναν κληρικό του δικού του μεγέθους. Οι επίτροποι του ναού του Αγίου Γεωργίου θεώρησαν υπερβολική και ασυμβίβαστη, προς την αποστολή του υπεφημερίου, την θεολογική μαχητικότητά του και του συνέστησαν να χαμηλώσει τους τόνους και ν' ασχοληθεί, κυρίως, με το εκκλησιαστικό έργο του, παραιτούμενος, του αντι-αντικοραϊκού αγώνα του, για να μην καθυβρίζεται, αυτός, ο υπεφημερίος των, αλλά ο Φαρμακίδης, αντί άλλου, παραιτήθηκε, το 1818, του ναού, συνεχίζοντας, παρά ταύτα, την έκδοση του «Λόγιου Ερμή», ως και τις αρχές του 1819, οπότε και έφυγε, για τις σπουδές του.

Τον Ιούλιο του 1821, χωρίς, πολλή, σκέψη, κατέφθασε, στην Ελλάδα, για να ενώσει τις δυνάμεις του, με τους εξεγερθέντες αδελφούς του. Το Βουλευτικό Σώμα τον διόρισε μέλος της Επιτροπής Αναθεώρησης του Απανθίσματος των «Εγκληματικών Νόμων» και το Εκτελεστικό τον διόρισε Υπεύθυνο της Τυπογραφικής Υπηρεσίας, Εφημεριδογράφο της Διοικήσεως και Διευθυντή της επίσημης Εφημερίδας του Κράτους, στην οποία είχαν την θέση τους και «Κοραϊκά Κείμενα» και πολλοί παραπονέθηκαν, για τις θέσεις, που έπαιρνε, με την εφημερίδα, μην μπορώντας να ταυτισθεί με τις θέσεις και τις γνώμες όλων των αναγνωστών. Τον Ιούλιο του 1827, αναγκάζεται ν' ανακόψει την δημοσιογραφική του δραστηριότητα και να παραιτηθεί, από την θέση του συντάκτη της «Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος», λόγω της αντιπολιτευτικής,

μανιώδους, αντίδρασης των αντιπάλων του. Αυτό τον κάνει να εναγκαλιστεί, ακόμη περισσότερο, τον Καΐρη, ο οποίος, πια, είχε να αφοσιωθεί στο Ορφανοτροφείο του, στην Άνδρο, που, από το 1826, μετά την ολοκληρωτική καταστροφή των Κυδωνιών, σχεδίαζε. Παιδιά, από όλη την χώρα, (συν)έτρεχαν, στην Άνδρο, για να σπουδάσουν, στην καινούργια Σχολή του Καΐρη, που φαινόταν υπέρτερη αυτής των Κυδωνιών.

Γρήγορα, όμως, μέσα σε ένα, γενικότερο, πνεύμα καχυποψίας, προς τα σχολεία όλης της επικράτειας, είχε αρχίσει να υποβλέπεται, από το Πατριαρχείο, του οποίου την επικυριαρχία, επί της Ελλαδικής Εκκλησίας, δεν απεδέχετο ο Φαρμακίδης, έχοντας, ήδη, διορισθεί (1833), πρώτος, Γραμματεύς της Ιεράς της Συνόδου, επιβραβευόμενος, και γι' αυτό, από την Πολιτεία, με διορισμό του (1837), ως καθηγητή, στην Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αντίθετα, ο Καΐρης, με την (συνειδητή, γι' αυτό και η αποποίηση της πανεπιστημιακής καθηγητικής έδρας, που του προσέφεραν, όπως και του ανώτερου παρασήμου, που του απένεμε ο Όθων) ελευθεροφροσύνη της διδασκαλίας του, πολλακίςψέξας την απολυταρχική κυβέρνηση του Όθωνος, διήγειρε την ανησυχία της Αυλής, στην οποία ήταν γνωστά η δύναμη του λόγου και το κύρος του, στο έθνος. Εστάλη, λοιπόν, κατόπιν εισηγήσεων αυλοκολάκων, ότι ο Καΐρης είναι «πολιτικός νεωτεριστής επικίνδυνος», για επιβεβαίωση (καθώς ο Όθωνετίμα τον Καΐρη δια την παιδείαν και αρετήν και τας μεγάλας κατά τον Αγώνα υπηρεσίας του) ο υπουργικός σύμβουλος, για την εκπαιδευτική αναμόρφωση του βασιλείου, Βράνδης, ο οποίος βεβαιώθηκε, ότι, «εάν επί μίαν ακόμη τριετιάνδιδάξη ο Καΐρης, ο βασιλεύς Όθων θα φύγη από την Ελλάδα».

Στις 22. 3.39, «ο Καΐρης εξεφώνησε τον τελευταίο λόγο του, που έμελλε να συνταράξη τον Ελληνισμό, καθ' ον, ακριβώς, χρόνον, το ευεργετικώτατον του

Καΐρη παιδευτήριονευρίσκετο εις την υψίστηνακμήν του, επί τη Θεοσεβεία», που κήρυττε, και που, εν βραχυλογία, εθεωρήθη πλήρης άρνηση του Χριστιανισμού. Ο Φαρμακίδης, ο αίτιος της απόσχισης της Ελλαδικής Εκκλησίας, από το Πατριαρχείο, είχε κάθε λόγο, να είναι με το μέρος του, όχι, τόσο, για το περιεχόμενο της διδασκαλίας του, αποδίδοντας, έχοντας και άλλους λόγους «απιστείν», τα πάντα, «όχι εις παρεξήγησιν των φιλοσοφικών αυτού διδαγμάτων, αλλ' εις καταχθόνιονραδιουργίαν». Ο Φαρμακίδης δεν είναι, ότι πιστεύει αυτά, που λέει ο Καΐρης, αλλά, απλά, παίρνει το μέρος του, για λόγους σκοπιμότητας, καταλογίζοντας, στο Πατριαρχείο, όχι θεολογικούς λόγους εναντίωσης, αλλά την απώλεια μαθητών, από την Τουρκία, με το ρεύμα τους προς την Άνδρο, βεβαιούμενος, ότι «κατά του Καΐρη τεκταίνεται τώντι μέλαινα ραδιουργία».

Στις αρχές Ιουλίου του ίδιου έτους, ξανάγινε συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου, για να σταλεί, επίσημη, γραφή, στον Καΐρη, αλλά ο Φαρμακίδης, ως Γραμματεύς της Συνόδου, «εν τελεία πεποιθήσει, περί της αθωότητος του ανδρός, και ίνα μη προσκρούση εις την ευθιξίαν αυτού», πρότεινε να γράψει «κατ' ιδίαν και φιλικώ τω τρόπω εν μέλος της Συνόδου, όπως εκ της απαντήσεώς του φανή κατά πόσον ηλήθευον τα ακούσματα», πρόταση, που δεν ενέκριναν, ούτε ο Πρόεδρος ούτε ο (που θα του έγγραφε) επίσκοπος (αν και το έκανε), ως «ανάρμοστον εις την αξιοπρέπειαν της Ιεράς Συνόδου», επιμένοντας, «εις την επίσημονενέργειαν». Οι απαντήσεις του Καΐρη ουδέν επέφερον αποτέλεσμα, κριθείσαι ως «ασαφείς και ανεπαρκείς». Του 'γραψε, τότε, ο Φαρμακίδης, χωρίς να πάρει απάντηση, αλλά, παρά ταύτα, εξακολουθεί να θεωρεί τα όσα ακούγονταν «φήμας αορίστους και γενικάς, αίτινεςηδύναντο να προέρχωνταικαι παρ' επιβούλων εχθρών».

Αλλά και η Σύνοδος, εκ φημών και ακουσμάτων, που θεωρούσε απίστευτα, ορμάτο, πράγμα που τον έκανε να φρική, για την στάση του ιερού Σώματος, προς τον, απλοϊκώς, καλοκάγαθον γέροντα. Ζήτησαν «ομολογίαν της πίστεώς του». Στην απάντησή του, ο Καΐρης, «δεν ωμολόγει μεν την ορθόδοξον πίστιν, αλλά και δεν εδήλου σαφώς, ως βραδύτερον έπραξεν, ότι πρεσβεύει ιδίαν αντιχριστιανικήν θρησκείαν», γι' αυτό και του ξαναέγραψαν, ζητώντας «παρ' αυτού σαφή και ωρισμένην ομολογία πίστεως». Απαντώντας, ο Καΐρης καταδηλεί «ευκρινέστερον τα θρησκευτικά φρονήματά του» και τις ιδέες του. Ο Φαρμακίδης προτείνει την «από πρακτικής απόψεως ορθοτάτη» άποψη του αυτοεξορισμού («όπου θέλει και ας δοξάζη όπως θέλει»), πράγμα που δεν δέχτηκε η Σύνοδος, που, εν τέλει, τον προσήγαγε, εμπρός της, για απολογία και μεταμέλεια.

Αλλ' «ενώ κατεταράττετο το παν, εις την Ελλάδα, διά πράγμα, όπερ, εξ αρχής, ηδύνατο, ησύχως και αθορύβως, να καταπαύση, δεν έμεινεν αδρανής και η εν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος». Την ίδια έμπνευση είχαν, στο θέμα, Κωνσταντινούπολις και Αθήνα! Ο Φαρμακίδης εναντιώνεται, στον χαρακτηρισμό του, για αθεΐα και ασέβεια, από τον (τα μέγιστα) επηρεάζοντα τον Πρόεδρον της Συνόδου Οικονόμου εξ Οικονόμων. Στις 20 Δεκεμβρίου του 1839 (δάκτυλος, προφανώς, Οικονόμου), ο Φαρμακίδης παύεται, από την θέση του Γραμματέως της Ιεράς Συνόδου, χάνοντας και την θέση του καθηγητή, στην Θεολογική Σχολή, μετατιθέμενος, κατόπιν κακόβουλων εισηγήσεων των αντιπάλων του, καθηγητής (Φιλολογίας) στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1840, ο Φαρμακίδης, αηδιασμένος, από την ευσεβιστική υποκρισία, που άνθισε, από ανθρώπους μηδεμιάν σχέση έχοντες, τα πριν ή και τα τώρα, με την θρησκεία, επί του θέματος, ετοιμάζει την «Απολογία» του, κερδίζοντας, μ' αυτή, το χαμένο έδαφος. «Η Κυβέρνησις,

νομίσασα, ότι ο Καΐρης, μεθ' όσα υπέστη, ηδύνατο να απαρνηθή εαυτόν, ανέθηκεν, ιδιαιτέρως και ανεπισήμως», στον Φαρμακίδη, «να μεταβή και αποπειραθή» να τον μεταπείσει. Ο Φαρμακίδης γυρίζει άπρακτος.

Στις 9 Νοεμβρίου του 1841, ο Καΐρης καθαιρείται, από την Εκκλησία, και παίρνει τον δρόμο του μαρτυρίου του. Ο Φαρμακίδης (ήδη, «σημείο αντιλεγόμενο», το 1837, κάηκε η «Χρηστομάθειά» του, ως ευσεβιστικό βιβλίο, και, το 1839, με επίσημο Πατριαρχικό έγγραφο, έγινε απόπειρα να χαρακτηρισθεί ως ύποπτος θρησκευτικών φρονημάτων), χωρίς να δυνηθεί να επηρεάσει τον Καΐρη, θεωρών άφευκτη την απώλεια του Καΐρη, εφρόντισε να σώσει, τουλάχιστον, εαυτόν, από πάσης, ενδεχομένης, υποψίας, και άρχισε να εκφράζεται, δριμέως, κατά του (τέως, πιστού) φίλου του, λησμονήσας, όσα, μέχρις εσχάτως, εξεφράζετο, υπέρ αυτού. Το 1843, κερδίζει την έδρα του, στην Θεολογική Σχολή, αλλά (1844) και την θέση του, ως Γραμματέως της Συνόδου.

ΜΠΟΡΩ ΝΑ ΦΑΝΤΑΣΤΩ ΤΗΝ ΠΙΚΡΙΑ που αισθάνθηκε ο γέρων. Για να ξανακερδήσει την θέση του; Θα μπορούσε να το είχε κάνει, ενωρίτερα, πολύ ενωρίτερα, ή να μην το διακινδυνεύσει, καθόλου, εξ αρχής! Όχι, πάντως, για τα χρήματα: Όλη η περιουσία του ήταν τα γραπτά και τα βιβλία του, που τα δώρισε, με διαθήκη του, στην βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αθηνών, και μόνον ένα μικρό σπίτι, που το απέκτησε, από δωρεά φίλου του, που, μαζί με το υπέρογκο ποσό, για την εποχή εκείνη, των 15000 δραχμών (κληροδότημα), που του άφησε ο τόσο φίλος του Θεόδωρος Μανούσος, από το οποίο δεν ξόδεψε ούτε μία δραχμή, για τον εαυτό του, τα άφησε, εξ ολοκλήρου, κληρονομιά στον βαφτισμιό του, Δημήτριο Μ. Καλλιφρονά. Ο Φαρμακίδης πέθανε, όπως έζησε: ακέραιος και αφιλοκερδής, αγωνιστής, ζώντας, αγόγγυστα, τις κακουχίες, λιτός, ασκητικώτατος, αφιλοχρήματος, ανώτερος χρημάτων, φειδόμενος το Δημόσιο. Απεδήμησε, πάμπτωχος, κυριολεκτικά, πένης,

ουδέποτε, αποβλέποντας, σε τίτλους, βαθμούς και παράσημα, ή αναγνώριση των προσφορών του. Ο Καΐρης ήταν φίλος, φιλότατη, όμως, του ήταν η (από την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία) αλήθεια, που, ακραιφνώς, μια ζωή, υπηρέτησε και την προτίμησε, έναντι εκείνου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ / Παν. Κονδύλης, *Η έννοια της Φιλοσοφίας στη Σκέψη του Ελληνικού Διαφωτισμού, Δίπτυχα, Β' (1980 / 81), 78 κ.ε., 226, 243 / Κ.Θ. Δημαράς, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αθήνα 1977, 11, 19 κ.ε., 21-2, 78 κ.ε., 99, 391 κ.ε. / P. Cabanis, Histoire de la Philosophie – Du XIXesiècle à nosjours, Encyclopédie de laPléiade, Paris, Gallimard 1974, μτφρ. Τ. Πατρίκιου. / G. Gusdorf, Laconsciencerevolutionnairelesideologues, Paris 1978, 305 κ.ε., 312. / Π. Χριστοδουλίδης, Ιστορία της Φιλοσοφίας, 19ος αι. Ρομαντικοί – Κοινωνιολόγοι, Αθήνα 1978, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 143-4. / Α. Κοραής, Διάλογος περί των Ελληνικών συμφερόντων, εκδ. Γ. Βαλέτα, Απαντα, τ. Α', 1, Αθήνα 1964, 625. / Α. Κοραής, Στοχ. Αυτοσχ. Β', τ. Α', 2, 889. / G.P. Henderson, Η Αναβίωση του Ελληνικού Στοχασμού, 1620-1830, μτφρ. Φαν. Βώρου, Αθήναι 1977, 13, 201 κ.ε.. / Ευγένιος Βούλγαρις, Εισαγωγή στη Λογική, 1766, 1-45 / Αλκης Αγγέλου, Δοκιμές για Απογραφή και Αποτίμηση της Νεοελληνικής Γραμματείας στην Ευρυχωρία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, στον τόμο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά, Αθήνα 1980, 5 κ.ε.. / Ιωάννης Φιλήμων, Δοκίμιον περί της Φιλικής Εταιρείας, εν Ναυπλίω 1834. / Α.Ν. Γούδας, Βίοι Παράλληλοι, τ. Ε', εν Αθήναις, 1926 (για Π. Αναγνωστόπουλο) / Τ.Χ. Κανδηλώρος, Η Φιλική Εταιρεία, εν Αθήναις 1926. / Φαίδων Κουκουλές, Τα σχολεία του Οινούντος επί Καποδίστρια, περιод. «Μαλεβός», έτ. Δ' (1925), 353 (για ΘεόφιλονΛουλούδη ή Μονοκόνδυλο.) / Τα Σωζόμενα, τ. Β, 459-60 (για Θ. Λουλούδη) / Μ.Α. Μαλανδράκης, Η Πατμιάς Σχολή, εν Αθήναις 1911, 21-33, Δ. Θερειανός, Αδαμάντιος Κοραής, τ. Α', 80 κ.ε.. / Τα Σωζόμενα, Β, 399, ο θείος του Σωφρόνιος*

και οι Κυδωνιείς στην Ευρώπη για σπουδές. / Γ. Σάκαρης, *Ιστορία των Κυδωνιών*, Αθήναι 1920, 37. / Ernst Curtius, *Ein Lebensbild in Briefen*, Berlin 1903, 165. / Carl Iken, *Leucothea*, t. A: Leipzig 1825, 149, 155, 298. / H. Gilles, *Missions des Jesuites dans l' Arcgipel Grec*, Paris 1869, 44. / Περιοδ. «Ευτέρπη», εκδ. εν Αθήναις, τ. ζ' (1853), 379. / Εφημ. «Θεατής», Αθήναι, αριθμ. 18 (1837). / Κ.Μ. Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τ. ΙΒ', εν Βιέννη 1832, 599. / Κ. Νικόδημος, *Υπόμνημα περί της νήσου Ψαρών*, τ. Α', εν Αθήναις 1862, 401-4. / Περιοδ. «Παρθενών», εκδ. εν Αθήναις, έτ. 1871, τεύχ. Δ'. / Πρακτικά του εν Αθήναις Διδασκαλικού Συλλόγου, έτ. Β' (1874), 37. / Περιοδ. «Ραδάμανθυς», εκδ. εν Αθήναις, τ. Α' (1916), τεύχ. 10ον. / Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, τ. Α', 310, και τ. Γ', 540 και 546-8. / Ανδρέας Συγγρός, *Απομνημονεύματα*, τ. Α', εν Αθήναις 1908, 29-33 και 40-4. / Ανδρέας Χ. Τριανταφύλλου, *Η Εκκλησία των Ψαρών*, περιοδ. «Ιερός Σύνδεσμος», 1914, αριθμ. 226, και επιφυλλίδα στην εφημ. «Αθήναι» (12.12.1916). / Ανδρέας Χ. Τριανταφύλλου, *Ηθογραφικαί Διηγήσεις*, περιοδ. «Οι Τρεις Ιεράρχαι», 1919, αριθμ. 469. / Ηλίας Α. Τσιτσέλης, *Κεφαλληνιακά σύμμικτα*, εν Αθήναις 1904, 907-8. / Περιοδ. «Χρυσαλλίς», εκδ. εν Αθήναις, τ. Α' (1866), 596. / *Ανθολογία Ελλήνων Πεζογράφων*, τ. Β': *Αντι λεξικόν Βοστατζόγλου*, Αθήναι 1962. / Γεώργ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήναι 1998. / Περιοδ. «Μνήμων», τ. Δ', 1974. / Περιοδ. «Νέα Εστία», Αθήναι 1933. / Περιοδ. «Θεσσαλικό Ημερολόγιο», Λάρισα.

Λάρισα, -1110ν 24.5.'21

Κώστας Β. Δημουλάς

Φιλολόγος - Νομοπολιτικός - Θεολόγος

Ψυχολόγος

(Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας / Ψυχολογίας, [Πειραματικής, Γνωστικής, Εξελικτικής, Σχολικής] και Κοινωνικής - Κλινικής Ψυχολογίας)

Msc [Ψυχοανάλυσης και] Κοινωνικής - Κλινικής / Κλινικής Ψυχολογίας

*δρ (Ι.Κ.Υ.) [Κλινικής Παιδονευροψυχολογίας και] Ψυχιατρικής Κλινικής
Ψυχολογίας*

Ερευνητής Βιοψυχοανάλυσης

επί τιμή Α' Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων

πρ. Αναπληρωτής Διευθυντής Περιφερειακού Επιμορφωτικού Κέντρου

Εκπαιδευτικών Θεσσαλίας

Διαχειριστής Οργανισμού Ψυχοβιοαναλυτικής Μόρφωσης «έκτωνύστερων»

Απολογισμός 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου

Ολοκληρώθηκε με επιτυχία το 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ένωσης Επιστημόνων Δυτικής Μακεδονίας “Νικόλαος Κασομούλης” με τίτλο: “Ο επαναπροσδιορισμός του Ελληνικού Έθνους σε σχέση με τα Βαλκάνια και τον υπόλοιπο Ευρωπαϊκό χώρο μετά τον 19ο αιώνα. Ρήξεις και συνέχειες”, το οποίο συνδιοργάνωσε με την Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης, υπό την αιγίδα του Δήμου Κοζάνης και της Επιτροπής Πολιτισμού του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, κατά το διάστημα 14-16 Μαΐου 2021.

Στην επιτυχία του συνέβαλε πρώτα από όλα η σύμπραξη με την Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη, οι ιδιαίτερα αξιόλογες Εισηγήσεις των συμμετεχόντων και φυσικά η τέλεια συνεργασία μεταξύ Οργανωτικής, Επιστημονικής και Κριτικής Επιτροπής. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η παρουσία του Αθανασίου Πουπνάρα που ως μέλος του ΔΣ της ΕΕΔΜ Νικόλαος Κασομούλης και Πληροφορικός στήριξε τεχνικά όλο το συνέδριο.

Η αλήθεια είναι ότι αυτό το συνέδριο το φοβόμουν για πολλούς λόγους: αρχικά για την διαδικτυακή του υπόσταση και έπειτα για την ιδιαίτερη θεματολογία του. Ευτυχώς που οι φόβοι μου αποδείχθηκαν αβάσιμοι και όλα εξελίχθηκαν κατ' ευχήν. Δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς από την στιγμή που το στήριξαν διακεκριμένοι Επιστήμονες από όλους τους χώρους, αρκετοί με περισσότερες των μία Εισηγήσεων και με θέματα άγνωστα στο ευρύ κοινό. Πολλές ευχαριστίες και στους Ακαδημαϊκούς οι οποίοι πλαισίωσαν το συνέδριο και το στήριξαν από κάθε άποψη.

Μέσα από τις εργασίες του συνεδρίου αναλύθηκαν πολλές πτυχές της νεότερης Ελληνικής Ιστορίας οι οποίες αφορούσαν στην εκπαίδευση, στην πολιτική, στην θρησκεία, στην τέχνη, στις όψεις του καθημερινού βίου, σε πολιτικά γεγονότα,

στην τοπική Ιστορία και όλες μαζί σκιαγραφούν μια εικόνα του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους.

Οι θεματικοί κύκλοι του συνεδρίου ήταν οι εξής:

- Ιδεολογικές Προεκτάσεις
- Εκπαίδευση
- Στον απόηχο του Διαφωτισμού
- Κοινωνία- Πολιτισμός
- Πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις
- Τριλογία

“Αναζητώντας την ελληνοχριστιανική μας ταυτότητα, σε έναν αναγεννώμενο, από τις στάχτες του, κόσμο”

Τριάντα τρεις εισηγήσεις συνέθεσαν τις ενότητες αυτές. στις οποίες περιεγράφηκαν στιγμές του αγώνα της εθνικής αποκατάστασης του Ελληνικού Έθνους, σε όλες τις εκφάνσεις του κοινωνικοπολιτικού και πολιτισμικού βίου, μέσα από μία διαθεματική προσέγγιση. Ιστορικοί, άνθρωποι των Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, καλλιτέχνες, οικονομολόγοι, δημοσιογράφοι, νομικοί, εκπαιδευτικοί, ψυχολόγοι, ο καθένας μέσα από την επιστήμη του, ερμήνευσε γεγονότα, στάσεις και συμπεριφορές της επαναστατημένης Ελλάδας και της πορείας της προς την συμπόρευση με την πολιτισμένη Δύση. Η έκδοση των πρακτικών θα αποτυπώσει όλη αυτήν την προσπάθεια.

Με την ευχή για ένα καλύτερο αύριο απαλλαγμένο από την πανδημία και την επιστροφή μας σε φυσιολογικούς ρυθμούς θέλω να σας ευχαριστήσω όλους για

την πολύτιμη συμβολή σας και να ευχηθώ καλή αντάμωση σε κάτι νέο με καλύτερες συνθήκες.

Σας ευχαριστώ.

Όλγα Κούρτογλου

Μεταδιδακτορική ερευνήτρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας στην

Σχολή Οικονομικών Επιστημών

Πρόεδρος της ΕΕΔΜ Νικόλαος Κασομούλης

Οργανωτική Επιτροπή

Πρόεδρος : Μαρία Καραβίδα, Υποψ. Δρ. Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
Σχολή Οικονομικών Επιστημών.

Γεώργιος Καδιγιαννόπουλος, Δρ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων ΣΕΠ Ελληνικού
Ανοιχτού Πανεπιστημίου

Αννα Ευσταθιάδου, Υποψήφια Δρ Φιλοσοφίας.

Στέλλα Κουτσονάνου- Κουτσιμάνη, Αποφ. Ανθρωπιστικών Σπουδών, Msc
Διαχείριση Πολιτισμικών Μονάδων.

Μαρία Καραδήμα, Εκπαιδευτικός Msc Οργάνωση και Διοίκηση
Εκπαιδευτικών Μονάδων.

Αθανάσιος Πουπνάρας, ΠΕ 19 Μηχανικός Πληροφορικής.

Επιστημονική Επιτροπή

Πρόεδρος: Σοφία Ηλιάδου- Τάχου Α/θμια Καθηγήτρια Νέας ελληνικής
Ιστορίας και Ιστορίας της Εκπαίδευσης Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
Σχολής Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών Πανεπιστημίου Δυτικής
Μακεδονίας, Πρόεδρος της Επιτροπής Πολιτισμού του Πανεπιστημίου
Δυτικής Μακεδονίας,

Σωτηρία Τριαντάρη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια/ Πρόεδρος στην
Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

Θωμάς Μπάκας, τ. Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Δημήτριος Ν. Κασαπίδης Διδάκτορας Μεσαιωνικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Γιοχάνεσμπουργκ/ Διδάκτορας Ιστορίας της Τέχνης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

Αθανάσιος Χαρίσης, Συντονιστής Εκπαίδευσης για την Αειφορία 3ου ΠΕΚΕΣ Κεντρικής Μακεδονίας, Σ.Ε.Π. Ελληνικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου.

Φωτεινή Καγιόγλου, Διδάκτορας Πολιτικών Επιστημών του Α.Π.Θ./Δικηγόρος παρ' ΑρείωΠάγω.

Γεώργιος Καδιγιαννόπουλος, Δρ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων/ ΣΕΠ Ελληνικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου

Όλγα Κούρτογλου, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας στην Σχολή Οικονομικών Επιστημών.

Γεωργία Καραμήτρου - Μεντεσίδη, Διδάκτορας Αρχαιολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Κριτική Επιτροπή

Πρόεδρος : **Κωνσταντίνος Δημουλάς** (Φιλολόγος – Νομοπολιτικός – Θεολόγος), Ψυχολόγος (Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής – Ψυχολογίας / Ψυχολογίας, [Πειραματικής, Γνωστικής, Εξελικτικής, Σχολικής] και Κοινωνικής – Κλινικής Ψυχολογίας), MSc [Ψυχοανάλυσης και] Κοινωνικής – Κλινικής / Κλινικής Ψυχολογίας, Δρ (Ι.Κ.Υ.) [Κλινικής Παιδονευροψυχολογίας και] Ψυχιατρικής Κλινικής Ψυχολογίας, Ερευνητής Βιοψυχοανάλυσης

Επί τιμή Α' Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων, πρ. αναπληρωτής Διευθυντής Περιφερειακού Επιμορφωτικού Κέντρου Εκπαιδευτικών Θεσσαλίας

Διαχειριστής Οργανισμού Ψυχοβιοαναλυτικής Μόρφωσης «ἐκτῶνύστέρων».

Θωμάς Αλεξιάδης, Δρ Νεότερης Ιστορίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης.

Όλγα Κούρτογλου, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια του Πανεπιστημίου
Δυτικής Μακεδονίας, στην Σχολή Οικονομικών Επιστημών.

ISBN

Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης